

P 23211

CELJSKI ZBORNIK

1992

Celjski zbornik 1992

Založila: Skupščina občine Celje

Izdala: Osrednja knjižnica Celje

Uredniški odbor: dr. Janez Cvirn, Janko Germadnik, Tanja Badovinac, Jožica

Dolenšek, dr. Ivan Stopar, Vlado Novak

Glavni urednik: Janko Germadnik

Odgovorni urednik: dr. Janez Cvirn

Lektor: Anton Šepetavc

Prevodi v nemščino: Niko Hudelja

Prevodi v angleščino: Katarina Kobilica

Klasifikacija: Branko Goropevšek

Naslovnica: Jana Špendl

Tisk: Papirna galanterija Koštomaj, Celje

Naklada: 500 izvodov

CIP - katalogizacija v knjigi

Osrednja knjižnica v Celju

908(497.12 Celje)

CELJSKI zbornik / odgovorni urednik Gustav Grobelnik. - Celje:

Kulturna skupnost občine, 1951 -

1992 / uredniški odbor Janez Cvirn (odgovorni urednik)...(et al). - 1992

ISSN 0576-9760

80721 92

Po mnenju Ministrstva za kulturo republike Slovenije št. 415-187/92 mb
z dne 15. 6. 1992 sodi Celjski zbornik med proizvode,
za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

KAZALO - CONTENTS

Članki in razprave - Articles and Treatises

Tone Ravnikar , Gospodje Turnski v 13. stoletju The Turn Lords in the 13 th Century	7-16
Aleksander Žižek , Podoba Celjskih grofov v literaturi in dramatiki (Nekaj primerov iz obdobja med 1689 in 1974) The Image of the Celje Counts in Literature und Playwriting (Some examples from the period 1689-1974)	17-43
Ivanka Zajc-Cizelj , Oris razvoja osnovnega šolstva v Celju (1777-1918) An Outline of the Primary School Development in Celje (1777- 1918)	45-54
Anton Šepetavc , Honorarji - nujno zlo literature (Oris nekaterih gospodarsko socialnih vidikov slovenske književnosti) The Fees - A Necessary Evil of Literature (Outline of Some Socio-economic Aspects of the Slovene Literature)	55-68
Igor Grdina , Fany Hausmann in problem slovenske ženske literature Fany Hausmann and the Problem of Slovene Female Literature.....	69-87
Bojan Himmelreich , Prva desetletja avtomobilizma na Celjskem The First Decades of Motoring in the Celje Region	89-99
Branko Goropevšek , Nadomestne državnozborske volitve v splošni kuriji na Štajerskem 1906 The 1906 By-elections to the General Chamber of the Imperial Council in Styria	101-131
Janez Cvirn , Občinske volitve v okoliški občini Celje 1910-1911 Municipal Elections in the Municipality Celje-Outskirts 1910- 1911	133-141
Hedvika Zdovc , Sejemski prostor za živinske sejme v Zavodni do leta 1941 Fair Area of the Livestock Fairs in Zavodna Till the Year 1941	143-151
Božena Orožen , Slovanski jeziki v Celju med obema vojnoma The Slav Languages in Celje During the Wars	153-168
Matjaž Zorko , Zdravilišče Rogaška Slatina med obema vojnoma Rogaška Slatina Health Resort During the Wars.....	169-190

Emil Lajh , Nameni in posledice nacistične prisilne mobilizacije Slovencev v Celju in okolici med drugo svetovno vojno Purposes and Consequences of the Nazi Forced Mobilization of the Slovenes in Celje and the Outskirts During the Second World War	191-199
---	---------

Zapisi - Notes

Hubert Wolfgang Galle , Iz zgodovine družine Janesch From the History of the Janesch Family	201-208
---	---------

Gradivo - Materials

Ignacij Voje , Fragment spominov dr. Gregorja Čremošnika na sarajevsko življenjsko obdobje A Fragment of Dr. Gregor Čremošnik Memoirs on His Sarajevo Period	209-216
Bojan Himmelreich , Štiri žalske družbe za trgovino s hmeljem iz časa med vojnama Four Enterprises for the Trade with Hops from Žalec from the Period Between the Wars	217-219
Vladimir Šlibar , Ljudski recepti za zdravljenje živali in ljudi Folk Medicines for Treatment of Animals and People	221-223

Tone Ravnikar

GOSPODJE TURNSKI V 13. STOLETJU

V virih za srednjeveško zgodovino Šaleške doline se sredi 13. stoletja pojavijo tudi gospodje, imenovani po gradu Turn, ki se nahaja v Škalah pri Velenju. Presenetljivo je, da imamo takoj opravlja z veliko listinami, povezanimi s Turnskimi, še bolj pa, da se takoj pojavi tudi večje število pripadnikov te rodbine. Toda če vemo, da so Škale bile sedež prafarne cerkve sv. Jurija (ki se prvič omenja sicer šele leta 1154¹, vendar jo z veliko mero gotovosti lahko datiramo v 11. stoletje), je pravzaprav večje presenečenje, da na grad Turn naletimo tako pozno, saj so bili gospodje Turnski odvetniki škalske cerkve, možno pa je tudi, da je cerkev nastala kot njihova lastniška cerkev.

Prva zanesljiva omemba Turnskih sega v leto 1251, ko se kot priča v listini, ki jo je izstavil krški škof Ulrik, pojavi "Engelbertus de Turni"². Do konca 13. stoletja, torej v slabih petdesetih letih srečamo še Rudolfa, Gundakerja, Ota in njegovega brata Henrika, Bertolda, Leopolda, Hartnida, Hermana in Gundakerjeva sinova Engelšalka in Gundakerja II. Torej gre za kar enajst različnih pripadnikov družine Turnskih. Ne sme nas torej presenetiti, da je Pavel Blaznik v svoji topografiji na koncu gesla Turn postavil vprašaj: "*Ali se res vsi citati nanašajo na Turn v Škalah?*"³

Poleg naštetih pa imamo z začetka 13. stoletja, iz leta 1207, še neopredeljeno omembo Richerja "de Turre"⁴, ki je imel svoja posestva v Rogozi⁵, in le-ta so kasneje pripadla avstrijskemu in štajerskemu vojvodi Babenberžanu Leopoldu VI. Ta pa je štiri kmetije iz te posesti v Rogozi leta 1207 podelil Žički kartuziji. Vprašaj, ki ga srečamo pri Blazniku, je torej več kot upravičen. Ni pa to edina listina, ki povezuje ime Turnskih s Štajersko.

Leta 1275 je grofica Ana Lemberška⁶ kupila štiri kmetije v Dežnu, eno kmetijo in en vinograd pa v Ješovcu⁷; vse to je kupila od Bertolda Turnskega in podelila Rudolfu Pingvinu v fevd⁸. Bertolda "de Turri" štejeta Appelt in Pferschy v citiranem delu za škalskega viteza, zanimivo pa je omeniti, da ga Blaznik v svojem topografskem pregledu sploh ne omenja! Če hočemo poskusiti rešiti vprašanje Turnskih v okolici Ptuja in Šmarja, je potrebno pritegniti še listino iz leta 1362, s katero se je Oesel (Oswald) "von Tuerren" odpovedal svojim pravicam do stolpa v Sappelsachu (Zapuže?) v gosposčini Planina v korist Henrika s Planine⁹. Tega Osvalda Turnskega Blaznik prišteva med škalske viteze¹⁰, ravno tako pa se odloči tudi Ivan Stopar v pregledu štajerskih gradov¹¹. Stolp, o katerem je govora, locira Stopar v citiranem delu v zaselek Turno pri Slivnici. Tam obstajajo ostanki nekdanje utrdbe, ki kažejo, da je tu stal pravi grad. Že Pirchegger pa v citiranem delu v zvezi s stolpom omenja

ledino "Turniče" v naselju "Sapusche". Čeprav pravi, da je le-to na njegovem zemljevidu označeno pri Slivnici, kar bi potrjevalo Stoparjevo lokacijo, morda vendarle lahko mislimo tudi na Turnče, ki so zahodno od zaselka Zapuže, severno od Planine, kar bi se nekako bolj skladalo z opisom lege stolpa v citirani listini.

Vprašati se moramo, ali so to deli ene posesti in ali je ta posest v rokah iste rodbine, ki istočasno poseduje tudi posest v Škalah pri Velenju? Odgovore na tu zastavljene dileme nam morda lahko odkrije listinsko gradivo, ki tako ali drugače obravnava Turnške. Poglejmo si torej, kaj nam o Turnskih iz Šaleške doline listine nedvomno govore.

V letih 1251-1257 najdemo Engelberta, Ota in Gundakerja v spremstvu gospodov Kunšperških, lastnikov gosposčine Velenje. Pirchegger domneva, da so bili Turnski tudi Kunšperški vazali, ter povezuje Gundakerja Velenjskega, ki se prvič omenja leta 1270, in Gundakerja Turnskega¹². Šlo naj bi za eno osebo, ki je kunšperški vazal in sočasni upravitelj turnske in velenjske posesti. Toda problem ni tako preprosto rešljiv. Gosposčina Velenje namreč v virih 13. stoletja redno nastopa v povezavi z drugo kunšperško posestvijo - Hekenbergom pri Vranskem, in ne s Turnom. Tako srečamo v listini iz leta 1257¹³, ki jo uporabi pri svoji argumentaciji tudi Pirchegger, med pričami naštete, poleg Gundakerja in Ota Turnskega, tudi Wluingusa Hekenberškega, ki bi ga ravno tako upravičeno kot Gundakerja Turnskega lahko postavili v zvezo z velenjsko gosposčino. Leta 1268 se v več listinah pojavita skupaj Herman Hekenberški in Gundaker Turnski¹⁴, leta 1275 pa kot poroki Gundakerju Kunšperškemu nastopajo skupaj Gundaker Velenjski in Engelbert ter Henrik Turnski¹⁵. Vsi ti podatki kažejo, da sta bili sicer obe gosposčini vezani na Kunšperške, vendar v njih ne najdemo dokaza, ali vsaj namiga, da bi šlo za tako tesno povezano ali celo enotno posest, kot to domneva Pirchegger.

Drugače pa bi lahko govorila ena najpomembnejših listin za poznavanje zgodovine Šaleške doline v 13. stoletju, ki je nastala leta 1264 in govori o sporazumu med farno cerkvijo sv. Jurija v Škalah ter viktariatno cerkvijo sv. Martina pri Velenju¹⁶. Pri tem pomembnem sporazumu so namreč kot priče sodelovali med ostalimi Oto in njegov brat Henrik Turnski, Gundaker Turnski (našteti neodvisno od obeh bratov), ter, kot jih literatura običajno označi, trije velenjski "meščani" Gebhard, Reynhard in Hermann; ni pa bilo prisotnega nobenega velenjskega gradnika. Dejstvo, da velenjski gradnik ni eksplicitno omenjen in da Gundakerja Turnskega omenjajo ločeno od obeh bratov, bi lahko potrjevalo domnevo, da je bil Gundaker, čeprav imenovan Turnski, upravitelj drugega, velenjskega gradu. Toda, ali je res, da v listini ne najdemo omenjenega velenjskega graščaka? Če natančno pogledamo seznam prič v navedeni listini, bomo opazili, da naštevanje treh "meščanov" Velenja, ki je sicer splošno sprejeto v literaturi¹⁷, ne drži povsem. Našteti so kot: "...Gebhardus ciuis de Weln, ... Reynherus ciuis de Weln, Hermanus de Weln..." Medtem ko je za Gebharda in Rajharda nedvomno zapisano, da sta velenjska meščana, bolje bi bilo prevesti tržana, pa je Herman označen samo kot Velenjski. Ali je to zgolj slučajno, kot se je samoumevno jemalo, ali pa ima ta oznaka le nek označevalni pomen. Še

natančneje: ali lahko povežemo Hermana Velenjskega s Hermanom Hekenberskim, ki nastopa kot priča, kot smo videli že zgoraj, leta 1268?

Za odgovor na to vprašanje se moramo vprašati, kaj vemo o velenjski gosposčini v 13. stoletju. Nedvoumno se velenjski graščak prvikrat pojavi v virih leta 1270. Tega leta je Oto Kunšperški podelil v fevd Heinrichu de Stretwichu, njegovi ženi Kunigundi in njegovemu svaku Heinrichu posest Lizeyn. Kot priča se omenja "Gundacherus de Welen"¹⁸, istega omenjajo tudi leta 1275 kot poroka Gundakerju Kunšperškemu¹⁹. Ta isti Gundaker pa je bil tudi kunšperški fevdnik na gradu Stopnik oz. Hekenberg. Domnevo, da sta Gundaker Velenjski in Gundaker Hekenberški ista oseba temeljimo na naslednjem: poleg že v navedenih listinah najdemo Gundakerja Velenjskega omenjenega še v listini, ki je bila izdana 20. januarja 1310 v Dobrli vasi na Koroškem in v kateri se kot priča omenja Guenther de W... 4. marca istega leta pa se kot priča na listini, ki je bila spisana na gradu Hekenberg, pojavi Gunther von Hechenberch, enako tudi 9. julija 1310 ter 24. avgusta 1311. Posebej pomembna za poznavanje preteklosti Šaleške doline je zadnja omenjena listina. Ta je bila spisana v Gornjem gradu in v njej sta grof Fridrich in Adelheida Vovbrška podelila nekatera posestva iz svojega šoštanjanskega urbarja. Ta posestva so bila v Zavodnjah, na Kožlu, Selu, zaselku Brezova v Škalah, Prelogah, Družmirju, Ložnici in v bližini Forhteneka (kmetija Stanovšek). V tej listini se kot priči omenjata tudi Diepolt von Chatzenstain in Guntzel (skrajšano za Gundaker) von Hechenberch. Že pred tem, leta 1277, Gunther Hekenberški podeli samostanu v Gornjem gradu, kmetijo v Pesju. Kot povračilo pa mu gornjegrajski opat Janez podeli v fevd dve kmetiji v Tešovi pri Vranskem. Ti dve kmetiji bosta po njegovi smrti in po smrti njegove žene ponovno prešli v last samostana²⁰. Listina, ki nam dokazuje, da imamo v primeru Gunterja (Gundakerja ali tudi Guntzla) Hekenberškega in Gunterja Velenjskega opraviti z eno in isto osebo, pa je bila sestavljena 2. oktobra 1312 na velenjskem gradu. V njej ne najdemo kot priče nobenega viteza, imenovanega po Velenju, kot bi sicer glede na kraj, kjer je listina nastala, pričakovali, temveč srečamo med ostalimi Hermana in Gundakerja iz Turna, Diepolta iz Skornega in Guntherja "von Hekchenberch". Gotovo je, da imamo opraviti z istim kunšperškim ministerialom, ki se enkrat podpiše kot Hekenberški, drugič pa kot Velenjski²¹. Nenazadnje pa lahko za dokaz naše trditve jemljemo tudi dejstvo, da so Kunšperški, ko so obubožali, leta 1322 v "paketu" prodali Ptujskim oba gradova, Velenje in Stopnik, kar gotovo enako govori o tesni povezavi obeh posesti.

Vse naštetu govori v prid tezi, da imamo lahko v primeru Hermana Velenjskega iz leta 1264 opraviti z velenjskim gradnikom in ne z velenjskim tržanom, kot se je mislilo. To pa seveda pomeni, da Gundakerja Turnskega, ki se posebej omenja v seznamu prič, ne moremo povezati s posestvi Velenje in da je potrebno obe posesti gledati ločeno, čeprav sta bili povezani s Kunšperškimi.

Naslednje vprašanje, na katerega moramo najti odgovor, preden zaključimo ta del razprave, pa je, ali je moč obeh povezav enaka. Oziroma drugače: ali sta obe

rodbini, Turnski in Hekenberško - Velenjski, v istem vazalnem odnosu do Kunšperških?

Za Hekenberško-Velenjske je odnos do Kunšperških jasen. Nastopajo izključno kot priče v listinah, ki so jih izdali njihovi seniorji. Leta 1322, ko Kunšperški prodajo Velenje in Stopnik Ptujskim, se to zgodi, ne da bi imeli možnost kakor koli vplivati na to dejanje. Povsem drugačen pa je odnos med Turnskimi in Kunšperškimi. Čeprav se trije Turnski med leti 1251- 1257 pojavijo kot priče v listinah Kunšperških (glej zgoraj), je njihov odnos drugačen. V tem obdobju najdemo Turnske tudi v listinah gornjegrajskega samostana: leta 1268 Gundaker po pooblastilu vojvode Ulrika Koroškega skupaj s Hermanom Hekenberškim in Hermanom Gornjegrajskim določa mejo gornjegrajskega samostana proti Koroški. Leta 1275 jih spet najdemo kot poroke Gundakerju Kunšperškemu, ves ta čas pa so bili odvetniki škalske cerkve in s tem vodilna rodbina v Šaleški dolini. Škalska fara je bila velika in odvetništvo nad tako faro je seveda pomenilo stalen in relativno velik rodbinski dohodek. Škalsko cerkev so leta 1261 vteločili gornjegrajskemu samostanu. Po tem letu so tu nastavljali kot župniške upravitelje samostanske brate. Ti so istočasno pri cerkvi vodili tudi špital za samostanske menihe. Leta 1275 podeli Oto Turnski samostanu kmetijo v kraju z imenom "Trezau"²² v zameno za obljubo, da v bodoče diakoni in subdiakoni, ki jih samostan nastani v Škalah, ne bodo več opravljali bolniške nege, razen v nujnih primerih. Ker je bil špital v Škalah namenjen samostanskim ljudem, je očitno, da je Ota Turnskega vodila težnja po tem, da bi bila škalska župnija ponovno namenjena prvotnemu, torej dušno pastirskemu delu. In seveda, da bi bil župnik ponovno bolj pod njegovim vplivom, manj pa pod samostanskim. Navedena listina dokazuje, da so imeli Turnski leta 1275 še vedno dovolj vpliva, da so od samostana izsilili to obljubo. Da so listino res izsilili, nam kažejo nadaljnji dogodki. Po ubošanju Turnskih namreč leta 1308 opat Wulfing obljubi, da bo v cerkvi v Škalah ponovno nameščal samostanske ljudi in ne več svetnih duhovnikov²³. Majhna ministerialna rodbina, kot naj bi po teoriji Pircheggerja Turnski bili, seveda ne bi mogla opravljati odvetniških nalog in tudi ne imeti tako relativno velikega vpliva. Ne pozabimo pa tudi posesti na Štajerskem, s katerimi smo našo razpravo začeli in h katerim se nameravamo še vrniti.

Do velikega preloma, ki mu je morala predhoditi nam neznana katastrofa, pa je prišlo leta 1288, ko Turnski izgubijo (prevzamejo ga Vovbržani, novi odvetniki gornjegrajskega samostana) odvetništvo nad škalsko cerkvijo. Vovbržani so prevzeli odvetništvo nad samostanom leta 1286²⁴. Tik pred letom 1288 je moralo priti do spora med Turnskimi in samostanom, ki se je za Turnske končal nesrečno. V zameno za škodo, ki so jo storili samostanu, so se namreč Gundaker in Hertnid Turnska, skupaj z Gundakerjevo ženo Katarino in v imenu njunih naslednikov, odpovedali odvetništvu nad škalsko cerkvijo. Domnevati smemo, da je bila vzrok spora ravno cerkev v Škalah, ki jo je samostan pridobil leta 1261 in, kot nam govori omenjena listina iz leta 1275, pri njej skušal uveljavljati spremembe, ki so bile Turnskim neprijetne. Kljub doseženemu sporazumu iz leta 1275 je gotovo, da so ostala mnoga vprašanja nerešena in da je ostalo nezadovoljstvo tako pri Turnskih

kot pri samostanskih. Dokler so bili odvetniki samostana Ptujski gospodje, ki so bili tudi v sporu s samostanom, so Turnski seveda lažje uveljavljali svoje zahteve, ko pa leta 1286 prevzamejo odvetništvo mogočni Vovbržani, so bili Turnski zelo hitro poraženi, tako da so morali popustiti pred zahtevami Gornjegrajskega samostana in njegovih odvetnikov. Po nastanku listine iz leta 1288, s katero so se Turnski odpovedali pravicam nad Škalsko cerkvijo, je vloga Ulrika Vovbrškega nedvomna, saj je listino tudi sam pečatil.

Listina, ki je nastala tri leta kasneje, se pravi leta 1291²⁵, pa nam govori, da je bila škoda, ki so jo v teh sporih utrpeli Turnski, zelo velika in da lahko govorimo o pravem brodolomu rodbine. Tega leta je bil namreč Engelschalk Turnski, sin Gundakerja Turnskega, ki je skupaj z Ulrikom Vovbrškim pečatil listino iz 1288, prisiljen zaprositi samostan v Gornjem Gradu za pomoč v denarju, ker je rodbina ostala povsem brez sredstev za življenje²⁶. V zameno se je ponovno odpovedal odvetniškim pravicam. Tudi to listino je pečatil Ulrik Vovbrški, ki ga Engelschalk imenuje "...domini mei..." in s tem prizna svojo ministerialno odvisnost od Vovbrških. Enako so Turnski že leta 1288 Ulrika imenovali za "...domini nostri...", tako da lahko od leta 1288 dalje Turnske štejemo za vovbrške vazale. Do končne ureditve novih odnosov med Turnskimi in samostanom pa je prišlo leta 1293, ko sklenejo v samostanu pogodbo med Gundakerjem Turnskim in opatom Otom, ki je predstavljal samostan. V tej pogodbi je samostan Turnskim odpustil škodo, ki so jo le-ti napravili samostanu v vojni med njimi; Turnske so tudi ponovno sprejeli v samostansko bratovščino. Gundaker pa je v zameno samostanu podelil desetino, ki jo je imel v Zavodnjah²⁷.

Turnski pa si še niso opomogli. Leta 1296 je Gundaker Turnski prodal Vovbržanom, z dovoljenjem žene Katarine in obeh svojih dedičev, 5 hub, ležečih v Zavodnjah, 3 hube v kraju z imenom "Gobolnitz", mlin v Prelogah, dve hubi na Goricah (pri Šoštanju?), 4 hube pri "Zerawe"²⁸, dve opusteli kmetiji in desetino v Plešivcu, pri Velenju pa še desetino, ki jo je dobil v fevd od patriarha. Prodal je tudi 4 vinograde, od katerih leži eden v Bevčah, eden na Kozjaku, eden pri gradu Turn in eden v "Gobolnitzu"²⁹. Listina je bila spisana v Pliberku in tudi priče, ki se v njej pojavljajo, so koroški plemiči in župniki. Istega leta pa je njegov sin (?)³⁰ Gundaker z ženo Dorotejo Vovbržanom prodal svojo polovico gradu, ki je bila njegova posest, skupaj s 14 hubami, ki so bile delno njegova last, delno patriarhov fevd in delno fevd Vovbrških³¹. Očitno gre v tem primeru za enega od obeh dedičev, ki jih Gundaker oče omenja v zgornji listini. Drugi sin je bil Engelschalk, ki ga v listini iz 1291 označijo kot Gundakerjevega sina in ki je tega leta gornjegrajski samostan zaprosil za pomoč. Pirchegger³² domneva, da je že kmalu prešla v roke Vovbržanov tudi druga polovica gradu Turn, saj je ta leta 1322, ko Žovneški prevzamejo vovbrško dediščino, v celoti prešel v roke bodočih Celjanov.

Ne glede nato, ali je, oziroma kdaj je prešel cel grad Turn v roke Vovbržanov, nam ohranjene listine dovolj povedo o odnosih med Turni in ostalimi fevdalci. Očitno je, da lahko vse do leta 1288 govorimo o družini Turnskih kot o relativno samostojni

rodbini, ki se je sicer povezovala z močnejšimi od sebe - Kunšperškimi in preko njih z njihovimi sorodniki Ptujskimi na eni strani in z Vovbrškimi na drugi strani, a je vendar ohranila svojo relativno neodvisnost in samostojnost. Poraz v bojih za ohranitev vpliva na Škalsko faro pa jih je dokončno potisnil v roke Vovbržanov, ki si tako okoli turnske posesti ustvarijo center svoje moči v Šaleški dolini. Približno v istem času Vovbržani pridobijo tudi posest Šoštanske gosposčine in postanejo za kratek čas, do izumrtja rodbine leta 1322, najmočnejša in najvplivnejša rodbina v dolini³³. Gotovo pa je, ko primerjamo povezave Turnskih s Kunšperškimi in z Vovbrškimi, da so bili Turnski že pred letom 1288 tesneje povezani z Vovbrškimi. To nam dokazuje tako sam razplet dogodkov, ki so potisnili Turnske v naročje Vovbržanov in ne morda Kunšperških, kot tudi grb Turnskih, ki očitno posnema vovbrškega. Turnski imajo v grbu namreč tri zvezdice, enako kot Vovbržani, le da so postavljene ena nad drugo na sprednjem grbovnem polju in ne v znanem trikotniku, ki ga danes poznamo pod imenom Celjski grb. Vsekakor pa lahko zapišemo, da vse povedano brez dvoma ne potrjuje teze Hansa Pircheggerja o tesni povezanosti velenjske in turnske posesti.

Ravno tako moramo ponovno opozoriti na dvojnost, ki jo srečamo na vsakemu koraku, ko spremljamo usodo rodbine Turnskih v 13. stoletju. Ta dvojnost je prisotna, ko spremljamo povezave z drugimi rodbinami (Vovbržani in Kunšperškimi), ko opazujemo razprostranjenost posesti (strnjena posest v Šaleški dolini, posest drugje na Štajerskem), in ko spremljamo rodbinsko deblo. Zapisali smo že, da je glavna veja rodbine vezana na ime Gundaker, ki ga nosijo trije predstavniki te rodbine. Brat Gundakerja I. je bil verjetno Engelbert, ki se pojavi leta 1251, kot prvi zanesljivi predstavnik škalskih Turnov. Po njem je dobil ime Engelbert II., sin Gundakerja I., ki ga najdemo v listini iz leta 1291, ko se je odpovedal odvetništvu nad cerkvijo v Škalah. Z Gundakerjem I. je bil v tesni sorodstveni povezavi (morda sta ravno tako brata) tudi Hartnid Turnski, ki je skupaj z Gundakerjem leta 1288 predal odvetništvo nad cerkvijo. Poleg naštetih pa imamo še lepo število pripadnikov te rodbine, ki pa jih vseh ne moremo kar prilepiti k ostalim na turnski grad. To sta brata Oto in Henrik, ki jo srečamo že v citirani listini iz leta 1264, dalje eden najpomembnejših predstavnikov te rodbine v 13. stoletju, Rudolf. Slednji se pojavi v treh listinah, ki so že vse tri povezane z Žovneškimi. To je izredno presenetljivo, saj vemo, da so Žovneški prišli do posesti v Šaleški dolini šele po izumrtju Vovbržanov leta 1322 in torej zelo težko povezujemo Rudolfa Turnskega z Žovneškimi preko posesti v Šaleški dolini.

Toda morda bi lahko za povezavo Rudolfa Turnskega in gospodov Žovneških vendarle našli razlago. Na tem mestu se moramo spomniti na posesti, ki jih imajo Turnski v okolici Šmarja pri Jelšah. Leta 1275 izvemo, da je imel svoja posestva v Dežnu in Ješovcu Bertold Turnski, še leta 1362 pa je Osvald Turnski posedoval stolp pri Zapužah. V to posest pa lahko brez dvoma prištejemo tudi posest v okolici Rogoze iz leta 1207, ki jo je prodal Richer Turnski. Žovnečani pa so imeli v svoji posesti grad Lemberg pri Šmarju. V 13. stoletju je bil Lemberg celo enakovreden z Žovnekom sedež njihove posesti, saj se sami Žovneški večkrat imenujejo Lemberški.

Tudi grofica Ana Lemberška, ki nastopa v citirani listini iz leta 1275, je bila poročena z Ulrikom I., ki pa takrat še ni imel grofovskega naziva, temveč ga ona nosi po svojem rojstvu, saj je bila iz rodu Sternbergov³⁴, ki so bili sorodniki vovbrških grofov. Z Žovneškimi lahko torej povežemo tudi Bertolda Turnskega. S posestvi v okolici Šmarja, Zapuž in Rogoze lahko torej povežemo kar nekaj pripadnikov Turnskih: Richerja, Rudolfa, Bertolda in Osvalda. Ostali Turnski, ki smo jih našli že na začetku, pa so tako ali drugače povezani s Turnom v Škalah.

Postavi se seveda vprašanje, ali lahko govorimo o eni rodbini, ki ima posest v dveh pokrajinah, ali pa sta to dve rodbini, ki nosita enako ime. Poleg škalskega Turna poznamo na obravnavanem območju le še omenjeno lokacijo v bližini Slivnice, ki jo štejeta tako Pirchegger kot Stopar kot možno lokacijo stolpa pri Zapužah, ki ga je 1362 Osvald Turnski prodal, ter tudi že omenjene Turnče zahodno od Zapuž. Na tem mestu pa si moramo še enkrat priklicati v spomin dva neidentificirana kraja iz že zgoraj omenjene listine iz leta 1296. Tega leta je Gundaker prodal z dovoljenjem svoje žene in dveh naslednikov med ostalim tudi 3 hube v kraju z imenom "Gobolnitz", kjer je posedoval tudi vinograd, ter 4 hube pri kraju "Zerawe". Na posest Turnskih v kraju Cerovo naletimo še leta 1327, ko sta prodala Gundaker in njegova žena Katarina posest Cerovo Gornjegrajskemu samostanu za 8 mark srebra³⁵. Že zgoraj sem opozoril, da teh dveh krajev ne najdemo v Šaleški dolini. Čeprav sta našeta med kraji, ki so brez dvoma v Šaleški dolini, ju moramo locirati drugam. Tu pa si seveda ne moremo kaj, da se ne bi ozrli k "šmarješkemu" delu Turnske posesti. In res najdemo v neposredni bližini Šmarja kraj z imenom Cerovec. Tudi Blaznik³⁶ je v topografiji postavil lokacijo tega kraja kot alternativo ali Cerovec pri Šmarju ali Cerovec pod Bočem. Zgodovinska dejstva, ki nam govorijo o posesti Turnskih v okolici Šmarja, nas seveda prepričujejo, da je ravno Cerovec pri Šmarju tisti kraj, ki ga moramo imeti v mislih, ko beremo tako listino iz leta 1296, kot listino iz leta 1327. Če pa je kraj Zerawe Cerovec pri Šmarju, lahko seveda tudi za "Gobolnitz" upravičeno domnevamo, da ga moremo iskati v tej okolici. Mislim, da je kot najbolj verjetno lokacijo za omenjeni kraj potrebno jemati vas Grobelce pod Vinskim vrhom pri Slivnici, v občini Šmarje pri Jelšah. V pravilnost te lokacije nas prepričuje tako samo ime kot tudi položaj vasi, ki leži v bližini Turna pri Slivnici, Cerovca in Ješovca, ki smo ga srečali kot del Turnske posesti v letu 1275. Ker sta Gundaker in njegova žena torej posestno povezana tako s Šaleško dolino kot s posestvi Turnskih drugje na Štajerskem, lahko zaključimo, da imamo v primeru Turnskih opraviti z rodbino, ki je imela svoja posestva na dveh lokacijah in ki je v 12., 13. in še v 14. stoletju upravljala z najmanj dvema gradovima: Turnom v Škalah in Turnčem pri Slivnici. In seveda, da obe veji, tako škalska kot "šmarješka" izhajata iz istega debla. Tako lahko na vprašanje, ki ga postavi Pavel Blaznik v Topografiji: "Ali se res vsi citati nanašajo na Turn v Škalah?" vsaj za čas 13. in prve polovice 14. stoletja odgovorimo pritrdilno.

Ko torej povzamemo vse zapisano, ugotovimo, da so Turnski rodbina, ki izvira z gradu Turn v Škalah. Izrečeno trditev nam potrjuje tako ime kot težišče rodbine, ki je bila ves čas usmerjena v Šaleško dolino. Začetke posesti Turnskih v Šaleški dolini

lahko postavimo vsaj v 11. stoletje. Domnevamo, da je tudi cerkev v Škalah prvotno nastala kot njihova lastniška cerkev. Verjetno že v 12. stoletju pa so Turnski pridobili v svoje roke tudi "šmarješko" posest na Štajerskem. Možno je, da bi mogli povezati vzpon Turnskih s Traungavci, ki v 12. stoletju posedujejo obravnavane kraje. To še potrjuje dejstvo, da je bila podelitev posesti v Rogozi leta 1207 samostanu v Žižah izvršena s posredovanjem Leopolda VI. Babenberškega, torej direktnega naslednika Traungavcev. Ne glede na pravilnost tega razmišljanja pa je očitno, da je 13. stoletje že čas, ko začne moč in vpliv Turnskih upadati. To dokazuje predvsem podatek, da v vseh listinah, ki jih najdemo tako ali drugače povezane z njihovimi posestmi, Turnski posest prodajajo in ne kupujejo.

Jasno je, da Turnski nikoli niso spadali med največje in najvplivnejše štajerske rodbine, toda gotovo je, da sta bila njihova moč in tudi njihov pomen za zgodovino Štajerske mnogo večja, ko je domnevala našeta literatura. Ko leta 1288 izgubijo boj za škalsko cerkev, njihova moč povsem upade; iz svobodne rodbine se spremenijo v eno izmed mnogih ministerialnih rodbin. Kako težko so to spremembo prenašali, nam pove podatek, da so se še dolgo šteli za osebno svobodne, čeprav pravno to niso bili več: šele leta 1358 so na sodni obravnavi priznali, da je njihova hiša s telesom pripadla Vovbržanom in tako z dediščino Celjanom. Leta 1359 pa so štirje bratje, Gebhard, Eberhard, Ekhard in Hans, vzeli od Celjskih v zajem cel "Turm zum Turm im Schellachthale"³⁷ in tako dokončno priznali svojo pravno in gospodarsko odvisnost od Celjanov.

Konec 12. in prvo polovico 13. stoletja lahko torej štejejo za čas največje moči Turnskih. Gospodarsko moč jim je dajalo odvetništvo nad škalsko cerkvijo in dohodki, ki jih je le-to prinašalo, zato jih je ta izguba tudi tako prizadela. Očitno je, da so bili v drugi polovici 13. stoletja ekonomsko že zelo ranljivi in da je pomenila izguba odvetniških pravic še tisti zadnji udarec, ki jih je pokopal. Po tem dogodku jih srečujemo le še v vrstah celjskih ministerialov. Čeprav je rodbina propadla, pa je njena vloga v zgodovini Šaleške doline in tudi širše Štajerske zelo velika. Za Šaleško dolino lahko celo zapišemo, da so bili najpomembnejša in najvplivnejša rodbina v 12. in tudi v prvi polovici 13. stoletja, čeprav smo videli, da v tem času moč Turnskih že začne upadati.

Opombe:

1. Franc in Milko Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev IV*, Ljubljana 1915; št. 327, str. 173; dalje kot: *Kos, Gradivo*.
2. Jozeph v. Zahn, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III.*, Graz 1903, št. 97, str. 62; 6. avgust 1251; Dalje kot: *UB I. - III.*
3. Pavle Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanska dela Koroške do leta 1500, II*, Maribor 1988, str. 443; dalje kot: *Blaznik, Topografija*.
4. *Kos, Gradivo*, IV, št. 122, str. 70.
5. *Rogoza je kraj JV od Radvanja*.
6. *Lemberg pri Šmarju pri Jelšah*.

7. Dežno je vas JV od Majšperka v pujskem območju; Ješovec je vas J od Šmarja pri Jelšah.
8. H. Appelt - Gerhard Pferschy, *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark IV, 1960-1975*, št. 545; 19. januar, Lemberg; dalje kot UB IV.
9. Listino hrani Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri SAZU.
10. Blaznik, *Topografija II*, str. 444.
11. Ivan Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1982, str. 449; dalje kot: Stopar 1982; primerjaj tudi: Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte*, München 1962, str. 244; dalje kot: Pirchegger, 1962.
12. Pirchegger, 1962, str. 206.
13. UB III., št. 240.
14. UB IV., št. 287 in 294; prim. tudi: Ignaz Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, Graz 1877, str. 49; dalje kot: Orožen, 1877.
15. UB IV., št. 554, prim. tudi: Ignaz Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, Graz 1884, str. 62 in str. 271. Dalje kot: Orožen, 1884.
16. UB IV., št. 125; prim. tudi: Orožen, 1884, str. 123 in Orožen, 1877, str. 45.
17. Prim.: Pirchegger, 1962, str. 209, Jože Curk, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem*, Maribor 1991, str. 137. Stopar 1982, str. 554.
18. UB IV., št. 378.
19. UB IV., št. 554.
20. Orožen, 1877, str. 58.
21. Tone Ravnikar, *Velenjski meščani v 13. stoletju?*, Šaleški razgledi 8, Velenje 1992, (v tisku).
22. Orožen, 1877, str. 57, ponuja kot možno lokacijo kmetije Tešovo pri Vranskem. Blaznik, *Topografija I*, str. 75 pa Brezovo na Ponikvi pri Žalcu, sam pa se bolj nagibam k lokaciji kraja v Brezovo v Škalah, ki je najbližja cerkvi in gradu, ter tako najbolj logična rešitev.
23. Annelise Redik, *Regesten des Herzogtums Steiermark, I. Band 1308-1319*, Graz 1976, str. 2, št. 6; dalje kot: RHSt. Orožen 1877, str. 82. H. Wiessner, *Monumenta historica ducatus Carinthiae VII*, Celovec 1956, str. 178, št. 472; dalje kot: MDC.
24. MDC VI., str. 9, št. 16; Orožen 1877, str. 65 ss.
25. Orožen, 1877, str. 69; MDC VI., str. 123, št. 191.
26. Prim.: Pirchegger 1962, str. 206.
27. Orožen, 1877, str. 71.
28. K lokaciji obeh nelociranih krajev se bom še vrnil. Že sedaj opozarjam, da kljub mnenju Josepha Zahna v *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Dunaj 1893, ki ga povzema tudi Blaznik, *Topografija I*, str. 213, teh dveh krajev ne najdemo v Šaleški dolini.
29. MDC VI., št. 348, str. 238.
30. Ime Gundaker, oz. skrajano Guntzel ali tudi Gunter, je zelo razširjeno v družini Turnskih, saj poleg omenjenih dveh Gunterjev najdemo še Guncleina, ki nastopa v listini iz leta 1327 in je bil tudi poročen z Katarino, kot prvi znani Gunter, ter ima brata Nikolaja (Orožen, 1877, str. 104). Da moremo govoriti v tem primeru o večih različnih Turnskih, nam govori že velika časovna razdalja, ki jih loči in seveda onemogoči misel, da imamo opraviti z eno osebo. Domnevati smemo, da govorimo o treh generacijah Turnskih. Zadnji Guncelj je bil tudi mesni gospod v Mozirju (Idem, str. 106).
31. Pirchegger, 1962, str. 206; Orožen 1884, str. 63.
32. Pirchegger, 1962, str. 206.
33. Ravnikar, *Šoštanjski vitezi ali vitezi iz Šoštanja v 13. stoletju?* Šaleški razgledi 8, Velenje 1992 (v tisku). Na tem mestu opozarjam le še na predimenzionirano gledanje na vlogo Vovbrških v Šaleški dolini, ki se pojavlja v več strokovnih tekstih.
34. Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters*, Graz 1951, str. 165 ss. Primerjaj tudi rodovno preglednico pri Bogu Grafenauerju, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1965 (druga in popravljena izdaja).
35. Orožen, 1877, str. 104; Orožen, 1884, str. 63.
36. Blaznik, *Topografija I*, str. 105.

37. Orožen, 1884, str. 64 s; F. Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli, I.*, Graz 1883, str. 106 s.

Zusammenfassung

Die Herren von Turn in 13. Jahrhundert

Bei der Sichtung der mittelalterlichen Urkunden, die sich auf die Šaleška dolina (Schaltal) beziehen, fällt eine große Anzahl von Texten aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts auf, die sich auf die Familie Turn beziehen. Obwohl dieses Geschlecht in den älteren Urkunden nicht vorkommt, haben wir es offensichtlich mit einer Familie zu tun, die älter und bedeutender ist, als man nach den erhaltenen Schriften schließen könnte. Der Grundbesitz der von Turn ist in zwei Teile aufgeteilt. Bedeutender und größer war der Grundbesitz in der Šaleška dolina, mit Schloß Turn in Škale (Skalis) als Mittelpunkt, wo der Name des Geschlechts herrührt. Der zweite Teil des Grundbesitzes der von Turn befand sich in der Umgebung von Šmarje, wo uns Richer und Berthold bekannt sind. Der Mittelpunkt ihres Machtbereiches blieb aber die Šaleška dolina, wo ihnen durch die Befugnisse eines Vogteigerichts in der Pfarre Škale die wichtigsten Finanzquellen zufließen. Im 13. Jahrhundert begann ihre Macht zwar allmählich abzunehmen, sie waren aber noch weiterhin die wichtigste Familie in der Šaleška dolina. Wir begegnen ihren Abkömmlingen bei allen bedeutenderen Ereignissen und Verträgen, bei denen sie entweder als hervorragende Akteure oder als Zeugen fungieren. Obwohl sie ein Geschlecht von Ministerialen waren, traten sie selbständig und selbstsicher auf, sie waren sich offensichtlich ihrer ökonomischen Macht bewußt, die in erster Linie auf ihren Vogteirechten, aber auch auf ihren ziemlich reichen Besitzungen beruhte.

In der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts begann ihre Macht allmählich abzunehmen. Sie gerieten in Streit mit dem Kloster von Gornji grad (Oberburg), das im Jahre 1261 die Kirche von Škale erwarb. Im Streit mit den Vögten von Gornji grad, denen von Vovbre (Hainburg), wurden sie besiegt und unterordnet. Die Niederlage war so groß, daß sich die von Vovbre von 1296 bis 1322 den Grundbesitz des Schlosses Turn als Allodium aneigneten. Nach Aussterben der Herren von Vovbre ging der Grundbesitz der von Turn in die Hände ihrer Nachfolger, der Herren von Žovnek (Sanegg) über, was denen bei der Gerichtsverhandlung auch zuerkannt wurde.

Obwohl man das Schicksal der von Turn nur eine relativ kurze Zeit lang verfolgen kann, liegt auf der Hand, daß ihre Rolle für die mittelalterliche Geschichte der Šaleška dolina außerordentlich groß ist und im 13. Jahrhundert den zentralen Platz in der Geschichte des Tales einnimmt.

Aleksander Žižek

PODOBA CELJSKIH GROFOV V LITERATURI IN DRAMATIKI

(Nekaj primerov iz obdobja med 1689 in 1974)

Uvod

Kljub nekakšni "odčaranosti" zgodovine, ko nas pravila naše obrti silijo, da vsak zgodovinski pojav natančno, skoraj dlakocepsko seciramo, ga umeščamo v vse mogoče tokove, vplive, gledamo na ta pojav iz vseh mogočih kotov - kljub vsem tem zahtevam tiči v vsakem, še tako "drobnjakarskem" zgodovinarju prvotni poklic pripovedovalca zgodb.

Zgodb pa ni brez junakov, brez ljudi, ki so na tak ali drugačen način izstopali iz "sive, brezoblične črede človeških ovac". Gotovo to ni posebno popularna trditev v času, ko se imenuje čarobna formula zgodovine takoiimenovana "zgodovina množic". Toda moda se tudi v zgodovini hitro spreminja - še pred nekaj leti je bila Ariadnina nit magični "razredni boj".

Pa dovolj o tem. Predmet moje razprave bodo torej osebnosti (tako se zadevi pravi med poklicanimi) ali junaki (kot bi stvar poimenovali stanovalci Parnasa). Narisati bom poskusil nekaj portretov mogočnih Celjanov, kakor so jih videli časovno precej oddaljeni pisci, črpajoč iz zapiskov njihovih sodobnikov. Prikaz bo omejen večji del na zadnje tri: Hermana II., Friderika II. in Ulrika II., obravnavana leposlovna besedila pa so v glavnem iz 19. stoletja ter prvih nekaj let 20. stoletja. Če umestimo le letnice v literarno zgodovino, vidimo, da se obdobje nekako pokrije z romantiko (vsaj večji del), ki je bila raznim kvazi-historiografskim delom ter bujenju romantičnega viteštva več kot naklonjena.

Ta naloga je tudi nekakšno "maščevanje", ker smo Celjske in njihovo vsekakor veliko vlogo v naši in evropski zgodovini odpravili z nekaj stavki v tretjem razredu osemletke, mogoče smo o njih še kaj slišali v sedmem razredu - in konec. Nekaj zmedenosti v srednji šoli, pa poduk, da gre pri njih tako in tako za Nemce. Pa kaj ČE gre pri Celjanih za Nemce? Njihova posest je bila vendarle večinoma vezana na naša ozemlja, med njihovim uradništvom se je našlo mesto tudi za veliko spretnih in dovolj komolčarskih Janezov (pardon, Johannov). Janezov, ki v času svoje službe (v talarju, oklepu ali uradniški obleki) niso živeli in jedli s podganami, preklinjali svojega življenja ter mislili le na to kako bi krvosesu "švabskemu" z gromkim "URAAAAA" nacionalizirali posesti. Ne pozabimo tudi, iz katerih Janezov je izšla

prva inteligenca, kdo jo je šolal (tudi Celjani so v Oglej pošiljali nadarjene dečke študirat na svoje stroške - *titulum mensae*, kot piše J. Orožen v svoji Zgodovini Celja). Še več je takih in podobnih primerov, ki v nas nekako otopijo tisti realsocialistični "dušorez" o zlobnih, krvoločnih, pokvarjenih in neumnih fevdalcih, ki so dolga stoletja stali na vratih brezrazrednega raja ter izmučenim proletarcem branili vstop v brezcarinski, brezdenarni, bratski cirkus bratov Marx, Engels, Lenin plus Co.!!!

V pomoč svojemu portretiranju sem poklical pisce dvajsetih del, ki so jih inspirirali mogočni Celjani. Med njimi najdemo tako tiste avtorje, ki so v njih videli zgoraj naštete grehe, kot hvalabogu tudi take, ki so Celjane videli kot tisto, kar so v resnici bili - smrtniki z vsemi vrlinami in napakami drugih Evinih potomcev, mogoče včasih malo opojeni z lastno močjo in denarjem (kogar moč in denar ne zanimata - ta naj prvi vrže kamen). Književna dela bom predstavil vsako posebej (polni naslovi z založbo in letnico izida so navedeni v opombah). Posebno grobe napake glede oseb in dogodkov sem razjasnil z omenjenim delom dr. J. Orožna (Zgodovina Celja in okolice, 1. del). Posamezne probleme ali določene hipoteze, ki jih je avtor pri pisanju posebej izpostavil pa sem si drznil v njegovem "imenu" tudi napisati in po potrebi utemeljiti.

Naj torej Celjani spregovore o sebi, naj nastopijo in odigrajo svoje vloge, o kakršnih se jim niti sanjalo ni, naj bodo tisto, kar so si številni rodovi želeli videti v njih.

Zgodovinski okvir

Čeprav sem sklenil, da se v svojem pisanju o Celjskih ne bom prvenstveno ubadal s svojo stroko, torej z zgodovino, moram to odločitev le nekoliko omiliti, če hočem svoji razpravi vtisniti značaj vsaj navidezne celote.

Iz nekakšne historiografske pietete in strahospoštovanja, ki me tudi kot Celjana navdaja spričo veličine in pomena "naših" grofov, naj mi bo dopuščeno, da se v svojem delu omejim zgolj na najosnovnejšo faktografsko podporo in osvetlitev fenomena Celjskih, ki jih je že dr. Ferdo Gestrin v predgovoru prve izdaje dela N. Klaić Zadnji knezi v deželah svete krone, označil kot *"zadnjo veliko dinastijo, pomembno v evropski politiki, s sedežem na slovenskih tleh."*

V istem predgovoru se lahko seznanimo tudi z dobo, ki so jo v mnogočem zaznamovali tudi Celjski sami. Obdobje njihovega meteorskega vzpona je obdobje svojevrstne družbene dvojnosti - centralizem srednjega veka je šele v zametkih, partikularizem stanov napoveduje, da bo njegova "embrionalna" faza še silno dolga. Med nemočjo vladarja (pogojeno pogosto z ekonomsko inferiornostjo) in še neusklajenimi interesi stanov pa so se kot ščuke v močvirju sukale različne velefevdalne - dinastične rodbine.

Vzorec takšnih mogočnejšev so brez dvoma tudi Celjski, ki so se v dobrih sto letih (1341-1456) povzpeli od malih plemičev - najemnikov do upoštevanja vredne politične sile, ki je brezkompromisno izrabljala v svojo korist zdaj konflikte med Habsburžani in Luksemburžani, zdaj spet latentno grožnjo polmeseca na vzhodu.

Prednike Celjskih - Žovneške, lahko v virih sledimo vse od leta 1130 (v letih 1130 - 1139 naj bi bil zgrajen njihov prvotni grad Žovnek) - v listinah se najprej pojavi naziv "*de Sovne*", od leta 1173 pa tudi oblika "*de Sonekke*".

Prostor za svojo ekspanzijo so Žovneški sprva našli v Savinjski dolini, kjer so se ti potomci stranske veje rodu grofice Heme najpogosteje angažirali kot odvetniki posameznih cerkvenih institucij (samostan Gornji Grad, župnija Braslovče).

Žovneški so bili dodobra vsidrani v vrste štajerskega ministerialnega plemstva, o čemer pričajo njihove zveze s Ptujskimi, Marenberškimi in Vovbrškimi, katerih izumrtje (1322), Žovneške, po sporih z zakupnikom vovbrške posesti Konradom Auffensteinskim, leta 1333 spremeni v "Celjske" (resda šele neuradno, grofje s tem nazivom postanejo 16. 4. 1341).

Celjani so sprva s kronanimi glavami "sodelovali" na precej nizkem nivoju - ponujali so jim namreč svoj meč in (plačano) zvestobo (najdemo jih med najemniki Habsburžanov, Ludvika I. Anžuvince, Karla IV. Luksemburžana, Sigismunda Luksemburžana). Z vzponi in padci posameznih dinastov se je tako prepletala tudi usoda Celjanov - grofovski naziv jim je podelil Ludvik Bavarski, 1348 jim je Karel IV. Luksemburški to čast odvzel in jim leta 1372 sam grofovstvo znova podelil.

Te peripetije s podeljevanjem in odvzemanjem počastitev Celjanov verjetno niso pretirano motile - naziv je pač v srednjem veku lahko nosil vsak, ki ga je lahko z orožjem tudi branil, s tem pa Celjski niso imeli težav.

Bolj kot zunanji blišč so seveda skrbeli za materialno podlogo svoje posesti - z izplačanimi "uslugami" so namreč marljivo kupovali posesti.

Največji vzpon so Celjani dosegli v času Hermana II., ki je družino dvignil iz brezimnosti najemništva ob bok rimsko-nemškemu cesarju.

Celjski so svojo usodo namreč za štiri desetletja zvezali s Sigismundom Luksemburškim.

Herman II. se je leta 1396 priključil protiturški ekspediciji, ki jo je vodil (in zavozil) Sigismund. Nase je opozoril predvsem s svojim pogumom, ko je rešil Sigismunda pred ujetništvom po nikopoljski polomiji, drugič pa ga je izpeljal iz zarotniških krempljev ogrskih upornih plemičev (1401).

S tem se začenja meteorski vzpon Celjskih - podelitev banske časti v Slavoniji, oblasti nad Varaždinom in Medžimurjem sledi dejanje najvišje počastitve, ženitne zveze med Barbaro Celjsko (Hermanovo hčerko) in Sigismundom Luksemburškim

(1405). Resda je zakon kasneje problematičen, saj Sigismund Barbaro za nekaj časa celo odslovi, to pa seveda ne vpliva na "poslovne" dogovore obeh plemiških hiš.

Celjani pa ne strmijo le na sever, Herman je z ravno takšno vnemo razpredal svoje niti na jug - svojega sina Friderika II. je namreč poročil z Elizabeto Frankopansko (1405).

Zdi se, da se nova posestva in počastitve sipljejo na Celjske kar po tekočem traku - kljub smrti Hermanovega sina Ludvika (1417), ki je bil ortenburški posinovljenec, so Celjani že leto kasneje s kranjsko ortenburško posestjo zaokrožili svoje apetite na Kranjskem.

Herman II. pa je neutrudno snoval dalje. Razočaran nad svojim prvorojencem Friderikom in njegovo neambicioznostjo, predvsem pa osramočen zaradi govoric o domnevnem umoru Frankopanke, ki naj bi jo Friderik leta 1422 ali 1423 sam spravil s sveta, je Herman vse svoje upe stavil na vnuka Ulrika/Urha II.

Ulrik se namreč že v času očetovega divjega zakona z Veroniko Deseniško pojavlja kot darovalec različnim samostanom in se s prvimi javnimi nastopi pripravlja na vlogo, ki ji njegov oče ni bil kos.

Po neuspehu v boju za nasledstvo Tvrdka II. v Bosni (tam so Celjske izrinili Hunyadiji) pa je sledil še drug hud udarec Hermanovemu častihlepu - dvorna opozicija je namreč Sigismundu onemogočila za leto 1430 načrtovano pokneženje Celjanov.

Celjski so tako postali knezi 30. 11. 1436, skoraj leto dni zatem, ko je v Bratislavi umrl glavni arhitekt njihovega vzpona.

Friderik II. se je v zgodovino bolj kot po svojih državniskih in vojaških odlikah zapisal s svojo romanco z Veroaiko Deseniško, Hrvatom pa se je zameril predvsem s strogostjo na svojih tamkajšnjih posestvih. Kaže, da se je po očetovi smrti precej unesel, saj večinoma skrbi za domače posesti in grofijo v času Ulrikovih državniskih potovanj.

Ulriku je ded namenil glavno nalogo v družini, ki so jo v veliki meri zaznamovale nepričakovane smrti (Hermanova sinova Herman III. in Ludvik, Herman - škof in nezakonski sin Hermana II.)

Friderikov sin je bil torej namenjen najvišjim interesom celjske hiše - ta cilj je Brankovićev zet (s Katarino Branković se je poročil 1433) končno tudi dosegel (1451 doseže skrbništvo nad Ladislavom Posthumusom, po smrti Ivana Hunyadija se 1456 okliče za cesarskega namestnika na Ogrskem).

Izpolnitev življenjske ambicije pa je Celjanom pomenila zelo malo. Ulrik je 9. 11. 1456 padel pod meči hunyadijevcev v Beogradu, grad nad Celjem pa je že leta prej s smrtjo Ulrikovih otrok (Jurija 1443, Hermana IV. 1452 in Elizabete,

zaročene/poročene z Matijo Hunyadijem/Korvinom 1455) postal turoben spomenik minljivosti nekega časa.

Z izumrtjem rodbin, kot so bili Celjski, je konec tistega prvinskega partikularizma, ki pa je spričo nove nevarnosti z vzhoda pomenil dodatno oviro učinkoviti obrambi.

Klasično viteštvo, vzponi in padci poštenih in ničvrednih vazalov in najemnikov, bleščeče fevdalne vojske v bogatem okrasju - vse to se počasi seli na strani viteških romanov, epov, v končni fazi pa tudi na strani bolj ali manj posladkanih damskih povestic.

Med literaturo in ideologijo

Celjani so bili po svojem pomenu ravno prav "veliki", da so se z njimi ubadali najrazličnejši književniki in zgodovinarji, pa tudi "književnikov" in "zgodovinarjev" med njimi ni manjkalo. Malo komu med njimi je v resnici šlo za objektivni in neobremenjen prikaz preteklosti, ki ga v zgodovinski teoriji najdemo v temeljnem pravilu - "*Wie es eigentlich gewesen ist*".

Če lahko pri književniku in dramatiku tovrstno "svobodo" še nekako spregledamo, pa je zgodovinar pri svojem podajanju snovi le nekoliko omejen.

Bolj ali manj je torej na vse pisanje o Celjskih (z njimi se namreč v svoji nalogi ukvarjam) vseskozi vplivala tudi ideologija - to "*omejevanje, deformacija, izkrivljanje, sprevrčanje, zakrivanje ipd. resnice... v službi neke oblasti*", kot pravi o ideologiji Aleš Erjavec v svojem delu *Ideologija in umetnost modernizma* (str. 8).

Če sprejmemo dejstvo, po katerem je "*osnovna ideologija laž ali zmota, ki je lahko pogojena individualno ali družbeno in zgodovinsko*" (A. Erjavec n. d. str. 23) smo na precej dobri poti, ki nam bo olajšala spopadanje z nekdanjimi in sedanjimi tabuji. Četudi se pojem "prave" ideologije veže šele na kapitalizem in odmik od božanskega argumentiranja oblasti, je opazno natikanje plašnic ljudem (tudi v umetnosti) že veliko pred tem.

Že Krones je v svojem delu *Die Freien von Sanneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, Celjske skoraj nerazumljivo visoko ocenil (kot fizično, moralno ostro individualizirane osebnosti), s precej premetenim ciljem - ob naštevanju vrlin Celjskih naj bi še bolj zasijala gloriola Habsburžanov, ki so Celjske s pomočjo (zanje) srečnega naključja le uspeli odstraniti.

Velika nacionalno - politična gibanja 19. in 20. stoletja so svojo pravico do obstoja in utemeljenost kajpak gradila tudi na uporabi/zlorabi tovrstnih motivov.

Slovenska in jugoslovanska obarvanost Celjanov stopi v ospredje predvsem v "narodnem" 19. stoletju, s Kremlom in Trdinom. Prvi v njih vidi celo Pribinove potomce, drugi pa se zadovolji le s potenciranjem njihove hrabrosti in poslovne

spretnosti. Če verjamemo Trdinu so bili Celjski slovenski vitezi z jugoslovanskimi ambicijami (predvsem Friderik in Ulrik), ki so ohranili Spodnjo Štajersko slovensko. Trdina za ilustracijo prikaže tudi celjske boje s krškim škofom in ostalimi habsburškimi vazali (Ljubljancane ima za ljudi z "*avstrijsko mislijo in slovenskim pogumom*").

V čislih jih je imel tudi Fran Kovačič, ki "Soneškim" pripisuje "*tradicionalen diplomatski in politični takt, da so se v raznih sporih postavili vedno na tisto stran, kjer je bil zagotovljen končni uspeh, pa vendar niso bili kaki neznačajni omahljivci*" (F. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, str. 178).

Prepričan je bil, da je šlo z njimi v grob "*nekaj velikega, kar se je iztrgalo iz samega osrčja skupne narodne duše*" (str. 193). V primerjavi s temi panegiriki deluje članek Emilijana Lileka, ki Celjskim podtika jugoslovanstvo le v povezavi z bojem za lastno korist, kot precej realno pisanje. Seveda brez romantike niti Lilek ne more - Friderik je namreč edini krivec za neuspeh celjske politike na Hrvaškem.

Še in še bi lahko našteval argumente "pro et contra" slovanski in slovenski teoriji o Celjskih, avtorjev mi zlepa ne bi zmanjkalo (kdor se želi o tem prepričati na lastne oči, naj vzame v roke Kroniko, Celjski zbornik ali celo Štajerskega gospodarja in Marburger Zeitung), paleta starih in mladih "celjelogov" je namreč izredno pisana, kaže pa da se bodo Celjski končno najbolj stopili s teorijo o posestvih - posestva naj bi namreč determinirala njihov interes za področja, (žalibog) poseljena s Slovenci in drugimi Jugoslovani, čeprav je precej zgečkljiva misel, da bi Celjani nenazadnje res utegnili biti "naši".

Ta ekskurz po "pravem" zgodovinopisju časa, v katerem so živeli (vsaj večinoma) "moji" avtorji tekstov o Celjanih, je bil potreben že zato, da se približamo ravni takratne znanosti, ki je prav gotovo precej vplivala na način dela obdelanih avtorjev. Sama celjska motivika je bila za ideološko barvanje kot naročena. Glavne zgodbe lahko povzamemo že iz osrednjega dela moje razprave - gre seveda za precej neoriginalna motiva neprimerne ljubezni (Friderika in Veronike) in motiv prebrisanega služabnika, ki končno opetnajsti "zabitega" modrokrvneža (Mlinarjev Janez in Urh). Bruno Hartman ima slednji motiv za idealnega za raven "plebejske" dramatike z obveznim happy endom.

Ta dva motiva sta z variacijami vred večna, tako, kot je večna vsa celjska tematika (od sodobnika Piccolominija pa do del Sandija Sitarja ali Janeza Menarta).

Različno zapletena (glede na čas nastanka del) je le naloga sociološkega ali zgodovinskega analitika posameznih tekstov. Medtem ko so stvari v 19. stoletju (zopet jemljem za izhodišče svojo razpravo) še precej preproste in se teksti dele le na "naše" in "njihove", pa se že nekaj let kasneje oba tabora delita na nove in nove podrazrede "bolj" ali "manj" naših in "njihovih".

Dvajseto stoletje tako že opravi z nacionalnim etiketiranjem Celjskih in njihovih avtorjev, zanimivejša postane sociološka komponenta pisanja o njih. Avtorje, ki si jih drznejo slikati preveč človeške, doleti sodba "pravovernih" marksistov, ki celo sloveniziranje Celjskih označijo kot zdravljenje slovenskega manjvrednostnega kompleksa. Tako so označili Župančičevo Veroniko Deseniško za osladno opravičilo Celjskih grofov. Zamerili so mu predvsem idealiziranje razrednega in nacionalnega nasprotja - kljub temu, da je državotvornost Celjskih popolnoma pravilno imel le za stranski produkt njihove pogoltnosti in častihlepija. Kljub tej uničujoči kritiki pa je Župančičevo delo ljudstvo trumoma hodilo gledat in se torej zvitemu Belokranjcu ni bilo treba predolgo kujati zaradi odziva kritike.

Poučen je tudi Novačanov primer - z vlogo turističnega vodnika po ruševinah Gornjega Celja (tja je pripeljal Aleksandra I.) in s pisanjem "prigodnega" spisa o zgodovini Celja si je ta novopečeni monarhist pridobil izhod iz politične nemilosti in končno pristal med diplomati kraljevine Jugoslavije. V svojem Hermanu Celjskem je tako spremenil v Veroniko svojo poljsko ljubico modre krvi, pod njenim vplivom (to je moja domneva) pa se je navzel tudi antisemitizma, ki veje iz grozljivih judovskih oseb njegovega dela. Prej omenjena diplomatska služba pa je Novačanu v revolucionarnem obdobju itak samo škodila, saj je bil Herman Celjski precej visoko na spisku "neprimernih" del (če verjamemo Hartmanu).

Rdeči čas je pač potreboval rdeče avtorje, četudi je njihovo delo zdrsnilo na raven "agitke" (Vidmar o Kreftu) ali pa bilo skregano z zgodovino, iz katere je izhajalo (Zwitter Kreftovemu pisanju zameri prehitevanje razvoja).

Pa pustimo za trenutek vse preveč obarvano 20. stoletje, nekaj deset let prej, ko nastane večina del, smo seveda še daleč od totalitarizmov polpretekle dobe, toda - ali so bili pisci tedaj res tako "nad svojim časom".

Prav je, če v začetku zaradi zasnove svojega dela (osvetlitev Celjskih z literarne plati) malce natančneje umestim navedena dela (vsaj večino) v ustrezno zgodovinsko obdobje.

Janko Kos v Literarnem leksikonu sicer postavi romantiko pri Slovencih med leti 1830 (objava prvih Prešernovih pesmi v Kranjski Čbelici) in 1848 (objavijo njegove zadnje pesmi), te razmejitve pa seveda nima za nedotakljivo. Sledi romantike tako opaža vse do prvih let 20. stoletja, posebno pri književnostih s slabše razvitim realizmom. Taki "postromantični" literaturi lahko prištejemo večino obravnavanih del. Kljub kronološki opredelitvi kot "post" romantika, ni materija književnikov tega obdobja nič manj "ortodoksno" romantična kot tista, ki so jo ubesedovali njihovi predhodniki in vzorniki. Ne morem si kaj, da pri tem ne bi omenil njihove standardne teme - pogubne in plameneče ljubezni, narave, ki odslikava človekova občutja, pobege v lepša, bolj romantična obdobja (srednji vek je za to kot nalašč) in kančka temnega mysticisma. S tem zavestno stopam v Kosovo zanko, saj v svoji definiciji trdi, da samo navedeno še ni dovolj za oznako romantike/postromantike.

Kompromis bom skušal skleniti z izjavo, da romantike/postromantike ni mogoče definirati niti BREZ naštetega.

Obravnavane avtorje pravzaprav povezuje edino njihova tematika, družbeno (nacionalno) in osebnostno pa se pogosto zelo razlikujejo. Valvasor s svojim opisom v Slavi kar nekako ne sodi (niti časovno) v to družčino, ki je imela v mislih vse preveč drugačno bralstvo kot trezen naravoslovec konec 17. st. Drugačni so bili tudi učinki, ki so jih pisci dvesto let kasneje skušali doseči - preračunani na drugačno družbo.

Tematika (v našem primeru vzpon in propad nosilcev nekega sistema) je le platno, na katero se projicira AVTORJEVO videnje družbe, v kateri živi, ali bi jo želel ustvariti.

S preprostim izletom po Biografskem leksikonu in vzporednim prebiranjem leposlovnih del izbranih avtorjev, nam postanejo slednja na mah zanimiva, saj dobe popolnoma novo ozadje in vsebino.

Kdo je pravzaprav (tudi) pisal o Celjanih?

Če pri avtorjih iščemo skupni imenovalac, smo seveda v neštetih škipcih. Z isto temo se tako ukvarjata "vsezaverodomcesarjevski" poet in priložnostni učitelj (Suppantschitsch) in zagret "jugoslovenar" in "ilirec" (Kočever).

Prvi si je ob prihodu v Celje zadal hvalevredno nalogo, napisati zgodovino Celja ter kup krajevnih zgodovin tega območja. Končal je sicer zapit, a sorazmerno cenjen. Popotoval je po Celjskem, posvečal svoje kronike lepim gospem (zgod. Dobrne) in ostajal zvest dinastičnemu patriotizmu - mogoče je to krivo za nekritično prepisovanje Piccolominijevega umotvora (v besedo cesarjevega svetnika se ne dvomi).

Drugi (Kočever) pa je bil kljub svoji narodni politični orientaciji (grajal je slovenski oportunizem v dunajskem parlamentu, nastopal proti dualizmu in decembrski ustavi) ali pa prav zaradi nje plen kritikov. Tisti, ki so raztrgali njegovo verzijo Mlinarjevega Janeza, so mu verjetno bolj zamerili njegov trud pri poenotenju (hrvatizaciji) slovenskega knjižnega jezika kot pa laskave opise slovenske zvestobe in poštenosti v njegovem delu.

Predvsem za vzgojno poanto zgodovine je šlo Franu Detelu, ki v razpravi nastopa z dvema deli. Je tipičen predstavnik "večerniškega" pisanja, ki bralca nikoli ne razočara, saj zgodbe končuje v stilu "*blagor ponižnim, kajti ti bodo deželo posedli*". Malce moraliziranja pa mu kot katoliškemu književniku že lahko odpustimo.

Svoj liberalizem in izrazito antidogmatsko usmeritev je v svoje videnje Celjanov (zlasti Poslednjega Celjana) vtkal Anton Aškerc, ki pa vendarle ni šel tako daleč kot Bratko Kreft, ki je s socialističnim videnjem Celjanov eksplicitno nastopal proti prisili in diktaturam vseh vrst od fevdalizma do šestojanuarske, kot pravi F. Zadavec v Slovenski besedni umetnosti (str. 182 - 183).

Zanimivo je, da so ženske mnogo manj naklonjene politizaciji literature, vsaj za obe "celjski" pisateljici Josipino Turnograjsko in Ano Wambrechtsamer, to lahko trdim.

Prva slovenska pripovednica, kot Turnograjsko pogosto imenujejo, se zadovolji s šibanjem dvoličnosti in snobizma svoje dobe, Ana Wambrechtsamer (poštaričina hči, sicer pa zelo emancipirana dama) pa pusti v senci svoje moške kolege - vsaj kar se tiče "celjske" tematike. Svoje izhodišče namreč poišče v objavah ali originalnih zgodovinskih virov, s svojim pisanjem pa je na ravni tedanje historiografije, kar je za romanopisca vsekakor pohvalna ugotovitev.

"Političnost" njunega pisanja, ki pa seveda nima običajnega negativnega prizvoka, je skrita v nekakšni navezanosti na domače okolje (pri Turnograjski je to okolje širše slovensko, Wambrechtsamerjeva pa se zadovolji z romantičnimi spomini na rojstni kraj in neposredno okolico - Planina pri Sevnici). To je le nekaj primerov, ki nam pokažejo vpetost avtorjev v dano družbeno realnost - umetnost namreč ni naddružbena, lahko je le bolj ali manj nadideološka.

Z izborom avtorjev sem si morda nezavedno otežil pisanje tega dela, saj v večini primerov pripadajo literarnemu obdobju, ki ga celo stroka (literarna zgodovina) pogosto prezre, ko hiti secirat nosilce posameznih literarnih obdobj.

"Trivialistika" (kot bi lahko poimenovali ukvarjanje z nižjo ravniyo besedne umetnosti, kamor sodijo poleg ljubezenskih, detektivskih in pustolovskih del tudi "zgodovinski" umotvori) se med Slovenci resno razvija šele kakih dvajset let, če pustimo ob strani gromovniške izbruhe veljakov (Cankarja, Ivana Prijatelja) proti "pritlehnosti" z nemških pašnikov uvoženega šunda. Časovna odmaknjenost in trezno pero enega izmed slovenskih "šundologov" Mirana Hladnika (nj. delo Trivialna literatura je kot literarni leksikon izšlo pri DSZ 1983) sta učinkovito opravila s številnimi tabuji in končno "razkrila", da gre prav razvrednotenim povesticam, pratikam in večernicam (kar po vrsti kategorij spada v šund) zasluga za obstoj in celo napredek slovenskega jezika in slovstva v času najhujših raznarodovalnih pritiskov.

Slovenske "ljudske knjige" (kar je ena izmed naših oznak za trivialno literaturo) so najpogosteje posegale po zgodovinskih motivih, ki smo jih Slovenci povzdignili v najpogostejšo kuliso za izražanje svojih misli. Svoj višek je zgodovinska povest pri nas dosegla v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja ter v začetku in v dvajsetih letih 20. stoletja. Hladnik v svojem delu postavi kot začetnika zgodovinske povesti na Slovenskem prav F. Kočevarja Žavčanina in njegovega Mlinarjevega Janeza (1859).

Široka razširjenost tovrstne marginalne literature pa nas prepriča tudi v utemeljenost trditve, da ima tovrstna "umetnost" nedvomno širok manipulativni učinek, to z drugimi besedami pomeni, da je mogoče v obliki šunda plasirati najrazličnejše ideje, nauke in - zakaj ne - programe.

Zadnja utvara, ki so jo "šundologi" hvalabogu razbili je tudi idiotizem o "enodnevnosti" trivialne literature, ki ga razblini že površen sprehod po knjigarnah (čudno - Robinson, Winnetou in Sherlock Holmes se še vedno prodajajo) ali brskanje po knjižnih policah še takih intelektualcev, da o intelektualkah niti ne govorim.

Šund je torej večen, njegovi potrošniki pa plačujejo tudi izide enodnevnih umetniških del za komorno bralstvo - tako je danes, tako je bilo tudi v obdobju nastajanja del, ki sem jih uporabil v svoji razpravi.

Namenoma ne bom opravljal božjega dela in razsojal, kateremu delu gre nalepka "umetnina" in kateremu "šund", bolj kot tako brezplodno etiketiranje me namreč privlači zaznavanje duha časa in prisluškovanje vrvenju dobe, katere plod so tako "umetnine" kot "šund".

Za konec tega razmišljanja naj zapišem le še neko precej uporabno vodilo, ki nam utegne pomagati pri oblikovanju našega odnosa do nekega umetniškega dela:

"Prava" umetnost le obrobno posega na področje ideologije (oziroma se ji pusti le neznatno zavesti), bolj ko pa neka umetnost postaja ideološka, manj ostaja "umetnost".

Janez Vajkard Valvasor: Slava Vojvodine Kranjske¹

Že zaradi znamenitosti avtorja in pomembnosti dela samega je prav, če na začetku literarnega odkrivanja Celjskih omenimo Valvasorjev "celjski ekskurz".

Ta ekskurz je vezan na opisa dveh krajev v poglavju o mestnih in trgih Kranjske. Gre za opis Kočevja in Pleterij.

V opisu Kočevja se Valvasor najprej poigračka z etimologijo imena (Gott-Segen ali Gott-See) nato pa ob predstavitvi ruševin Friedrichsteina naplete še zgodbo o Hermanu II., Frideriku II. in njegovemu nesrečnemu bratu Ludviku (iz konteksta sledi, da je imel v mislih njegovega drugega brata Hermana III. - precej sposobnega in častihlepnega moža, ki bi utegnil "vskočiti" na Friderikovo mesto, če bi stari to hotel in če bi seveda ostal živ - umrl je v nesreči). Valvasorja kot pisca zanima seveda Friderik zasebno: opiše njegovo noro romanco z Veroniko, sum, ki je po smrti Elizabete padel nanj in predvsem Veronikine čare - te opisuje s sebi lastno gostobesednostjo in šarmom. Nato preskoči na Hermanovo maščevanje, popiše z velikim cinizmom še "pošteno" sojenje, Hermanovo jezo, ki jo je stresel na zidovje Friedrichsteina in njegov blazni sklep, da bi nezaželeno snaho izstradal do smrti.

Valvasorjeva pripoved se konča z utopitvijo Veronike in njenim pokopom v Braslovčah - prekopa v Jurklošter, ki ga je uredil Friderik, pa ne omeni več.

Pri opisu Pleterij Celjski nastopijo (predvsem Herman II.) v precej romantični vlogi. Valvasor omeni Hermana II. kot ustanovitelja samostana (1407), dobrotnika

Cerkve. Za razliko od nekaterih drugih avtorjev (npr. A. Wambrechtsamer) točno locira kraj njegove smrti - Bratislava. O Hermanovi smrti pa zapiše: "Za njegovo pobožnostjo in ostalimi vrlinami, ki so ga tako podložnikom in rojakom kakor tudi drugim osebam globoko v pamet in v srce vtisnile, so močno žalovali ter jih po vsej njegovi deželi s solzami počastili." (gl. naved. delo str. 107). Kaj je krivo tega preobrata v opisu Hermana II., ki mu v zgodbi o Kočevju očita manipuliranje s sodiščem, v pleterski epizodi pa omenja njegovo pobožnost - tega vrli polihistor ne pojasni.

Johann Anton Suppantschitsch: Ausflug von Cilli nach Lichtenwald ²

Zupančič, sicer profesor poetike in retorike na c. kr. gimnaziji v Celju, se s celjsko rodbino v svojem potopisu podobno kot Valvasor ukvarja zgolj "epizodno".

Na omembo Celjanov naletimo v povezavi z opisom kartuzije Jurklošter. Hermana II. omeni (str. 26 in 74) kot izstavitelja listine iz l. 1407, s katero podložnike kartuzije izvzema iz pristojnosti vsakršnega tujega sodstva, glede izvajanja te imunitete pa pooblasti trškega sodnika v Laškem.

Bolj kot ta strogo pravniška slika Celjanov pa Zupančiča seveda gane Jurklošter kot zadnji dom Veronike Deseniške. Štorijo začne z Veronikino smrtjo - povzeto po celjski kroniki (utopitev v kadi po oprostilni sodbi trškega sodišča v Celju). Precej bolj zanimiva je Zupančičeva "obreklija rubrika" o Celjanih, ki jo - kot sam pravi povzema po Hermanu Schedlu (Veronika naj bi bila KONKUBINA, Friderik pa tiran, ki si je v grad pogosteje kot bi bilo prav, jemal čedna kmečka dekleta in jih dolgo imel pri sebi, za kar so njihovi starši dobivali tudi hube s številnimi ugodnostmi). Nov posladek je Zupančičeva omemba Frankopankinega konca - Friderik naj bi jo zabodel (erstochen-Schedl), to pa se Zupančiču zdi le preveč in modro zapiše: "Eines Morgens fand man sie todt im Bette." (str. 75). Ravno tako je previdnejši v primeru Friderika - roparja Cerkve, saj dokaže ravno nasprotno (številne obdaritve, ustanovitve novih religioznih inštitucij...). Glede Friderikovih ljubezenskih interesov sicer ugotovi, da je bil malce pred svojim časom glede ljubezenske svobode, pri Veroniki ("... die Perle des Königreiches..." kot jo imenuje) pa zanimivo ugotovi, da jo je verjetno k Frideriku gnal svojevrsten avanturizem (obet bolj bleščečega življenja kot doma, v pusti, provincialni graščini - nauk zgodbe: večšo slej ko prej opeče plamen, okrog katerega leta). Kljub tej šolmoštrski privoščljivosti pa je Zupančičev opis Veronikinega pregnanstva s Friderikove posesti skoraj ganljivo romantičen, romantika pa z vso silo izbruhne na koncu zgodbe, kjer ima Veronikin grob za sveto mesto vsakega trpina, njo pa za mučenico.

Poleg Friderika, ki je sorazmerno dobrohotno opisan, pa si vzame Zupančič čas tudi za Barbaro. Kot vodilo mu služita teksta Nikolausa Pola (Jahrbüchern Breslav) ter prosluli Ae. Silvius Piccolomini (kasneje Pij II.) in Uhsen s svojimi Leben und Thaten der Römisch-Orientalisch-Deutschen Kaiser. Že ko omenim predzadnjega historiografa, bo jasno, kakšna je Barbarina slika. Barbara je tako podpihivala spora med sinom in očetom, hudobna, maščevalna in predvsem moralno izprijena

babura (ne manjkajo niti slovita legenda o panterjevi koži, ki naj bi jo Celjska požrla kar célo - "normalna" doza je bila ena dlaka tega afrodiziaka: vrlemu Piccolominiu pa gre zahvala tudi za trditev, da se Barbara v svojem vdovstvu raje kot po čistosti grlic zgleduje po vrabčji pohoti.)

Kaj drugega torej reči o Zupančiču s "celjskega" vidika, kot to, da sicer lepo in "cum grano salis" jemlje vire ponekod in za nekatere osebnosti, pri drugih pa le nekritično prepisuje, posebno, če se trditev vira ujema z njegovim prepričanjem (verjetno vrlega profesorja ni mogoče imeti za pretiranega ljubitelja Evinih hčera).

Prevod povesti, objavljene v Češki čebeli 1838 (št. 17) Danica Ilirska, letnik IV, leto 1838³

Pisec te zgodbe, ki je sicer v Ilirski Danici izhajala kot nadaljevanka (od št. 30 do 34), je za kuliso dogajanja izbral okolico Ptuja, kjer se je po aretaciji Friderika skrivala Veronika (po Orožnu gre za grad Vurberg pri Ptuj) pri svojem zavezniku Erazmu Konjiškem (J. Koropec ČZN, 1968 trdi, da jo je varoval Friderik IX. Ptujski oz. nj. oskrbnik Reisberger). Tam Veronika zve za neuspeli poskus Friderikovega pobega iz ječe (motiv bega je pogost, vendar s trhlím zgod. pokritjem) in se odloči prostovoljno napotiti v Celje ter tako žrtvovati za ljubljenega moškega - v teh mislih jo presenetijo celjski vitezi, ki jo aretijo in odvedejo v Celje.

Na Zgornjem Celju se medtem zgodi (v povesti pač) drugo dejanje ljubezenske drame: stari grof namreč ob pomoči neizogibne hudobnice Barbare izsili od Friderika predajo gradov v zameno za svoboden odhod "nesrečnih" zakoncev - Friderik je seveda nasedel spletki starega umazanca in zlobne Barbare. Sveta preproščina - mogoče bi bilo kvečjemu obratno (Friderik gotovo ni bil toliko nad svojim časom, da bi se za nekaj donosnih fevdov NE odpovedal še tako "iskremu" dekletu).

Pisec zgodbe (žal ni naveden niti s psevdonimom) se nato posveti še procesu proti Veroniki, ki ga locira na Zgornji grad (pravilno: v trgu). Branilec med razpravo omeni, da je Veronika sirota, katere oče je padel v boju proti Turkom pri Dubici - to je pa seveda le romantičen okrasek, kakor tudi Friderikov poskus, da bi jo s slom, ki ga je posal v Ostrovico, posvaril pred morilci, ki jih je nadnje poslal Herman II. Rablja zopet (vsaj to je v tej povesti res) odigra Jošt Soteški, avtor pa niti tukaj ne more brez umetniške svobode in Soteščanu da v roke strup, s katerim naj umori Veroniko (o tem, da uradno obstajata dve precej utemeljeni izjavi o utopitvi - Celska kronika in znameniti Piccolomini, se pisec verjetno ni pozanimal).

Pri neznanem avtorju gre očitno bolj za bralcu (bralki!!!) dopadljiv koncept, ki ni nikoli niti hotel drugega kot zabavati in prepričati o neomajni moči ljubezni, ki premaga še tako hude in globoke prepade.

Josipina Turnograjska: Nedolžnost in sila ⁴

Tekstu Josipine Turnograjske bi lahko mirne duše rekli tudi oda ljubezni. Glavna ovira je (za srečen konec romance) za pisateljico le neenak družbeni status obeh "prizadetih". Nasprotje med bleščečo baharijo treh zvezd in preprosto angelsko nedolžno lepoto deseniške Venere je osnovno nasprotje zgodbe. Nesmiselna družbena pravila so tista, ki ločijo ljubimca. Preteča nevarnost tej zvezi sta tako stari grof in Sigismund, ki svaka pod pretvezo tudi ujame in pošlje k očetu.

Hermanovo besnenje (rušitev Friedrichsteina) spravi Veroniko ob zatočišče in Turnograjska spremlja njeno trnovo pot vse do aretacije na Ptuj s sočutjem in ganljivostjo, ki je lastna le ženski aristokratsko mehke duše.

Kljub vsemu ganotju in dopadljivosti, s katero popisuje Veronikino stisko, pa je zanj zgodba o Veroniki in Frideriku le okvir oziroma embalaža, v katero zavije svojo obsodbo snobizma, ki je divjal še v njenem času.

Najlepše opiše ta svoj moto avtorica sama na koncu zgodbe: *"Oj, hudobne duše, polne neumnih preso! Žalostna vam Majka!"*

Zakonski okvir je zanj torej le nekakšna bergla, ki drži pokonci svobodno obdelavo nekega problema - ta okvir je najprej čas (Friderikovo zapornišтво, preganjanje Veronike) in pa osebe (imena posloveni).

J. Šubic: Ob 400-letnici smrti Urha II. ⁵

Šubic je s tem svojim poljudno-znanstvenim tekstom (čeprav za okroglo obletnico leto prepozno) vsekakor uspel doseči idealno (za zgodovinarja) mešanico faktografije in s kopreno časa prevlečene skrivnosti.

Urhova "obletnica" mu je le pretveza, da v prijetnem, kramljajočem slogu razgrne (opira se na Celsko kroniko) vzpon in nenaden konec Celjanov. Začenja z Viljemom (poročen z Ano), bežno pa se spomni na zadnjega žovneškega gospoda in prvega celjskega grofa Friderika I. - ali Miroslava I., kot ga imenuje Šubic. Nasploh velja povedati, da avtor v tem prispevku rabi samo poslovenjena imena: Herman je "Jerman", Sigismund pa "Šišman". Pri tem gre verjetno tako za "spuščanje" pisca na kulturno raven bralstva, kot gotovo tudi za enega od številnih načinov "slovenjenja" Celjskih.

Avtorja v glavnem privlačijo opisi ženitnih zvez, ki so jih Celjani napletli po vseh pomembnejših evropskih hišah ter z njimi bolj kot z mečem širili svoj vpliv.

Med grofi najbolj obdela seveda Urha, ki je pa precej črno opisan - kar se tiče ozemelj, ga ima za velikega lakomneža.

Glede datumov, ki jih navaja, je opazen vpliv Celske kronike, ki ji kasneje glede pokneženja zaupa tudi J. Orožen, čeprav novejša dela (Klaić) povezujejo

pokneženje že s Hermanom II. (Orožen omenja v svoji knjigi diplomo o pokneženju iz l. 1430, ki pa se tedaj - 1430 !!! ni izvedlo).

Zadnje poglavje tega zapisa o Celjskih prinaša pregled posesti in pa malo preveč pesniški konec - pisec se med ruševinami sprašuje o vzrokih zatona teh mogočnejšev.

K. Žavčanin Mlinarjev Janez, po predlogi iz 15. st.⁶; A. Funtek, B. Ipavec Teharski plemiči, spevoigra⁹; F. Kočevar Mlinarjev Janez¹¹; Ljudska igra Mlinarjev Janez, priredba V. Kokalj¹⁷

Zgornja štiri dela sem združil predvsem zato, ker precej podobno opisujejo isti problem - odnos Celjskih z znamenitimi Teharčani, ki jih marsikdo prešerno enači s sadovi pregrešne navade, imenovane "ius primae noctis". Dejansko gre za precej bolj "častno" žlahtništvo. Po Orožnu so bili Teharčani že precej pred grofovstvom Celjanov naseljeni s posebnimi privilegiji kot ostanki sloja kosezov (nekaj koseških domačij je bilo še v Savinjski dolini), katerih položaj je bil privilegiran še dolgo v pozni fevdalizem (dajatve, srenja..).

Prav pri teh olajšavah gre verjetno za "sume" sodobnikov, da so pač Celjani poskrbeli za svoje "nežegnano" potomstvo. Postava teh igrice o Teharčanih je standardna: Mlinarjev Janez - fantovski vodja, njegovo dekle Marjetica, njen oče, vrli fantje teharski in "last but not least" Urh Celjski.

Pri fabulah je pa izbira še večja. Obstajata pa v grobem dva modela: prva zgodba se začne pri Marjetici doma, kamor pridejo fantje z Janezom, da se dogovore za zaroko, mednje pošlje grof ogleduha, da bi mu pripravil pot v Marjetičino kamro. Fantje ogleduha odkrijejo, razkrinkajo in nastavijo past grofu, ki se med "vasovanjem" (preoblečen v meniha) naivno ujame vanjo - fantje ga zvežejo, zapro in izsilijo od njega poplemenitenje, ki se izvede vedno na nedeljo oz. praznik sv. Ane skupaj z volitvami fantovskega vodje. Samo ta motiv je uporabljen v spevoigri Funtka (besedilo) in Ipavca (glasba). Pogostejše so pisci združevali to fabulo z zgodbo o Mlinarjevem Janezu, ki s svojimi fanti straži ječo v Bežigradu. Fantje, ponižani in jezni zaradi ječarske vloge, ki jim jo je namenil Urh, stiskajo se po celicah in odkrijejo najprej starca - potujočega beneškega trgovca, ki ga je izropal in zaprl še Herman (Celjski - roparji!), nato odkrijejo ob steno prikovanega papeškega poslanca, ki ga je Urh zaprl, potem ko mu je legat izročil bulo o izobčenju. Starec spozna v legatu izgubljenega sina (svetinjivca), fantom v rokah umre. Teharčani, prosti obveznosti do izobčenega grofa, zažgejo ječo, osvobodijo ujetnike, se spopadejo z Urhom in biriči in pridružijo Janezu, ki odrine na križarski pohod Janoša Hunyadija in Janeza Kapistrana (1456, julija).

Zgodba se nato konča s poroko Janeza in Marjetice (pri Kokalju se med potjo s križarskega pohoda - tja je Marjetica spremljala Janeza oblečena v dečka - poročita v Rimu pri papežu), poroka pa se vedno zgodi že po Urhovi smrti (zmaga pravice in ljubezni nad silo).

Za vse te zgodbe po vrsti je značilno SLOVENSKO obeležje Teharčanov (Kočevar: Janez ob izvolitvi za fantovskega vodjo hvali borbenost in zvestobo Slovencev, poudarja pomen njihove sloge, precej zaničljivo govori o njihovih dvorjanih - drhal; slovenstvo Teharčanov izpostavi tudi Funtek in Ipavec).

Skoraj absurdno pa je pisanje o papeških legatih, ki Celjanom izročajo bule o izobčenju (in to celo zaradi pokvarjenosti) - prej velja omeniti izjemne privilegije, ki so jih bili Celjani deležni tako od oglejskih patriarhov kot od Petrovega dediča v Rimu (Orožen, n. d. str. 252 - 254).

Za povsem postransko stvar pa naj bo anekdota o cerkvi sv. Ane na Teharjah - ob njej namreč v teh zgodbah modrujejo vrli Teharčani, od tam gre med križarje korajžni Janez s svojimi. Vsa ta idilika ima le eno pomanjkljivost - cerkev je zgradil šele Friderik III. - dedič Celjskih (Orožen n. d. str. 277-278).

Toliko torej o Teharčanih, ki so kljub nekaterim zgodovinskim (faktografskim) lapsusom Celjanom ostali kot nepogrešljiv del ljudske ustvarjalnosti in jih lahko prav po tej plati (priljubljenost med amaterskimi gledališčniki in publiko) primerjamo s Šketovo Miklovo Zalo in drugimi pomniki ljudske ustvarjalnosti - ne gre namreč pozabiti, da sem v tem poglavju obdelal le avtorske PRIREDBE zgodb precej starejšega datuma.

Johann Gabriel Seidl: Sagen und geschichten aus Steiermark⁷

J. G. Seidl se je rodil l. 1804 na Dunaju in prišel l. 1829 v Celje kot gimnazijski profesor. V času svojega službovanja je veliko objavljajl v raznih revijah, ukvarjal pa se je predvsem s filologijo. Njegovo pisanje zaznamuje močna štajerska (deželna) zavest.

Seidl se je zanimal predvsem za tisto pripovedno noto zgodovine, čeprav je podatke tudi preverjal in črpal iz historiografskih tekstov in virov. Pri Celjanih se je usmeril na romanco Friderika in Veronike, podatkovno bazo pa je našel v Celski kroniki. V uvodu opiše l. 1396 izveden prenos nekaterih posesti iz Hermanove v Friderikovo last. Nato opiše dvor Friderika v Krškem, kjer je ta najraje bival v "srečnih" trenutkih zakona z Elizabeto. Pri opisu Elizabetine smrti sicer pogodi letnico (1422), je pa preveč smel glede "izvedbe" (erstochen-zabodena, dokazov za Friderikovo krivdo - to bi pa vboj bil, seveda ni, če ne štejemo odpora do vsiljene ženske). Tri leta kasneje naj bi se Friderik poročil z Veroniko (Orožen misli, da prej). Jezen zaradi nizkega statusa neveste naj bi ga Sigismund POKLICAL na Ogrsko - precej bolj verjetna je misel o begu pred očetovo jezo, ki jo podpre tudi Orožen.

Sledijo običajne zgodbe o rušitvi Friedrichsteina, aretaciji Veronike pri Ptuj in o neuspelem režiranem čarovniškem procesu. Umor na Ostrovici je povzet po Celski kroniki (utopitev v kadi), datum 14. 10. 1428 pa je različen od tistega iz mrliške knjige jurkloštrskega samostana, ki ga navaja Orožen: 23. 10. 1428.

Zgodbo konča s Friderikovo izpustitvijo, njegovim imenovanjem za glavarja Sedmograške (to čast mu da Sigismund in je dokazana) ter njegovo dveletno "karanteno" v Radovljici (tudi za to so dokazi).

Johann Gabriel Seidl

Za Seidla torej nekako velja, da si ni za vsako ceno hotel kupiti bralčeve naklonjenosti s pretirano všečnostjo oziroma romantiko - pri nekaterih spodrsljajih (večinoma gre za datume) je pa očitno, da so ga zavedli viri, ki jih ni primerjal med sabo.

Fran Detela: Veliki grof⁹

Detela je svoj zgodovinski roman posvetil Urhu II., predvsem pa njegovemu boju za regentstvo nad Ladislavom Posthumusom. V začetku svojega dela avtor najprej poda splošne značilnosti srednjega veka (nemoč vladarja, ki jo bogato izkoriščajo močni fevdalci). Kot temelj mogočnosti in bogastva Celjanov pa Detela označi

njihovo hrabrost, spretnost in nenazadnje splet srečnih okoliščin (tu se niti ne zmoti veliko - številne darilne pogodb in dediščine npr. Vovbrških).

Na začetku ga zanimajo predvsem odnosi Celjanov s Sigismundom, opiše pa tudi Friderika kot ošabnega, silovitega in strastnega - zanimivo je, da Urha opiše precej blažje (čeden, lomilec ženskih src), precej razumevanja ima celo za njegove skoke čez plot (med namestništvom na Dunaju 1452).

Zgodba sama opisuje Urhovo borbo za diskreditiranje ostalih Ladislavovih varuhov (Eizingerja - predstavnika dunajskega bogatega meščanstva, sicer voditelja avstrijskih stanov, Hunyadija ter Friderika III.). Na Friderikovem dvoru srečamo spletkarja Piccolominija, ki pa se je začuda bolj pripravljen pogajati s Celjanom, kot s krivoverskim Podebradom. Celjan pa seveda ne postane Ladislavov varuh po milosti Piccolominija, temveč zato, ker izbere tedaj močnejšo stran - puntarske stanove, ki jih podpira tudi Cerkev (škofje). Celjanu je torej odprto mesto "vladarja v senci", ki ga deli z Eizingerjem. Oba mogočnejša se seveda ne trpita - Urh v spletkah proti Eizingerju uporablja tudi Jude. Vse skupaj pa Celjanu vendarle ne pomaga, da bi obdržal svojo pozicijo v Ladislavovi bližini: med pravcatim meščanskim puntom in žaljivkami mora (1453) Dunaj začasno (do 1455) zapustiti; Eizinger je dobil le bitko, ne pa tudi vojne.

Detela se sicer zvesto drži virov (precej ceni Piccolominija), sem in tja pa ga le zanese pretirana ustvarjalna svoboda - Urh se je s Hrvaškega preko Ogrske na Dunaj 1455 in ne 1452 - tedaj si je vstop tja priboril pri obleganju Dunajskega Novega mesta (na strani stanov).

Ravno tako ne drži trditev o smrti Urhove hčere na domačem gradu - Elizabeta je umrla 1455 na Ogrskem pri tašči (domnevajo, da ni bila le zaročena z Matijo Korvinom - zakon je trajal tri mesece).

Sicer zgodbi ni kaj očitati. Zanimiv je mogoče le pristop k opisu Urha, ta opis pa je kar se tiče objektivnosti, mogoče naravnano malo v drugo skrajnost, ki že sama po sebi zasluži omembo (njegovo udvorljivost, ljubeznivost). Pohvalno je tudi, da je Urha opisal tudi z "družinsko sliko" - z otroki in Katarino.

Fran Detela: Pegam in Lambergar¹⁰

Čas te povesti je pomlad 1457, ko divja najhujši boj za celjsko dediščino. Med glavnimi tremi dediči (vseh skupaj je bilo okrog dvajset) Katarino, Friderikom III. in Ladislavom Posthumusom se motovili v upanju na čimvečji zaslužek znameniti "pehamski" (češki) poveljnik Jan Vitovec. Najprej stopi na kneginjino stran - Detela mu prisoja tudi romantična nagnjenja do nje, kar je pa gotovo izmišljotina. Kneginji zvesti kastelani in dvorjani so ga celo izvolili za glavnega poveljnika. Medtem je cesar Friderik III. sklical stanove Štajerske, Koroške, Kranjske in Slovenske marke, ki so na zasedanju v Gradcu popolnoma mimo svoje jurisdikcije proglasili Friderika za dediča (ozemlje sploh ni spadalo v njihovo pristojnost - Orožen).

Na tej kranjski zvestobi svojemu cesarju Detela zgradi zgodbo o vrlem Krištofu Lambergarju, ki se kot lev bije za koristi Friderika III. Lambergarji nasploh nastopijo kot povsem "cesarski" ljudje - Krištofov brat Žiga naj bi bil Friderikov kaplan (v resnici se kot KANCLER omenja Ulrik Lambergar, krški škof).

Detela se nato posveti Vitovčemu vdoru v Celje, kjer je hotel ujeti Friderika, ki si je prišel osebno zagotoviti svojo dediščino. Omeni srčkano legendo o prikazni sv. Maksimiljana, ki je modro svetoval cesarju, naj se zateče na Zgornje Celje. Zgodbo konča z Vitovčevo odpravo na Kranjsko (požig Loke in osvoboditev Radovljice - Detela celo prizna Lambergarjev pobeg, ki je resničen) ter s pomiritvijo Friderika III. in Vitovca, potem ko ta cesarju pomaga proti Matiji Korvinu (šlo je za Ivana Goriškega, ki si je hotel prisvojiti posesti na Koroškem). Omeni tudi Vitovčevo povzdignjenje v zagorskega bana (naziv za to čast se glasi "Zagorski grof").

Glede na "kranjski" (friderikovski) koncept zgodbe, kjer naj bi izpadel Vitovec vse kaj drugega kot tipičen član kaste plačancev (kot so to bili tudi razni Lambergarji), je pohvalno vsaj to, da je Detela pripravljen "priznati" (oz. upoštevati dokaze) tudi nekaj bolj neprijetnih dogodkov.

Hinko pl. Davila: Zagorska ruža¹²

Še eno standardno delo o večni celjski temi Friderika in Veronike, ki pa si že zaradi avtorja zasluži podrobnejšo obdelavo. Davila namreč na stvar gleda s strogo hrvaškega kota. Najprej seveda kot neznankega babjeka opiše Friderika, Elizabeto Frankopansko pa dvigne skoraj med svetnice. Posebno se "izkaže" s prizorom Frankopankine tihe molitve, medtem ko Friderik kdove kje spet čednim dekletom krađe venčke.

Veronika ima v tej zgodbi svojega zaročenca, ki je skromen, pošten in predvsem HRVAT. S Friderikom se ta "zagorska ruža" sreča v gozdu, kjer se Friderik in Jošt izgubita med lovom. Veronika tako najde Friderika in izgubi srce (če smo zlobni). Medtem zve za Friderikovo nezvestobo že tudi papež, ki ohojemu Celjanu zagrozi z izobčenjem, če se ne pobota s svojo zakonito ženo (v resnici so vlogo "papeža" odigrali sorodniki Friderika in Elizabete). Zločinski Friderik po "noči sprave" zabode Frankopanko in se poroči z Veroniko, ki je pa seveda samo še ena žrtev več na seznamu Celjana. Uboga "ruža" si kajpak ni sama kriva, če jo je premotil blišč in sijaj širnega sveta.

Ostanek zgodbe je večidel podoben drugim avtorjem (Herman zapre Friderika in poruši Friedrichstein, Veroniko ujamejo in postavijo pred sodišče, kjer jo v osebi zagovornika izmaže nesojeni zaročenec - to je tudi bistvena novost te zgodbe). Konec pa naredi Davila tedaj, ko grofovski po izreku oprostilne sodbe Veroniko ugrabijo.

Če so bile do sedaj zgodbe o Frideriku in Veroniki pisane v duhu hvalnice ljubezni, ki premaguje družbena nasprotja, potem velja za Zagorsko ružo oznaka

propagandističnega teksta, ki naj čimbolj očrni "nemške roparje" (zagovorniki "švabskega backgrounda" Celjanov so ob takih oznakah verjetno medleli od sreče) v korist dobrih, poštenih in predvsem "naših" (Davilinih) plemičev.

K temu je potrebno dodati le to, da so imeli Celjani kot Zagorski grofje mnogo več posluha za "hrvaštvo" kot nekateri domači fevdalci (Friderik je v Štrigovi dal zgraditi cerkev in kot duhovnike nastavil glagoljaše), glede fevdov so se itak že preveč kregali domači brez "nemške" pomoči.

Anton Aškerc: Poslednji Celjan¹³

Aškerc zvest svojim baladam in zgodovinskim dogodkom srednjega veka se v tej pesnitvi ukvarja z Urhom II. in njegovim križarskim pohodom nad Beograd (jeseni 1456). Pred odhodom ga srečamo kot umirjenega, skesanega moža, ki se svoji zvesti Katarini spove številnih grehov iz "dunajskega" časa. Žena mu seveda odhod olajša z "odvezo", doda pa še svarilo - Urh se ji zdi prepohlepen.

Pred odhodom Urh Katarini razkrije svoj "program", kot si ga je zamislil Aškerc:

*"To ljudstvo (verjetno Slovence) rad popolnoma bi združil
pod žezlom svojim in kot kralj bi služil (str. 27).*

Aškerčeva zvestoba zgodovinskim dejstvom pride do izraza šele kasneje (sestanev v Futoku pri Petrovaradinu, kjer Urh postane vrhovni kapitan Ogrske - julija je umrl J. Hunyadi; Aškerc navede vse prisotne: Laszlo Hunyadi, Silagyi, Vitez), skaziti je ne more niti običajna baladna scenografija - prikazen mrtvega J. Hunyadija, motiv ciganske vedeževalke...

Pesnitev konča z ogrsko zaroto proti Urhu in z zahrbtnim umorom v trdnjavi. Za umor se Ogrom (v pesmi) zahvalijo celo Turki, saj se je križarska vojska takorekoč sama obglavila (pomen Slovencev kot izvrstnih borcev - posebno Teharčanov). Celje pa (zopet po pesnikovih besedah) z Urhom izgubi "blagega gospodarja".

Anton Aškerc: Celjska romanca¹⁴

Če se je Aškerc v pretekli pesnitvi ukvarjal s precej mrakobno tematiko za Celje in njegove prebivalce, se je bralstvu dodobra odkupil z lahkotno priredbo in s svojim videnjem "Mlinarjevega Janeza".

Gre za lahkotno, iskrivo (romanca) pesem o razkrinkanem menihu-Urhu, ki ga vrli Teharčani ujamejo med vasovanjem. Osramočen jim mora nazadnje obljubiti poplemenitenje in jim odstopiti dve zvezdi s celjskega grba (spomin na sijoče oči brhke Teharčanke, ki jo je zapeljeval).

Prijetna pesmica, s katero niti Aškerc ni hotel biti preveč drobnjakarski, kar se zgodovine tiče.

Anton Novačan: Herman Celjski¹⁵

Novačanov Herman Celjski je le del trilogije z naslovom Celjska kronika. Herman je kot zgodba v nadaljevanjih izhajal v Ljubljanskem zvonu v letih 1925, 1927 in 1928.

Dogajanje posega v letu 1426 - čas po "divji" poroki Friderika in Veronike, ko se Hermanova družina zbere v Celju, da bi neposlušnega Friderika le spravila k pameti.

Na gradu srečamo tako poleg Barbare še Hermana III., sposobnega, čeprav ležernega in premalo častihlepnega potomca starega Celjana (je pa toliko bolj agilna njegova druga žena Blažena-Beatrica Bavarska).

Prav glede Blažene se odigra zanimiv incident; ko se namreč Blažena le preveč poteguje za razdedinjenje Friderika v korist Hermana III. (oz. nje same), ji stari oponese, da Herman že itak preveč svojih posesti prepušča Bavarcem kot kockarske zastavke.

Zanimiv je tudi opis Barbare, ki je v tem kontekstu tudi intelektualka (to je povsem res - govorila je nemško, madžarsko, češko, latinsko, francosko, poljsko in hrvaško, bila je precej svobodnih nazorov, ljubila pa je tudi alkimijo). Velja pa omeniti še njenega sogovornika pri teh debatah - to ni nihče drug kot Ae. S. Piccolomini, ki igra na celjskem gradu bolj obrobno figurico (piše ode o Celjanih). Do kardinalskega klobuka se dokoplje v Barbarini postelji - velika škoda je, da je navedena epizoda plod umetniške svobode avtorja, človek bi Piccolominiju, ki je slovel po "pljuvadah" čez Celjane kar privoščili tako razkrinkanje.

Veliko (preveliko) vlogo igrajo v tem tekstu Judje, ki nastopajo v vlogi nekakšnih angelov maščevanja - kot sence stoje v ozadju in vlečejo poteze (izdajo Veronike, ki v preobleki hišne hodi po gradu in preži na Hermanovo življenje - zopet izraz pesniške svobode, sicer pa sem o aretaciji že govoril). Duhovito prikaže vlogo Judov pri sodnem procesu proti Veroniki - s podkupnino naj bi obrnili ljudsko razpoloženje v korist "nesojene" Celjanke (glede na vir - Celjska kronika, je tudi Orožen mnenja, da je prostost oz. oprostitev Veronike doseglo trško sodstvo, ki je s to razsodbo kljubovalo svojemu gospodu, pa tudi odlično obrambo, katere je bila Veronika deležna).

Za konec je prav, če zapišem še nekaj "ocvirčkov". Po mnenju A. Novačana je za Joštovo sovraštvo kriva neka neznana "darovalka" spolne bolezni, ki mu je za vedno priskutila lepši spol (uboga Veronika je torej žrtev tega sovraštva do žensk). Novačan ima Friderika za nekoliko preveč naprednega in liberalnega (to naj bi bil plod - zgodovinsko nedokazanih - stikov s Husiti) in sploh netipičnega člana pogoltnih in karierističnih Celjskih - to slavo (nezasluženo) si je pač ubogi Friderik nakopal s svojo nezainteresiranostjo za politične zadeve, ki je planila na dan po izgubi Veronike in po prihodu iz "voze" (že za Hermana II. se je v javnosti bolj in bolj pojavlja njegov sin Urh - 1428 kot donator pleterski kartuziji; Orožen n. d. str.

158). Tako je bil Urh dejansko tisti "sin", kakršnega si je v svojem prvorojencu želel Herman II.

Bratko Kreft: Celjski grofje¹⁶

Kreft, revolucionarni avtor dela o "kontrarevolucionarnem" obdobju, je svojo stvaritev opremil tudi z uvodno študijo o problemu, ki se mu je posvetil. Namesto te oznake lahko rečemo, da je svoje delo opremil z nekakšnimi očali, skozi katera je treba tekst brati, da ga bomo "razumeli" (kot hoče avtor).

Uvod je tako poln citatov Marxa, Engelsa in Plehanova, tu in tam pa tudi besedica dve o Kronesu (mislil je na njegovo objavo v zborniku *Beiträge zur Kunde steiermarkischen Geschichtsquellen*, VIII.) in Piccolominiu. Veliko prostora namenja tudi raznim meščanskim nemirom tega časa v Nemčiji in Belgiji, kar naj bi bilo osnovno nasprotje tudi v Celju - razvito meščanstvo ali meščanstvo v razvoju naj bi stremelo po večji neodvisnosti in se strnilo v nekako protifevdalno felango. (Leta 1446 je bilo v Celju z okolico vred vseh prebivalcev 700 - 800, v mestu samem pa le okoli 500 - kar je za kakšno "evropeizacijo" celjskega problema odločno premalo).

Nadaljevanje ali bolje rečeno ZGODBA (do sedaj sem govoril o uvodni "razpravi") je precej monotona in se odvija v slogu "Celjani so začeli svojo pot kot roparji, njihovo bogastvo temelji na krvi in zločinu, vsako "slovenjenje" Celjskih je hlapčevski poskus pripenjanja trikolore na tiranov bič, celjski tržani so bili tako in tako sami "Nemci..."

S takimi izhodišči si Kreft niti želeli ni mogel boljšega vodnika po umazani preteklosti, kot je bil Piccolomini (*Historia Friderici III Imperatoris*). Tako družno pišeta o procesu proti Veroniki (sodišče ima Kreft za koncesijo močnemu meščanstvu - gre verjetno za poskus opravičenega umora s strani Hermana II., ta poskus pa mu res zaradi trške trme spodleti), o neznačajnem Frideriku, ki se nesramno skriva za Veronikin hrbet (ona je bila režiser umora) in končno tudi o umoru samem - tega je izpeljal Friderik z bodalom, pri odstranjevanju sledov (zakritje rane) pa naj bi sodelovala Frankopanov zvesta hišna - ta hišna je tedaj baje zbežala na Hrvaško in šele na smrtni postelji izdala umor (s tem hoče Kreft "pojasniti" dveleten zamik med "nesrečo" in obtožbo Ivana Frankopana proti Frideriku na budimskem dvoru 1424, ta zamik je verjetno sad pomanjkanja dokazov).

Na koncu je treba napisati, da je Kreft "pošten" vsaj v enem pogledu: grdo si privošči tudi Piccolominiu.

Že proti koncu uvodne razprave ga očrni (z navedbo neizpodbitnih dokazov) kot pisca žgečkljivih del, vetrnjaka in prav takega "lovca na kikle", kot so bili drugi uživači življenja, ki pa jih Piccolomini v svojih delih tako hinavsko zmerja. Drugič si privošči "deviškega" farčka, ko mu podtakne vlogo emigrantskega kneza in

Veronikinega tožilca; tudi Kreft podleže skušnjavi in ga vrže v Barbarin objem kar na celjskem dvoru - srčkano, a žal brez podlage.

Kljub temu "manipuliranju" s Piccolominijem pa Kreft svoje Celjane le zaključi z njegovim videnjem usmrtnice na Ojstrici - z utopitvijo v potoku (Celska kronika omenja kad). V bistvu Kreftu ni kaj očitati razen nepomembne malenkosti: ljudje so v XV. stoletju gledali na življenje z očmi svoje dobe, žal bi moral počakati 400 ali 500 let, da bi izvedeli, kako zanič (???) so živeli in kakšno je v resnici njihovo poslanstvo (z razrednim bojem v lepši jutri!).

Franček Rudolf: Celjski grof na žrebcu¹⁸

Delo Frančka Rudolfa je nekakšni celjski "mrtvaški ples". Začetni dogodek je Urhov pogreb - ob opisu te epizode pa "prihajajo" v dvorano že davno umrli Žovneški in Celjski (Gebhard I. kot prvi Žovneški - omenjen kot priča pri izdaji listine 1130 in 1144), ki so si po Rudolfovem mnenju služili denar tudi z "zaščito" samostanov (v številnih zgodovinskih delih so Celjani res veljali za dobrotnike samostanov, v dobro Rudolfu pa je Orožen na str. 128 - 130 navedel tudi nekaj prask Žovneških z Gornjim gradom - za te krivice so se menihom kasneje Celjski vsekakor oddolžili).

Protagoniste tega "mrtvaškega plesa" predstavi z značilnimi dogodki iz njihovih življenj: Hermana II. vidimo pri Nikopolju, kako rešuje Sigismunda, Friderik nastopa kot z dolgočasen in nestalen - igrača v Hermanovih rokah (posmehne se politiki lastne družine, "parjenje" ima za "najvišji adut Celjanov"), edina topla, človeška stvar v Friderikovem življenju je Veronika - z njeno smrtjo umre v njem tudi čustvenost.

Precej zanimiv pristop k Celjanom - dokaz, da se je pisanje o njih uvrstilo v seznam "večno zelenih" tem.

Sandi Sitar: Z Desenic Veronika z Desenic¹⁹

Knjiga je mogoče bolj kot zaradi "nosilne" zgodbe zanimiva zaradi eseja Matjaža Kmecla o Deseniški Veroniki. (Kmecl obravnava problem Veronike v slovenski prozi - seveda s stilističnega, ne z zgodovinskega vidika. Zanimiva je njegova trditev, da lahko imamo Veroniko za srečnico v več pogledih: bila je obdarjena z neverjetno lepoto, vanjo se je zaljubil eden izmed najimenitnejših in najbolj zaželenih mož in nenazadnje ta človek je zanjo tudi ubijal - malce srhljivo, laskavo pa je le. Kmecl nato obravnava nekaj leposlovnih del o Veroniki in Frideriku (med drugimi J. Turnograjsko, F. Rudolfa).

Vsebinsko Sitarjevega dela je mogoče navdahnili (vsaj pristop) Bulgakov s svojim Mojstrom in Margareto - tudi tu imamo vzporedno dogajanje, ločeno z dobo 500 let. Sitar preskakuje v opisu s Friedrichsteina v sedanost neke psihiatrične ustanove, kjer se po neuspelem samomoru zdravi današnji Friderik, filmar, ki snema film o - Frideriku. Nekaj besed si zasluži še sojenje Veroniki, kjer "zvemo", da je bila

Veronika hči nekega padarja, ki pa jo je za posestvo "prodal" grofu (že Zupančič govori o tem, citira Ahsna) - to seveda v tem primeru ni veljalo.

Janez Menart: Srednjeveške balade²⁰

Menart je v tej svoji sijajni zbirki, ki tako po tematiki kot po slogu odlično ustreza naslovu, popisal s "celjskega področja" Vitovčevo obleganje Gornjega celjskega gradu in končno tudi obstreljevanje mesta, ko je uvidel, da gradu ne more zavzeti in da se bližajo cesarski zavezniki. (Gre za dogodke iz boja za celjsko dediščino spomladi 1457). Avtor pa je zbirki dodal tudi slovar srednjeveških izrazov, uporabljenih v pesmi in kup literature (strokovne), iz katere je črpal snov za svoje delo.

Ana Wambrechtsamer: Danes grofje Celjski in nikdar več²¹

Naslov tega dela je povzet po Celski kroniki: ta stavek je izrekel cesarski glasnik, ko je uničeval znamenja Celjskih (grb, prapor). Sicer se za tem stavkom skriva zelo sprejemljiv (tudi s faktografskega stališča) roman, ki ga je avtorica odela v obliko srednjeveške kronike. Kronist je Bertold Aprehar, prvi del (Herman II., obdobje do rušitve Friedrichsteina) pa piše po spominih Jošta Soteškega. Drugi del je posvečen predvsem Urhovim podvigom (dunajsko namestništvo, spori s Hunyadi), piše pa ga "Aprehar" po lastnem spominu.

Ne glede na to, da je pisateljica črpala snov za svoj roman iz Celske kronike, se je potrudila tudi s "pravimi" viri - z listinami (o obdaritvah...), tako da so njene osebe dokazano opravljale za Celjane to ali ono službo (Orožen v svoji Zgodovini na str. 258-259 navaja kopico imen, nekaj med njimi jih srečamo tudi v romanu: Hohenwarti, Apreharji - brata duhovnika...).

Kljub tovrstni podatkovni trdnosti pa se pisateljici kdaj pa kdaj vrine v pripoved kakšna netočnost - Hermana II. "spravi s sveta" v Celju (umrl je v Bratislavi), kjer se poslovi od življenja tudi Urhova hči Elizabeta, čeprav bi jo morala pred smrtjo "poslati" k tašči na Ogrsko.

Pripoved je nasploh solidno napisana, kljub tem spodrsrljajem daje tudi zgodovinsko neposvečenim zanimivo predstavo o srednjeveški družbi in odnosih v njej, saj avtorica fabule ni krasila na škodo dejstev.

Sklep

V obravnavanih leposlovnih delih smo se srečali razen z mogočnimi Celjani tudi in predvsem z dobo, v kateri so posamezna dela nastajala. Herman, Friderik, Barbara in Urh niso le osebe svojega časa, v avtorski obdelavi postanejo lutke, liki, ki govorijo z avtorjevimi besedami, širijo avtorjevo prepričanje in ideje. Postali so (tako kot vse zgodovinske osebnosti) literarni in politični material, ki je tako zelo elastičen in ganljivo brez obrambe.

Izrabo ("zlorabo") teh osebnosti v umetniške namene imamo lahko za precej neškodljivo početje, saj je nenazadnje res precej vseeno, če so Veroniko ujeli v Celju ali na Vurbergu, če je oče zanj dobil hubo ali dve ali pa se je mladenka honorarju iz ljubezni odrekla. Ni pa vseeno, če KNJIŽEVNIK (pisec dramskega teksta) napleta o v zraku in na bradah visečih teorijah, ki vidijo v vseh ostalih družbah (razen v družbi družb) vse kroge pekla, v ljudeh tedanjosti pa na eni strani krvose, na drugi pa ubogo trpinčeno maso "neprosvetljenih ljudskih množic". Prav tako je nevarno v meščanih (tržanih) tedanjih naselij "prepoznavati" Nemce, ker je pač neki kreativni pisar prevajal slovenske priimke - taka žalostna logika nam pove, da sedaj v našem ljubem Celju živi približno 80 % vojaških obveznikov južnega porekla (to je namreč posledica kozmetičnih popravkov, ki jih je opravljal personal celjskega Pentagona na štajerskih Petrih /Petar, Aleksandrih/Aleksandar itd.). Zdaj pa samo s strahom pričakujemo novo zgodovinsko razpravo milega nam avtorja z naslovom: Južnjaški element v današnjem Celju kot produkt izvenzakonskih zvez flosarjev v spodnjem toku Save.

Pazljivemu bralcu verjetno ni ušlo, da v razpravi nisem izrecno omenjal teorije o slovenskem poreklu Celjanov. Kdor bi o tem rad izvedel kaj več, lahko seže po velikokrat citirani knjigi Janka Orožna (s to temo se ubada na str. 259). Njegovo pisanje se mi zdi dokaj argumentirano in precej bolj resno od "švabizacije" srednjega veka, ki jo izvajajo nekateri.

Naj končam z mislijo, ki jo precej vneto zastopam - brez dvoma je bil v srednjem veku važen PROSTOR in ne morda NAROD (ne pozabimo, da se ta kategorija oblikuje precej, precej kasneje). Dejanja fevdalcev so bila usmerjena na prostor, njihove akcije pa vezane na lokalne dejavnike, odvisne od lokalnega življenja. Tudi tam, kjer so fevdalci izhajali iz popolnoma tujih rodbin, so se polagoma vživeli v lokalno razmerje moči, izgubljali zveze s posestvi "doma" in postajali del naše zgodovine - do zgodovine pa imamo tudi dolžnosti in ena prvih je, da ji prisluhnemo. Hladni in neolepšani učiteljci življenja.

Opombe:

1. Janez Vajkard Valvasor, *Slava Vojvodine Kranjske*, izbor in komentar dr. B. Reisp, izdala Mladinska knjiga, Ljubljana 1968.
2. Johann Anton Suppantschitsch, *Ausflug von Cilli nach Lichtenwald*, Cilli 1818, strani 74 - 83.
3. Prevod povesti iz 15. st. (povzet po češki Čebeli 1838/17) Danica Ilirska, letnik IV, leto 1838, številke 30 - 34.
4. Josipina Turnograjska, *Nedolžnost in sila*, Slovenska bčela, letnik II, leto 1851, I. zvezek, Celovec, 1857, št. 9, 10.
5. J. Šubic, *Ob 400-letnici Urha II*, Novice 1857, št. 9, 10.
6. K. Žavčaniin, *Mlinarjev Janez - po predlogi iz 15. st.*, Novice... letnik XVI, 1858, št. 48. 52
7. Johann Gabriel Seidl: *Sagen und geschichten aus Steiermark*, Verlag von Paul Cieslar, Graz 1881.
8. Fran Detela Veliki grof, *Ljubljanski zvon 1885*, letnik V, številke 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10

9. A. Funtek, B. Ipavec, *Teharski plemiči - spevoigra v 3 dejanjih*, Zbirka Slovenska Talija, Dramatično društvo, Ljubljana 1890.
10. F. Detela, Pegam in Lambergar, *Matica slovenska*, Ljubljana 1891.
11. F. Kočevar, Mlinarjev Janez, založila Zvezna trgovina, Celje 1910.
12. H. pl. Davila, *Zagorska ruža*, Tisak in naklada Ant. Scholzaq, Zagreb 1911.
13. A. Aškerc, *Poslednji Celjan*, Založ. Ig. pl. Kleinmayr, F. Bamberg, Ljubljana 1912.
14. Isti, *Celjska romanca* (nast. 1890), *Ljud. oder, letnik I.*, št. 1, Celje 1952.
15. A. Novačan, *Herman Celjski, Ljubljanski zvon, letnik 1925 XLV*, št. 1, 6, 7, XLVIII, št. 7, XLVIII, št. 1, 2.
16. B. Kreft, *Celjski grofje, Mladinska knjiga*, Ljubljana 1979 (nast. 1931/3).
17. V. Kokalj, Mlinarjev Janez, *Založba ljudskih iger*, Ljubljana 1939.
18. F. Rudolf, *Celjski grof na trebcu, Založba Obzorja, Maribor* 1969.
19. S. Sitar, Z. Desenec Veronika z Desenec, *Partizanska knjiga*, Ljubljana 1974.
20. J. Menart, *Srednjeveške balade, Cankarjeva založba*, Ljubljana 1973.
21. A. Wambrechtsamer, *Danes grofje Celjski in nikdar več, Založba Obzorja, Maribor* 1977.

Literatura:

- Aleš Erjavec, *Ideologija in umetnost modernizma, Partizanska knjiga*, Ljubljana 1988.
- Bogo Grafenauer, članek o Celjskih v *Enciklopediji Slovenije*, 2. knjiga.
- Bruno Hartman, *Celjski grofje v slovenski dramatik, Slovenska matica*, Ljubljana 1977.
- Miran Hladnik, *Trivialna literatura, Literarni leksikon, Državna založba Slovenije*, Ljubljana 1983.
- Nada Klaić, *Zadnji knezi Celjski v deželah svete krone, predgovor F. Gestrin, Celje* 1982.
- Janko Kos, *Romantika. Literarni leksikon, Državna založba Slovenije*, Ljubljana 1980.
- Fran Kovačič, *Slovenska Štajerska in Prekmurje, zbirka Slovenska zemlja, Matica slovenska*, Ljubljana 1926.
- Emilijan Lilek, *Jugoslovanska politika celjskih grofov, Nova doba* (januar 1920).
- Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, 1. del, do 1848, Celje 1971.
- Janko Orožen, *Teharski kmečki plemiči, Ljudski oder, leto 1*, Celje 1952.
- Janko Orožen, *Problematičnost zgodovine grofov Celjanov, Celjski zbornik* 1982.
- Ignaz Orožen, *Celjska kronika, Celje* 1854.
- Janez Trdina, *Zgodovina slovenskega naroda, Slovenska matica*, Ljubljana 1866.
- Fran Zadavec, *Slovenska besedna umetnost 1900 - 1950, Mladinska knjiga*, Ljubljana 1974.

Zusammenfassung

Das Bild der Grafen von Cilli in der Literatur und Dramatik (Einige Beispiele aus dem Zeitraum 1689-1974)

Größere und kleinere historische Persönlichkeiten prägen sich durch ihre Tätigkeit tief in die Umwelt ein, die sie mitgestalten. Dieses Bild ist zunächst deutlicher, es beruht auf den sogenannten "Quellen aus erster Hand" und auf den unmittelbaren

Erfahrungen, die durch Begegnungen mit ihnen gesammelt werden. Mit der Zeit verblaßt aber das Bild einer Persönlichkeit fast restlos, weil es durch zahlreiche Mittelspersonen überliefert wird. Während wir Historiker uns eben damit abfinden, nach einer bestimmten Zeit von jemandem lediglich als Träger eines gewissen Prozesses zu sprechen, der mit Hilfe von Quellen zeitlich und räumlich noch eingestuft werden kann, von einer geistestötenden Rekonstruktion der Persönlichkeit (wenn nicht dringend) jedoch absehen, gehen aber vor allem die Bemühungen der Literaten in eine andere Richtung. Sie sind darum bemüht, das Bild um jeden Preis zu verdeutlichen, und uns einen Prozeß oder eine (jetzt zum Helden eines literarischen Werkes gewordene) Person so gut wie möglich zu vergegenwärtigen. Das literarische Werk gewinnt auf diese Weise an Frische, durch die Konzentration von einzelnen Ereignissen und ihre Behandlung entsteht eine Fabel. Diese Handlungsweise, die so alt ist wie die Zivilisation selbst, entfernte sich aber in gewisser Hinsicht allmählich von der ursprünglichen Botschaft - der Vermittlung von Erfahrungen der Vergangenheit, der Weckung von erhabenen Gefühlen beim Hörer/Leser und nicht zuletzt der Unterhaltung. Die literarische Entdeckung der Vergangenheit ist kein Monopol mehr, den zeitgenössischen Troubadouren und Barden gesellten sich die Historiker zu, welche "Gefallsucht", "Unterhaltung" und "Erhabenheit" einer sorgfältigen und vorsichtigen Analyse und Wertung der überlieferten Zeugnisse der Vergangenheit unterwerfen. Als praktisches Beispiel für die oben erwähnten Merkmale der "Literatur" und "Geschichte" wählte ich die Grafen von Cilli und ihr Schicksal in einigen literarischen Werken vom Ende des 17. Jahrhunderts bis heute.

Die von Cilli, ein Adelsgeschlecht, das wie ein Meteor in gut hundert Jahren (1341-1456) von Ministerialen zu Fürsten emporstieg und ebenso schnell auch ausstarb, hat sich in einem halben Jahrtausend eine Reihe von Kulturschaffenden zu eigen gemacht. Vielen ging es in der Tat nur um eine künstlerische Behandlung der bekannten Cillier Thematik (das Motiv von Veronika Deseniška, jenes des Mlinarjev Janez oder der Tod Ulrichs II., des letzten Grafen aus dem Geschlecht der von Cilli), nicht selten kommen aber auch Adaptationen und Fälschungen bestimmter fachlich begründeter Erkenntnisse vor (hierher gehören die Streitigkeiten über den Eselsschaten oder das Definieren der nationalen Zugehörigkeit im 14. und 15. Jahrhundert). Besonders beliebt sind Spekulationen über eine "jugoslawische" Mission der Grafen von Cilli und über die versäumte Gelegenheit für ein slowenisches Staatswesen, die (diesen Mutmaßungen zufolge) mit dem Aussterben der Grafen von Cilli endgültig verloren ging.

Die erwähnte Inbesitznahme der von Cilli mal von der einen, mal von der anderen Seite (auch die deutschen Autoren bildeten bei diesem sinnlosen Tun keine Ausnahme) wurde gewöhnlich von lebhaften gesellschaftlichen Veränderungen begleitet, die das Bedürfnis nach Argumenten, welcher Art auch immer, für die eigenen Forderungen oder Rechte an den Tag brachten. Ferner ließen sich hier die Ideologen der halbvergangenen Zeit mitreißen, die jede Bearbeitung des Themas der Cillier (aber auch anderer Adelsgeschlechter) mit tiefem Mißtrauen begleiteten,

jede Art der Aneignung (Slowenisierung oder Jugoslawenisierung) und Vermenschlichung der Schwarzweißmalerei des Mittelalters (Ausbeuter=Fremder, Ausgebeuteter=Untertan) wurde aber als Kriecherei und Heilung von Minderwertigkeitskomplexen abgestempelt. In meiner Abhandlung befasste ich mich vor allem mit Werken, die im turbulenten 19. Jh. entstanden sind, als sich die Autoren mit ihren Forderungen und Wünschen oft hinter den Kulissen der Vergangenheit versteckten und ihre Parolen in den Mund ihrer Helden legten - eine ziemlich alte, aber leider noch heute notwendige Methode, die sich gerade im vergangenen Jahrhundert bei uns so einmalig in das politische Erwachen einfügte. Diesem Erwachen (in der Literatur) folgen wir anschließend in das 20. Jh. hinein, die Übersicht wird aber mit den zeitgenössischen slowenischen Literaten (Rudolf, Sitar, Menart) abgeschlossen. Als Resultat kann erwähnt werden, daß die Grafen von Cilli (von den hier erwähnten Autoren) nur von Davila (die Grafen von Cilli als Fremdkörper im kroatischen Adel) und Kreft (als typisch blutgierige und ungerechte Feudalherren) ausgesprochen negativ behandelt wurden; in ihrem Werk kommt aber auch der weltanschauliche Gehalt am deutlichsten zum Ausdruck (Klassenkampf zwischen Ausbeutern und Ausgebeuteten). Bei anderen Autoren sind gemäßigte Formulierungen und mildere Urteile zu finden, eine negative Bezeichnung wird nur einzelnen zuteil (Suppantšič zeichnet Barbara von Cilli ziemlich nachteilig, Detela dagegen Friedrich II.), die jedoch nur einen Gegenpol einer glänzenden und wohlwollenden Beschreibung eines anderen Angehörigen des Cillier Adelsgeschlechts darstellt. Im allgemeinen ist es erfreulich, daß sich die Literaten immer mehr mit den intimen Traumata ihrer Helden beschäftigen und immer lieber die unsicheren Wege der Interpretation und Wertung von einzelnen gesellschaftlichen und historischen Prozessen meiden, obwohl ihre Thematik in die Vergangenheit reicht. Immer mehr Autoren suchen die Grundlage für die Vertextung eines Motivs aus der Vergangenheit in der Wissenschaft, der es gelungen ist (wenigstens für den behandelten Zeitraum - das Mittelalter), sich von verschiedensten (vorgeschriebenen) Mustern zu befreien. Die Wissenschaft wird selbstverständlich nie die Thematik oder die Art und Weise der schriftstellerischen Behandlung vorschreiben, ihre Pflicht besteht jedoch darin, dem Autor als erste Orientierung bei seiner Auseinandersetzung mit dem gewählten Thema zu dienen und ihm eine allgemeine Information über die Vergangenheit anzubieten.

Ivanka Zajc-Cizelj

ORIS RAZVOJA OSNOVNEGA ŠOLSTVA V CELJU (1777 - 1918)

Mestne osnovne šole

Šolo v Celju prvič omenjajo v drugi polovici XV. stoletja. V XVI. stoletju so se začele pojavljati protestantske šole - za celjsko področje je bila taka šola v Govčah pri Žalcu. Vir dokazuje, da sta morala celjska meščana 1593. leta plačati 10 ducatov kazni, ker sta svoje otroke pošiljala v omenjeno šolo.¹ Z zmago protireformacije so protestantske šole ukinili, z delom pa so nadaljevale šole ob cerkvah.

Tako je pred uveljavitvijo prvega osnovnošolskega zakona obstajala v Celju javna učna ustanova, ki je imela svoje prostore v hiši poleg farne cerkve; v letu pred ukinitvijo jo je obiskovalo 50 učencev, poučeval pa jih je Benedikt Schluga, ki je svoje učiteljstvo nadaljeval tudi v novoustanovljeni glavni šoli. Trirazredno glavno šolo so svečano odprli 9. junija 1777. leta. Kronika omenja, da je cesarica Marija Terezija za to šolo prispevala 50 ducatov. Število učencev se je že v prvem letu povečalo za trikrat - na javnih izpitih (skušnjah) 26. in 27. septembra 1777. leta je bilo prisotnih 161 otrok.

Ker staro poslopje ni več ustrezalo, so meseca julija začeli z gradnjo nove stavbe z dvema učilnicama; za gradnjo je gubernij prispeval 650 gld, sredstva za opremo učilnic pa so zbrali s prostovoljnimi prispevki. Gradnjo so že jeseni končali in 9. novembra se je začel zimski tečaj v novih prostorih. Prvi učiteljski kader je, z izjemo Benedikta Schluga, izhajal iz duhovniških vrst. Sestavljali so ga:

- direktor in prvi učitelj p. Mansuetus Zangerl, minoritski duhovnik,
- katehet p. Magnus Pechinger, frančiškan,
- drugi učitelj p. Edmondus Haack, frančiškan,
- tretji učitelj Benediktus Schluga, ki je bil obenem tudi mežnar in cerkveni pevec.

Za višjega direktorja šole so imenovali c. k. svetnika in okrajnega glavarja Jozefa v. Weingartna, za nadzornika pa Martina Bertholottija, doktorja sv. pisma in c. k. mestnega župnika. Namestili so tudi šolskega sluga Josephusa Cornelia.²

V okviru celjske glavne šole je delovala tudi pripravnica za učitelje trivialk. Prvi podatki o izprašanih učiteljskih kandidatih obstajajo za leto 1781.³

Da bi uredili pouk - preprečili nepotrebno zamujanje oziroma potepanje otrok - so leta 1788 sprejeli odlok, ki je predpisoval, da je potrebno pri vsaki redni šoli z

zvoncem dati znak za začetek in za konec pouka. Tako naj bi starši vedeli, kdaj morajo poslati učence v šolo, učitelji pa, kdaj morajo biti v šoli in pripravljeni za pouk. Celjski magistrat je določil, da bo eden od učencev višjega razreda dal ustrezen znak pred začetkom in po končanem pouku v mestni farni cerkvi z najmanjšim, t. j. loretto zvonom. Leta 1821 so za krajevnega šolskega paznika imenovali Jakoba Teutschmanna, gostilničarja in pekovskega mojstra, ki je imel nalogo bdeti nad gospodarstvom glavne šole - kontrolirati predložene šolske račune in podpirati učitelje pri njihovih prošnjah. V tam letu so zgradili tudi novo šolsko poslopje.⁴

Leta 1826 je direktor glavne šole začel akcijo za odprtje 4. razreda. V zvezi s tem je študijska dvorna komisija julija 1827. leta izdala odredbo št. 5885, s katero je dovolila, da se na celjski glavni šoli poskusno, za tri leta, organizira 4. razred, in postavila med drugim tudi naslednje pogoje:

- da se namesti učitelj risanja (der Zeichnungslehrer) za dobo treh let z učno obveznostjo 18 - 20 ur tedensko in letno plačo 350 gld; poučeval naj bi risanje, stavbarstvo, osnove geometrije in posamezne sorodne predmete;

- ostali fond ur (13 ur tedensko) naj prevzamejo katehet in učitelji nižjih razredov; če bi nastal zaradi tega deficit v nižjih razredih, bi za poučevanje v le-teh namestili pomožnega učitelja.⁵

4. razred so odprli leta 1828. Že čez dve leti pa je prišlo do ureditve druge vzporednice 4. razreda - in sicer s šolskim letom 1831, provizorično za tri leta, pod pogojem, da že nastavljeni učitelj 4. razreda, s pomočjo pomožnega učitelja, prevzame predpisane predmete, da mestna občina poskrbi za izboljšanje plače učitelja (letno za 50 gld.) in prevzame vse stroške za opremo in ogrevanje uličnice.⁶

V istem letu (1831) so z odlokom visoke deželne uprave v Gradcu (13. april 1830, št. 5754) ločili otroke po spolu in ustanovili dekliško šolo kot trivialko z dvema razredoma in štirimi oddelki. S 15. marcem je začela v okviru dekliške šole delovati tudi delovna šola (Arbeitsschule), za katero so zainteresirane deklice, poleg običajne šolnine, plačevale še dodatek za delovni pouk. Leta 1842 se je dekliška šola preselila v poslopje na Gosposki ulici št. 25, 1856. leta pa v hišo št. 19 v isti ulici. Najemnino je plačevala mestna občina.⁷

Z odredbo c. k. ministrstva za bogočastje in uk št. 18788/1203, z dne 23. marca 1855, je glavna (deška) šola dokončno postala štirirazredna. Poleg tega so v tem času v Celju ustanovili nižjo realko z dvema letnikoma, ki sta bila namenjena izobraževanju za meščanske poklice.⁸

Tretji osnovnošolski zakon je prinesel spremembe tudi celjskemu šolstvu. Glavna (deška) šola je postala štirirazredna deška šola, trivialka pa dvorazredna dekliška šola. Ustanovili so mestni šolski svet, ki je začel delovati 1870. leta. Že na začetku svojega delovanja (19. januarja 1870. leta) je mestni šolski svet na pobudo svojega

predsednika dr. Josefa Neckermanna obravnaval telesne kazni kot vzgojno sredstvo v mestnih šolah in sprejel naslednje sklepe:

1. V celjskih ljudskih šolah so telesne kazni kot vzgojno in kazensko sredstvo ukinjene.
2. S to odločitvijo seznani učitelje mestni šolski svet.
3. Učiteljska konferenca naj to zadevo čimprej obravnava in odloči, s katerim vzgojnim sredstvom bi nadomestili telesno kazen.⁹

Iz zapisnika učiteljske konference na deški šoli leta 1910 je razvidno, da so učitelje opozarjali, da je telesna kazen v šoli prepovedana in da bodo v primeru sodne obravnave sami nosili posledice - sodišče je namreč lahko že po eni ovadbi spoznalo učitelja za nesposobnega.¹⁰

Leto 1869 pa je pomenilo tudi konec tolerance do slovenskega jezika v obeh osnovnih šolah; v kroniki glavne šole za leto 1869 piše, da se mora pouk po novem izvajati izključno v nemškem jeziku. V kroniki dekliške šole preberemo, da so na podlagi odločitve občinskega odbora z dne 1. oktobra 1869. leta nemščino razglasili kot učni jezik na dekliški šoli.¹¹ Mestni šolski inšpektor je ob pregledu razmer na dekliški šoli aprila 1872. leta ugotovil, da so delovni pogoji na tej šoli izredno težki - razredi so bili prenatrpani in učitelji preobremenjeni; poleg tega pa navaja, da več kot polovica učenk ne zna nemškega jezika. K reševanju problema sta pristopila mestna občina, ki je odobrila sredstva za namestitev še dveh učiteljic, in mestni šolski svet, ki je sprejel odločitev o organizaciji samostojne štirirazredne dekliške šole, na kateri naj bi bili polno zaposleni: nadučitelj, 2 učitelja ali učiteljici in podučitelj (učiteljski pripravnik) ali podučiteljica. Razpis naj bi izvedli do konca avgusta z navedbo, da je pri kandidatih zaželeno znanje slovenskega jezika. Deželni šolski svet je 5. decembra 1872. leta z dokumentom št. 6478 potrdil odločitev mestnega šolskega sveta o razširitvi in osamosvojitvi mestne dekliške šole. Mestna občina pa je poskrbela tudi za prostorsko razširitev; šoli je namenila prostore v stari grofiji in jih v letih 1871 ter 1872 namensko uredila. Tako so v tej stavbi 1873. leta dobile prostore: deška šola (v prvem nadstropju desno), dekliška (v pritličju levo) in meščanska (v prvem nadstropju levo); v pritličju desno je bila skupna telovadnica.¹² Pomembno prelomnico v razvoju osnovnega šolstva v Celju pa pomeni leto 1875, ko so na osnovi odredbe deželnega šolskega sveta št. 7350 z dne 8. januarja 1875 ustanovili ljudsko šolo za občino Celje - okolica.¹³ Tako je prišlo do ostrejšje delitve med slovenskimi in nemškimi učenci, s čimer so se začeli razvijati mestna deška in dekliška šola kot nemška in okoliška kot slovenska ustanova, čeprav moramo vedeti, da mestni šoli nista bili nikoli nacionalno čisti. Omenjenemu odloku je sledilo izšolanje okoliške občine, kar je še posebej pozdravil kronist dekliške šole, ker je kot glavno oviro za razvoj zavoda navedel prenatrpanost razredov, pa tudi dejstvo, da je ustanova kljub nemškemu učnemu jeziku imela dobro tretjino učenk, ki so znale samo slovensko. Kronist tako ugotavlja, da je z ustanovitvijo okoliške šole dolgoletni trud mestne šolske oblasti, da bi si okoliška občina ustanovila lastno šolo, bogato poplačan. Tako naj bi odpravili glavno oviro za nacionalni razvoj mestne šole in njen

razcvet.¹⁴ Z izšolanjem okoliške občine se je število učencev na obeh mestnih šolah občutno znižalo. Zaradi premajhnega števila učencev so peti razred na deški mestni šoli v šolskem letu 1876/77 ukinili in odprli vzporednico k četrtemu razredu, ki je vključevala tiste učence iz celjske okolice, ki so želeli nadaljevati šolanje na meščanski šoli ali gimnaziji in naj bi se tu izpopolnili v znanju nemščine.

Vprašanje mestnih otrok s slovenskim maternim jezikom (brez znanja nemščine) in otrok z nemškim maternim jezikom, všolanih v okoliško šolo, je obravnaval mestni šolski svet 6. marca 1877. leta in sklenil, da se je treba dogovoriti z okrajnim šolskim svetom, da bi bili vsi otroci z nemškim maternim jezikom, kolikor daleč dovoljuje prostor, brezpogojno sprejeti v mestne šole in obratno; slovenski otroci iz mesta naj bi toliko časa obiskovali okoliško šolo, da bi si pridobili zadostno znanje nemščine za obiskovanje mestne šole.¹⁵

Sledila je obravnava na okrajnem šolskem svetu, ki je 4. septembra 1877. leta izdal odredbo št. 613, v kateri je določil, da v mestnem šolskem okolišu živečih otrok s slovenskim maternim jezikom ne bodo sprejeli v nižje razrede mestnih šol, v četrtega pa samo po uspešno opravljenem sprejemnem izpitu, na katerem bodo morali dokazati, da obvladajo nemščino v tolikšnem obsegu, kot je potrebno za nemoteno spremljanje pouka. K šolskemu okolišu Celje - okolica pripadajoči otroci z nemškim maternim jezikom pa tako daleč, kot to dovoljuje prostor, sicer pa jih bodo brezpogojno poslali v mestne šole.¹⁶

27. januarja 1878. leta so na peti učiteljski konferenci med drugim obravnavali tudi zahtevo obrtnega nadaljevalnega tečaja na deški šoli v Celju. Že 23. maja 1878. leta je deželni šolski svet izdal odredbo o ustanovitvi obrtne nadaljevalne šole (Gewerbliche Fortbildungsschule), ki so jo odprli 9. novembra istega leta in je imela dva oddelka. Prvo leto je sprejela 128 učencev, ki so obiskovali pouk trikrat tedensko.¹⁷

Na dekliški šoli so leta 1884 organizirali nadaljevalni tečaj - tako imenovani specializirani kurz - ki ga je navadno obiskovalo 10 do 20 deklic letno in ga je skoraj v celoti podpirala nemška šolska zveza.¹⁸

Ženski komite je decembra 1884. leta na dekliški šoli odprl okrepčevalnico (šolska kuhinja), kjer so revni otroci mestnih šol (dečki in deklice) v zimskih mesecih enkrat dnevno dobivali tople obroke. Navadno je okrepčevalnica delovala od začetka decembra do začetka marca.¹⁹

Od 1. marca 1886. leta je bila dekliška šola na osnovi odloka deželnega šolskega sveta z dne 21. januarja 1886. leta št. 5107 urejena po učnem načrtu za petrazredne šole.²⁰

Leta 1877 so na mestnem šolskem svetu obravnavali vprašanje ustanovitve dekliške nadaljevalne šole (Tochterschule); sprožil ga je mestni šolski inšpektor, ki je tudi dosegel, da so predlog soglasno sprejeli.²¹

Dekliško nadaljevalno šolo (Hohere Tochterschule) je leta 1884 ustanovila Emilia Hausenbüchel, ki je bila tudi lastnica in upravnica zavoda; leta 1886 ji je deželni šolski svet dovolil še ustanovitev privatne dekliške ljudske šole.²²

Statistično poročilo za šolsko leto 1890/91 nam o tej ustanovi pove naslednje:

"Učna in vzgojna ustanova za deklice se sestoji iz:

- zasebne ljudske šole,*
- nadaljevalne šole gospodične Emilie Hausenbüchel.*
- Ustanova obstaja od leta 1884 za ženski spol.*
- Ljudska šola se deli na prvi, drugi, tretji, četrty in peti razred;*
- nadaljevalna šola na šesti, sedmi in osmi razred."²³*

V tem letu je bilo na zavodu 11 učiteljev in ostalega osebja; v zavodu je prebivalo 9 učenk, 32 pa je bilo zunanjih.²⁴ V šolskem letu 1898/99 je bilo ob istem številu učnega in vzgojnega osebja na zavodu 56 deklic.²⁵

Omenjena nadaljevalna šola ni imela statusa niti meščanske niti obrtne šole in ni usposabljala za poklic; dekletom, ki so končale osnovnošolsko obveznost, je nudila možnost za nadaljnje izpopolnjevanje v znanju.

Z začetkom šolskega leta 1902/03 so petrazredno dekliško šolo razširili v sedemrazredno - s tem so ustanovili dekliško meščansko šolo v Celju. Pouk v 6. in 7. razredu je namreč potekal po učnem načrtu za 1. in 2. razred meščanske šole.²⁶

Meščanska šola je v nekaj letih postala samostojna ustanova, ki je združevala:

- trirazredno dekliško meščansko šolo,
- dvorazredno dekliško trgovsko šolo in
- gospodinjsko šolo.²⁷

Z razvojem šolstva in rastjo števila učencev je postalo poslopje stare grofije pretesno; tako so se odločili za novogradnjo - leta 1905 je svoje poslopje dobila dekliška šola, 1912. leta pa še deška šola. V novih prostorih so bili le nekaj let. Leta 1914 je vojaštvo zasedlo prostore deške, naslednje leto pa še dekliške prostore. Za potrebe pouka so dobili na razpolago štiri sobe, ki so morale sprejeti 20 razredov. Pouk so imeli vsak drugi dan izmenično: en dan dečki, drug dan deklice.²⁸

Zaradi vojnih razmer se je zmanjšal tudi šolski obisk, kar je bilo opazno zlasti v višjih razredih, in sicer pri dečkih nekoliko bolj kot pri deklicah. Pouk je bil sicer okrnjen, vendar je osnovna šola vsa štiri leta vojne delovala.

Okoliški osnovni šoli

Na podlagi odloka deželnega šolskega sveta so 1875. leta ustanovili trirazredno okoliško šolo, ki so jo obiskovali dečki in deklice. Pouk je prvo leto potekal v najetih

prostorih. Prvi razred je imel pouk v hiši št. 19 v Gosposki ulici, drugi v mestni ubožnici za farno cerkvijo in tretji v občinskem poslopju na Bregu. Jeseni 1876. leta je okoliška občina kupila enonadstropno hišo v Novi ulici in jo prilagodila šolskim potrebam.²⁹

Skupna šola takratnim razmeram ni najbolj ustrezala, zato je stopila v akcijo celjska duhovščina in leta 1878 je začela delovati samostojna okoliška dekliška šola kot privatna učna ustanova šolskih sester brez pravice javnosti (pravico javnosti je dobila novembra 1881. leta).

Trirazredna ljudska šola Celje - okolica je z ustanovitvijo dvorazredne dekliške šole šolskih sester postala trirazredna deška šola.

Šolske sestre so dobile v najem prostore za stanovanje in dve učilnici v poslopju deške šole. Ker pa je bila dekliška šola privatna ustanova, se je morala vzdrževati sama; najprej so za njeno vzdrževanje porabili v ta namen zbrane prostovoljne prispevke, ki pa so že v letu 1879 skopneli in zavod je prišel v takšno krizo, da so mislili, da ga bodo morali zapreti. V tej krizni situaciji so v Celju ustanovili Katoliško podporno društvo, katerega glavna naloga je bila podpirati učenke in učiteljice okoliške šole. Prej omenjena prostorska rešitev je bila le začasna, kajti za nemoten razvoj šole so bili potrebni novi prostori. Tega se je zavedalo tudi Katoliško podporno društvo, ki je že kmalu po ustanovitvi začelo zbirati potrebna sredstva za novo stavbo. Leta 1880 je v ta namen kupilo zemljišče, na katerem je že naslednje leto stala nova šola, ki so jo nato leta 1906 dozidali in obnovili.

V okviru dekliške šole je od leta 1886 deloval tudi otroški vrtec, ki ga je materialno vzdrževala Ciril - Metodova družba. Šola šolskih sester se je po pridobitvi novih prostorov hitro razvijala - tako je leta 1909 postala že osemrazredna.³⁰

Deška šola se je razvijala nekoliko počasneje - leta 1902 je postala petrazredna in se do leta 1918 ni več širila.

Težave je imela tudi pri reševanju prostorskega problema. Krajevni šolski svet je kupil prostor za novo šolsko poslopje v mestu, in sicer na Karolinini ulici, vendar mu dovoljenja za gradnjo ni uspelo dobiti. Prostorski problem je moral zato reševati z najetimi učilnicami.³¹ V obdobju prve svetovne vojne sta šoli delovali.

Nedeljske šole

V Celju so bile štiri nedeljske šole, in sicer:

1. nedeljska začetna šola (slovenska), ki so jo obiskovali dečki in deklice namesto redne šole;
2. nedeljska nadaljevalna šola (nemška) za deklice, ki so končale dekliško mestno šolo;

3. nedeljska nadaljevalna šola za dečke, ki je usposabljala za obrtne poklice - predhodnica poznejše obrtne šole;

4. nedeljska privatna trgovska šola za dečke.

Nedeljska začetna šola

Prve podatke o tej šoli sem zasledila v letu 1829, verjetno pa je delovala že prej. Obiskovali so jo dečki in deklice, doma v glavnem iz celjske okolice; prevladovala so deklice. Imenovala se je Slovenska nedeljska šola in je imela dva oddelka - nižjega in višjega.

Predmetnik je bil glede na to, da je šlo za nedeljsko šolo, dokaj zahteven, vendar pa je z leti izgubljal zahtevnost. Za leto 1829 so navedeni naslednji učni predmeti: verouk, poznavanje črk, črkovanje, branje, pisanje, računanje, pisanje po nareku, pisni izdelki in nравnost. Nekateri otroci so obiskovali samo pouk verouka.

Leta 1837 je imela šola dva razreda in tri oddelke. V prvem oddelku prvega razreda so poučevali verouk, poznavanje črk, črkovanje, zlogovanje, branje in nравnost; v drugem oddelku prvega razreda in drugem razredu pa verouk, branje, računanje in nравnost. Tu se vidi zmanjšan obseg zahtevnosti - iz predmetnika je v celoti izpadlo pisanje s pisnimi izdelki. Leta 1863 je predmetnik za prvi razred vseboval le verouk, branje in računanje, za drugi razred poleg navedenega še pisanje.³² Po letu 1864 ni več podatkov o delovanju te šole. Verjetno so v skladu s takratno zakonodajo, razvojem rednega šolstva in z rastjo nacionalnih trenj Slovensko nedeljsko šolo v letu 1864 ali 1865 ukinili.

Nedeljska nadaljevalna šola za deklice

Nedeljska nadaljevalna šola, imenovana tudi ponavljalna, je bila namenjena predvsem nemškim deklicam, ki so končala mestno deklinško šolo (trivialko) in je delovala v okviru te šole v smislu dopolnitve že pridobljenega znanja. Dekleta so se izpolnjevala v pisanju, branju in računanju (računanje na pamet, lepomis, pravomis, pisanje latinice...).

Šole niso kaj prida obiskovali, zato je delovala le krajši čas - od 1837. do 1845. leta -, ko so jo zaradi slabega obiska ukinili.³³

To je bil eden od poskusov, kako organizirano poskrbeti za nadaljnjo izobrazbo deklet, ki se žal ni obnesel. Preteklo je več kot pol stoletja, da so tudi dekleta prišla do svoje izobraževalne ustanove, ki je poskrbela za njihovo dodatno izpopolnjevanje in poklicno usposabljanje - leta 1902 so namreč v Celju ustanovili deklinško meščansko šolo.

Nedeljska nadaljevalna šola za dečke

Nedeljska nadaljevalna šola je delovala v okviru celjske glavne šole in je bila namenjena dečkom, ki so se odločili za obrtne poklice. Pouk v splošnih predmetih je

bil ob nedeljah in praznikih, in sicer po dve uri tedensko; učil jih je navadno eden od učiteljev glavne šole, verouk pa kaplan mestne fare. Med tednom so bili učenci zaposleni pri mojstvih.

Šola je imela tri oddelke, v katerih so poučevali naslednje predmete:

- v prvem oddelku (pripravljalnem) verouk, branje, pisanje, računanje in nravnost;
- v drugem oddelku verouk, branje, pisanje, računanje, pravopis, pisni izdelki, pisanje po nareku in nravnost;
- v tretjem oddelku (risarskem) risanje.

V glavnem so to šolo obiskovali sinovi obrtnikov in kmetov iz Celja in okolice.

Iz ohranjeni katalogov je razvidno, da je šola kot nedeljska delovala v letih od 1829 do 1869.³⁴ 1878. leta so dečki dobili redno obrtno šolo.

Nedeljska privatna trgovska šola

Nedeljsko privatno trgovsko šolo za dečke je 1869. leta ustanovilo in v nadaljnjih letih tudi vzdrževalo posebno društvo trgovcev, ki so ga ustanovili prav s tem namenom. Šola je bila privatna ustanova brez pravice javnosti in je za trgovski poklic usposabljala učence in praktikante trgovskega stanu. Poročilo za leto 1876/77 navaja, da je šola imela le en oddelek, ki ga je obiskovalo 12 učencev, katere je poučeval en učitelj v naslednjih predmetih: nemški jezik s korespondenco, trgovska aritmetika, trgovsko knjigovodstvo in menično poslovanje.³⁵

Leta 1880 je imela šola dva oddelka, poleg prej omenjenih predmetov se navaja še lepopis.³⁶

V šolskem letu 1891/92 je šolo obiskovalo že 24 učencev, ki so jih poučevali trije učitelji. Jeseni 1892. leta je šola postala trirazredna trgovska nadaljevalna šola s statutom in učnim načrtom.³⁷

Opombe:

1. Andreas Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*, Graz 1909, str. 221, 222.

2. *Zgodovinski arhiv v Celju (v nad. ZAC), fond Mestna šola Celje (v nad. MŠC), fasc. 55, kronika.*

3. *Arhiv Slovenskega šolskega muzeja (v nad. SŠM), fasc. 78.*

4. *ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.*

5. *Arhiv SŠM, fasc. 78.*

6. *Arhiv SŠM, fasc. 78.*

7. *ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.*

8. *ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.*

9. *ZAC, fond Mestni šolski svet (v nad. MŠC), fasc. 2, sig. 2/5.*

10. *ZAC, fond MŠC, fasc. 16, sig. 16/1.*

11. *ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.*

12. ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.
13. ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.
14. ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.
15. ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.
16. ZAC, fond okoliška šola Celje (v nad. OŠC), fasc. 15.
17. ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.
18. ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.
19. ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.
20. ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.
21. ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.
22. ZAC, fond MŠC, fasc. 6, sig. 6/17.
23. ZAC, fond MŠC, fasc. 6, sig. 6/87.
24. ZAC, fond MŠC, fasc. 7, sig. 7/14.
25. ZAC, fond MŠC, fasc. 9, sig. 9/4.
26. ZAC, fond MŠC, fasc. 10, sig. 10/26.
27. ZAC, fond MŠC, fasc. 16, sig. 16/5.
28. ZAC, fond MŠC, fasc. 55, kronika.
29. ZAC, fond OŠC, fasc. 15.
30. Ivanka Zajc-Cizelj, Dekliška šola šolskih sester, Celjski zbornik 1985, str. 65-72.
31. ZAC, fond OŠC, fasc. 15.
32. Arhiv SŠM, fasc. 15.
33. Arhiv SŠM, fasc. 81.
34. ZAC, fond MŠC, fasc. 10.
35. ZAC, fond MŠS, fasc. 4, sig. 4/37.
36. ZAC, fond MŠS, fasc. 5, sig. 5/29.
37. ZAC, fond MŠS, fasc. 7, sig. 7/14.

Zusammenfassung

Ein Umriß der Entwicklung des Volksschulwesens in Celje (1777- 1918)

Nach Inkrafttreten des ersten Volksschulgesetzes (1774) wurde in Celje eine dreiklassige Volksschule gegründet, die bis zum Jahr 1830 von Jungen und Mädchen besucht wurde. Im Jahre 1831 nahm eine Mädchenschule ihren Betrieb auf, die den Status einer Trivialschule hatte. Gemäß dem dritten Schulgesetz wurde die Hauptschule in eine vierklassige Knabenschule, die Trivialschule aber in eine zweiklassige Mädchenschule umgewandelt. Ende des 19. Jahrhunderts gründete Emilia Hausenbüchel noch eine private Mädchenschule. Diese Schulen wurden von Kindern aus Stadt und Umgebung bis zum Jahre 1873 besucht, als man eine dreiklassige gemischte Schule für die Umgebung gründete. Eine gemeinsame Schule entsprach den damaligen Verhältnissen nicht besonders, deswegen wurde im Jahre 1878 in Celje durch die Anstrengungen der Celjer Geistlichkeit noch eine

dreiklassige Mädchenschule als private Stiftung der Schulschwestern gegründet. Neben den erwähnten Schulen wirkten in Celje noch folgende Schulen: eine Sonntagsschule für Anfänger (slowenisch), die anstelle einer regelmäßigen Schule von Jungen und Mädchen besucht wurde, eine Fortbildungssonntagsschule (deutsch) für jene Mädchen, welche die Mädchenstadtschule abgeschlossen hatten, eine Fortbildungssonntagsschule, welche die Jungen für Gewerbeberufe ausbildete (Vorgängerin der späteren Gewerbeschule), eine private Sonntagshandelschule für Jungen.

Anton Šepetavc

HONORARJI - NUJNO ZLO LITERATURE (Oris nekaterih gospodarsko-socialnih vidikov slovenske književnosti)

*...pevcu vedno sreča laže,
on živi, umrje brez d'narja.*

(Prešeren)

Čeprav je pokojni slovenski pisatelj Branko Hofman pred leti nekako vzvišeno zatrdil, da *"materialna stimulacija...pač ni vzmet, ki pogajanja ustvarjalno kolesje"*¹, si ne moremo kaj, da te izjave ne bi razumeli še kot ene v dolgi vrsti vljudnostnih fraz, ki vedno znova (zavestno?) "pozabljajo" na drugo plat resnice o umetniškem ustvarjanju.

Na dejstvo namreč, da umetnost - pa naj bo kakršna koli že - ne raste zgolj iz ustvarjalnega duha, iz nekakšne vznesene zamaknjenosti ali celó božanskega navdiha, ki da umetnike dviga v "ekstatično stanje", "onstran", preko časa in prostora, nekam "ven", v "drugo in drugačno življenje", pač pa tudi (in predvsem) iz "arene življenja", ki je vedno - sub specie aeternitatis - "tukaj in zdaj", umetnikovo v vsej komaj razumljivi in dopovedljivi materialnosti: od stola do mize, od miru do papirja, od peresa in tintnika (O tempora, o mores!) do pisalnega stroja in skodelice kave. In slednjič do zloglasnega honorarja.

Na mah se torej najdemo v nerodnem antitetičnem položaju, v napetosti nasprotja med duhovnim in materialnim. Znajdemo se med brezmejno svobodo na eni in suženjsko ujetostjo na drugi strani; pred banalno ugotovitvijo, ki za umetnika gotovo ni prijetna, da namreč umetnik mora vendarle (najprej) živeti, da bi (potem) lahko ustvarjal². Ugotavljamo torej, da je tudi umetniška svoboda, ki je bila (in ostala) neminljivi ideal tolikih obdobij in generacij, pravzaprav omejena na najbolj klavrn način: z nadvse minljivim življenjem, z Damoklejevim mečem glagolov biti, imeti, preživeti.

Nas je zato sram (ali strah?) priznati, da je celó umetnost, ta najvišji dosežek človeškega duha, suženjsko ujeta, odvisna od gospodarsko-socialnih okoliščin, v katerih umetnik živi in ustvarja?

Saj res! Kako drugačna bi bila zgodovina umetnosti - tudi literature, ki bo v nadaljevanju predmet našega zanimanja - če ustvarjalcev ne bi tako pogosto

preganjala "mizerija", prekletstvo nenehne "finančne depresije" in "popolnega pasiva"?!³ Koliko neprecenljivih del nikdar ne bi "dali na svitlo", če ne bi bilo finančnih stisk in revščine, a tudi sinekur, mecenov, prijateljskih podpor, velikodušnih naročil in nujnega zla - honorarjev, denarja, s katerim se vse plača; tudi umetnost?!⁴

Saj ni, da bi na tehle straneh sramotili muze in jih dajali čisto v nič, gre nam za to, da vsaj malce načnemo tabu, kakršno razmišljanje o materialnih pogojih in okoliščinah - ki so vendarle izhodišče slehernega umetniškega in kajpak tudi literarnega ustvarjanja - očitno še vedno je.

Gospodarsko-socialne okoliščine literarnega ustvarjanja

Nedvomno drži, da gospodarsko-socialne okoliščine še kako vplivajo na literarno ustvarjanje, a zakonitosti, po katerih se to dogaja, so še vedno slabo znane. Iz v uvodu že omenjenih razlogov pa verjetno še zaradi česa se je stroka te neprijetne zadevščine bolj malo lotevala, bolj mimogrede in v rokavicah.

Pri nas je globlje v ledino zaoral šele psiholog Anton Trstenjak, ki je v svoji Psihologiji ustvarjalnosti (glej op. 4) proučil, deloma pa (zaradi kompleksnosti nekaterih vprašanj) le nakazal temeljne vidike (tudi umetniške) ustvarjalnosti. V svojem obširnem delu se je oprl na številne domače zglede, pa večinoma tuje strokovnjake, ki so - kot npr. Etienne Souriau⁵ - ugotovili *"sicer znano, a zato nič manj brutalno dejstvo, da so umetnine vsaj v enaki meri kakor od estetskih odvisne tudi od docela neestetskih, gospodarskih okoliščin in potreb družbe"*⁶.

G. V. Plehanov⁷ je morda res utrdil temelje za ekonomsko zgodovino umetnosti, toda Souriau, za njim pa kajpak tudi Trstenjak, ocenjujeta, da njegovo delo vendarle prinaša le "globalne misli", ki da niso niti dovolj vsestransko niti dovolj sistematično obdelane.

Zato ni čudno, da Souriau na koncu ugotavlja, da bo treba tovrstno zgodovino - katere skromni delček želi biti tudi tale razprava - šele napisati⁸.

Pri pisanju te in take zgodovine bi bila gotovo pomembna tudi Marxova misel, da je umetnost, z njo pa seveda tudi literatura, pač produkcija. Med ustvarjalca in poustvarjalca, pravzaprav konzumenta, Marx postavlja distribucijo, ki po družbenih zakonitostih določa odvisnost ustvarjalca od potrošnika in prek njega od družbe ter njenih gospodarskih okoliščin⁹.

Da je takšna odvisnost v resnici dejstvo, nam dokazujejo premnoge tožbe naših literatov (mi se bomo, kot rečeno, omejili le nanje), ki pogosto prav v nezadostnosti gospodarskih, tehničnih in družbenih sredstev vidijo glavno oviro za uresničitev umetnine, kakršno so si zamislili in kakršno bi radi ustvarili.

Vitomil Zupan je to odvisnost kar naravnost in brez sramu priznal: "*Danes gledam na pisanje kot na poklic sploh, odvisen od povpraševanja na trgu*"¹⁰.

Tudi Jurčič je v tej zvezi zapisal s strogega umetniškega vidika kar nekaj oporečnih misli. Tole na primer: "Zdajle spomladi mi prihaja po dovršenem žurnalističnem delu produktivnost ali 'die lust an fabulieren'; zato bi to povest pisal (naslov: Ponarejanje bankovcev, op. p.)! Ali, če je baš družba Sv. Mohorja ne bi vzela, če ste menda uže preskrbljeni s podobnim literarnim blagom, potem se bom na drugo delo vrgel". In pristavlja: "Razume se, da jo bodem pisal v smislu tendence društvene"¹¹.

Kako svtoskrunsko zvenijo tele daj-dam besede prvega slovenskega romanopisca! Kot bi v resnici šlo za golo trgovino.

Takole "priznanje" bolj romantičnim (s)poznavalcem umetnosti seveda ne more biti všeč. Toda pisatelj, ki ve, kolikšen duševni in telesni napor pomeni pisanje - Jože Snoj ga imenuje kar "eksistenčna tlaka"¹² - se bo gotovo strinjal, da nikakor ni vseeno, kako družba, ki ji namenja svoje delo, njegove ustvarjalne napore denarno vrednoti. Družbeni vpliv na literarno ustvarjanje se namreč ne kaže le v tem, da družba, takšna ali drugačna, avtorju daje pobude, zamisli, ideje, snov, temveč tudi v tem, da mu s svojim trgom, s svojo kulturno- ekonomsko politiko, določa pravično ceno in s tem omogoča "luksuz" z osnovnimi eksistenčnimi vprašanji neobremenjenega ustvarjalca.

Družba in pisatelj na Slovenskem

Zato je prav in se spodobi, če se izrazimo po svetopisemsko, da se vprašamo, kakšen je (bil) s tega vidika vpliv družbe na slovenske pisatelje; koliko jih je (če sploh) družba materialno cenila in podpirala.

Najbrž bo kar res, da se slovenskim avtorjem zategadelj ni godilo prav nič bolje kot drugim po svetu. Kot so svoje dni kar tako "kradli" Shakespearea (besedila njegovih dram so si baje stenografsko zapisovali kar med predstavami) in se okoriščali z njegovim delom in slavo; kot so v Združenih državah v prejšnjem stoletju kar brez kakršnega koli dovoljenja tiskali Dickensove romane (ne da bi avtorju za to plačali en sam peni), tako so tudi na Slovenskem na avtorja dostikrat kar pozabili in ga preprosto obšli. Izrazit primer te vrste je tisti, ki zadeva Janeza Čandka in ljubljanskega protireformacijskega škofa Tomaža Hrena. Jezuit Čandek je namreč, sicer na podlagi Trubarjevih in Dalmatinovih besedil, napisal knjigo Evangeliji in listuvi (1613), vendar mu jo je škof, pač pomembnejši v takratni cerkveni hierarhiji, meni nič tebi nič "posvojil". In seveda obveljal za avtorja.

Že ta primer, ki menda ni edini te vrste, kaže, da je bil položaj slovenskih pisateljev v preteklosti kaj slab in da je tak (bolj ali manj) tudi ostal.

Vzrokov za tako stanje je seveda cela vrsta, vseh pa gotovo, če ne želimo pretiravati, ne moremo povezovati le z materialno platjo ustvarjalnega dela. Toda vsaj za pretekla stoletja velja, da so bile kaotične razmere na pravnem področju (ko so avtorja lahko kar obšli in njegovo delo natisnili in ga ponatiskovali brez kakršnega koli denarnega nadomestila za t. i. avtorske pravice)¹³ eden od "naglavnih grehov" družbe v odnosu do pisatelja.

K temu so dosti pripomogli tudi sila neurejeni odnosi na ravni tiskar - založnik - knjigarnar - pisatelj. Založnik, ki je bil pogosto tudi tiskar in knjigarnar hkrati, se je do avtorja največkrat obnašal hudo samovoljno: on je bil tisti, ki je odločal, kaj naj se tiska; on sam je presojal okus javnosti in iskal "primerne" avtorje (kajpak vedno z "računico", ki se je redoma stekla v njegov prid, avtorju pa prinesla komajda nekaj, pogosto pa nič).

V kakšni poniževalni odvisnosti od založnika se je tako mnogokrat znašel slovenski besedni umetnik, nam lepo kažejo Jenkove Pesmi. Potem ko se je pesnik študijsko in psihično faliran vrnil z Dunaja, je poskušal izdati svoje pesmi v samostojni knjigi. A zaman. Hodil je od Poncija do Pilata in se neuspešno pogajal z ljubljanskimi založniki. To ga je tako prizadelo, da je nekega dopoldneva v januarju 1864 pomislil celo na samomor. "*Tudi zato, ker je bil hipno ogoljufan v upanju, da mu bodo pesmi prinesle določeno vsoto denarja, ki bi mu omogočila potovanje na Dunaj in priglasitev k prvemu državnemu izpitu*"¹⁴. Takrat je bila namreč "*glavna skrb, ki se je postavljala pred Jenka, gola življenjska eksistenca*"¹⁵.

Da so cenjeni ljubljanski tiskarji in založniki, kot Giontini, Bamberg, Blaznik ali Schwentner, za "*razvoj slovenske lepe knjige z vzornimi izdajami naših klasikov*"¹⁶ res marsikaj storili, ni dvoma. Da pa so bili take dobre duše, za kakršne jih ponavadi razglašajo slovenska literarna zgodovina, pa tudi ne bo držalo. Čast izjemam, toda, recimo, Bamberg je v odnosu do Cankarja vedno bil le trgovec (čeprav, resnici na ljubo, ne "žid", kot tega podjetnega Nemca v nekem pismu Cankarju označuje Fran Levce)¹⁷. Bamberg se je očitno dobro spoznal predvsem na trgovske posle in razen za dobro staro profitno nemščino za jezike, npr. slovenskega, ni imel posebnega posluha. Dokaz za to je tudi Cankarjevo pismo Franu Levcu, v katerem ga na koncu prosi: "*Izvolite mi morda napisati naslov Bambergov in pa, - ali naj mu pišem slovensko, ali ne. Vrag vedi, če razume*"¹⁸.

No, Bamberg očitno ni razumel. Cankar mu je prav vsa pisma (ki jih je kakih 40 in so v glavnem "*tožba bled'ga vel'ga lica*", skoraj dosledno pa se sučejo okrog honorarjev) napisal v nemščini¹⁹. Koliko se je Cankar, že takrat cenjen kot največji slovenski pisatelj, Bambergu zdel pomemben, priča podatek, da mu je suhoparno odgovoril le štirikrat, pa še to enkrat preko svojega uradnika²⁰.

Taki odnosi, ki so rasli in se razvijali predvsem skozi ekonomsko logiko, so včasih pokvarili tudi sicer poštena, skoraj že prijateljska razmerja med založnikom in avtorjem. Lavoslav Schwentner, ki je založil prve tri Župančičeve zbirke, je tako "iz

*gmotnih razlogov*²¹ izgubil četrto - Samogovore. Kot je znano, jo je Župančič potem izdal pri Bambergu. Zakaj, ni potrebno razlagati.

Na tem mestu se nam kar eo ipso navrže misel, da je denar tudi sicer pogosto krojil odnose v slovenski literaturi. Tako je najbrž tudi slovensko-hrvatsko reformacijsko podjetje, tako imenovani biblijski zavod v Urachu, propadel ne le zaradi idejnih razprtij med glagoljaško-cirilskim Konzulom, naivnim Ungnadom in slovensko trmastim Trubarjem, pač pa iz docela banalnega razloga - zaradi denarja. Trubar namreč deželnemu oskrbniku in odbornikom kranjskim 29. oktobra 1564 poroča: *"Gospodu Štefanu Konzulu sem med drugim pisal, da ne gredo niti njegove hrvatske in cirilske niti moje slovenske knjige; bati se je, da bomo iz svojih knjig delali 'škarniceljne' in vanje zavijali lokarde, kakor pravi Persius"*²².

Pa vendar: bilo bi smešno in prav zares bi pretiravali, če bi vso krivdo za sušo v žepih slovenskih avtorjev zvalili le na založnike. Ne, tako preprosta pa tale reč vendarle ni. Povejmo še drugače.

Prava šiba božja za materialni položaj vsakršnih avtorjev so na Slovenskem vselej bili bolj druge sorte ljudje, tisti, ki niso znali, zmogli ali pa ne hoteli razumeti bistva umetniškega ustvarjanja. Takih nam, žalibog, nikoli ni manjkalo ne med kulturniki in še manj med politiki. Skupni imenovalec vseh teh "očetov Bleiweisov", veselih koseskarjev in njih vrlih dedičev (ki jih Tomaž Šalamun imenuje *"skesane diletante"*, ki da so *"pohiteli" ... v kulturne institucije, ki so v glavnem kriminal... topo prežvekovat iz golega strahu, da se jim ne bi shladile copate*)²³ je nesramna misel - kot pravi Cankar - *"da umetnik ni delavec po svojem stanu in poklicu, umetnina ni delo, ki ga je treba pošteno plačati, kakor vsako drugo delo..."*²⁴.

Takim *"dobrotnikom ... se zdi naturno in pravično, da poetje pojejo zastonj zanje in za njihov dobri namen"*, ne da bi *"poprej stopili v papirnico, v tiskarnico in v knjigoveznico: Daj mi, o rodoljub, papir zastonj, stavce zastonj, platno zastonj - za dober namen!"*²⁵

V tej Cankarjevi ironiji seveda ne tiči le nejevolja zaradi ljudi, ki ocenjujejo *"umetnikovo delo za golo potrato časa, za otroško igrakanje, ki se podá resnim ljudem le ob posebno veselih urah, ob praznikih, godovih in svatbah"*, pisatelja pa imajo za *"neresnega, izgubljenega, za vsako pametno reč nesposobnega človeka"*²⁶, pač pa tudi širši vidiki umetniškega ustvarjalnega dela, ki so jih na Slovenskem vedno razumeli čisto po svoje.

Razumeli namreč kot delo *"za narodov blagor"*, ki da ga je *"mož storiti dolžan"*. Pisatelj naj bo torej nenehno v službi narodovih interesov, prizadeva naj si za višje socialne in politične cilje, živi pa naj, recimo spet po svetopisemsko, *"kot ptica pod nebom"*.

Kolikšno filistrstvo se skriva v takem *"razumevanju"* pisateljevega dela! Pisatelj naj se ves angažira, ves naj se preda umetnosti za narod. In ko to stori - kot Cankar,

eden prvih slovenskih poklicnih umetnikov - mu rodoljubi začno očitati, da se "ukvarja z umetnostjo noč in dan, od konca do kraja, in se ne zmeni za nobeno koristno opravilo"²⁷.

Slovenski pisatelj je torej v tej dolini šentflorjanski koristen le toliko, kolikor ga v nekem trenutku družba potrebuje za višje narodne, tudi politične, cilje. Sicer pa ga - žal tudi dandanašnji ni kdove kako drugače - taista "družba različnih čednosti" ne jemlje resno; zanjo je čudak²⁸ (v boljših primerih samo kurbir in pijanec, v slabših pa kot pri Cankarju še potepuh in razbojnik), ki se je pač zavestno odločil, da bo živel na robu. Tam nekje ob potoku, kot Peter in Jacinta, v spotiko in pohujšanje rodoljubom.

Potemtakem je na Slovenskem kar naravno in samoumevno, da pisatelj, ki ni konformist, ki ni v določenih zgodovinskih in političnih trenutkih v službi vladajočih ljudi, slojev in režimov, živi slabo. Vedno na robu, v nenehni skrbi za eksistenco, za tisti honorar, ki pisatelju - sploh če to ni le njegov poklic, ampak, tudi edina služba - omogoča neobremenjen, bolj v umetnost samo zaverovan in skoncentriran pogled, od spočetja ideje do rojstva, ustvaritve njegovega dela²⁹.

Slovenska družba do pisatelja v materialnem pogledu nikoli ni bila pretirano darežljiva in razumevajoča. Njegov trdo prisluženi honorar mu je pogosto prisojala kot miloščino, tako da si je materialne pogoje za svoje ustvarjanje moral hlapčevsko iskati pri petičnih pokroviteljih, mecenih (nekoč), pri ZKO-jih in kulturnih ministrih (danes).

Morda je tudi taka "odvisnost" (ne glede na pozitivne premike v zadnjih desetletjih, ko je družba nekaterim izvoljenim slovenskim pisateljem vendarle omogočila službe zaradi služb, da lahko v miru, neobremenjeno ustvarjajo) kriva, da slovenska literatura v preteklosti ni bolj smelo, samozavestno potrkala na vrata "velike sestre" Evrope.

Materialni položaj slovenskega pisatelja

Ko pravimo, da je slovenski pisatelj ponavadi živel, pa si sposodimo Vodnikove besede, "brez cvenka in plenka", tega ne trdimo kar tako. Saj bi vendar po vsem, kar smo se naučili o življenjih naših besednih umetnikov, lahko napisali cel roman samo o pisateljski bedi, o podhranjenih, jetičnih poetih in o njihovih praznih žepih.

Pa vzemimo za prvi primer kar mladega Ivana Cankarja, ki mu je pozimi 1893-1894 očitno šlo več kot slabo. V pismu takratni šestošolec ljubljanske višje realke takole roti Antona Funtka, tisti čas urednika Ljubljanskega zvona: "Lepo Vas prosim, recite g. dr. Tavčarju, naj se me on usmili, on, kot dr. Tavčar. Spomnite ga, prosim Vas, na mojo lahko, poletno, raztrgano obleko, na čevlje brez podplatov, na klobuk brez barve, in na Cankarja, ko ima naduho za večerjo; in potem se morebiti domisli, da me je svoje

čase podpiral. A resno Vam rečem, da je hudó, lačen z zobmi šklepetati, čeravno je to navada pesnikov, posebno slabih"³⁰.

No, tudi kasneje Cankarju niso sijale nič kaj prijaznejše zvezde; tudi na Dunaju je tolkel pomanjkanje. Govekarju je 24. 8. 1899 napisal tudi tole: "*Kaj bo z menoj jutri, tega ne vem. V denarnem oziru je moja fantazija že tako prazna kot moj kredit. Ne morem si misliti, kje bi dobil par desetakov, pa če bi zastavil dušo...*"³¹

Tudi Srečko Kosovel, ki je bil glede na svoj opus očitno navajen trdo delati in tako tudi živeti, je tuintam vendarle izgubil zanj kot človeka tako značilen optimizem: "*...hotel sem Vam pokazati vsaj malo, kako živim in kaj mislim. In ker živim v trajni finančni depresiji, Vas prosim: izposlušajte mi od stvari, ki jih boste sprejeli, kak honorar vnaprej; jaz živim tukaj brez vsakršne podpore in denarja*"³². Kaka dva meseca pozneje z neprikrito grenkobo zapiše: "*Vedno čepim doma, ker sem vedno suh*"³³, novembra taistega leta 1925 pa o svojem finančnem stanju obupano razmišlja: "*Stojim na popolnem 'pasivu' in v Ljubljani še ne vem, kako bom in kaj*"³⁴.

Take bolj ali manj obupane izjave je mogoče najti tudi pri drugih slovenskih literatih. Pri Murnu na primer: "*Zdaj sem čisto brez solda*"³⁵, ali pri Trubarju: "*Vaši milosti tožim jaz ubogi hlapec, da nimam nič denarja, ne vina, ne žita, ne slanine...*"³⁶

Motili bi se, če bi mislili, da je zategadelj z novejšimi avtorji kaj dosti drugače. No, morda. Toda za pred nekaj leti umrlega Gregorja Strniša vedo povedati, da je umrl v popolni revščini, Miško Kranjec sam pa je pripovedoval o časih, "*ko nisem imel niti toliko, da bi kupil kosilo otroku in sebi*"³⁷.

Svetlana Makarovič, ena od zares redkih slovenskih poklicnih pisateljic, v zvezi s tem skromno pravi: "*Zdaj imam garsonjero. S pisateljskimi honorarji sem si jo pristradala...*"³⁸

Že tehle nekaj primerov dovolj potrjuje znano dejstvo, da je literatura, kot je rekel Dominik Smole, "*trd, grenak kruh*"³⁹, ki ne omogoča niti udobnega življenja, kaj šele kakšnega bogastva. Ko že govorimo o bogastvu, pa naj še enkrat navedemo Miška Kranjca: "*Nisem bogat. Leta in leta sem pisal in s tem delom toliko zaslužil, da sem lahko preživel sebe in družino. Bilo je za sprotno življenje*"⁴⁰.

Materialni položaj slovenskega pisatelja je bil torej že od nekdaj kočljiv in je tak v glavnem tudi ostal. "*To je pač usoda malega naroda s skromnim jezikovnim zaledjem*"⁴¹, ki zaradi nizkih naklad in vse preredkih ponatisov poklicnega pisateljevanja skorajda - razen če ne gre za izjemno produktivne in brane pisatelje (kot je bil npr. Pavle Zidar ali kot je še vedno Svetlana Makarovič) - ne prenese.

Sicer pa smo s to ugotovitvijo že spet pri Prešernovi glosi, pri misli, ki smo si jo postavili za moto tegale razmišljanja: "*...pevcu vedno sreča laže/on živi, umrje brez d'narja*".

Živeti od pisanja

Potemtakem bo kar držalo, da je (sploh poklicna!) literatura na Slovenskem avantura, ki je poštenjak človeku, ki ga ima rad, gotovo ne bi privoščil. Ivan Rob je to zoprnno spoznanje strnil v zanj značilne, hudomušne verzice:

*"Hi-oho, stari Pegaz, hi-oho!
Res, od petja živeti ni lahko:
brce le dobivaš v dar,
to je pevcu honorar"⁴².*

Dominik Smole pa je v intervjuju z B. Hofmanom kar odkrito priznal, da je kot t. i. svobodni pisatelj živel nadvse skromno, in dodal: *"Če bi živel samo od knjižnih honorarjev, bi me že davno pobralo"*⁴³.

Mira Mihelič je bila še bolj realistično določna: *"In ne bom ponavljala stare pesmi, kako slovenski pisatelj ne more živeti samo od svojih pisateljskih honorarjev: zaposliti se mora v redni službi ali prevajati"*⁴⁴.

Gotovo je v tem smislu dovolj zgovorna tudi izjava Andreja Hienga, ki meni, da je literatura *"do kraja deficitarno področje ustvarjalnega dela. To delo, preračunano na urni zaslužek, navrže pisatelju komaj za cigarete in za kavo, pri tem pa ne sme biti niti prehud kadilec"*⁴⁵.

Vladimir Kavčič v tem kontekstu navaja svoj lastni primer. Roman Pustota je pisal tri leta. In kako je bil za to dolgotrajno, naporno in - kot sam pravi - tvegano delo nagrajen? *"Dobil sem 12.000,00 dinarjev bruto (leta 1976, op. p.), kar pomeni, da je od tega zneska treba odšteti še dvojni davek: avtorski in pa davek od skupnega dohodka"*⁴⁶.

Glede na vsakodnevno 4-6 ur intenzivnega dela za pisalnim strojem to res ni bil prav nič spodbuden honorar. V tistih časih je to bila približna mesečna plača vodilnega uslužbenca.

Dominik Smole je na podobno Hofmanovo vprašanje odgovoril s svojo zgodbo, ki je tudi prav posrečena. Rekel je, da mesečno napiše le *"eno avtorsko polo, se pravi, šestnajst tipkanih strani. Sliši se malo, a v to avtorsko polo je vloženo ogromno časa in truda, več kot v običajni osemurni delavnik"*⁴⁷. In koliko dobi za to? *"V najboljšem primeru 3000 dinarjev (novembra 1977, op. p.),...torej precej manj, kot je povprečni mesečni dohodek pri nas"*⁴⁸.

Pisatelj, sploh če je poklicni, t. i. svobodni, v vsakem primeru za svoje delo ni dovolj materialno stimuliran. Recimo še drugače: samo od literature se na Slovenskem (čast izjemam!) ne da človeško živeti.

Svobodni književnik?

Če je tako in omenjeni primeri nam dokazujejo, da je tako, za t. i. svobodnega književnika ni druge možnosti, kot da se poleg pisanja oprime še kakšnega drugega dela. Temu bi lahko po domače rekli kar "reševanje eksistence". Ali še drugače: treba je zaslužiti za življenje, ker si z literaturo slovenski avtor težko zagotavlja že golo preživetje.

Dejstvo je, da so se tega, ker so reč pač občutili na svoji koži, slovenski pisatelji zavedli že davno. Jurčič, na primer, ali Cankar, sta se reševala z žurnalistiko, Vladimir Levstik ali Mira Miheličeva (pa še mnogo drugih) s prevajalstvom, Vitomil Zupan pa je celo montiral strelovode po izpostavljenih zvonikih in se šel smučarskega učitelja v Bosni.

Če že omenjamo prevajanje kot eksistenčno možnost slovenskih pisateljev, potem povejmo še bolj določno: prevajanje je elegantnejši način, kako zaslužiti za življenje, pa pri tem ostati vsaj približno svoboden, izven službe, brez ure in šefov nad glavo. Zato tudi ni čudno, da na Slovenskem skorajda ne najdemo avtorja, ki ne bi tudi prevajal; prevajanje je torej nekakšna stalnica, ki se iz materialnih razlogov pojavlja tako rekoč v vsej naši literarni zgodovini.

Vendar je hkrati res, da marsikdo nad takim dvojnimi življenjem, ki je gotovo psihično in fizično naporno, ni navdušen. Vladimir Levstik, katerega prevajalski opus je zares občudovanja vreden, je že davno tega potožil, da je prevajanje tlaka, ki da je ne bi privoščil niti najhujšemu sovražniku, Mira Miheličeva pa je izjavila: *"Tudi prevajanje je bila cena, ki sem jo morala plačevati, da sem potem lahko pisala svoje stvari"*⁴⁹.

Tudi za novinarstvo velja nekaj podobnega. Cankar, na primer, je o svojih "žurnalističnih podvigih" imel kaj slabo mnenje: *"Narodov članek o češki obstrukciji je bil jako dober; jaz sem se sicer upiral, a (za denar!) sem moral skvasiti par klobas proti Čehom in za tiste bedaste železnice, ki me čisto nič ne brigajo"*⁵⁰.

Pisatelj navsezadnje ni nič drugega kot človek, ki nekako mora preživeti, pa četudi se večkrat mora zatajiti, stisniti zobe "za ljubi kruhek". In pozabiti na hrbtenico in izgubiti prepričanje. Gre pač za denar.

"Kaj vam pomeni denar?" sprašuje Branko Hofman Svetlano Makarovič, ki odgovarja: *"Dobršen del zunanje svobode, sicer si odvisen, ljudje se te polaščajo..."*⁵¹.

Toda slehernemu literatu vendarle ne uspe pobegniti pred zoprno odvisnostjo, ki jo pomeni redna služba. *"Eksistenčna negotovost pritiska nanj, nenehno mora pisati, vzdrževati stike z založniki in ko delo odda, je objava ali uprizoritev spet odvisna od najrazličnejših okoliščin, večinoma takih, ki nanje ne more vplivati sam"*⁵², razlaga Dominik Smole, ko pojasnjuje, zakaj si je končno poiskal zaposlitev.

Tako je za današnje slovenske literarne razmere mogoče ugotoviti, da je kar velika večina avtorjev tako ali drugače zaposlenih. Njihove službe so sicer zelo različne: od takih, ki so "bolj na papirju", do čisto običajnih ali celo zelo izpostavljenih.

Med prvimi, ki bi jih lahko morda imenovali kar sinekure, najpogosteje naletimo na raznovrstna urednikovanja (pri založbah, radiu in televiziji, revijah in časnikih). Urednikov je bilo že nekdaj, danes pa ni kaj dosti drugače, med slovenskimi pisatelji veliko (od Aškerca do Tineta Debeljaka, Borisa Pahorja, Janeza Menarta, Nika Grafenauerja, Vena Tauferja, Kajetana Koviča ali Andreja Kokota). To po eni strani kaže, da določena družbena skrb za materialni položaj slovenskega pisatelja vendarle obstaja, po drugi pa, da se prav na ta način (kot pri prevajalskih poslih) ustvarja monopol določenih krogov, kar pa za slovenski kulturni prostor gotovo ni dobro. Kjer je namreč monopol, ni kritike. Kjer pa ni kritike, je le še - kot bi rekel Stritar - "*kri, krivica in kriminal*".

No, tako hudo menda tudi ni, saj je med slovenskimi avtorji navsezadnje tudi vrsta ljudi, ki so (in še) ob svojem pisateljstvu opravljali čisto običajne poklice.

Ivan Pregelj in Josip Stritar, na primer, sta bila srednješolska, Matjaž Kmecl, Rudi Šeligo in tudi Andrej Capuder pa visokošolski profesorji, Danilo Lokar, Lojz Kraigher in Slavko Grum so bili zdravniki, Janez Mencinger in France Prešeren pravnik, Tone Kuntner je igralec, Jože Snoj in Branko Šömen sta časnikarja. Tako bi se lahko še dolgo sprehajali po poklicni lestvici slovenskih pisateljev. In prav na vrhu bi kot na najbolj družbeno izpostavljene naleteli na tiste, ki so imeli (ali še imajo) pomembne diplomatske in politične funkcije (Anton Novačan, Izidor Cankar, Edvard Kocbek, Beno Zupančič, Ciril Zlobec, Matjaž Kmecl). Kakor koli že gledamo na njihove poklice, pa se nazadnje le vprašamo, ali so si z njimi zares uspeli zagotoviti mirno, neobremenjeno ustvarjalno življenje.

Če prezremo čisto sodobne avtorje, vsaj pri večini starejših zavoljo njihovega poklica ne opazimo posebne komoditete: dejstvo je namreč, da je tako rekoč vsa slovenska pisateljska srenja izšla iz kmečkih domov, iz materialno šibkih pogojev, in so si šele sami morali ustvarjati tisto, kar so mnogi veliki pisatelji drugih narodov že imeli ob rojstvu: sorazmerno bogastvo in torej dobre osnove za delo.

Zakaj sploh govorimo o tem? Zato, ker je jasno, da se umetniška ustvarjalnost praviloma rodi z materialno neodvisnostjo. Janko Kersnik kot plemič ali Ivan Tavčar kot deželni in državni poslanec ter ljubljanski župan sta svoja najboljša dela napisala, ko (in ker) sta bila osvobojena finančnih stisk.

Je pa večkrat bilo tudi drugače: prav denarne stiske so bile stimulative za ustvarjalno delo.

Denarna stiska kot ustvarjalna spodbuda

Za Cankarja je že dobro znano, da je delal tem bolj, čim bolj ga je "življenje priganjalo". Včasih, ko prebiramo njegova pisma, ki tako pogosto govorijo o denarnih stiskah, predujmih, pobotnicah, honorarjih, se nam skoraj zazdi, kot da si je Cankar zanalašč (to sicer trdijo za Dostojevskega in Balzaca!) ustvarjal take pogoje, samo da bi imel vzrok, da bi moral delati. Rok, termin namreč na nekatere karakterje ugodno vpliva. Trstenjak citira Nemca Bahleja, ki je na podlagi ankete prišel do zaključka, da so termíni, z njimi povezana naročila, predujmi (ali akontacije, kakor hočete!) in občutek dolžnosti, "za umetniško ustvarjanje učinkovita vzpodbuda"⁵³. Takoj pa dodaja, da "naročilo pravega umetnika pospešuje v delu in razvoju, povprečneža pa ovira"⁵⁴.

To izjavo je sicer, vsaj kar se literature tiče, treba vzeti nekoliko z rezervo. V besedni umetnosti je namreč zanesljivo drugače kot v likovni ali glasbeni, saj je v njej najlažje razbrati ustvarjalno praznino, pomanjkanje globljega doživetja, odsotnost umetniške globine, skratka, zloglasno tendenco. Literarne umetnine je težko, če ne že skoraj nemogoče, pisati po naročilu, zaradi morebitnega razpisa ali kar osebnega uredniškega naročila. To navsezadnje dokazujejo tudi Cankarjeva pisma, v katerih včasih zaradi finančne stiske kaj obljubi, pa potem ugotavlja, da ne bo šlo, da bo treba podaljšati rok: "*Prosim pa Vas, blagorodni gospod profesor, da mi podaljšate naznanjeni termin do 15. decembra; morda je mogoče. Jaz sem namreč prav te tedne preobložen z nujnimi, strahovito dolgočasnimi deli, ki imajo s poezijo malo opravka*"⁵⁵.

Toda bistvo naše ugotovitve ostaja: denarne stiske so spodbude. Kosovel pravi: "...bomo vsaj prisiljeni delati, boriti se"⁵⁶.

Tudi Miško Kranjec, ki je bil kot pisatelj znan po izjemni ustvarjalnosti in delavnosti - pisal je tudi po 20 ur na dan, vsako knjigo pa potem še tri- do štirikrat prepisal, je B. Hofmanu povedal, da je eno samo napisal na dušek, v mesecu dni. Zakaj, ni treba ugibati. "Zapisal" se je v obširnem tekstu *Za svetlimi obzorji*. "*Ker sem delal samo na tem tekstu, ni bilo od nikoder drugih honorarjev, denar pa, ki sem ga imel, je iz dneva v dan kopnel*".

"-No, lepega dne sem torej ugotovil, da sem brez denarja, da nimava s sinom niti za hrano. Pobral sem svojo ropotijo in pobegnil v Prekmurje. Rekel sem si: tam nama ne bo manjkalo kruha. In tam sem, da bi se izvil iz stiske, v mesecu dni napisal *Mesec je doma na Bladovici*"⁵⁷.

Takih primerov bi bilo najbrž v slovenski literaturi mogoče najti še veliko, toda dejstvo je, da marsikateri avtor že po svojem značaju ni tako odprt, da bi govoril o teh najmračnejših vidikih umetniškega ustvarjanja.

Zato je jasno, da čisto prave slike o materialnem položaju slovenskega pisatelja nikoli ne bomo mogli "dati na svitlo", ker je resnica prepogosto obležala pod "zlato tančico molka". Marsikatero gmotno stisko so pisatelji namreč zmolčali, molče so

jo odtrpeli in vzeli nase kot breme svojega umetniškega poslanstva. Mogoče je tako tudi bolje. Ali po Prešernu: "Kako bit' hočeš poet in ti pretežko je v prsih nosit al' pekel al' nebo! Stanu se svojega spomni, trpi brez minu!"

Opombe:

1. Branko Hofman, *Pogovori s slovenskimi pisatelji*, Ljubljana 1978, str. 395; (navajam: Hofman, 1978). V tej, danes že kar legendarni knjigi, je avtor v 30 intervjujih s sodobnimi slovenskimi literati poskušal dognati drugo plat njihovega ustvarjanja. Ugotovil je namreč, da kar nekaj ve o njihovih "nazorskih, estetskih in oblikovnih težnjah, malo ali skoraj nič pa...o njihovih življenjskih poteh, nraveh in navedah, o človeških stiskah, čustvovanju, doživljanju sveta, o genezi tega ali onega teksta ter o drugih tokovih njihove zasebne in družbene bivalence" (str. 550).
2. Že stari antični misleci so odkrili povezanost med duhovnim in materialnim tudi na tej, eksistencialni ravni - *Primum vivere, deinde philosophari*.
3. To so le nekateri izrazi, ki jih uporablja Srečko Kosovel, ko označuje svoje finančno stanje. Sicer primerjaj: Srečko Kosovel, *Zbrano delo*, III. knjiga (prvi del), Ljubljana 1977.
4. Primerjaj: Anton Trstenjak, *Psihologija umetniškega ustvarjanja*, Ljubljana 1953 (prva izdaja); isti, *Psihologija ustvarjalnosti*, Ljubljana 1981 (dopolnjena in razširjena izdaja), str. 351 (navajam: Trstenjak, 1981).
5. Étienne Souriau, *L'insertion temporelle de l'oeuvre d'art*, *Journal de Psychologie*, Pariz 1951.
6. Trstenjak, 1981, str. 352.
7. G. V. Plehanov, *Umetnost in literatura*, Ljubljana 1951.
8. Étienne Souriau, n. d., str. 49: "Une histoire économique de l'art est encore à faire".
9. Glej *Izbrana dela K. Marxa in F. Engelsa*, IV. knjiga, Ljubljana 1971, str. 26.
10. Hofman, 1978, str. 516.
11. J. Jurčič, *Zbrano delo*, 11. knjiga, Ljubljana 1984, str. 318.
12. Hofman, str. 408.
13. Zakon o zaščiti avtorskih pravic so v Angliji sprejeli leta 1709, v Franciji leta 1793; prvi mednarodni sporazum o podpisali leta 1886, svetovno konvencijo o avtorskih pravicah pa je večina držav (med njimi tudi bivša Jugoslavija) podpisala leta 1955.
14. France Bernik, Simon Jenko, *Znameniti Slovenci*, Ljubljana 1979.
15. *Prav tam*, str. 53.
16. Rudolf Andejka, *Najstarejše ljubljanske industrije*, *Kronika slovenskih mest*, Ljubljana 1934, str. 186.
17. Ivan Cankar, *Zbrano delo*, 26. knjiga, *Pisma*, Ljubljana 1970, str. 197.
18. *Prav tam*, str. 460.
19. *Prav tam*, str. 238-274.
20. *Prav tam*, str. 460.
21. A. Slodnjak, *Obrazi in dela slovenskega slovstva*, Ljubljana 1975, str. 243.
22. Mirko Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana 1966, str. 294.
23. Hofman, 1978, str. 455.
24. Ivan Cankar, *Zbrano delo*, 24. knjiga, Ljubljana 1975, str. 243. Gre za članek *Zastojnkarij*, ki ga je Cankar objavil v drugi številki Ljubljanskega zvana, februarja 1917. V njem se je z zanj značilno ironično ostrino zavzel za dosledno vrednotenje umetnikovega dela tudi po gnotni plati. Lojz Kraigher mu je na dopisnici 5. februarja 1917 o tem napisal: "In o 'zastojnkarijih' si zelo lepo povedal". Cankar se sicer "zastojnkarstvu" iz socialnih ali političnih razlogov tudi ni vedno izmikal. To dokazujejo njegovo dovoljenje, da lahko za slepec brezplačno pretiskajo njegova dela v Braillovo pisavo, in njegova ponudba iz leta 1907, da bo zastoj delal za Rdeči prapor.
25. *Prav tam*.
26. *Prav tam*.

27. *Prav tam.*

28. Spominimo se samo na grde "jurkloštrske dogodke" pred nekaj leti, ko so pesnico Svetlano Makarovič vaščani dobesedno izgnali iz kraja, češ da je čarovnica.

29. Trstenjak, 1981, str. 353; ugotavlja, da je to po mnenju ustvarjalcev tisto najtežje v umetnosti: "najbolj boleča točka v boju med zasnutkom, zamislijo, idejo, to je podoba ki jo nosijo v glavi in v srcu, in med konkretnim uresničevanjem... V realnem svetu, v resničnem življenju, ki je podrejeno in odvisno od neštetihih predvidenih in nepredvidenih pogojev in ovir".

30. Ivan Cankar, Zbrano delo, 26. knjiga, str. 10 (pismo Antonu Funtiku, zima 1893-1894).

31. *Prav tam*, str. 140 (pismo Franu Govekarju z dne 24. septembra 1899).

32. Srečko Kosovel, Zbrano delo, 3. knjiga (prvi del), str. 566 (pismo Pavli Kočevarjevi z dne 25. 4. 1925).

33. *Prav tam*, str. 581 (pismo Ivu Groharju z dne 16. 7. 1925).

34. *Prav tam*, str. 576 (pismu Cirilu Debevcu z dne 25. 11. 1925).

35. Jubilejni zbornik za 50-letnico Otona Župančiča, Ljubljana 1928, str. 33 (Murnovo pismo Otonu Župančiču z dne 24. 3. 1899).

36. Mirko Rupel, n. d., str. 293 (Trubarjevo pismu Joštu Gallenberškemu z dne 29. 10. 1564).

37. Hofman, 1978, str. 180.

38. *Prav tam*, str. 271.

39. *Prav tam*, str. 395.

40. *Prav tam*, str. 181.

41. *Prav tam*, str. 395.

42. Ivan Rob, Izbrano delo, Maribor 1965 (pesem Stari Pegaz).

43. Hofman, 1978, str. 395.

44. *Prav tam*, str. 305.

45. *Prav tam*, str. 62.

46. *Prav tam*, str. 135.

47. *Prav tam*, str. 395.

48. *Prav tam*.

49. *Prav tam*, str. 305.

50. Ivan Cankar, Zbrano delo, 26. knjiga, str. 149 (pismo Franu Govekarju z začetka maja 1900).

51. Hofman, 1978, str. 271.

52. *Prav tam*, str. 395.

53. Trstenjak, 1981, str. 352.

54. *Prav tam*.

55. Ivan Cankar, Zbrano delo, 26. knjiga, str. 199 (pismo Franu Levcu z dne 8. 11. 1900).

56. Srečko Kosovel, Zbrano delo, 3. knjiga (prvi del), str. 576.

57. Hofman, 1978, str. 181.

Zusammenfassung

Die Honorare - ein notwendiges Übel der Literatur

(Umriß einiger wirtschaftlich-sozialen Gesichtspunkte der slowenischen Literatur)

Forscher, aber auch bloß Kunstliebhaber, vergessen oft, daß jede Kunstgattung - der Gegenstand der vorliegenden Abhandlung ist nur die Literatur - auf zweierlei

Grundlagen beruht: auf geistigen im Autor selbst und auf materiellen, die sich in den wirtschaftlich-sozialen Umständen widerspiegeln, unter denen der Künstler lebt und schafft.

Warum dem so ist, fragt sich der Autor in der Einleitung und versucht, mit Hilfe von entsprechenden Beispielen einen Umriß einiger wirtschaftlich-sozialer Gesichtspunkte der slowenischen Literatur zu vermitteln. Er bemüht sich, auf das Verhältnis hinzuweisen, welches folglich zwischen Gesellschaft und Schriftsteller in Slowenien herrschte, und auf die materielle Lage des slowenischen Schriftstellers (heute und in der Vergangenheit). Er will die Frage beantworten, ob man tatsächlich (nur) vom Schreiben leben könne, oder die slowenischen Schriftsteller doch noch etwas anderes tun müßten, um überleben zu können. Am Ende geht er lapidar auf die Geldnot als einer möglichen Form der schöpferischen Inspiration ein.

Igor Grdina

FANY HAUSMANOVA IN PROBLEM SLOVENSKE ŽENSKÉ LITERATURE

*Das Ewigweiblich
Zieht uns hinan.*

(Goethe, Faust)

Žensko je bližje kozmičnemu. Globlje je povezano z zemljo in neposredneje vključeno v velike krožne tokove narave. Moško je svobodnejše, animalnejše, gibljivejše tako v občutenju kot razumevanju, budnejše in večje napetosti. Moški doživlja usodo in pojmuje kavzalnost, logiko tistega, kar je nastajalo, v vzrokih in posledicah. Ženska pa je usoda, je čas, je organska logika obstajanja samega... Kadarkoli je moški poskušal narediti usodo oprijemljivo, je zmeraj imel vtis nečesa ženskega.... Moški dela zgodovino, ženska je zgodovina... Moška zgodovina žrtvuje žensko...

(Oswald Spengler, Propad Zahoda)

Naj se o literaturi razmišlja na še tako idealen način, bo mnogokdaj in mnogokje slišano zatrjevanje, kako obstajata zgolj dobra in slaba literatura, vendarle prej ali slej izviselo v precejšnji demagoškosti ali pa miselni preproščini binomske računalniške logike, ki niti pameti, kaj šele modrosti, ne dosega. Res je delitev na dobro in slabo literaturo edino razmejevanje literature, ki je samo od literarnega sveta, toda okoliščine nastanka vsake in vsakršne književnosti pomembno in nespregledljivo vdirajo v svet literature in tudi v literarni svet; tako ni mogoče zanikati obstoja nacionalnih literatur oziroma literatur posameznih nacionalnih jezikov, ki se skozi njeno posebno videnja sveta - in ta so po Humboldtovi misli edina prava človekova domovina - pomembno razlikujejo: tkivo literature je torej razsekano na komaj pregledno število nacionalnih literatur, od Goetheja naprej vemo tudi za svetovno literaturo, ki ji je opozicija lokalna, itd. itd. V najnovejšem času postaja zanimivo še eno razmejevanje literature, tisto na žensko in moško, ki je - idealno vzeto - kajpak samo metafora za zaznamovanje različnosti oziroma drugačnosti, če se giblomo v območju modrosti Zahoda, razmišljajočega v funkcijah, umetnost dosegajočih besedil z žensko in moško pisavo. Seveda pa so v praksi stvari manj idealne; tako moremo pri mnogih avtoricah zaznati moško pisavo, zlasti v časih, ko je družbena konvencija dopuščala zgolj moško pisavo, se pravi v preteklosti, kolikor nam je mogoče soditi po sedanjem, brez podrobnejših raziskav morebiti tudi nekoliko varljivem vedenju, ki je zagotovo obremenjeno z na moč

preprosto predstavo naših dni: kljub voltairejevskemu posmehu optimizmu in bridkim izkušnjam polpreteklosti je bombastično oznanjenje zaverovanosti v veliko smer (kajpak napredovanja) zgodovine, in celo še temeljnejšega - časa, še vedno silovito razširjeno. Prepričanje o sedanjosti, ki da je boljša - ali vsaj manj slaba - od prenekateres vsesplošno mračne preteklosti, a vendarle šele zgolj slutnja sijaja prihodnosti, je tudi v ženskih zadevah tako v literaturi kot sicer skozi prizadevanja najrazličnejših emancipacijskih gibanj vidno, celo očitno: vse neumnosti in vse modrosti, ki so bile dosedaj morda pridržane zgolj Adamovim sinovom, naj bodo od sedaj na vekomaj dostopne tudi Evinim hčeram. Toda že Pascal je vedel, da bi bila svetovna zgodovina, še več: celo podoba zemlje sploh, popolnoma drugačna, če bi Kleopatra premogla krajši nos¹ (Misli, paragraf 162). Kaj takega trditi na moški strani recimo za Hitlerja, ki je zunaj vsakega dvoma vsaj v novejšem času najusodnejši posamičnik v svetovni zgodovini, bi bilo nekaj najgrotesknejšega, medtem ko je Pascalova misel nedvomno modra in razsodna: če bi Kleopatra npr. imela nos krajši, ali pa takšnega, kakršnega sta imela Cyrano ali Ostržek, bi ne Cezar ne Antonij ne počela stvari, ki sta jih, in bi potemtakem delala zgodovino drugače, kot sta jo. Lahko se sicer prepiramo o tem, ali bi Hitler uspel postati svetovno znan, če bi se pisal drugače, kot se je, denimo Schicklgruber, toda v spor o tem bi se zagotovo ne vključil nikak Pascal, ki pa se mu je zdelo potrebno poudariti pomembnost takšne na videz nepomembnosti in malenkosti, kot je nos neke ženske v mračni preteklosti somraka diahodov in rimske republike ter vzpona imperija rimskega naroda in njegovih imperatorjev, se pravi antičnega cezarizma.

Nedvomno nas je Pascal s svojo slikovito podobo poskusil opozoriti na pomen navideznih malenkosti in drobnosti: a pomenljivo je tudi, da je to v svojem izreku navezal na žensko, ki jo sicer nato v naslednjem (163.) izreku Misli predstavi za primer ničevosti, kot vzrok in posledico ljubezni, a to je pač davek nekemu dogmatičnemu filozofskemu stališču, ki je s svojo ožino v nasprotju s širino modrosti 162. izreka Misli v Brunschvicgovi ureditvi.

Tudi glede ženske pisave bi ne bilo pametno spregledati Pascalove modrosti, če že njegove filozofije v ženskem vprašanju ni mogoče sprejemati in z njo praktično operirati; seveda pa se gre zavedati, da premorejo vrhunski ustvarjalci ne glede na svoj spol predvsem osebno pisavo; a toliko hvaležnejši so za takšne tipološke vreze okoli moškega in ženskega v literaturi nekoliko povprečnejši ustvarjalci, torej prozornejša besedila.

Nadalje gre biti silno previden pri današnjih stereotipih o ženskah kot nežnejšem spolu, ki so pravzaprav enako zavrti ravni kot srednjeveške misli o ženski kot naravnem prostoru peklenke pošasti (Sv. Hieronim, Gregor Veliki). Verjetno jim povsem ni moč uteči, a uporabljati teorijo odraza, torej iz stereotipa o ženski sklepati na naravo ženske literature (je pa tako moč sklepati o naravi literature za ženske, ki jo pišejo kajpak moški, obremenjeni in hkrati osrečeni s kavzalnim načinom miselnega življenja!) kar vzročno posledično, bi bilo groteskno početje, ki ga more, kakor nas je poučil Spengler, zagrešiti le moška narava, pa četudi se to dela

še tako zastrto in zavito v prelestne koprene najrazličnejših tipologij. Gotovo je produktivnejše iskanje v smeri že navedenega dela Pascalove 162. misli; ne moremo pa tudi mimo nekoliko skrivnostnega zaključka II. dela Goethejevega Fausta, in mimo Goetheja nasploh, ter njegovega filozofskega dediča Oswalda Spenglerja, kot tudi ne mimo Nietzscheja² in Otta Weiningerja.³

Predvsem gre posvariti še pred evforičnimi emancipacijskimi ali celo feminističnimi projekcijami našega problema - o tem je nasploh izrekel nekaj pravih besed Allan Bloom v svojem Somraku ameriškega uma. Transparentno ženska literatura naših dni je mnogo manj literatura kakor, recimo, vrhunski dosežki Sapfo, madame de Lafayette, madame de Sévigné ali celo kraljice Margarete Valoiške; morebiti je celo manj ženska, pa čerav je npr. Heptameron Margarete Valoiške najzakonitejši dedič velike Boccaccie, torej moške umetnosti Dekameron. Malopridnost naših dni očitno ni prizanesla niti ženskam. Merila literarnega vrednotenja morejo zmerom biti, tudi pri ženski literaturi, od literarnega sveta: slaba literatura, to pa v konkretnem primeru pomeni literaturo, ki je bolj ženska kot pa literatura, ne rešuje nikogar, tudi t. i. emancipacijskega vprašanja ne. Utegne pa to storiti dobra literatura: v kolikor je vprašanje seveda pereče, kakor je bilo v primeru rasnih problemov v Združenih državah Amerike in knjige Koča strica Toma, ali pa na domačih tleh v narodnih rečeh, kakor jih pozapiše Mencinger v svojega Vetrogončiča ob Krstu pri Savici (ne glede na to, da je Prešernu v tej pesnitvi heksameter res grdo spodletel!), in ne umišljeno, narejeno ali celo retorično.

V slovenski zavesti so si nekatere ženske že sorazmerno zgodaj pridobile odlično mesto: v mitičnem spominu slovenskega naroda živi Lepa Vida kot verjetno najtrdovratnejši slovenski mythos, in to zelo pomenljivo kot mythos celotne narodne skupnosti in njene kulture, ne le ženske, torej boljše polovice "Slovenš'ne cele"; od Prešerna naprej zavzema mitične razsežnosti tudi Bogomila iz Krsta pri Savici, ki ga je slovenski muzikalni genij Marij Kogoj nameraval uglasbiti pod naslovom njenega imena⁴, kar kaže na njeno pomembnost znotraj slovenskega mita Krsta, ki ni zgolj imaginarij, temveč tudi realij; pol legendarna med Slovenci je nadalje tudi sv. Hema, sicer zgodovinska osebnost, znana tudi kot Ema Krško - Pilštajnska iz našega visokega srednjega veka, ki je sicer najverjetneje bila le tujerodna dobrotnica vesoljne Cerkve na slovenskih tleh, vendar si je domorodna zavest ne bo dovolila iztrgati tudi kot rodovno "naše", torej izvirajoče iz našega Pilštajna. Sledijo ji zgodovinske osebnosti, ženske celjskega dvora: cesarica Barbara, kraljica Ana (Poljska) ter, kajpak, predvsem iz slovenske literature znana Veronika Deseniška, sicer tudi menda prva čarovnica na naših tleh. Pot v našo zavest pa so si utrle bolj kot z nad vsakdanjost vzvišenimi podvigi s kuriozno zanimivostjo in znamenitostjo svojih usod na prehodu iz poznega srednjega veka v humanistično-renesansno strogost in sproščenost: za svoj čas in svoj prostor so bile nenavadno polnokrvne osebnosti. Plemkinjama Coraduzzi in Marenzi dolgujemo najstarejšo danes znano pisemsko korespondenco v slovenskem jeziku: ženska kultura je tedaj nedvomno mogla biti mnogo manj konvencionalna kot moška, ker je bila praviloma mnogo manj uradna, ugledna in veljavna v tedanjem strogem hierarhičnem stanovskem

redu; osebnosti je dopuščala, kakorkoli se to morebiti sliši na prvi pogled paradoksalno, več prostora. Bila je ob robu nekurtoazne, se pravi resnične družbene pozornosti. Tako so možje po konvenciji svojega časa pri nas, kakor poroča Valvazor, vršili praktično ves pisemski promet v nemščini (a še zdaleč ne vsega, o čemer pričajo vse do danes ohranjeni preostanki). Kljub temu je tudi pri njih vseskozi obstajala jasna zavest, da nemščina ni njihov oziroma najbolj njihov jezik, se pravi njihov pristni idiom, kar daje vedeti tudi baron Valvasor v pismu tajniku angleške Kraljeve družbe, ki ga spisal med 7. in 17. novembrom 1678: "*To jezero je bilo starim piscem Lugea palus, novejšim Lacus Lugeus, današnjim Latincem je Lacus Cirknizensis, Nemcem Zirknitzer See, in nam Kranjcem je Zirknisko jesero.*"⁵ Nato izvaja tudi etimologijo imena iz "kranjskega", torej "našega" jezika.

Zanimivo, v poznejših časih pritegnejo vsaj bežno pozornost naše radovednosti ženske na poteh mož prave slovenske odličnosti, dosti manj pa ženske, ki bi zaslužile enako oznako kot ti možje: do nje sta se pravzaprav povzpeli za slovensko klasično obdobje 19. in prve polovice 20. stoletja zgolj Lili Novy iz literarnih in Ivana Kobilica iz slikarskih vrst; nekje na pol pota do nespregljive pomembnosti v slovenski zavesti je prišla še Zofka Kvedrova. Literarnemu zgodovinopisju Slovencev npr. so bile, zelo značilno, pomembnejše Prešernove in Cankarjeve muze in priležnice, tudi tiste enodnevne oziroma enonočne, kakor pa Josipina Turnograjska, Luiza Pesjakova, Pavlina Pajkova, Marica Nadliškova (Bartolova), Ljudmila Poljančeva, Ljuba Prennerjeva itd., itd., čeprav je z veliko resnobo obravnavalo na moški strani tudi najminornejše literarne palčke.

Globoko simbolnega pomena se zdi dejstvo, da prve ustvarjalke v slovenski literaturi, Fany Hausmanove, eno temeljnih del našega polpreteklega literarnega zgodovinopisja, obsežna Matičina Zgodovina slovenskega slovstva, vobče ne pozna: tako se ni mogoče znebiti neprijetnega vtisa, da je slovensko literaturno zgodovinopisje vsaj dosedaj bilo pravzaprav nekaj ekskluzivni "Herrenklub", klub strastnih kadilcev, v katerem rahločutne dame nimajo česa iskati, kvečjemu je skozi gost dim videti kakšno žensko postavbo iz polsveta, s katero se Prešeren npr. pogovarja po nemško, ker očitno ne prenese nizke ravni njene slovenščine (kakor nam je sporočeno za njegovo komuniciranje z Ano Jelovškovo).

Šele v zadnjem času se je položaj začel spreminjati: ženske so kot ustvarjalke slovenske literature še močnejše prodrle v slovensko zavest, po drugi strani se zdaj po slavistični stroki še slavistična znanost pri nas vidno feminizira, o čemer je v letu 1990 kot o usodnem pojavu izrekel precej netolerantnih misli celo prvi demokratični slovenski minister za kulturo.⁶ Skratka: žensk na tem področju našega življenja ni več moč spregledati - to vse bolj postaja početje slabega okusa in času neprimerne ignorance, moško zadrego ob takšnih tektonskih premikih pa najbolje izraža zdaj že bivši tradicionalistični brambovec v kulturnem portfelju, ki energično terja odpomoči tako zaskrbljujočemu razvoju dogajanj. Sproščenejši misleci pa kajpak že dosedaj niso imeli predsodkov glede žensk, tudi učenih žensk, ki jih ni moč reducirati zgolj na nepozabno molierovsko prapodobo: v literaturni vedi je tako npr.

Matjaž Kmecl opozoril na vlogo Josipine Urbančičeve Turnograjske (navsezadnje tudi Tomanove) v razvoju slovenske pripovedne proze 19. stoletja; v svoji esejistiki je nadalje živahno omenjal še Pavlino Pajkovo... Toda to so zgolj fragmenti: ženske v slovenski literaturi še vedno čakajo svojega literarnovednega raziskovalca, kakor tudi slovenska ženska pisava in ženska literatura. Primerno bo potrebno ne le omenjati, temveč tudi poudarjati pomen vsega tega v praktično vsakem velikem obdobju slovenske literature, v skoraj vsaki stilni formaciji (izjema bo morebiti le klasična faza ekspresionizma, kar utegne biti na prvi pogled presenetljivo, toda navsezadnje tudi kaj lahko pojasnljivo: konvencija zunajliterarnega življenja tudi v literaturi ni dopuščala moški ekspresiji vzporedne ženske; skozi skrivnostna vrata, ki jih je v začetku stoletja odklenil Weininger, kakor je trdil Freud, z ukradenimi ključi se je uspel zriniti samo t. i. nežnejši spol: že odkrit pogled na moško duhovnost na način, kot ga je prakticirala srednja Evropa med prvo svetovno vojno in po nji, je predstavljal zadosten šok, ki ga je "družba" komaj prenesla, nadalje se je bilo potrebno ukvarjati z boljševistično, fašistično in nacistično nevarnostjo, tako je ženska fronta nujno ostala zapostavljena). Morda se bo razkrila tudi diahronska nit skozi ta še nerazsvetljeni labirint slovenske literature, ne le posamezni znameniti dogodki iz narodove kulturne zgodovine, kakor je npr. Luize Chrobathove (Pesjakove) pisanje libreta za slovensko nacionalno opero, Foersterjevega Gorenjskega slavčka. Porevolucijsko duhovno brambovstvo "ljudske" oblasti (kot da je katerakoli oblast lahko neljudska - saj je vendar vsaka oblast oblast nad ljudstvom!) nam je nadalje tudi zamegljevalo pogled na prave vrednote in prave človeške vrline ter nam vsiljevalo za pomebne likvidatorke ljudi iz arhivov, zanemarjalo in v nič pa je dajalo denimo pomembne literarne ustvarjalke na Slovenskem, ki so pisale v tujem jeziku: anatema je bila tako vržena na Maro von Berks, Almo Karlinovo in Ano Wambrechtsamerjevo, čeprav so za kulturnost našega prostora kot njegove ustvarjalke pomembne in resne literarnovedne obravnave vredne in četudi se je marsikatero njihovo delo v svetu potrdilo vsaj skozi bralsko recepcijo mnogo bolj kot marsikateri doma toliko opevanih klasikov ali v našo zavest prisilno instaliranih socrealistov, so se pri nas njih knjige v najboljšem zgolj natisnile, in to mrtvo hladno brez komentarja, kot čisto komercialne, ne pa tudi kulturne vrednote, torej s precej slabe vesti. Uspeh posamičnika, še posebej v kapitalizmu (z obveznim okrasnim pridevkom gnili), slovenskemu občestvu ni smel pomeniti ničesar pozornosti vrednega. Pri vsem tem pa gre poudariti še nekaj: slovenska literarna veda je v svoji predklasični dobi, ko je bila nekako nadomestilo za državotvorno nacionalno zgodovinopisje, zelo dobro vedela za ustvarjalke slovenske literature in literature na Slovenskem ter jih tudi obravnavala, resda na ravni svojega časa in svojih sposobnosti, ki niso bile velike, vendar kljub vsemu ne zanemarljive; vsaj faktografsko je stala na ravni, ki je ni lahko doseči in ki v času po II. svetovni vojni ni tako zelo samoumevna. Tako je Leopold Lenard recimo posvetil Fany Hausmanovi tehten prispevek v reviji Čas, medtem ko - kot že rečeno - prominentna Matičina Zgodovina slovenskega slovstva za to ustvarjalko niti ne ve. Slovenska literarna veda se je v vrednotenju svojih korenin prevečkrat vdajala osebnim strastem in pogledom, kar uvidevamo v dejstvu, da se je, če se ustavimo

zgolj ob konkretnem zglednem primeru nezglednosti, okoli Lenarda povsem postavila na stališče Ivana Cankarja, ki je bil hudo jezljiv mož, mnogokdaj malih osebnih strasti, ter v vsem in povsem zavrgla njegovega kritika, ob tem pa še mislila, da je enako pametna kot Cankar, ko se že utemeljuje na njegovem mnenju... To vodi v času in ljudem neprimerno ignoranco, da ne zapišemo še česa hujšega.

Nasploh pa je načelno treba reči še tole: ne samo zanimivo, temveč naravnost potrebno bi bilo videti in premotriti (v celoti) tako slovensko literarno kot občo zgodovino z ženskega stališča; samo domnevamo lahko, kako drugačne bi bile stvari preteklosti v takšni perspektivi od danes v naši zavesti ustaljene (moške) podobe, ki jo vsi občutimo kot skrajno prisiljeno in popreproščeno.

Tako smo končno prišli v središče našega razpravljanja, do Fany Hausmanove, prve slovenske pesnice, ki začenja vrsto nenavadno velikega števila žensk z domovanjem okoli Celja ali v njem, ki so pomembno delale v slovenski kulturi in kulturi slovenskega prostora v časih, ko udeležba t. i. nežnejšega spola v omenjenih dejavnostih še ni bila čisto običajna stvar. Če upoštevamo le danes že klasična obdobja (slovenske) literature, moremo ob bok Antonu Martinu Slomšku, Josipu Vošnjaku, Antonu Aškercu, Antonu Novačanu in Vladimirju Levstiku postaviti Fany Hausmanovo (z graščine Novo Celje), Maro von Berksovo⁷ (z graščine Blagovna), Ano Wambrechtsamerjevo⁸ (trg Planina) in Almo Karlinovo⁹ (mesto Celje).

Glede Hausmaničine prvosti med slovenskimi poetesami je treba reči tole: kakor mnogokje, tudi tu prvi niso čisto prvi; leta 1825 je bila zapisana šestvrstična verzifikacija Ivane Lepušič, ki se začenja Dokler rožice žlahtne cveto¹⁰; toda v omenjenem primeru gre, kolikor danes vemo, za povsem osamljen poskus docela zasebniške narave, Hausmanica pa je nastopala javno in nekaj časa tudi kontinuirano, torej izrazito literarno; zatorej Lepušičevi ne delamo prehude krivice s tem, ko nam za prvo slovensko pesnico velja Hausmanica.

O Fany Hausmanovi je zunaj vsakega dvoma dosedaj najtehtnejše pisal dr. Leopold Lenard, kakor smo že omenili, v Času¹¹. Njegova dvodelna študija obsega objavo vseh njenih pesniških besedil z dragocenimi komentarji, umestitvijo v kontekst tedanjih slovenskih pesniških in siceršnjih razmer ter celjskega kulturnega kroga. Ne prezre niti kritičnih ocen njene poezije, primarno pa se ozre tudi po okoliščinah avtoričinega življenja, zlasti na razvpito afero okoli prodaje novoceljske graščine. Reči moramo samo, kako je velika škoda, da ta Lenardov spis ni širše znan: pomemben ni zgolj za obravnavo naše pesnice, temveč tudi za poznavanje slovenskih razmer v času pomladi narodov med Metternichovim klasičnim absolutizmom in neoabsolutizmom Aleksandra Bacha. Gre za vidno dopolnilo pozneje spisani Prijateljevi Slovenski kulturnopolitični zgodovini 1848 - 1895, zlasti kar zadeva celjski krog, dobro pa razčiščuje tudi razmerje med Bleiweisovim konservativizmom in slovenskim katolicizmom, ki ju nikakor ne gre metati v isti koš, kar je slovensko zgodovinsko po drugi svetovni vojni večkrat počelo, pač zato, ker

je bilo prisiljeno nositi komunistična Hoffmannova očala, skozi katera je bilo vse videti le v barvi vladajoče totalitarne ideologije, se pravi v barvi krvi. Prijatelju sledeče literarne zgodovine našega prostora namreč niso vselej bile spisane iz vseslovenske, pač pa prevečkrat le iz prestolnične perspektive. Motrenje z ljubljanskega zornega kota o celjskem krogu seveda ne daje prave podobe: liberalizem kot tisti čas moderna miselnost meščanstva je bil v Celju leta 1848 mnogo bolj izčiščen kakor v dolgi vasi z imenom Ljubljana, kjer se je na slovenski strani z njim v čisti obliki mogel pohvaliti pravzaprav le Mihael Ambrož, ki je bil še pred Petrom Grasselijem prvi "narodni" župan našega stolnega mesta.

Celje je 1848. leta premoglo pravo slovensko liberalno skupino, ki je imela svoje najmočnejše predstavnike v Hausmanovi in Šubicu; tudi Konška tod ne gre spregledovati, čeprav je kot urednik Celjskih novin¹² tesno sodeloval z duhovščino. Na Kranjskem na slovenski strani ni bilo ničesar podobnega: Prešeren je bil posamičnik, s Čopom in Smoletom ga je vezalo le osebno prijateljstvo¹³, medtem ko je skupina Kranjske čbelice bila znesena z vseh vetrov ter miselno precej konfuzna, saj je premogla predstavnike tako tradicionalnega katolicizma kot razsvetljenstva in liberalizma, kateremu je od ustvarjalcev pripadal pravzaprav zgolj Prešeren. Tudi zato je skupina razpadla takoj, ko je naletela na večje cenzurne težave: preprosto ni bila prava skupina, temveč zelo raznorodna združba posameznikov. Kranjski laični slovenski krog je okoli leta 1848 brezupno tonil v konservativizmu, katoliki z Jeranom na čelu pa tedaj in še dolgo pozneje za narodno gibanje niso imeli nobenega posluha. S tem ne izrekamo nikakršne vrednostne sodbe, temveč zgolj ugotavljamo, da vodilna miselnost tedanjega sveta, pravo gibalno 19. stoletja, liberalizem, v naši osrednji deželi med Slovenci, razen pri osamljenih posameznikih, ni bil vpliven. Tudi katolicizem ne - še ne. Vse niti so držali v rokah konservativisti z "očetom naroda" Bleiweisom na čelu.

Drugače je seveda bilo na kranjski nemški strani, ki se je zlasti z Antonom Aleksandrom Auerspergom zelo uveljavila tudi v vsedrjavni liberalni politiki: ravno neobstoj slovenske liberalne stranke je tega moža, ki ga je vzgajal tudi Prešeren, slovenskemu narodu odtujil¹⁴, kakor tudi Karla Deschmana, ki je kot osamljen slovenski liberalec Dragotin Dežman napravil nacionalni samomor. Vsakdo pač ni premogel izredno čvrste značajnosti Mihaela Ambroža.

Naj navedeno ilustriramo z ekzemplom: v času, ko mora v Ljubljani sam oče naroda Bleiweis - in to iz docela racionalnih razlogov - miriti praznoverje svojih slovenskih kranjskih rojakov glede domnevnih židovskih ritualnih umorov, si more Valentin Konšek v svoji celjski sproščenosti privoščiti celo primerjavo slovenskega položaja z židovskim: enako smo osovraženi od svojih sosedov, kot Abrahamov rod, kar je neverjetno radikalna in nekonvencionalna beseda o nas, popolnoma osvobodjena vsakršnih predsodkov predmodernega katolicizma. Zanimivo pa je bil na drugi strani Konšek tudi precej novodoben antisemit, skratka človek tedaj modernih idej: Slovenci naj se Židom zoperstavimo s prosvetljevanjem, kajti edino tako ne bomo padli pod nadoblast njihovih krajcarjev; značilno ne poziva k obnovitvi

protižidovske zakonodaje ali izobčenju Izraelitov iz družbe. Tudi tod Konšek išče odpomoči pod liberalnim ozvezdjem, medtem ko bi, denimo, dr. Josip Vošnjak vse Abrahamove potomce najraje naložil na ladjo in jih izkrcal v Palestini.

Tudi Lenard je ugotavljal v celjskem krogu močne liberalne miselne poudarke, glede Hausmaničinih verzov namreč pravi takole: "*Čuden vtis naredi tudi, da so Hausmaničine pesmi popolnoma brez vsakega verskega momenta (podčrtal že Lenard, op. I. Gr.). Iz njenega položaja (bolezen jetika, smrt staršev, strašne rodbinske nezgode) bi pač pričakovali, da se ji bo iztrgal iz prsi vsaj pri tej ali oni priliki versko pobarvan vzklik, a ne izusti nikdar nič drugega, kakor hladni in pol resignacije: Z Bogom! Najbolj značilna v tem oziru je njena drugače (zakaj ne tudi tako, zakaj le drugače?! - op. I. Gr.) najlepša in najbolj globoko čuteča pesem Umirajoči pesnik! V njem se na več mestih takorekoč sama vsiljuje beseda iz nadprirodne sveta (Bog, nebesa, sreča po smrti itd.), a pesnica je nikdar ne zapiše.*"¹⁵ Lenard je vsej svoji katoliški vnemi navkljub navedel zgolj frazo **zbogom** v smeri katolištva Hausmaničine poezije in jo seveda realistično pripoznal kot verskemu dožemanju sveta povsem odtujeno oznako resignacije ob slovesu, ob koncu nečesa zemeljskega. Tako je celo eden najbolj katoliških kritikov in literarnovednih učenjakov v času Ivana Cankarja obupal nad katoliškostjo Hausmaničine poezije, zato pa je za katolicizem nekoliko nasilno poskušal reševati vsaj njeno življenje s tem, da je v drugem delu svoje razprave pod črto navedel ugovor dr. Stegenška svoji tezi o pomanjkanju "tolažbe vere" pri prvi slovenski pesnici: njen milodar 400 goldinarjev za dijaško semenišče, ki ga omenja v neki svoji knjigi tedanji lavantinski knezoškof Mihael Napotnik, naj bi pričal o nasprotnem¹⁶ ... Toda omenjenega ugovora svojim izvajanjem pomenljivo ni vključil v osrednji tekst; očitno se je zavedal šantavosti oziroma hude pomožnosti pozitivističnega dokazovanja o poeziji s pomočjo dejstev iz življenja ustvarjalca: o tem pričuje tudi dejstvo, da je zapis o Hausmaničinih biografskih okoliščinah le dodal razpravljanju o njeni poeziji. Kjer Lenard kritično pretresa njeno pesnenje, je razlaganja z biografskimi podatki sorazmerno malo, za tisti čas celo zanemarljivo malo; videli smo prej celo izrecno opozorilo nad neskladjem njenih pesmi z življenjskimi okoliščinami, ki bi terjale prisotnost "tolažbe vere". Ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja, ko je slovenski pozitivizem prehajal iz svoje zgodnje faze (v literarni vedi jo zastopa predvsem Karel Glaser) v svoj vrhunec (v literarni vedi je njegov zaščitni znak Franc Kidrič), je takšen pristop k problemom literature bil velika in sproščujoča posebnost.

Po povedanem ne moremo mimo sklepa, da je v Celju obstajal okoli leta 1848 slovenski liberalni krog, ki si je upal svoje ideje oznanjati preko tiska (Celske novine). Konšek pozneje recimo ni bil več tako radikalen (presedlal pa je tudi na nemško stran), kar močno opozarja na pomembnost njegove celjske okolice in njenega vpliva nanj. Tako tudi lahko razumemo nekoliko poznejše svarilo Antona Martina Slomška pred modernimi idejami, izrečeno ravno v Celju, kjer so se očitno precej razširile. Zanimivo je opozarjal tedaj tudi že na nevarnost grobega komunizma in prefidnejšega socializma. Vendar značilno ne vselej pod svojim imenom, ampak tudi pod psevdonimom.

Bilo bi potrebno zelo natančno raziskovanje, ali v celjski krog okoli Konška, Hausmanove in Šubica spadajo tudi Janez Grašič, dekan Stojan in opat Matija Vodušek, ki jih Lenard omeni čisto na koncu svojega spisa o prvi slovenski pesnici. To velja tudi za Drobniča, kajti pomenljivo je dejstvo, da njegova Slovenska čbela ni prinesla nobene Hausmaničinene pesmi, čeprav je bila za tovrstno slovstvo specializiran list, je pa zato pesnica tedaj živahno sodelovala in kontinuirano objavljala v Konškovih Novinah, ki so bile splošnejše glasilo. Seveda je omenjene cerkvene može z liberalnim celjskim krogom družila vnema za slovenščino, toda novodobni nacionalizem, ki ga je pri Hausmanovi zaslediti kot pozitivno vrednoto za slovanski jug (verzifikacija Hervatov zvezda), je moral biti ljudem cerkve vendarle tuj. Seveda pa je ostre ločnice praktično nemogoče potegniti; tedanji Slovenci jih tudi niso mogli poudarjati, ker je bilo potrebno narodne moči zbirati, ne pa cepiti, ko je grozil potop v nemškoliberalnem morju. Zlasti med štajerskimi Slovenci je osrednja pozornost veljala narodnim, ne pa ideološkim rečem ter iz njih izhajajočim bojem¹⁷. Tako nas ne more presenečati Hausmaničino oporočno volilo katoliški ustanovi, ki je bila v slovenskem življenju nespregljivo pomembna. Lenard omenjeni milodar vendarle nekoliko na silo (a s Stegenškovo pomočjo, ne sam!) šteje za dokaz njenega katolištva, ki ga je zabrisala le vzgoja, torej kultura njenega življenjskega okolja, se pravi meščanski "way of life". Le to bi pravzaprav bil nujni popravek k Lenardovi sicer zelo temeljiti študiji. Eno celjsko kulturno skupino okoli leta 1848 sestavljajo duhovniki Drobnič, Grašič, Stojan in Vodušek, drugo pa liberalni in vsaj liberalizmu naklonjeni laiki Hausmanova, Konšek, Jeretin, Gurnik in predvsem Šubic¹⁸, pri čemer stičišče med obema predstavljata človek za vse Jeretin (zlasti kot tiskar) in Konšek kot urednik splošnega slovenskega glasila¹⁹, medtem ko sta bila zlasti Hausmanova in Šubic celjski slovenski duhovniški stranki popolnoma tuja (slednji je napisal celo članek proti celibatu, prevajal pa je antično klasiko, Vergilove Georgike, ki so utemeljevale popolnoma drugačen kult od krščanskega; vendar je bil z Drobničem na podlagi literarnih prizadevanj in še bolj narodne zavesti v dobrih odnosih - a tu gre le za posamičnika in tolerantnega duhovnika!). Zanimivo je, da so celjski liberalci z dr. Šubicem na čelu stali na odločno slovenskem stališču in zavračali ilirizem (ki ga je tedaj propagiral zlasti liberalni duhovnik Matija Majar Ziljski); ta je pozneje postal "specialiteta" slovenskih liberalnih krogov. Liberalni slovenski Celjani so torej 1848. leta bili glede narodnega vprašanja na isti valovni dolžini kot kranjski konservativisti in osamljeni Prešeren.

Ob tem pa bi čisto načelno opozorili še na tole: pomembno je, da so se slovenske narodne ideje oprijeli ob liberalnih tudi konservativistični ljudje: to pomeni, da je ta ideja nudila različnim svetovnonazorskim opredelitvam dovolj prostora pod eno streho in sama na sebi ni predstavljala navadne politične ideologije, kakor so si predstavljali Nemci, temveč nekaj globljega: konservativističnost slovenskega narodnega gibanja pa tudi opozarja, da slovenski narod ni bil domislek modernih, temveč dejstvo starih in prastarih časov.²⁰

Če tvegamo še besedo o literarni regionalni konstanti: na Slovenskem jo gre okoli Celja iskati v radikalizmu, ki je značilen za življenjski slog, a tudi tekste avtorjev tega prostora: Vladimir Levstik in Anton Novačan sta bila znamenita politična radikalca, prvi orjunski, drugi republikanski; prvi uvaja k nam futurizem, drugi napiše prvi slovenski dadaistični tekst. Aškerc je idejni in miselni radikalec za zgled; videli smo to tudi že pri celjskem liberalnem krogu, na drugi strani slovenski zgodovinski spomin pozna tudi radikalizem celjskega nemštva... Drugo konstanto tega območja bi bilo morebiti iskati v praktikizmu; Novačan in Levstik npr. brž opustita svoj radikalizem, ko jima ta ne prinese pričakovanega uspeha in veljave; kot zgled (ne zmeraj utilitarnega) pragmatizma v slovenski literaturi brez slabega predznaka slovijo škof Slomšek in okoli njega zbrani ustvarjalci. Seveda pa je vse govorjenje o regionalnih konstantah, ki jih umetnostna zgodovina zlasti za starejše čase dokaj upošteva ter uspešno zaznava, v zraku, dokler niso na voljo zelo natančne študije o duhovnih strukturah in njihovih manifestacijah na posameznih območjih, saj brez primerjav na znanstven način - torej mimo stereotipov - o taje zadevi ni moč razpravljati.

Stvari je potemtakem videti nekako takole!

Kar zadeva Hausmanovo, ne bomo ne v njeni usodi ne v njenih pesmih našli nikakega smisla za praktikizem (še najbližja temu bi bila politična angažiranost v pesmi Hervatov zvezda in verjetno prevajanje cesarjeve godovnice, vendar se niti s tema dvema transparentnima podvigoma ni resneje ukoreninila v zavesti svojih sodobnikov in v nji zapustila močnejši vtis, ki bi bil zanjo praktične vrednosti). Glede radikalnosti, pa stvar ni toliko brezupna: že Lenard je, kot smo videli, pogrešal pri naši avtorici "tolažbo vere": presenetljiva in korenita je ta njena doslednost, zato misli o vplivu oz. moči kakšne regionalne konstante ne gre kar vnaprej zavračati, vsaj tehtnega premisleka je vendarle vredna.

Ključni problem, ki smo si ga zastavili v tem razpravljanju, pa je, kako stoji ženska literatura oziroma ženska pisava v Hausmaničinem pesništvu. Temu bodi posvečeno nadaljevanje. Hausmaničin pesniški nastop predstavlja besedilo z naslovom Vojaka izhod, obelodajen vesoljni slovenski javnosti v Celskih Novinah leta 1848 (na strani 72). Slovenska literarna stranka, če smemo tako označiti tedaj že priznane domorodne literate, še istega leta zazna njen pojav v vzpodbudno verzifikacijo Lovra Tomana *Pervi slovenski pesniki Fany Hausman* v Sloveniji (1848, str. 89), ki ji kot vodilo stoji slovenski klasik Valentin Vodnik: "*Za pevke slovenske živim in gorim*". Tako so s strani etabliranega slovenskega literarnega občestva Hausmanovi že ob prvem nastopu ne le odškrnjena, temveč kar na stežaj odprta vrata na narodov Parnas. Za to ni treba posebnih prizadevanj: slovenski narodnjaki so nad njenimi stihmi in rimami navdušeni že kar iz naslova svojega narodnjaštva; ne cenijo je iz dejstva, da je pesnica, temveč, da je slovenska - tu je poudarek. Poezija je potemtakem razumljena samo kot ena izmed pomembnih narodnih reči; kot takšno jo prvaki na čelu z očetom naroda Bleiweisom tudi dojemajo in doživljajo. Toda moško literarno občestvo skozi Tomanova usta ne terja ničesar drugega kot

pristevanje njene življenjske usode narodni ideji: "*Venča mati te velika, / Mati Slava, naša mati, / Čas, sestrice, je spevati, / kar jo v zlahtno serce mika.*" Znotraj pripadnosti narodni ideji je torej pesnica pozvana k popolni svobodi: nikakih ideoloških ukazov ali nasvetov ali česa podobnega ni; za njeno pozitivnost, za lovorjev venec in zmagoslavno palmo, torej za vstop v narodno literarno Elizij, kjer kot klasik stoluje Vodnik, je dovolj, da je pesnica takšna, kot je. Možem se stavijo drugačne, ostrejšje zahteve: Prešernov fiasco nasproti Koseskemu izvira ravno iz tega naslova - moškemu ni dovolj le pristevati se med Slovence in pisati s "slovensko črko", da se prebije na naš Parnas (je pa to dovolj nemški liberalni kritiki, kakor dokazuje Rizzijeva kritika Prešernovih Poezij), njegovo pesništvo mora biti tudi "slovenskega duha", in sicer takega, kakršnega si predstavlja slovenska prvaška stranka, katere del je slovenska literarna stranka z Lovrom Tomanom na čelu. Moremo ugotoviti, da se ta skupina, ki vedri in oblači na domorodnem nebu do Hausmanove in slovenske ženske literature vede pokroviteljsko, vidi jo samo kot dodatek, kot nekakšno bizarno začimbo v slovenski stvari, ki je slej ko prej seveda zadeva mož.

Takšen položaj pušča Hausmanovi v slovenskem občestvu mnogo resonančnega prostora: dovolj je pristnost (ker je Slovenka, piše slovensko, znotraj tega pa je tako ali tako pozvana k popolni prostosti) in ni ji treba še posebej poudarjati idej slovenske politike, kar moški očitno mora, če naj bo priznan za slovenskega literata, se pravi za člen v verigi, kjer je klasik Vodnik, sodobnostni kralj pa Koseski. Ta je prvi verzifikaciji z naslovom Vojaka izhod nedvomno nedosegljivi vzor, ne sicer s svojim bleščeče položenim heksametrom, pač pa z idejo **Slovenci cesarju hrast**, oziroma: kakor hrast čvrsta bramba. Je pa opazno, kako Hausmanova vključuje intimistične tone in barve v svojo pesnitev, za kar Vesel v svoji narodotvorni liriki nima nobenega posluha: vojakovo slovo od matere in dekleta ni lahko, čeprav gre za tako brezprizivno častno uslužbljanje, kot je zapisanost vojaškemu stanu pod cesarjevim praporom (motiv je nedvomno zelo blizu ljudski pesmi, celo več; zanjo je prav klasičen). Za premaganje bolečine individuuma je pri naši pesnici treba kar racionalne utemeljitve o potrebnosti vojaške službe, torej službe nedvomne časti; **cesar potrebuje** hrabrih mož - in najbolj so takšni vrli Slovenci...! Vesel utemeljuje potrebo po službi cesarju drugače, s slavo Slovencev in njih zgodovine (če se cesarska instanca nanjo ne bo naslonila, bo v hudi izgubi, ker bo ob lep kos historične ropotarnice in davnih ruin!) ter z idejo svobode, ki jo z njegove perspektive najbolj ogroža "Magyarzsag" (=Magyarország = madžarska država, glej pesem Naprej, Slovenski Jug). Posluh za človeško intimnost in stvari, ki so v etablirani moški predstavi o gloriiji nepomembne, tako dobivajo že v prvi Hausmaničini pesmi opazno mesto, čeprav je miselno vsekakor še povezana z veselovskimi idejami in ideali. Toda od njenih poznejših besedil je z njimi povezana samo še Hervatov zvezda, kjer se slavi ban Josip Jelačić. Preostale Hausmaničine verzifikacije (Potnik, Nesrečen, Venec osušen, Moje drago, Golobici, Slavnice bežani, Umirajoči pesnik) - vse, razen prve, ki je izšla že leta 1848, so zagledale luč sveta v Celskih Novinah 1849 - so drugačne: pesnica je torej dobro izkoristila svobodo, ki so ji jo slovenski prvaki podelili kot ženski. Ni se pretirano trudila s

poezijo narodne ideje, s kakršno so se moški morali ukvarjati, da so bili priznani za slovenske pesnike: v prid pa ji je tudi bila sproščenost celjskega liberalnega slovenskega kroga. Josipina Urbančičeva Turnograjska, poročena Tomanova, je v svoji literaturi manj mogla slediti sebi - čeprav je bila v nji še vedno mnogo svobodnejša od moških vrstnikov. Prvič zaradi svojega bivanja v osrednji slovenski deželi Kranjski, kjer je bil slovenski tabor odločno konservativistično usmerjen in torej povezan s predstavami o nekdanjih vrednotah, ki da jih je treba ohraniti, drugič pa zavoljo svojega vzpona v najvišje prvaške kroge: s tem, ko je postala član (ne članica) slovenskega vrha, je izginilo moško pokroviteljstvo nad njo, v okvirih katerega bi mogla - kot nekakšno notorično neodgovorno bitje - ostati samosvoja. Zato je morala sčasoma pristati na zahteve, ki so se sicer v literaturi stavljale moškim: torej v propagiranje ideje usmerjene literature - njena ustvarjalnost ni mogla biti avtonomna vrednota v okvirih naroda, temveč je bila ena prvih narodnih vrednot. Zgodnja smrt jo je rešila prevelikega sestopa v pragmatično narodno propagando.

Poleg Vojaka izhoda in Hervatov zvezde je Hausmanova po vsej verjetnosti zagrešila le še eno politično verzifikacijo (opozarjamo pa, da je Vojaka izhod političen le mimogrede, ne osrednje!). Gre za morebiti njen prevod cesarske godovnice v precej liberalnih tonih. Kakor tehtno dokazuje Lenard, v Celju mimo Hausmanove tedaj ni bilo človeka, ki bi bil sposoben prevoda besedila takšne idejne usmeritve združevanja cesarske ideje in svobode) na takšni kvalitetni ravni, zatoorej je pripisovanje tega prevoda njej upravičeno.

Zanimivo Vojaka izhod govori o intimnih občutkih pripadnika nasprotnega spola; položaj je do neke mere podoben (zrcalen) onemu iz Prešernove klasične vložnice Nezakonska mati. Od tedanjih slovenskih moških literatov si je samo Prešeren drznil na breg drugega spola, v sredo njegovih najintimnejših občutkov, ki povsem potrjujejo Spenglerjevo misel o ženskem: žensko je organska logika obstajanja samega, je usoda, moško pa je budnejše, gibljivejše tako v občutenju kot razumevanju, je skratka v skladu s kavzalnostjo²¹, bližje logiki praktičnega življenja kot logiki bivanja, saj preprosto izgine iz težavnega eksistencialnega prizorišča, medtem ko žensko kljub vsem neudobnostim vztraja. Ne glede na to, da je Hausmanovi korak na drugi breg olajševala situacija, ki je že bila v marsikateri ljudski pesmi in je opisovala stereotipen položaj brez moralne delikatnosti na tedanjem družbenem ozadju (se reče ospredju), njene avtorske sposobnosti v smeri občutljivosti za najrazličnejše življenjske vsebine nikakor ne gre podcenjevati: kadarkoli se usoda dela oprijemljiva, je v tem priokus nečesa ženskega, če parafraziramo Spenglerja. Pri Vojaka izhodu zares gre za usodo, zlasti če njen tekst primerjamo z Jenkovo himno Naprej: v Hausmaničinem tekstu srečujemo najglobljo in najbolj osebno usodnost, pri Jenku v podobni situaciji pa ta nima nobene besede, zakaj tam govori ideologija, ki je usoda šele skozi vzročnopolosledično logiko, ko se dotakne domovine. Tako pri Hausmanovi kljub moškemu lirskemu subjektu najdevamo tisti ton, ki naj bi bil za žensko značilen, se pravi posebno občutljivost za najglobljo usodnost. Seveda je takšno tenkočutnost zmogel tudi Prešeren na moški

strani, a on je bil genij, medtem ko je zelo velik talent Jenko, recimo, ni, da o največji avtoriteti tedanje slovenske literature Jovanu Veselu Koseskem v tej zadevi sploh ne izgubljam besed...

Tudi v svoji generalni izpovedi, v Pevčevi smrti, se naša avtorica zateče pod streho izpovedovanj občutij moških, ne moremo pa reči, da tudi moških občutij. Vojaka izhod že nakazuje pot proti tej izpovedi ter predstavlja korak iz folklorne in stereotipne situacije v do kraja osebno. Hausmaničin razvoj je pravzaprav šel v za literaturo razumljivo smer.

Lirsko subjektivnost moškega izpovedujejo vse Hausmaničine pesmi, razen verzifikacij Venec osušen in Slavnice bežani, ki sta bili objavljeni 1849. leta. Tudi na tej ravni se potemtakem jasno nakazuje smer razvoja iz konvencije v osebno. Ni pa presenetljivo, da postaja skozi besedilo izražena subjektiviteta ženska zelo počasi in negotovo, pravzaprav ne eksplicitno, temveč le posredno; v glavnem samo skozi prvoosebno izpoved in dejstvo, da je pod besedilo podpisana ženska. Vedeti je namreč treba, da je slovensko avtorsko pesništvo skozi lirski subjekt dotlej izražalo pretežno moško subjektiviteto, kar je razumljivo že spričo dejstva, da je v slovenski literaturi Fany Hausmanova - če zanemarimo drobno verzifikacijo Ivane Lepušičeve s podpisom Jeanette - prva avtorica. Žensko subjektiviteto sta dotlej v avtorski slovenski poeziji izrazila Franc Jožef Jankovič v 18. in France Prešeren v 19. stoletju (nekoliko tudi Dev v Berlinu, a tam gre za gledališče, ne za čisto liriko, kar velja tudi za verzne odlomke Linhartovega Matička). Toda subjektiviteta in nje izražanje za moderno pesništvo sploh ni tako pomembno, važnejša je individualiteta: do se celo Dev in Vodnik redko zares prikopljata, v bistvu se v slovenski literaturi popolnoma osvobodjena pojavi šele s Prešernom. Tudi Hausmanica s svojo usmeritvijo išče v to smer, kar pomeni, da je njen literarni trud povsem na ravni svojega časa.

Moremo reči, da je zven Hausmaničine poezije elegičen; tudi v politični verzifikaciji Hervatov zvezda, ki se konča zmagovito, ne gre brez tovrstnih tonov. Ta pesem je v svoji ideji precej podobna znameniti in tedaj na Slovenskem svetovno znani Veselovi verzifikaciji Slovenija cesarju Ferdinandu: izgubljena nekdanja slava se povrača v sedanost naroda, ki zmaga vse težave... Izmed vseh pesmi Fany Hausman edino v tej pride do zmagovite razrešitve elegičnih občutij: slava, ki pomeni odrešenje, je pojav iste ravni kot prejšnja nesreča. V Vojaka izhodu gre za kompenzacijsko razrešitev: za usodno izgubo na osebнем področju je človek odškodovan na drugem nivoju (zmagoslavje na javnem, vojaškem polju), Potnik, Nesrečen, Venec je osušen in Slavnice bežani ne poznajo nikake odrešitve razen v miru groba. Tako tudi v Umirajočem pesniku, kjer pa je edinokrat poudarjeno, kako rešitev tu in zdaj pravzaprav sploh ni mogoča, *"ker sreča naša v sanjah le živo, / kar dan prinese, nam spet dan odvzame... Zdaj z bogom svet, saj zapustim te lahko..."* Le pesem je stvar tega sveta, ki pomeni resnično nekaj pozitivnega: a ne odrešuje, samo tolaži. Tu ni več "sinjega cveta" zgodnje romantike, kulta vseodrešujočega pesnika ali poezije: ta cvet je že posušen. Soočeni smo z romantiko, ki miselno prehaja v svojo poznejšo fazo. Hausmanova pozna v Nesrečnem (Nesrečen - značilno oblika

izraža moški lirski subjekt) tudi čistokrvno visoko romantiko: lirski subjekt je - prav tako Victor Hugo - sam proti vsem, eden proti celemu svetu: "*Zakaj, zakaj, vas vprašam, za mene sreče ni*" (jaz proti vsem drugim), "*Če drugim sonce sije, / je temna noč za me, / če drugim serce bije, / mi moje umreti če*". Zanimivo je ljubezensko čustvo doživljeno kot vir nesreče, zadovoljstva ni v njem niti hipec: prijatelj je prevzel ljubico in s tem s stališča v naslovu apostrofiranega lirskega subjekta zagrešil izdajo; ljubica pa je bila nezvesta... Položaj je torej za ljubezen enako brezupen kot v Jenkovem Našem mačku, le da je tam obravnavan s humorne perspektive (Če dolgo živet' vam je mar, zaljubiti' se nikdar nikar!) Pri Hausmanovi nikakor ne gre za preprosta razmerja: čustva in občutja si konkurirajo, kakor v življenju, zlomijo pa se tam, kjer so najbolj idealna, se pravi pri prijateljstvu in ljubezni, kar predstavlja najsurovejši vdor borznih špekulacij v ponudbo in povpraševanje na ženitnem trgu človeškega semnja ničevosti. Pesniški svet naše prve pesnice nikakor ni kaj preprostega ali primitivnega ter ne poenostavlja stvari kakor marsikatera romantična poezija, ki je zato v poznejših neromantičnih časih videti vsaj brezupno patetična, če že ne tudi komična.

Izmed nepolitičnih Hausmaničinih pesmi se edino Golobica nekoliko izvija iz elegičnosti: te razpoloženske lege je samo dejstvo, da je ljubezen lirskega subjekta oddaljena tako zelo (a k sreči zgolj prostorsko), da je edini stik z njo pismo, ki ga prinaša golobica; ptica je zato srečnejša od lirskega subjekta, ker vidi njegovo ljubljeno. Od tod se porodi želja po golobičinih krilih, ki naj za hip pripadajo lirskemu subjektu. V tej verzifikaciji gre za izrazito sproščeno in ne svetobolno romantiko, ki pa jo srečujemo v pesmi Slavnice bežani in delno tudi v Umirajočem pesniku, kjer razlogi za nesrečo niso pojasnjeni s konkretnostmi, kakor z brezupno ljubeznijo ženske v Vencu osušenem in moškega v Mojem dragem, temveč je na delu splošno tragično občutenje življenja, ki se je nenadoma naselilo v lirski subjekt (nekoč je bilo drugače):

*Za me tud mnoga roža je cvetela
in venec mnog mi sreča pletla je,
pa kmalu šta roža in seme zvenila
in ternji sami so ostali za me.
(Slavnice bežani)*

*Ko nedaj mi veselje je svetilo,
ste si tud veselile se z menoj,
pa zbogom zdej, o drage, drage strune,
ker svojo zadnjo pesem pojemo.
(Umirajoči pesnik)*

Hausmanova torej pozna tudi visokoromantično svetobolno nesrečo kot usodo.

Toda kljub dokaj enotnemu elegičnemu tonu njenih poezij, od katerega odstopata samo Hervatov zvezda v smer javne zmagovitosti in Golobici v smer lažje romantične rešitve zunaj realnega, ne prihaja do ponavljanj: Slavnice bežani in Umirajoči pesnik sta v stopnjevalnem razmerju, medtem ko gre pri drugih besedilih bodisi za različnost spola lirskega subjekta (to je mogoče tudi pri Slavnice bežanih in Umirajočem pesniku, kjer v prvem besedilu spol lirskega subjekta iz površinskih besedilnih dejstev ni razviden) bodisi za različne položaje (ljubezenski trikotnik v Nesrečnem, zapuščena osamljenost v Vencu osušenem in Mojem dragem). Hausmanova kljub skromnemu številu besedil dokazuje obvladovanje več pesniških registrov, tudi več romantičnih registrov, od katerih je poslednji svetobolni, kar nakazuje njen logični razvoj v visoko romantiko. Vsekakor ne ostaja v kakšni začetniški ali primitivni fazi te stilne in miselne formacije. V Umirajočem pesniku morda prvič v slovenski poeziji zazvene čisto svetobolne strune. Gre za prešernovski smrtni ideal, mir (onstran je *"drugi dom, kjer najde mir serce"*) - tudi besedje Umirajočega pesnika vzbuja reminiscenco na velikana iz Vrbe, zlasti na njegovo pesem Strunam -, vendar je njen poetični svet brez bivanjske groze življenja med totalno harmonijo in enako totalnim absurdom: onostranskost je *"dom"*, drugi dom, ne zgolj kraj poslednje postaje človekove usode kamor preganjalcev moč ne seže. Če se pa ozremo še v nasprotno smer, k Veselu, spet ugotovimo zanimivo samosvojost Hausmanove v obnebu tedanjega slovenskega pesništva: pri njej je zemeljsko vendarle tudi prava usoda lirskega subjekta, torej njegov dom, medtem ko je v Koseskega sonetu Potažva stvar drugačna: edini pravi, absolutni *"veseli dom očeta"* je onstran, ta svet, svet goščav, pa mu je v bistvu tuj. Hausmaničin lirski subjekt je nedvomno mnogo bolj ozemljen kot Veselov, saj priklicuje v svojo dosmrtnost poezijo (*"le to vas prosim, da ne molčite /namreč strune/, k moja duša najdla je nebo"* - konec koncev tudi mimo te formulacije ni mogoče, ne da bi se spomnili na Prešernovo nebo in ne bo), torej tisto, kar je pri lirskem subjektu (Pesniku) esencialno, ne le eksistencialno. Poezija je potemtakem zanj vrednota življenja, ne le kak oddaljen eteričen in ezoteričen ideal. Je tu in zdaj - in je povsod. (Pesnika spremlja celo v grob). Preprosto rečeno: je usoda. Vendar tudi zgodovina, kakor vidimo iz njene politične verzifikacije. Hausmanova torej pozna tako idealnosti kot realnosti.

V verzifikaciji Umirajoči pesnik je posebej pomenljivo dejstvo, da lirski subjekt jemlje pesmi s seboj v grob. To pričuje o Hausmaničinem razumevanju (nujno tosvetnega) pesništva kot vrednote, ki gre tudi onstran sil časa. Spet ne more brez prešernovske reminiscence: umetnina je vselej in povsod *"sled sence zarje unstranske glori"*. Na drugi strani pa gre v tej pesmi tudi za neverjetno lucidno videnje usode lastne poezije, ki niti največjim ustvarjalcem vselej ni dano. Nedvomno se je zelo dobro zavedala, da je pesnik, če uporabimo Cankarjeve besede za Gregorčiča, pesnik po milosti božji. Ali pa se je tudi zavedala, da je pesnica?

Videli smo, da na površini ni ravno mnogo znamenj za to, toda odločna osebna nota pretežnega dela njene poezije pričuje, da je vendarle izkoristila svobodo, ki so ji jo slovenski prvaški krogi, na čelu s predestiniranim političnim dedičem očeta naroda

(ki pa ga je že za življenja izpodrinil Luka Svetec in nato v neki gostilni očetoval slovenskemu narodu samo eno noč po smrti Janeza Bleiweisa) Tomanom, kot ženski dali. Pretežno prozna avtorica Josipina Turnograjska je bila glede tega manj prosta (ne le zato, ker je bila v domorodnem vrhu): proza je bila bližja duhu modernega časa in se je zato mnogo bolj morala pokoravati modnim kapricam in tehtnostim, med katere je sodila tudi politična agitacija za slovensko narodno idejo. Ta je tedaj na mah postala popularna v določenih kranjskih, štajerskih, koroških in primorskih razumniških krogih... Po osvoboditvi od opoja modnosti so slovenstvo nekateri inteligentje - kakor Dežman in Konšek - ne le politično, temveč tudi narodostno zapustili, medtem ko so ga zvesti preostali med "prosti narod", kakor bi s ponosom dejal "narodni agitator" dr. Josip Vošnjak.

Kako pa je z žensko pisavo, se pravi s posebnim ženskim videnjem sveta pri Hausmanovi?

Nedvomno konvencija kakšnih odločnih korakov v tej smeri tedaj še ni dopuščala. To velja tudi za veliki svet, ne le za provincialno Slovenijo. Vendar s transformacijskimi metodami ni težko spremeniti in poljubno prirediti jezikovnih znamenj pripadnosti spolu v glagolskih kategorijah, kar ve že ljudska pesem v svojih vložnicah in v verzih, ki so v pripovednih besedilih prikazani kot citatni (fingiranost: kakor se pač k besedi pripusti ženski osebek). V našem času to dobro ve tudi malopridna pogrošna literarna plaža, ki umno izkorišča razbesnele valove feministične emancipacije (z geslom Svoji k svojim, ki je od nekdaj temeljna miselna podmena primitivnih faz najrazličnejših emancipacij) in s kljukci odpira moškimi ključem sicer skrbno zaklenjena vrata ženskih src...

Vsekakor je potrebno bistvo ženske pisave iskati drugje: v ubeseditvi zadev, ki jih moški klub kadilcev preprosto ni sposoben opaziti oziroma razpoznati kot pomembne. Opazovati gre elementarni vdor usode v modele kavzalnosti, ki jih je uveljavil čas z moškim intelektualnim prvenstvom. V primeru priznanja teorije odraza bi bila stvar otročje lahko razložljiva, imela bi le to napako, da se bi ne skladala z dejstvi. To je očitno že v Hausmaničinem primeru: zunaj pojasnljivega bi ostala njena osebnoizpovedna lirika, ki je na površini ne le tretjeosebno pisana, temveč tudi v lirskem subjektu (ne pa tudi v njegovem doživljanju) maskulinizirana.

Opozorili smo že na usodno zapletenost medčloveških razmerij v verzifikaciji Nesrečnega, ki je v okvirih tedanjega slovenskega pesništva dovolj opazno (seveda genij Prešeren po logiki stvari nujno izstopa iz paradigmاتيke, ki predstavlja le njegov kontekst - paradigma, ki jo je ustvarila moška poezija, pa je tudi za Hausmanovo zgolj kontekst). Tu bi torej že moglo iti za kakšne sledove ženske pisave. Glede tega je na svoj (paradoksalni) način povedna tudi verzifikacija Hervatov zvezda, najbrž Hausmaničina najslabša pesem. To je, kakor smo se že poučili, mlajša sorodnica Veselove Slovenije cesarju Ferdinandu. Že mojster na daljši čas ni uspel, učenka pa seveda še manj. V tej verzifikaciji je Hausmanova povsem zavestno zatajila svojo osebno noto. Je že vedela, zakaj: šlo je za verze, ki so

se tiskali Ljubljani, v središču slovenskega prvaštva, tod pa so bili kriteriji drugačni kot v njenem celjskem krogu. Očitno je hotela v Ljubljani popolnoma uspeti s svojo poezijo, ki jo je vsaj v začetku, kakor vidimo tu, štela za javno dobro, nad čemer pa je v Umirajočem pesniku popolnoma resignirala. V Hervatov zvezdi je na delu mitološka ropotija, ki je usmerjena na državno veličastje; za posebne osebne subtilnosti, preprosto ni prostora. Ob dejstvu, da je v slovenski javnosti izmed vseh Hausmaničinih verzifikacij najbolj - se pravi: najširše - uspelo ravno to prozorno in premišljeno neosebno besedilo, je potrebno zapisati tudi sklep: že, že, da so slovenski prvaki sprejeli Hausmaničino muzo, kakršna je pač bila, toda to so storili le zavoljo njene ženskosti, ne pa zaradi besedil samih. Da v svetu takšnih meril čista literatura nima dosti prostora, vsekakor ni treba posebej razlagati. Fany Hausmanova je v Ljubljani imponirala kot aktivna slovenska rodoljubna dama, ne kot pesnica. Kolikor je bila resnična pesnica, torej samosvoja osebnost, je bila obsojena na celjsko lokalnost, ne bral ne objavljal pa je ni nihče; samo stavek o nji, o njenem prvenstvu med slovenskimi verznimi ustvarjalkami se je navajal, natančneje: kar naprej se je prepisoval. Šele dr. Lenard je Hausmanovo v večji meri spravil v živahnejši obtok slovenske zavesti. Za prihodnost je nedvomno obstala njegova slikovita sodba, v kateri primerja prvi proizvod njene muze s Tomanovo pokroviteljsko verzifikacijo Pervi slovenski pesnici Fany Hausman: *"Tu občutimo razloček med nerazvito, a resnično pesnico Hausmanico in pesnikom brez talenta, a z znatno večjo rutino in znanjem jezika, L. Tomanom. Prvo je slaba ščica učenca, ki ima talent slikarja, drugo kič slikarja brez talenta, ki dela po naročilu"*²². Zanimivo že Lenard govori o pesnici in pesniku; vsaj podzavesno čuti prepad med moškim in ženskim svetom, njuno temeljito različnost in drugačnost, ki jo je v literaturi občutiti skozi različnost in drugačnost moške in ženske pisave, o čemer bo še zelo zelo treba razmišljati. To pa bo potrebno storiti tudi okoli slovenskosti družbenih slojev pri nas: tudi Hausmaničin primer - seveda ob mnogih drugih - dokazuje, da slovenstvu višji krogi niso bili tuji in zato je tudi odtujeni ne, kakor nam je skušala vcepiti v zavest najprej nacionalna romantika in potem še prevratna ideologija, ki je uzurpirala v Sloveniji za časa druge svetovne vojne ter do onemoglosti vulgarno ponavljala bizarno Cankarjevo domislico o slovenskem narodu proletarcu. S tem je pač hotela pridobiti vsaj zgodovinsko legitimen mandat za svoje samosilništvo, potem ko je zelo dobro vedela, da demokratičnega ne bo mogla, in je zato v prah poteptala neko drugo misel Ivana Cankarja - tisto o naravnosti ločitve duhov tudi v politiki. Sedaj je tako za prvo polovico 19. stoletja kot za poprejšnje obdobje izpričanih že toliko primerov slovenske ustvarjalnosti v višjih družbenih slojih, da pri teh podvigih ne more iti zgolj za izjeme, ki samo paradoksalno potrjujejo pravilo o zgodovinski navezanosti Slovenstva le na kmetstvo.

Opombe:

1. B. Pascal, *Misli*, Druga dopolnjena izdaja, Celje 1986, 87.

2. Seveda ne moremo niti mimo strupenega komentarja B. Russella o Nietzschevi najbolj razvpiti tozadevni modrosti, namreč tisti o potrebi biča pri hoji k ženskam iz knjige za vsakogar in nikogar Tako je govoril Zaratustra: Russell je menil, da bi devet izmed desetih žensk Nietzscheju gotovo izrgalo bič iz rok še preden bi mu prišel prav - in sam nemški filozof je to vedel, zato se jih je raje izogibal.
3. Mislimo kajpak na razvpiti in po svoje tudi zloglasni Spol in značaj, ki ga je potrebno - kakor vse knjige - skrajno kritično brati. Ni pa odveč tudi pripomba, da kljub Weiningerju in nato Freudu nikakor še nismo prešli na ti s svojim odjopovstvom, previdnost je zagotovo zelo na mestu... Izmed drugih razmišljevalcev o žensko moških razmerjih bi bilo nujno potrebno opozoriti še na Joseja Ortega y Gasseta.
4. Ni pa prišel dlje od zasnove libreta, ki ga je pisal sam in odlomek tudi objavil (za podatek se zahvaljuem g. B. Loparniku).
5. B. Reisp, Korespondenca J. V. Valvasorja z Royal Society, Ljubljana 1987, 71.
6. O tem je na ta način govoril omenjeni 2. julija 1990 o priliki otvoritve 26. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture na Filozofski fakulteti v Ljubljani; to je bila ena prvih manifestacij mentalitete, ki je kmalu nato dobila ime "capudrovščina".
7. V slovenski zavesti je znana le kot avtorica ponesrečenega libreta za opero Josipa Ipavca *Princess(in) Tollkopf*, drugače pa je bila precej uspešna gledališka avtorica lažjega žanra. Njen soprog Hugo vitez Berks je bil slovenski poslanec v dunajskem državnem zboru, čeprav je bil nemškega rodu. Za nas je Berksova toliko zanimivejša zato, ker je bila v prejšnjem stoletju znana in popularna zlasti zavoljo izčrpane knjige o južnoslovanski ženski; v času, ko je prebivala na Dunaju, je imela vpliven salon, v katerem so se zbirali nekateri vidni politiki.
8. Pri nas žal znana le kot avtorica nemško pisane romana Danes grofje Celjski in nikdar več; ustvarjala pa je tudi v slovenščini in prevedla v nemščino Župančičevo Veroniko Deseniško ter Novačanovega Hermana Celjskega - "ne iz castihlepnosti, temveč samo iz ljubezni do naše ožje domovine", kakor je zapisala.
9. V slovenščino je prevedenih le nekaj njenih proz pretežno potopisnega značaja, medtem ko je spisala v nemščini več prav uspešnih romanov.
10. A. Gspan, Cvetnik slovenske vezane besede, II. zvezek, Ljubljana 1979, 128 in 377 ter 378.
11. Dr. Leopold Lenard, Fany Hausmanica (Prva slovenska pesnica), Čas 1914, 370 - 388 in 457 - 471.
12. Ta prvi slovenski neljubljanski splošni časnik se je sprva imenoval Celske Slovenske Novine, od 15. številke naprej pa Celske Novine. V 1849. letu je nosil ime Slovenske Novine.
13. Poleg tega je bil 1848. leta Prešeren že čisto samoten in osamljen v Kranju.
14. Auersperg samo Slovenec nikakor ne bi mogel biti, lahko pa bi bil tudi Slovenec (V. Melik).
15. L. Lenard, n. d., 380.
16. L. Lenard, n. d., 457.
17. To je zlasti poudarjal vodja celjskih Slovencev dr. Štefan Kočevar, sicer v svojem času znameniti sodelavec Celskih Novin in vseh slovenskih podvigov v Celju ter tudi širše. Njegovo prepričanje najbolj izražajo monumentalne besede, ki jih je verjetno ne le za sodobnost, temveč tudi za zgodovino izrekel 10. novembra 1878: "Po svojih močeh nisem mogel mnogo storiti, a zagotavljam vam, posebno še mlajšim, da to, kar sem storil v svojem življenju za narod, to mi je v največjo tolažbo v starosti. Verjemite mi, da se človeku na starost zdi, da je vse drugo malo ali nič, le to, kar je storil človek za narod in občni blagor, to ostane in ima svoje vrednost.
18. Poleg Šubica je proti duhovščini - zlasti proti njenemu vplivu v šolstvu - v Celskih Novinah ostro nastopal še Škrebe.
19. Za duhovništvo pa sta v Celskih Novinah pisala Muršec in Lipovšek. Da je bil Konšek liberalec, priča njegova poznejša pridružitve nemški liberalni stranki na Kranjskem, ker je bila slovenska le konservativna (na Kranjskem sta nemški liberalizem vodila - in to izredno uspešno - dva Slovenca, Deschman in baron Schwegl, ki je bil v mladosti slovenski pesnik in potopisec Žvegelj, nato pa siva eminenca avstrijske zunanje politike). V svojem celjskem obdobju je bil Konšek celo obtožen sovražstva do nemških sodeželanov - tega je mogel biti obtožen le slovenski liberalec -, pa čeprav je objavil tudi znano Povhovo dvojezično slovensko-nemško pesem (Celske Novine, 1849, 142).
20. Tako tudi zgodovina pričuje, da je bilo slovenstvo v politiki vedno prostor, ne pa točka ali premica; pričuje torej zoper vsakršne ekskluziviste, tako konservativne, katoliške kot komunistične in protikomunistične.
21. S svojo mislijo o Antigoni je Hegel takšno spenglerjevsko diagnozo razmerij med moškim in ženskim povsem potrdil: logika zakonov moškega reda nasproti usodi, ki je ženski red.
22. L. Lenard, n. d. 375, 376.

*Zusammenfassung***Fanny Hausmann und das Problem der slowenischen Frauenliteratur**

Fanny Hausmann, geboren am 15. April 1818 in Bruck an der Mur und gestorben am 4. April 1853 in Dobriša vas, ist in der slowenischen Literaturgeschichte ziemlich vernachlässigt worden, obwohl sie die erste slowenische Dichterin war und schon aus diesem Grunde alle Aufmerksamkeit verdient. Ihr dichterisches Debüt fällt in die Zeit des sogenannten Völkerfrühlings im Jahre 1848. In stilistischer Hinsicht sind ihre nicht zahlreichen Gedichte romantisch, die Themen und Motive reichen aber von der patriotischen bis zur Liebeslyrik und verhüllten subjektiven Bekenntnisdichtung. Sie veröffentlichte in den Zeitungen *Celjske novine* (1848) bzw. *Slovenske novine* (1849) sowie im Ljubljanaer Blatt *Slovenija* (1849). Ihre dichterische Arbeit ist eng verbunden mit dem Kreis der slowenischen liberalorientierten Celjeer, und es scheint, daß sie mit einer gewissen Distanz der konservativen geistlichen Strömung in der slowenischen Nationalbewegung in Celje im Jahre 1848 gegenüberstand. Ihr Werk wurde bald auch in Ljubljana bemerkt. So widmete ihr Lovro Toman im Jahre 1848 eine Versifikation, in der er die Tatsache begrüßte, daß auch die Frauen begannen, über die Literatur an der slowenischen Nationalbewegung teilzunehmen. Bezeichnenderweise suchte damals niemand nach literarischen Werten in ihrem Oeuvre. Erst Anfang des 20. Jahrhunderts wies Leopold Lenard darauf hin, der die bisher fundamentalste Studie über Fanny Hausmann verfaßte und darin auch alle ihre Versifikationen veröffentlichte.

In den Gedichten Fanny Hausmanns findet man keinerlei Merkmale der sog. Frauenliteratur bzw. Frauenschreibweise. Wahrscheinlich würde der damalige slowenische Raum, der hinsichtlich der literarischen Rezeption sehr unterentwickelt und den Neuerungen nicht geneigt war, etwas Ähnliches nicht vertragen. In ihrem Ausdruck ist die Bekenntnislyrik Fanny Hausmanns in den Rollengedichten maskulinisiert.

Im ersten Teil bringt die Abhandlung eine summarische Übersicht über die Rolle der Frauen in der slowenischen Literatur und stellt fest, daß sie in der slowenischen Literaturgeschichte übersehen worden sind. Es ist besonders auf die geringe Zahl der in ihrem Rahmen kanonisierten Autorinnen hinzuweisen, obwohl bis zum Auftreten des modernistischen Stilumbruchs keine Autorinnen zu verzeichnen sind, die darum bemüht gewesen wären, in den slowenischen literarischen Raum ein besonderes Weltempfinden hineinzutragen. Im Grunde genommen - sofern sich heute angesichts der in Ansätzen begriffenen derartigen Studien die Problematik in ihrer Gesamtheit überblicken läßt - sind die slowenischen Autorinnen des 19. Jahrhunderts geradezu darum bemüht, sich von den männlichen literarischen Zeitgenossen nicht zu unterscheiden.

Bojan Himmelreich

PRVA DESETLETJA AVTOMOBILIZMA NA CELJSKEM

V množici odkritij 19. stoletja, ki so znatno izboljšala človekovo poznavanje sveta, mu omogočile večje možnosti za izkoriščanje le-tega in temeljito preobrazila vse človekovo delovanje, promet ni zaostajal. Ottov štiritaktni motor z notranjim izgorevanjem je leta 1876 postal nevaren tekmeč parni vleki. Polagoma jo je začel izrivati iz kopenskega prometa. Benzovi in Daimlerjevi vozili iz let 1885 in 1886 pa predstavljata začetek naglega razvoja avtomobila, ki je v razvoj prometa prinesel revolucionarne spremembe. Vse to je očitno iz današnje perspektive, svoječasno pa je uvajanje bencinskega (od l. 1896 tudi dizelskega) motorja v prevoz potnikov in blaga zaradi obilice razlogov, pogojenih tako s človekovo naravo, kot tudi z objektivno danostjo - kot primer omenimo le nezaupanje do "novotarij" ali slabe ceste - potekalo počasi.

Za prvi avtomobil na Slovenskem štejejo tistega, ki ga je baron Anton Codelli pripeljal z Dunaja l. 1898,¹ v celjskem okviru pa beležimo prvega 11 let kasneje. Pred prikazom začetkov uporabe motornih vozil na Celjskem pa na kratko opišimo, kako je, ne glede na dinamiko širjenja, novo prevozno sredstvo prinašalo zahteve po drugačnem pogledu na prometno varnost in sililo - že zaradi svoje hitrosti - v prenovo dotedanjih predpisov o varnosti javnega cestnega prometa.

Cestnopolijski redi s konca prejšnjega stoletja avtomobilskega prometa seveda še ne omenjajo, vsebujejo pa nekaj točk, ki so jih upoštevali kasneje, ko so oblikovali varnostna policijska določila o vožnji avtomobilov in motornih koles (v tekstu so nadalje imenovani s skupnim izrazom motorna vozila; če se podatki nanašajo le na osebne ali tovarne avtomobile, je to izrecno omenjeno). Če primerjamo cestnopolijski red za javne nedržavne ceste iz l. 1870 in začasni cestnopolijski red za državne ceste (1896), oba za vojvodino Štajersko², opazimo, da so nekatere njune člene upoštevali tudi v začasnih določbah glede vožnje z motornimi vozili (na Štajerskem so jih izdali leta 1904)³, čeprav so ob času nastanka veljali le za vozove. Omenimo le nekatere določbe o širini platišč vozov, širini tovara, osvetljevanju vozila, pa prepoved oviranja prometa, prepoved hitre vožnje preko nezidanih mostov itd. Tu sta zajeta tudi dva člena, ki za voznike avtomobilov vsekakor nista bila več aktualna (prepoved zapuščanja vozila med vožnjo in spanja med vožnjo). Treba je poudariti, da so se v tem času na Štajerskem pri vožnji umikali levo in prehitevali desno.

Če posežemo še globlje v preteklost, nam o rasti gostote prometa, pojavu novih prevoznih sredstev, njih hitrosti in s tem povezanimi zahtevami po varnosti prometa

v času pred pojavom avtomobila pričajo tudi izboljšave cestnopolijskega reda iz l. 1896 glede na tistega iz l. 1870. Medtem ko slednji govori le o dolžnosti osvetljevanja ponoči ob cesti stoječih vozil, zahteva red iz l. 1896 "*svetilnico z belo lučjo*" že tudi na vozečih vozilih.

Novost so tudi členi, ki so regulirali vožnjo s kolesi, red iz l. 1870 kolesarjev namreč sploh še ne omenja. Poleg splošnih pogojev, ki sta jih morala izpolnjevati kolesar in kolo, so zanimive določbe, ki zahtevajo, da mora kolesar iz oddaljenosti vsaj 30 m pred prehitevanjem oseb ali živine dati znamenje z zvoncem ali s piščalko. Če opazi, da se živina splaši ali ga njen voznik na to opozori, mora umakniti "*vozilo živalim izpred oči*". Da ne bi plašile živali, prečke koles ne smejo biti iz svetlečega materiala.

Omenjeni primeri so dobra ilustracija dejstva, da tedanji predpisi niso mogli zagotoviti pogojev za varno vožnjo z motornimi vozili. Posamezne avstrijske dežele so zato v letih od 1899 do 1904 izdalečasne predpise, ki so urejali varnost prometa teh prevoznih sredstev. Štajerska ga je, kot je že omenjeno, dobila junija 1904, veljal pa je le dobrih 15 mesecev, do izdaje tovrstnih določil na državnem nivoju. Čeprav so bile še precej nedorečene, so določbe iz l. 1904 predstavljale znaten napredek. Prvič srečamo nekatere dotlej še nedefinirane pogoje za varno vožnjo z motornimi vozili. Določili so dovoljene višine hitrosti: v naseljenih krajih ni smela biti večja kot hitrost konja v diru (12 km na uro), izven naselja pa se je smela na ravnih in širokih cestah zvišati do 30 km na uro. Predpis je govoril tudi o nekaterih tehničnih pogojih, ki jih je vozilo moralo izpolnjevati pred vključitvijo v javni promet. Pri slednjih je imel avtor zakona pred očmi sorazmerno velike hitrosti (dvojne zavore, možnost upravljanja mehanizma z vzvodi in ročicami brez odvrčanja oči s ceste, preglednost voznikovega sedeža, zvočna in svetlobna signalizacija - slednja mora služiti ne le za označevanje vozila, temveč tudi že za osvetljevanje vozišča). Vsako vozilo je lastnik pred vključitvijo v javni promet moral dati na preizkušnjo; imenovanje komisije za pregled in preizkušnjo ter izdajanje uradnih spričeval o odobritvi je opravljalo štajersko namestništvo.

Že omenjena nova varnostno-policijska določila iz leta 1905⁴ so v primerjavi s prejšnjimi prinesle precej novosti. Člen 10 je vseboval "ekološke" določbe: vsakemu motornemu vozilu je predpisal naprave, ki so morale preprečevati prekomeren hrup, nadležen dim, izhlapevanje pare in plina ter izpadanje žarečih delov goriva. Poleg nekaterih posameznih določb so spremenili tudi najvišjo dovoljeno hitrost, ki je zdaj znašala v naseljih 15, zunaj njih pa 45 km na uro. Ostala je še omejitev 6 km na uro v okoliščinah omejene vidljivosti.

Najpomembnejša novost so členi, ki so določali, kdo sme upravljati z motornimi vozili, in tisti, ki so uvažali "*znamenja za spoznavanje motornih vozil*". Če sočasne določbe iz l. 1904 z zahtevo po pregledu vozila pred vključitvijo v javni promet in na tej podlagi izdanega spričevala uvažale v današnji terminologiji tehnični pregled in prometno dovoljenje, je predpis iz l. 1905 predpisal voziščno dovoljenje in registracijo vozila. Pravica upravljanja z motornimi vozili je bila omejena na osebe,

ki so dopolnile 18 let in ki so s preizkušnjo dokazale svojo sposobnost za voznika. Tako pridobljeno dopustilo je imetnik zaradi prestopka zoper varnost življenja pri vožnji z motornim vozilom lahko začasno ali tudi za stalno izgubil, grozila pa mu je tudi možnost ponovnega opravljanja preizkusa znanja. Novost so tudi znamenja za spoznavanje motornih vozil, ki so jih podeljevala okrajna politična oblastva. Lastniki vozil v Avstro-Ogrski so, glede na to, v kateri deželi ali policijskem okolišu so živeli, dobili kombinacijo črke (na Štajerskem črko H) in trimestnega števila, ki je pravzaprav predstavljala številko vpisa v evidenci vozil. Če so bile v katerem od območij porabljene vse trimestne številke, so črki dodali rimske številke I, II, itd. in številčili tekoče spet od 1 naprej. Znamenji (tablici) si je moral izdelati lastnik sam in ju pritrditi na prednjo in zadnjo stran vozila. Znamenje je bilo dovoljeno napisati tudi kar na vozilo samo.⁵

Omenjena določila so izgubila veljavo aprila 1910 z izdajo novih⁶, ki so zajela tudi predpise za promet motornih vlakov. Razen nekaterih drobnih dodatkov in sprememb (z izjemo poglavja o prometu v inozemstvo) ne presegajo okvira in pogojev, določenih že v predpisih l. 1905.

Prvo zakonsko določilo, ki je urejalo motorni promet na Štajerskem in s tem tudi na Celjskem, so torej uveljavili leta 1904, medtem ko izvira prvi znani seznam lastnikov motornih vozil v mestu Celju iz l. 1907⁷. Na njem so poleg podatkov o lastniku in vrsti vozila navedene tudi registrske številke:

Robert Zangger	trgovec	motorno kolo s prikolico	H 141
Franz Fuchs	sin posestnika	motorno kolo	H 142
Hans Wogg	trgovec	motorno kolo	H 145
Anton Jošt	profesor	motorno kolo s prikolico	H 146
Štefan Borlak	lastnik žage	motorno kolo	H 147

Naslednje leto se je ta seznam podaljšal za dve vozili, leta 1909 pa je v Celje pripeljal tudi prvi avtomobil. Pravzaprav kar dva: lastnik prvega je bil inženir Wilhelm Lindauer, drugega pa neznanec, s katerim je R. Zangger zamenjal svoj motor s prikolico, a obdržal njegovo registrsko številko.⁸

Kasnejša rast števila motornih vozil v Celju do 1. svetovne vojne je razvidna iz tabele:⁹

Leto	Motorno kolo	Motorno kolo s prikolico	Avtomobil	Skupaj
1907	2	3	-	5
1908	3	4	-	7

1909	3	4	2	9
1910	6	4	3	13
1911	9	4	3	16
1912	5	3	9	17
1913	7	4	12	23

V tabeli niso upoštevana tovorna vozila, ker zanje ni podatkov.

Eno prvih, če ne že prvo v Celju, je tovarnjak Petra Majdiča, lastnika mlina na Hudinji, ki ga omenjajo v začetku l. 1912.¹⁰ V tem času si je občinski odbor omislil poseben davek na uporabo cestnega tlaka, katerega naj bi plačevali lastniki vozil, ki so vozila skozi mesto. Povod zanj je bila odločitev štajerskega namestništva, da občina ne bo več pobirala mitnine od avtomobilov. Poleg izgube dohodkov je (nemški) občinski odbor žulilo tudi dejstvo, da se je (slovenski) lastnik omenjenega kamiona s prevozom tovora na sodobnejši način - vprežna vozila so še bila zavezana k plačevanju mitnine - izognil plačevanju.

Skladno z drugim avtomobilskim prometom se je razvijal tudi avtobusni. Septembra 1910 je mestna občina pri štajerskem namestništvu zaprosila za podelitev koncesije za avtobusni promet na progi Celje - Dobrna. Ko jo je naslednje leto pridobila, jo je prenesla na Leopolda Gangla, graškega avtomobilskega podjetnika in lastnika prve tamkajšnje taksi službe. Avgusta 1911 je avtobus na Dobrno že vozil, aprila 1912 pa so mu določili postajališče ob Nemški hiši nasproti kolodvora. Njegov načrt nam razkriva dobre štiri metre dolgo vozilo s prostorom za tri potnike v prvem in za šest potnikov v drugem razredu¹¹.

Mestna občina Celje je načrtovala tudi podjetje, ki bi se ukvarjalo z avtobusnim prevozom potnikov. Ustavila se ni le pri namenih: septembra 1913 je zaprosila za koncesijo za prevoz na progah Celje - Konjice - Maribor in Celje - Slovenska Bistrica - Ptuj, marca 1914 je občinski odbor v svojem okrilju imenoval avtomobilski odbor, katerega naloga je bila izpeljava vseh priprav za to podjetje, bil pa je tudi že v stikih s proizvajalcema vozil (Puch, Saurer).¹² Okrajno glavarstvo je podprlo prošnjo občine za omenjeni koncesiji, vendar pogojno: spomladi, poleti in jeseni naj škropi državno (mislila je na Mariborsko) cesto, "ker avtomobili velikanski preh povzročajo."¹³ Voja je omenjene načrte prekrizala, saj so avstrijske oblasti motorna vozila zaradi vojaških potreb zaplenila. Vendar zaplemba ni bila takojšnja in tudi ne popolna, kar potrjuje poročilo o privatnem podjetniku, ki je l. 1916 razmišljal o avtobusni povezavi Celja in okolice.

Hitrost vozil v obravnavanem času je bila z današnje perspektive seveda majhna, a na vprežne vozove navajenim meščanom se je zdela prevelika, še zlasti, ker so posamezniki, verjetno v pretiranem navdušenju nad svojim vozilom, včasih dejansko prestopali okvire dovoljenega. Ohranjeni sta policijski prijavi proti celjskemu fotografu Wilhelmu Picku, ki je l. 1909 z motorjem zaradi prevelike hitrosti ogrožal

pešce na današnjem Titovem trgu in kršil občinsko prepoved prometa po mestnem parku.¹⁴

Razen s kaznovanjem prestopnikov so oblasti skušale zagotoviti varnost prometa v mestih z opozorilnimi tablam. Na robovih mest so nameščali takšne, ki so opozarjale na strjeno naselje, za mestne ulice same pa si je celjska mestna občina prizadevala pri štajerskem namestništvu, naj da postavi table, ki bi omejevale hitrost na 15 oz. 6 kilometrov na uro.¹⁵ Nekatere mestne ulice pa so bile za promet z vozili povsem zaprte.

Postajališče taksijev

Po prevratu l. 1918 si je tudi nova oblast pridržala pravico rekviriranja motornih vozil. Sicer pa je bilo vojne kmalu konec in tudi vozil po štiriletnih nemirnih časih ni bilo več dosti na razpolago, v Celju npr. število osebnih avtomobilov še l. 1921 ni doseglo ravni iz l. 1914. Vojna pa ni prinesla le znatnega padca v številčnem smislu,

temveč tudi spremembo lastnikov. V Celju so od enajstih iz leta 1921 ostali le trije isti kot leta 1913.

Sprememba državne pripadnosti slovenskih krajev je prinesla tudi nove predpise o evidenci in označbi vozil. Avtoreferat pri deželni vladi Slovenije je maja 1919 začel voditi enotno evidenco vozil za slovensko ozemlje.¹⁶ Vendar je novonastala država obdržala mnoga zakonska določila v zvezi z urejanjem varnosti motornega prometa še dolga leta. Primer: glede označevanja vozil je ostal v veljavi še predpis iz aprila 1910, spremenili so le kombinacijo črk in števil. Vozila so odtlej nosila oznako, sestavljeno iz črk SL in arabskih števil do 999, tisočice pa so bile rimske (npr.: SL - I 156).

Poleg teh tablic je celjska občina l. 1921 za motorna vozila na svojem območju predpisala tudi takšne, ki so označevale vozila, katerih lastniki so bili zanje dolžni plačevati davek ali pa so bili tega oproščeni. Poseben pomen naj bi ti znaki imeli pri vozilih, ki so bila oproščena občinske davščine z argumentacijo, da ne bodo vozili na območju občine in bi jih bilo moč v nasprotnem primeru ravno zaradi teh tablic takoj zalotiti. Mestno knjigovodstvo je predlagalo, naj bi bile te tablice okrogle, z napisom Celje, vertikalni polovici pa bi bili v mestni, modri in rumeni barvi.¹⁷

Konec septembra 1921 je deželna vlada avtoreferat ukinila, glede evidenčnih zadev je bil odtlej pristojen oddelek za notranje zadeve pokrajinske vlade, za izpite šoferjev in preizkušnje vozil pa Gradbena direkcija za Slovenijo v Ljubljani.¹⁸ Bodoči šoferji so svoje znanje dokazovali pred komisijo v Ljubljani. Če niso uspeli v prvem, so smeli poskus ponoviti čez štiri tedne, ob drugem neuspehu pa so morali na naslednjo priložnost čakati kar štiri mesece.¹⁹

Vsa vozila, ki so uporabljala javne ceste, so do konca l. 1925 (dokler je bil v uporabi avstroogrski predpis) na Štajerskem vozila po levi strani cestišča. To se je spremenilo s l. 1. 1926, ko so na vso državo razširili predpis prejšnje srbske kraljevine iz l. 1912.²⁰ Poleg Štajerske je do spremembe prišlo tudi na Kranjskem, medtem ko so na Koroškem in v Istri že dotlej vozili po desni polovici.

Nov predpis o registriranju in označevanju motornih vozil v prometu iz l. 1927²¹ (po njegovih določbah je glavni register motornih vozil vodil veliki župan, sezname vozil na svojem področju pa tudi srezka načelstva) je spremenil dotlej veljavna določila o označevanju vozil iz l. 1910 in na to področje vnesel natančno predpisan red. Nove tablice z reliefno odtisnjenimi znaki in pečatom so bile z zalivko pritrjene na vozilo. Bile so dvobarvne; leva vertikalna tretjina je bila svetlomodra in je nosila rdečo številko oblasti (ljubljski je pripadla 15, mariborski 16), ostali tretjini sta bili beli in sta nosili črno registrsko številko. Omenjene barve so uporabljali za osebne avtomobile, pri tovornih so se pojavljale drugačne. Ob spremembi upravne razdelitve kraljevine (1929) so se številke v levi tretjini spremenile; odtlej so označevale banovine, vozila iz dravske je bilo moč spoznati po številki 2.²²

Leta 1929 je stopila v veljavo tudi odredba o varnosti cestnega prometa²³, s katero je Jugoslavija povsem nadomestila dotlej še veljavne avstroogrske predpise. Omenimo le dvoje sprememb: za osebna vozila se je dovoljena najvišja hitrost izven naselij dvignila na 50 km na uro, njihovi vozniki pa so morali imeti vsaj 20 let. Leto dni prej sprejeta uredba, ki je zahtevala, da morajo usposobljenost dakazati tudi vozniki malih (po tedanjih merilih) motornih koles s prostornino večjo od 170 cm³ in katerih starost so omejili na 18 let, je prav tako izražala prizadevanje oblasti po večji varnosti na cestah.

Prvi zakonski akt, ki omenja prometno signalizacijo, je mednarodna konvencija iz l. 1926, h kateri je Kraljevina SHS pristopila 1929. Naštevava šest prometnih znakov, katere so se bile države podpisnice obvezale uporabljati.²⁴ Uredba o varnosti prometa iz l. 1929 še ne omenja prometnih znakov, dodatek k njej iz l. 1931 pa prinaša podatek o obveznem upoštevanju mednarodnega znaka za križišče. Iz istega leta je tudi prva omemba kakšnega znaka na Celjskem; pred prehodom ceste preko železniške proge v Medlogu je bil nameščen trikotni znak z vrisano lokomotivo in dodatna tabla z napisom Pazi na vlak.²⁵ Leta 1933 je tehnični oddelek celjskega mestnega načelstva izdelal predlog, da se namesti 42 znakov, deloma na načine, ki so v uporabi še danes, deloma kot izveske na žicah preko ceste. Omenjali so naslednje znake: vozovni promet prepovedan, smer vožnje prepovedana, vožnja z motocikli prepovedana, parkiranje dovoljeno.²⁶ Slednje srečamo tudi štiri leta kasneje, ko so v Celju, sledeč zgledu Ljubljane, postavili na ulice znake za dovoljeno oz. prepovedano parkiranje (P oz. prečrtan P).²⁷

Razen s predpisi centralnih in nižjih državnih organov so posamezne mestne občine uravnale varnost na svojih cestah tudi z lastnimi cestnopolijskimi redi. V Celju je v času pojava motornega prometa bil v veljavi občinski red iz l. 1890, ki avtomobila seveda še ne omenja, zato so (sorazmerno pozno) leta 1922 "z ozirom na vedno večji nered v cestnem prometu" sprejeli novega, ki so ga leto kasneje razširili s še nekaj členi.²⁸

V odredbah, ki se dotikajo prometa, je opredeljeval dovoljeno hitrost v mestu (15 oz. 6 kilometrov na uro) in prevoznost posameznih ulic. V veljavi je ostal do maja 1933, ko so z naredbo bana razveljavljali vse mestne policijske rede in je zanje začel veljati enotni predpis, ki ga je izdal ban.²⁹

Hkrati z gornjim je banska uprava izdala tudi obči cestni red, veljaven za dravsko banovino.³⁰ Dopolnjeval je obstoječe predpise z nekaterimi novostmi: vozniki so bili dolžni dajati znake s trobljo pred ovinkom, pri vzvratni vožnji (en kratek in več dolgih), pred vžigom vozila; prvič se pojavi pojem šoferskih šol (učenci so morali prevoziti 200 km pred opravljanjem izpita); kandidati za šoferja so lahko po drugem neuspelem poizkusu v tretje ponavljali šele čez pet (!) let.

Širitev motornega prometa v Celju v obdobju med vojnama nam v številčnem smislu lahko ponazori tabela:

Leto	Osebno vozilo	Tovorno vozilo	Motorno kolo
1919			5
1921	11		
1926	26	3	14
1927	34	6	15
1928	30	9	14
1931	51 (57)*	13 (13)	25 (58)
1936**	80	37	24
1937	94	39	47
1938	92 (81)	40 (35)	
1939	104 (98)	48 (44)	

* Podatki v oklepajih veljajo za srez Celje

** Do l. 1928 so podatki le za mestno občino, l. 1935 pa so tej priključili še okoliško.

Širjenje motornega prometa je povzročilo razvoj mnogih dejavnosti, ki so postale smiselne šele s pojavom avtomobila. Za njegovo funkcioniranje je bilo potrebno namreč kupiti gorivo in dodatno opremo ter popravljati okvare; bodoči šofer se je moral naučiti voziti. Pojavljati so se začele bencinske črpalke in delavnice za popravila, avtošole; krog ljudi, ki jim je avtomobil zagotavljal zaposlitev, se je širil skladno z večanjem motornega prometa kot celote in z izpopolnjevanjem avtomobila kot posameznega izdelka. In nenavsezadnje: povečalo se je tudi delo sodnikov, saj v kazenskih spisih celjskega Okrajnega sodišča obravnavanje prometnih nesreč predstavlja precejšen delež gradiva.

V ta okvir sodijo tudi tisti, ki so za plačilo prevažali potnike in blago. Prva tovrstna omemba (če zanemarimo avtobusni promet), povezana s Celjem, je iz decembra 1916 in prinaša podatek, da je Dušan Zangger takrat začel opravljati obrt prevoznika s tovornim avtomobilom.³¹ Neposrednih podatkov o času pojava prvega taksija v Celju ni, vendar je moč z vpogledom v poklicno (stanovsko) strukturo lastnikov avtomobilov (fotograf, sodnik, zdravnik, lesni podjetnik, trgovec,...) pred 1. svetovno vojno zatrditi, da se v Celju pred vojno (in zaradi razmer, nenaklonjenih tej dejavnosti, tudi ne med njo) ni nihče ukvarjal s to obrtjo. Prvi prosilec zanjo se omenja v novembru 1920, medtem ko se še v maju istega leta pri tarifah za izvoščke omenjajo le vprežni vozovi,³² torej avtoizvoščkov, kot je sodoben izraz zanje, (do) tedaj v Celju še ni bilo. Ko se je pojavil prvi, pa je njihovo število v naslednjih letih le rastlo: v letu 1927 je v Celju že 12 koncesioniranih avtoizvoščkov, poleg njih pa še *"11 lastnikov prostih obrti prevažanja oseb z avtomobilom po naročilu"*. Tedaj veljavni obrtni zakon je namreč ločeval koncesionirane in proste obrti. V virih se izraz avtoizvoščki uporablja le za prve, torej tiste, ki so opravljali obrt na podlagi koncesije (dovoljenja). To jim je podeljevala mestna občina, z novim obrtnim zakonom iz leta 1931 pa je za to in še nekatere druge dejavnosti ta pravica sodila v pristojnost bana.³³

Aprila 1929 je mestna občina določila, naj se število avtoizvoščkov ne povečuje več (17); z izjemo rahlih nihanj je število ostalo enako do vojne. Do l. 1930 so

zaračunavali stroške vožnje na podlagi izdelanega cenika za posamezne razdalje, tega leta pa so uvedli števec.

Na stojišču taksistov, ki je bilo na Krekovem oz. Aleksandrovem, danes Titovem trgu,³⁴ je ob koncu dvajsetih let bilo opaziti največ Fiatovih avtomobilov (modeli 501, 502 in 520), med njimi še nekaj chevroletov, daimlerjev, peugeotov in drugih.

Ob koncu l. 1939 je država začela uveljavljati za avtomobilske prevoznike, pa tudi za motorni promet v celoti, zelo boleče omejitve prometa. Vzrok je bil v pomanjkanju goriva. Sprva je veljala omejitev le za zasebne avtomobile in motocikle ob koncu tedna, a so jo kasneje razširili še na nekatere druge vrste vozil in tudi druge dneve. Leta 1941 so natisnili tudi karte za nakup omejenih količin goriva.

Ob zaključku bo ilustrativna še primerjava številčnega stanja motornih vozil v Celju, v celjskem in okoliških srezih ter celotni dravski banovini v letu 1939³⁵ (mestna občina Celje je tega leta imela prijavljenih 4% vseh osebnih vozil Dravske banovine):

	Osebnna vozila	Avtotaksiji	Tovorna vozila	Avtobusi
Občina Celje	104	15	48	11
Srez Celje	98	3	44	6
Srez Gor. Grad	16	3	12	2
Srez Konjice	23	4	8	3
Srez Krško	36	7	25	2
Srez Laško	47	6	20	6
Srez Šmarje pri Jelšah	29	2	22	2
Dravska banovina	2624	269	1030	153

Opombe:

1. Sandi Sitar, *Razvoj prometa na Slovenskem, Od prvega avtomobila do prve svetovne vojne, Življenje in tehnika*, 1988, leto 39, št. 2.

2. *Deželni zakonik in ukazni list za vojvodino Štajersko (dalje Deželni)* l. 1870, št. 17, str. 136-142; *Deželni*, l. 1896, št. 35, str. 398, 412.

3. *Deželni*, l. 1904, št. 22, str. 306-318.

4. *Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru (dalje Državni)*, l. 1905, št. 156. str. 391.

5. Poleg tega je obstajal tudi predpis, ki je določal, da morajo imeti vozila, katerih maksimalna hitrost je smela doseči 25 km na uro, pritrjeno okroglo tablico.

6. *Državni*, l. 1910, št. 81, str. 139.

7. Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), fond Mestna občina Celje (MOC) 1850-1918, fasc. 118, št. 13.973/07, dopis občinske uprave Štajerskemu avtomobilskemu klubu v Gradcu, 16. 11. 1907.

8. ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 132, št. 14.342/09, dopis občinske uprave Štajerskemu avtomobilskemu klubu v Gradcu, 14. 1. 1910.
9. Seznami, na katerih temelji tabela, so nastajali vsako leto kasneje in zato tisti, ki se nominalno nanaša na l. 1913, izraža dejansko stanje iz srede aprila 1914.
10. ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 11, Zapisnik sestanka občinskega odbora z dne 12. 1. 1912.
11. ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 136, št. 11.483/10, korespondenca mestne občine z L. Ganglom, zdraviliščem na Dobni in štajerskim namestništvom v Gradcu (1910-1912).
12. Prav tam, dopis štajerskega namestništva mestni občini 12. 7. 1914; korespondenca z omenjenima tovarnoma iz l. 1914.
13. ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 12, dopis okrajnega glavarstva celjski občini 23. 7. 1914, priloga zapisnika sestanka občinskega odbora z dne 1. 11. 1914.
14. ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 130, št. 5928/09 in 9120/09, prijavi mestne straže 3. junija in 25. avgusta 1909.
15. ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 145, št. 11.483, dopis štajerskega namestništva mestni občini 14. 12. 1914.
16. Uradni list deželne vlade za Slovenijo (dalje UL deželne vlade), l. 1919, št. 76, str. 247.
17. ZAC, MOC 1919-1941, fasc. 26, dopis mestnega knjigovodstva magistratu, 25. 1. 1922.
18. Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo (dalje UL pokrajinske uprave), l. 1921, št. 28.
19. UL pokrajinske uprave, l. 1923, št. 32, str. 217.
20. Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti (dalje UL oblasti), l. 1925, št. 113, str. 813.
21. UL oblasti, l. 1927, št. 121, str. 814.
22. UL oblasti, l. 1929, št. 19, str. 216.
23. UL oblasti, l. 1929, št. 64, str. 507.
24. UL oblasti, l. 1929, št. 69, str. 540.
25. ZAC, Okupacijska občina Celje, 1941-1945, fasc. 7, Avtobusna nesreča v Medlogu.
26. ZAC, MOC 1919-1941, fasc. 3, Zapisnik sestanka občinskega sveta z dne 22. 12. 1933.
27. ZAC, MOC 1919-1941, fasc. 4, Zapisnik sestanka občinskega sveta z dne 16. 7. 1937.
28. ZAC, MOC 1919-1941, fasc. 1, zapisnik sestanka gerentskega sveta z dne 27. 12. 1921; ZAC, MOC 1919-1941, fasc. 106, št. O 3888/25, cestno-policijska reda za Celje iz let 1890 in 1923.
29. Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine (dalje SL dravske banovine), l. 1933, št. 48, str. 675.
30. Prav tam, str. 662.
31. ZAC, MOC 1919-1941, fasc. 80, št. E 5450/38, seznam prevoznikov s tovornimi avtomobili.
32. ZAC, MOC 1919-1941, fasc. 1, Zapisnika sestankov občinskega sveta z dne 11. 11. 1920 in 20. 5. 1920.
33. SL dravske banovine, l. 1931, št. 76, str. 1429-1497.
34. Imena ulic glej: Metka Plank, Imena celjskih ulic in trgov, Celjski zbornik, l. 1987.
35. Arhiv Republike Slovenije, fond Banske uprave dravske banovine, oddelek VIII, fasc.: statistični podatki o avtobusnem prometu, poročila srezkih načelstev o številu vozil.

Zusammenfassung

Die ersten Jahrzehnte des Automobilismus in Celje

Seit dem Erscheinen des ersten Automobils in Celje im Jahre 1908 nahm die Entwicklung des Motorverkehrs relativ schnell zu, denn im Jahre 1913 zählte man in Celje bereits 7 Motorräder, 4 Motorräder mit Beiwagen und 12 Autos. Parallel mit

dem anderen Automobilverkehr entwickelte sich auch der Autobusverkehr. Im Jahre 1911 erwarb die Stadtgemeinde Celje die Konzession für die Autobusverbindung zwischen Celje und dem Kurort Dobrna, plante aber auch die Gründung eines Autobusunternehmens, das mit der Personenbeförderung auf den Strecken Celje-Konjice-Maribor und Celje- Slovenska Bistrica-Ptuj beauftragt werden sollte. Die Realisierung dieses Vorhabens wurde durch den Ersten Weltkrieg verhindert, der zugleich für einige Zeit die Entwicklung des Automobil- und sonstigen Motorverkehrs aufgehalten hat (die Zahl der PKW in Celje war 1921 niedriger als 1914). Von der Mitte der zwanziger Jahre an nahm der Automobilverkehr (und Motorverkehr im allgemeinen) ständig zu, denn im Jahre 1928 zählte man in Celje 30 PKW und 9 LKW sowie 14 Motorräder, zehn Jahre später (1937) aber bereits 94 PKW und 39 LKW sowie 47 Motorräder.

Die Entwicklung des Motorverkehrs brachte auch die Notwendigkeit nach einer Änderung von bisherigen Vorschriften über die Sicherheit im Straßenverkehr. Die straßenpolizeilichen Ordnungen vom Ende des vorigen Jahrhunderts enthielten nämlich keine Bestimmungen über den Automobilverkehr, wohl aber einige Artikel, die später aufgegriffen wurden, als man polizeiliche Sicherheitsbestimmungen über den Automobil- und Motorverkehr entwarf. In der Steiermark erschien eine neue straßenpolizeiliche Ordnung, die bereits 1904 der Existenz des neuen Verkehrsmittels Rechnung trug, ein Jahr später wurden aber neue polizeiliche Sicherheitsbestimmungen herausgegeben, die für ganz Österreich Geltung hatten. Diese blieben bis 1910 in Kraft, als neue erlassen wurden, die auch Vorschriften für Züge mit Motorantrieb enthielten. Viele Bestimmungen über die Sicherheit im Straßenverkehr blieben auch nach Zerfall der Doppelmonarchie in Kraft. Jugoslawien hat die alten k.u.k. Vorschriften über die Sicherheit im Straßenverkehr zur Gänze erst 1929 ersetzt.

Branko Goropevšek

NADOMESTNE DRŽAVNOZBORSKE VOLITVE V SPLOŠNI KURIJI NA ŠTAJERSKEM LETA 1906

Vso Štajersko je konec septembra razžalostila vest o smrti Josipa Žičkarja, državnozbornskega poslanca v splošni kuriji, dekana in župnika v Vidmu ob Savi. Slovenski Gospodar je v nekrologu zapisal, da je bil Žičkar poslanec, "v čigar srcu je bilo veliko veselja do dela. Blag je bil, plemenit je bil. Niti v svoji stanovski službi, niti v javnih službah ni iskal sebe, ampak vedno le korist in čast svojega ljudstva, svojega naroda. Časti ni iskal, a veselil se je, če jo je dobil njegov rojak. Kmetstvo ljudstvo Spodnje Štajerske žaluje tudi odkritosrčno ob njegovem grobu, želi njegovi duši večnega pokoja, a ime Žičkarja bo ostalo med slovenskim kmetom nepozabljeno"¹. Da so štajerski Slovenci resnično spoštovali svojega poslanca, nam priča poleg volitev tudi uspešna akcija zbiranja denarja za Žičkarjev nagrobni spomenik, ki sta jo razpisala in tudi spremljala oba slovenska lista na Štajerskem, celjska Domovina in mariborski Slovenski Gospodar.

Po Žičkarjevi smrti so v državnem zboru na Dunaju ostali samo še trije slovenski poslanci s Štajerskega, zato je vsa slovenska politična javnost zahtevala čimprejšnji razpis novih volitev v peto ali splošno kurijo. S tem bi se lahko izrazil narodni značaj slovenske Štajerske, katere največji del je spadal prav v volilno enoto poslanca pete kurije².

Sprva je z nadomestnimi volitvami slabo kazalo, kajti ministrski predsednik takratne avstrijske vlade, grof Paul von Gautsch, je dne 26. 9. 1905 v državnem zboru za konec septembra napovedal razpust državnega zbora in nove državnozbornske volitve v mesecu oktobru³. Razpusta državnega zbora ni bilo, dopolnilnih volitev za prazno poslansko mesto pa tudi ne, ker je c. kr. namestništvo želelo, da prej poteče funkcijska doba tedanjemu parlamentu⁴.

Kljub slabim obetom pa so klerikalno usmerjeni štajerski politiki pohiteli s pripravami na volitve. Dne 17. oktobra 1905 je bil v Kozjem shod Katoliškega političnega društva za kozjanski okraj. Na shodu so sicer večinoma govorili o volilni reformi⁵, vendar so zahtevali tudi razpis nadomestnih volitev in za Žičkarjevega naslednika predlagali dr. Antona Korošca. V prid Korošca, ki se je tudi sam udeležil shoda, je govoril dr. Jankovič. Udeležence shoda je prepričeval z besedami, da "naj krepko stoje ob volitvah vsi in složno ter polnoštevilno nastopijo", od bodočega kandidata pa zahteval, "da bo poleg narodnosti branil tudi verske svetinje Slovencev"⁶. Na shodu so sprejeli resolucijo, "da se sprejme kandidatura g. dr. Korošca iz Maribora in da se naj dela za njegovo izvolitev"⁷.

Omenil sem že, da štajersko namestništvo volitev ni hotelo razpisati, zato dolgo časa ni bilo znano, ali volitve bodo ali ne. Kampanjo za volitve so razgibali šele 1. marca 1906, ko je bil v Mariboru zaupni shod, ki so ga sklicali državnozborski poslanci s Štajerskega in Slovensko politično društvo. Na zaupnem shodu je dr. Anton Korošec priglasil svojo kandidaturo, vendar so potrditev odložili za pozneje⁸.

Slovenskemu političnemu društvu je sledilo politično društvo Sava v Brežicah, ki se je pridružilo sklepom shoda zaupnih mož v Mariboru in še zahtevalo, *"da se takoj razpišejo volitve v državni zbor za peto skupino, opozarjajoč, da so volitve za pozneje izpraznjene mandate na Srednjem Štajerskem že razpisane"*. V ta namen so zahtevali tudi *"velik javni shod v svrhu določitve kandidata"*⁹.

Ko so dokončno uvideli, da z razpustom državnega zbora ne bo nič, je namestništvo za 29. maj 1906 v spodnještajerski peti kuriji napovedalo nadomestne volitve, morebitno ožjo volitev pa za 1. junij 1906¹⁰.

Prvo se je na razpis nadomestnih volitev odzvalo celjsko politično društvo Naprej, ki je za 22. april napovedalo javno zborovanje, na katerem so potem imeli posvetovanje o kandidatih za volitve, govorili pa so tudi o volilni reformi ter ustanovitvi Narodnega sveta za Slovensko Štajersko¹¹.

Še pred javnim zborovanjem političnega društva Naprej v celjskem Narodnem domu je Slovenski Gospodar v uvodniku objavil besedilo, v katerem opozarja, da je volilni okraj popolnoma slovenski, zato si je treba izvoliti moža, ki ima *"razum za ljudstvo in njegove potrebe, ki mu bo vedel, pa tudi hotel pomagati"*. Od bodočega kandidata so zahtevali:

"1. Da spoštuje in brani večno veljavne nauke, ki jih je Kristus izročil svoji cerkvi, zlasti da bo kot poslanec branil krščanski značaj svetega zakona in krščansko vzgojo mladine v šoli.

2. Da bo odločno zastopal načelo splošne in enake volilne pravice.

3. Da se bo potegoval povsod za povzdigo kmečkega in delavskega stanu, katero je liberalizem doslej najbolj potiskal v stran.

*4. Da se bo boril za popolno enakopravnost z drugimi narodi, cesarju in državi vedno zvestih Slovencev. Kratko, naš poslanec bodi pošten kristjan, značajan narodnjak ter iskren prijatelj kmečkega in delavskega stanu."*¹²

To je bil prvi članek, ki je udeležence shoda v Celju opozarjal kakšnega kandidata morajo izbrati. Slovenski Gospodar v svojih člankih ne prikriva, da te kriterije izpolnjuje samo dr. Anton Korošec, saj nenehoma poudarja, koliko dopisov je prišlo v podporo njegovi kandidaturi¹³.

Propagandi se je pridružila tudi celjska Domovina, vendar je njena akcija temeljila samo na obveščanju volilcev, ni pa agitirala za nobenega od možnih kandidatov, ki

jih je bilo v tem času še veliko. Tako je 20. aprila na naslovni strani objavila velik propagandni letak, s katerim je vabila spodneštajerske Slovence na zborovanje političnega društva Naprej z besedami: *"malokdaj se nudi prilika, da se skupno in od srca razgovorimo o političnih razmerah, o našem položaju in da vsak pove, kar mu je na srcu. Pokažimo, da se zanimamo za vsa vprašanja, ki pretresajo državo in našo deželo, pokažimo svojo zrelost in odločnost"*¹⁴.

Omenjeno zborovanje v Celju 22. aprila je potekalo v *"veličastnem slogu"*, saj se ga je udeležilo *"nad 500 resnih mož iz vseh krajev Spodnje Štajerske"*¹⁵. Čeprav je zbor potekal v vznesenem slogaškem duhu, lahko na njegov račun zasledimo veliko očitkov, češ da politično društvo Naprej ni kompetentno za sklicevanje tovrstnih shodov¹⁶.

Nadomestnim volitvam so posvetili drugo točko. V uvodu so govorili o kandidatih, vendar so poudarjali, da *"zborovanje ni imelo namena določiti kandidata, ampak se je društvo Naprej izrecno omejilo na razgovor ali posvet o kandidatih"*, saj so volitve blizu in *"razgovarjati o kandidatih, to je pravica vsakega posameznika in vsakega društva"*¹⁷.

Besedo je prvi dobil župan Starkl, ki je izjavil, da mora kandidat poznati svoje ljudstvo, posebej kmečki stan, hkrati pa mu mora biti edino geslo: *"Vse za narod, ker klerikalnih in liberalnih neumnosti mi na Štajerskem ne smemo uganjati"*¹⁸. Sledili so predvolilni govori možnih kandidatov, Jakoba Pukla,¹⁹ dr. Povaleja in župnika Zdolška.

Njihovi govori so si bili podobni, saj so se vsi zavzemali za splošno in enako volilno pravico in za blagor slovenskega naroda na podlagi katoliškega programa. Po uradni predstavitvi kandidatov je zahteval besedo dr. Rosina, ki je oporekal, da bi že na tem zboru določili kandidata, prisotne pa opozoril, da je na dnevnem redu samo posvetovanje, ne pa *"definitivno sklepanje"*. Predlagal je resolucijo, v kateri bi zahtevali sklic shoda zaupnih mož iz cele Spodnje Štajerske, sklicali pa bi ga slovenski državno-in deželnozborni poslanci ter nanj povabili tudi zaupnike iz vseh slojev slovenskega prebivalstva. Tako je bila druga točka na celjskem shodu s strani mariborskih udeležencev minirana²⁰. Rosini je nasprotoval dr. Kukovec, ki je menil, *"da je prav, če se govori o kandidatih tudi na javnih shodih"* in da ne smejo nadaljevati s tradicijo preteklosti, ko je *"bilo na zaupni shod poklicanih samo par mož, ki nikakor niso bili predstavniki mnenja celega ljudstva. Dobro je, da se razgovorimo o kandidatih, da jih čujemo, kaj hočejo za nas storiti"*²¹.

Ta besedni dvoboj je že jasno nakazoval bližajoči se razkol v enotni slovenski stranki, saj sta si obe frakciji želeli zagotoviti čimboljše pozicije ali drugače povedano, poslanca iz svoje struje. Tudi Rosinovo miniranje zborovanja lahko razumemo v tem kontekstu, kajti na shodu ni bilo dr. Antona Korošca, voditelja mariborske skupine. Obstajala je namreč možnost, da se bodo udeleženci zborovanja izrekli za enega izmed prisotnih kandidatov, ki so program že predstavili ter tako postavili zaupne može pred izvršeno dejstvo. V tem primeru bi dr. Korošec ostal brez kandidature.

Strast v dvorani je umiril Rebek, ko je poudaril, *"da je peta kurija pravzaprav delavski mandat. Pravično bi bilo, da bi se kot kandidat za to mesto postavil kak delavec"*. Ker pa trenutno delavstvo še ni bilo toliko močno, da bi lahko samo postavilo kandidata, je Rebek predlagal, da bi morali izbrati kandidata, ki se bavi s *"sociologijo delavstva in ki bi bil pripravljen iti mednje"*. Njegov predlog ni požel posebnega odobravanja²². S tem se je druga točka zborovanja političnega društva Naprej končala. Zborovalci niso določili kandidata, so pa sprejeli sklep, naj bo 10. maja v Celju novi volilni shod zaupnikov.²³ Zbor društva se je zaradi pozne ure razšel predčasno, z besedami starosta dr. Jura Hrašovca: *"Bog živi našo domovino. Bog živi naš slovenski narod in črna zemlja naj pogrezne onega, kdor bi hotel rušiti našo edinost in slovo na Spodnjem Štajerskem"*²⁴. V teh stavkih je čutiti željo po enotnem, slogaškem nastopanju štajerskih politikov, vendar so bližajoče volitve pokazale, da je bila to le pobožna želja stare in preživele garniture slovenskih politikov na Štajerskem.

Istega dne kot celjsko zborovanje društva Naprej je bil shod volilcev tudi v Sv. Lovrencu v Slovenskih goricah (danes Juršinci), kjer so volilci želeli za kandidata dr. Antona Korošca. Slovenski Gospodar je o tem shodu obširno poročal.²⁵ Da je skupina v Mariboru na vsak način želela za kandidata dr. Korošca, nam priča tudi uvodnik v omenjenem listu, v katerem kritizirajo zborovanje v Celju. Za njih je bila *"volitev poslancev resna reč, ki se ne da rešiti z babničnimi besedami, s kričanjem in ploskanjem, ampak je treba pametnega in resnega poudarka"*. Vehementno so zatrjevali, da je *"za ogromno večino tega volilnega okraja vprašanje o kandidatu rešeno. Naš kandidat je g. dr. Anton Korošec v Mariboru"*²⁶. V Koroščevo korist je govorilo tudi njegovo poznavanje celotnega volilnega okrožja. Ostale kandidate so označili za neprimerne, posebej Pukla in Povaleja, saj da sta *"veliki večini volilcem popolnoma neznana in zato tudi ona ne moreta poznati razmer in potreb obsežnega volilnega okraja"*, je menil uvodničar v Slovenskem Gospodarju²⁷. Da bi svojo upravičeno zahtevo še podkrepili, so zapisali, da *"vsak okoliš pač ne more imeti svojega kandidata in poslanca. Sedanji zbor bo trajal le še kratko časa, a tu se bodo sklepale še važne reči. Naš poslanec torej mora biti mož, ki je že podkovan v politiki, ne pa da bi se šele kot novinec učil"*²⁸.

Zanimivo je tudi nadaljevanje, v katerem zavračajo očitke na račun Korošca, češ da ni kmet in zato ne more biti predstavnik kmetov. Zapisali so: *"Če kdo zna orati in kopati, pa dobro govoriti, še zavoljo tega ni zrel za poslanca. Tudi ni res, da bi le tisti mogel pomagati kmetu, ki sam nosi kmečko breme, kajti potem bi bolniku samo tisti mogel pomagati, ki ima sam takšno bolezen"*.²⁹ V takšnem slogu se uvodnik nadaljuje, proti koncu pa že kar zahteva, da shod zaupnih mož proglasi dr. Korošca za uradnega kandidata, saj kot *"sin kmečkih staršev natančno pozna kmečke in delavske potrebe, je izučen sociolog in se zelo resno peča zlasti z agrarnim vprašanjem"*³⁰.

Slovenskemu Gospodarju je torej uspevalo tisto, česar ni političnemu društvu Naprej: zahtevati svojega moža za uradnega slovenskega kandidata. V tem smislu lahko razumemo Rosinovo miniranje volilnega shoda v Celju, kajti klerikalni predstavniki bi, zaradi odsotnosti dr. Korošca na shodu, izgubili veliko priložnost za

zmago, in to v času, ko je bilo treba zasesti čimboljše politične pozicije. Da so se zavedali pomembnosti časa, nas lahko prepriča tudi poziv volilcem, objavljen v mariborskem listu, v katerem so opozarjali, da bo tokratni volilni boj neizmerno hud, kajti *"vse kar je nemškega in liberalnega, bo šlo s strastjo v boj proti dr. Korošču"*³¹.

Še pred volilnim shodom zaupnikov v Celju je bil v prid kandidaturi dr. Korošca volilni shod v Sv. Benediktu (danes Benedikt) v Slovenskih goricah, kjer so volilci natančno izrazili svoje poglede na bodočega poslanca. Mnenja so bili, da se bo moral boriti zlasti proti sklenitvi *"postave za ločitev svetega zakona in odstranitvi verouka iz šol, kakor to hočejo brezumni liberalci in pa socialdemokrati"*³². Skratka, delovati mora v korist verske, politične in gospodarske koristi naroda. Poudarili so tudi, da naj nikogar ne moti, če je dr. Korošec duhovnik, saj ravno ti ljudje najbolj poznajo položaj slovenskega ljudstva³³.

V tem, že predvolilnem vzdušju, je bil 10. maja 1906 v Celju shod zaupnikov, ki so ga sklicali spodnještajerski slovenski poslanci. Na shodu so za skupnega slovenskega kandidata izvolili dr. Antona Korošca³⁴.

Pričakovana potrditev, ki je bila plod že prej prenapete agitacije, pa vseeno ni minila brez zapletov. Pred shodom so zaupniki prebrali pismo nadučitelja Gradišnika iz Celja, v katerem je v imenu celjskih učiteljev izjavil, da dr. Korošca nočejo za kandidata. Tudi ostali liberalno usmerjeni Celjani so se kandidaturi dr. Korošca uprli in za kandidata priporočali vojniškega župnika Voduška. V tem vzdušju so klerikalni zaupniki le s težavo prepričali udeležence, da je najprimernejši prav njihov kandidat. Posebno sta se zanj zavzela kozjanski zdravnik dr. Jankovič in poslanec Robič, ki sta navzoče obvestila, da so poslanci že poprej enoglasno sklenili priporočiti dr. Korošca za kandidata. Po daljši razpravi so glasovali in za dr. Korošca se je odločilo 88, za župnika Voduška pa 29 zaupnikov³⁵. Tako je postal uradni kandidat slovenskih štajercev dr. Korošec, vendar njegova kandidatura, kot bomo videli v nadaljevanju, ni bila povsod prijazno sprejeta, posebno ne med celjskimi liberalci in zasavskimi delavci.

Prva reakcija na potrditev Koroščeve kandidature je bil shod Slovenskega pazniškega in delavsko podpornega društva v Trbovljah, dne 13. maja. Shod, na katerem se je zbralo nad 500 ljudi, po večini delavcev, se je izrekel proti kandidaturi dr. Korošca. Glavni nasprotnik tej kandidaturi je bil socialdemokrat M. Čobal,³⁶ ki se je v svojem govoru zavzel za lastnega, delavskega kandidata in predlagal Ivana Rebeka, ključavničarskega mojstra iz Celja³⁷. Na shodu so močno kritizirali tudi postopek izbire kandidata. F. Roš³⁸ je shod v Celju označil kot *"terorizem, s katerim se je pritiskalo na zaupne može"* in tudi on je za delavskega kandidata podprl Rebeka. Rošu so z navdušenjem pritrdili tudi hrastniški delavci in nato so Rebekovo kandidaturo tudi formalno sprejeli. Ivan Rebek je kandidaturo sicer odklonil, češ da ne bo rušil sloge med štajerskimi Slovenci, je pa istočasno izjavil, da *"ne more delavcem zabranjevati prostega mišljenja ob volitvah"*³⁹. S tem je dal posredno vedeti, da ga mandat zanima, vendar se bo raje držal strankarske discipline.

Pričakovano so reagirali tudi Nemci in nemškutarji, saj so postavili svojega "večnega nemškutarskega kandidata, orehovskega prvaka Bračka" (uradna kandidatura se je glasila na ime Franz Wratschko)⁴⁰. Pri kandidaturi slednjega moramo poudariti, da se je nemška stran odločila svojo voljo prikazati posredno, preko Štajerc-Partei, stranke, ki je bila v tem času glavni zagovornik nemštva na podeželju Spodnje Štajerske. Zato so vso predvolilno agitacijo izvajali v listu Štajerc, nemški listi, predvsem celjska Deutsche Wacht⁴¹, pa so volitvam posvečali relativno malo prostora.

Predvolilni boj

Predvolilna borba in propaganda za posamezne kandidate zahteva posebno obdelavo, saj je bilo zanju značilno nenehno stopnjevanje polemičnih situacij. Bliže, ko so bile volitve, bolj je bil predvolilni boj oster.

V predvolilni propagandi lahko ločimo dve fazi. Prva je obdobje, v katerem so glavni akterji svoje kandidate le predstavljali, jim pripravljali volilne shode, kandidatovo dotedanje delovanje pa prikazovali samo v superlativih. Druga faza je temeljila na verbalnem napadanju nasprotnih kandidatov, naštevanju njihovih dosedanjih zmot in celo servilnosti, z namenom, da čimbolj kompromitirajo nasprotnika. Hkrati so zavračali očitke nasprotnih taborov na račun svojega kandidata. Predvolilna propaganda je torej potekala v nenehnem spopadanju in diskreditaciji, pogosto pa je zašla celo v cinizem in nekulturno izražanje, ki ga lahko prebiramo v takratnih glasilih.

V predvolilnem volilnem boju je prednjačil predvsem mariborski list Slovenski Gospodar, ki je v vsaki številki postregel z novimi dokazi o pozitivni dejavnosti dr. Korošca in poudarjal, da agitacija za dr. Korošca sploh ne bi bila potrebna, saj ga najbolj priporočajo "strastni napadi nemških, nemčurskih in liberalnih listov, kateri vidijo v njem svojega hudega nasprotnika". To so potrdili z večkrat omenjenim stavkom: "Kogar se najbolj boje, tega najbolj napadajo"⁴². Posebno pozornost so posvečali volilnim shodom, ki se jih je udeleževal tudi dr. Korošec; vsakega so označili za veličastnega.

Prvi takšen shod je potekal v Sv. Lovrencu v Slovenskih goricah (danes Juršinci) že 22. aprila, kjer je bilo "za ogromno večino vprašanje o kandidatu že rešeno", saj so si želeli samo dr. Korošca⁴³. V Sv. Benediktu (danes Benedikt) v Slovenskih goricah, teden dni kasneje, so označili mariborskega prefekta kot "korajžnega in talentiranega moža"⁴⁴.

Po shodu zaupnikov v Celju, kjer je postal dr. Korošec uradni kandidat Slovenskega političnega društva, je Slovenski Gospodar zabeležil prav vsak volilni shod. V nedeljo, 13. maja, je dr. Korošec priporočal svojo kandidaturo v Sv. Pavlu pri Preboldu (danes Prebold), kjer je veleposestnikom znal veliko povedati o tem, kako bi se lotil hmeljarskih težav⁴⁵, popoldan pa je v Št. Juriju ob Taboru (danes Tabor)

zbranim obljubljal železniško povezavo s Kranjsko. Slovenski Gospodar je bil nad obema shodoma navdušen, saj je *"vsakdo moral sprevideti, da si kmetje ne morejo želei bolj gorečega zagovornika kmečkih teženj"*, kajti izvajanja kandidata se *"niso gibala v praznih besedah"*⁷⁶.

Istega dne so imeli volilni shod tudi v Sv. Križu pri Slatini (danes sestavni del Rogaške Slatine), ki ga je tudi vodil Korošec, vendar ne dr. Anton, ampak njihov domači nadžupnik Franc. Očitno je bil dovolj prepričljiv, saj so se zborovalci *"ob velikem navdušenju"* odločno izjavljali za kandidaturo dr. Antona Korošca in sklenili, da *"obljubijo le njemu svoje glasove"*⁴⁷.

Sredi tedna je *"državnozborni kandidat dr. Anton Korošec razvijal svoj program"* v Šoštanju. V svojem govoru je obljubljal *"neustrašen boj za narodnostne, kulturne in gospodarske koristi"* slovenske Štajerske, zbrane šaleške volilce pa navduševal s priljubljeno parolo *"proč od Gradca"*. Ob tem so bili tržani zelo radovedni in so dr. Korošcu postavljali številna vprašanja, tudi o njegovem stališču do kranjske politike. *"Kandidat je na vsako vprašanje odgovoril točno in stvarno, tako da je bila nazadnje njegova kandidatura z velikim navdušenjem sprejeta"*⁴⁸, je Slovenski gospodar zaključil poročilo s shoda.

V nedeljo, 20. maja, je dr. Korošec počastil volilna shoda v Sv. Lovrencu na Dravskem polju (danes Lovrenc) in ponovno v Sv. Lovrencu v Slovenskih goricah. Na Dravskem polju je volilcem obljubljal regulacijo Polskave, vendar so kmetje hoteli vedeti tudi, kako bo z lovskim vprašanjem, takrat zelo aktualno temo. Kot kaže, je bil kandidat istega mnjenja kot kmetje, saj so se na shodu *"enoglasno izrekli za kandidaturo dr. Korošca, kot vnetega in znanega zagovornika kmečkih koristi"*⁴⁹. Na območju, kjer je življenjski utrip usmerjala tudi vinska trta, so prav tako proglasili *"enoglasno in z burnimi živio-klici dr. Antona Korošca kot kandidata za peto skupino"*. Šentlovrenčani so bili tako navdušeni, da so celo *"sklenili lepo zborovanje s slava klici na papeža in cesarja"* ter na ta način izrekli svojo vdanost veri in domovini⁵⁰.

Istega dne so imeli volilno zborovanje tudi v Slovenj Gradcu. Čeprav se dr. Korošec zborovanja ni udeležil, njegovi privrženci zaradi tega niso imeli veliko težav s prepričevanjem volilcev, saj so bili le-ti pripravljeni *"soglasno voliti"* kandidata Slovenskega političnega društva. Z izjavo, da *"drugih kandidatov tu ne poznamo in ne priznamo"*, so dali jasno vedeti, da pri njih dr. Korošcu nasprotni kandidati nimajo nobenih možnosti⁵¹.

Na dan Vnebohoda, 24. maja, je dr. Korošec zboroval po Zgornji Savinjski dolini, kjer je na shodih v Nazarjah in na Ljubnem ob Savinji prepričeval že prepričane⁵². Škoda, da dr. Korošec isti dan ni mogel prisostvovati volilnemu shodu v svojo korist v Šmarju pri Jelšah. Tam je dr. Somrak priporočal uradnega kandidata, vendar to na ljudstvo ni naredilo posebnega vtisa, ker so bili prepričani pristaši mariborskega prefekta že nekaj časa, saj so nabiti letaki v trgu morali vsakega prepričati, na čigavi strani so šmarski volilci⁵³.

Ob vsem tem se ne moremo znebiti vprašanja, zakaj je dr. Korošec toliko potoval po celjskem političnem okraju, medtem ko je v Podravju in Slovenskih goricah obiskal relativno malo volilnih shodov. Z gotovostjo lahko trdimo, da so se mariborski klerikalci bali, da Savinjska dolina ni tako prepričljivo na njihovi strani, kot so izjavljali v svojih listih. K tej trditvi nas lahko vodi tudi pisanje na prvih straneh Slovenskega Gospodarja, kjer za svoje stvarne in navidezne nasprotnike uporabljajo prav nizkotno izrazoslovje, zmerjajo jih celo z izdajalci naroda.

Sprva (npr. Slovenski gospodar, 17. maja 1906) so o svojih nasprotnikih, predvsem liberalnih, pisali dokaj zmerno. Omenjali so *"strastno agitacijo"* proti dr. Korošču s strani učiteljstva in zavračali očitke, da je bil njihov kandidat nasprotnik učiteljskega stanu in šolstva, z argumentom, da je *"šola tako imenitna javna naprava"*, da se o njej pač mora javno govoriti in pisati, to pravico pa ima tudi njihov kandidat, saj je navsezadnje *"šola zavoljo ljudstva, ne pa ljudstvo zavoljo šole"*⁵⁴.

Manj prizanesljivi so bili do trboveljskih delavcev, ki so na svojih shodih *"napadali dr. Jankoviča in dr. Korošca"*. Oparekali so jim njihovega kandidata Rebeka ter klicali: *"Kam pa pridemo, če bo vsak imel svojega krajevnega kandidata. Naš skupni kandidat je dr. Korošec in za njega v boj, sicer zmaga kandidat meščanov (?) orehovski Bračko"*⁵⁵.

V naslednji številki Slovenski Gospodar prinaša na prvi strani letak, na katerem poziva *"cenjene volilce"*, naj volijo moža, *"ki je slovenske matere, ki spoštuje mili materin jezik, ki se bo potegoval za čast, za svobodo in pravice slovenskega ljudstva"*⁵⁶. Z letakom so opozarjali na nemškutarje, *"ki hočejo vsiliti Vračka, ki je v službi tiste stranke, ki bi najrajši v žlici vode vtopila vse Slovence"*⁵⁷. Posredno so tako napadli vse tiste Slovence, ki so nasprotovali kandidaturi dr. Korošca: *"Ne poslušajte tistih, ki pomagajo nemčurjem s tem, da hočejo zmešnjavo napraviti med Vami, ki hočejo na Štajerskem zasejati bratomorni boj"*⁵⁸.

Kampanji proti drugače mislečim Slovincem so posvetili več prostora v nadaljevanju, ko so označili protikandidate dr. Korošca. V svojih člankih je časopis razgalil *"podtalno delovanje"* slovenskih liberalcev, ki so hoteli (trditev lista) *"najprej razcepiti duhovščino ter postaviti v osebi župnika Voduška protikandidata, češ naj se ravsaajo in kavsajo med seboj, mi pa se jim bomo smejali"*. Dodal je še, da so v zadnjem času liberalci začeli *"havzirati še s ključavničarskim mojstrom Rebekom iz Celja"*. Pri tem so navedli Rebekovo odklonitev kandidature, čeprav so bili mnenja, da bodo *"liberalci z g. Rebekom še nadalje ribarili v kalnem, samo da delajo zmešnjavo"*⁵⁹. *"Takšni so mladi liberalčki, ki hočejo raznesti tudi na Štajersko kal razpora! To so ljudje, kateri se sicer sramujejo kmeta in ga ne pogledajo, le ob času volitev lazijo okoli njega"*, je komentiral Slovenski Gospodar. Pri tem je zatrjeval, da *"kdor hoče mir na Štajerskem, bo volil dr. Korošca in se ne bo dal zapeljati od ljudi, katerim je ljudski blagor deveta briga"*.

Svoje nasprotnike je zmerjal za izdajalce, "saj vsi, ki delajo za Rebeka, Voduška, Strmška ali koga drugega, so izdajalci, grdi podli izdajalci", ter jim sporočal: "Črna zemlja naj pogrezne tistega, kdor ruši disciplino! Fej jih!"⁶⁰

Predvolilna agitacija je dosegla vrh s posebno številko, ki je izšla z enim samim namenom: še v zadnjem trenutku pridobiti neprepričane volilce⁶¹. Celotna številka je bila namenjena zavračanju očitkov Štajerca na račun dr. Korošca. Pri tem so argumente izdatno podkrepili z verbalnimi napadi in zmerjanjem nasprotnikov. Slovenske liberalce so označili kot ljudi, "ki več ne poznajo postave božje, ki so nahujskani iz Ljubljane in najeti od nemčurjev. To so izdajalci, ki hočejo napraviti zmešnjavo med nami in tako pomagati nemčurjem do zmage"⁶².

Očitki so leteli tudi na celjsko Domovino, ker je objavila oglas, v katerem so "neodvisni" predstavljali svojega kandidata, Ivana Rebeka. Celjske voditelje so opozarjali, da na "žalosten način razbijajo slovo", saj s takim nastopom delajo samo za Wratschka, "kajti Rebek ne bo izvoljen in sploh ne pride v poštev", v podkrepitev pa še dodali, da Rebek "volilnih okrajev sploh ne pozna, ker je rodom Kranjec"⁶³. Povsem drugačen pristop so imeli do nemškutarskega kandidata. Tudi na višku predvolilne borbe Wratschku v Slovenskem gospodarju niso posvečali veliko prostora. So pa vsaki omembi Wratschkovega imena dodali izraze, s katerimi so nasprotnikovo ime dobesedno izničili. Še največ prostora so Wratschku namenili v posebni številki, ki je izšla nekaj dni pred volitvami. Že takoj v uvodu so z mastnim tiskom oznanili, da "Vračko ni zmožen za kandidata, ker je star in bolan", poleg tega pa "Vračko ni naš prijatelj, ampak hlapec naših zagriženih sovražnikov". V nadaljevanju so Wratschku celo oporekali, da bi bil kmet, češ da "največ časa presedi po gostilnah in se vozi okoli"⁶⁴.

Pravo nasprotje Slovenskemu Gospodarju je bila Domovina, saj v njej agitacije skoraj ni bilo zaslediti. Domovina je objavila le nekaj člankov, v katerih je predvsem povzemala predvolilno vzdušje na terenu, medtem ko komentarjev ni objavljala. Njeno ravnanje lahko razumemo, saj je bila v navzkrižnem ognju med mladimi celjskimi liberalci in starejšimi, slogaško usmerjenimi politiki, ki so v tem času celjskemu listu še krojili uredniško politiko. V slogaškem duhu se je Domovina zavzemala za enotno nastopanje volilcev in poudarjala, da "ako se nasprotstvo zavednih Slovencev ne pomiri, ako bodo mnogi glasovali proti dr. Korošču za druge kandidate, mnogi sploh ne bodo volili, mnogi med nami pa bodo volili za Wratschka, potem utegnemo štajerski Slovenci iznenaditi svet z dogodkom, za katerega zvest slovenec ne more misliti brez večje žalosti"⁶⁵. V tem članku razberemo zaskrbljenost in določeno resigniranost pisca, ki se je bal rezultata volitev, predvsem pa politične prihodnosti slovenskega naroda na Štajerskem. Bralce je pozival: "Ako hočemo kaj veljati pred svetom, moramo se zatajiti na korist celokupnosti", saj je to edina možnost za zmago narodove časti⁶⁶.

Čeprav je Domovina pisala in agitirala v slogaškem duhu, pa lahko zasledimo tudi objavo provokativnega inserata, v katerem je t. i. "neodvisni volilni odbor" na celotni

zadnji strani propagiral svojega kandidata, Ivana Rebeka, ključavničarskega mojstra iz Celja. V volilnem razglasu so opozarjali, da je zaupni shod v Celju 10. maja "pod pritiskom postavil dr. Korošca, ki nam je znan le po strankarski strasti in ki hoče kranjske medsebojne prepire vpeljati tudi na Štajerskem". To pa je bil tudi edini razlog, da so neodvisni postavili Rebekovo kandidaturo. Hkrati so zavedne Slovence pozvali, naj se ne ustrašijo glasovati za Rebeka in tako pokažejo, "da je ljudska volja silnejša, nego volja posameznikov"⁶⁷.

Dr. Anton Korošec

Uredništvo Domovine in njen takratni glavni urednik Vekoslav Špindler so se po tem "izgredu" znašli v kočljivem položaju, saj so jim iz Maribora očitali, da rušijo slogo in jim grozili s klicem: "Črna zemlja naj pogrezne tega, kdor se ne uda sklepu zaupnega shoda"⁶⁸.

Napako so poskušali popraviti že v naslednji številki, ko je uredništvo objavilo dvoumno pojasnilo v zvezi s provokativnim oglasom. V njem so se distancirali od

vsebine in opozorili, da gre za plačan inserat, ki jih urednik ne pregleduje. Da je oglas izšel brez vedenja Vekoslava Špindlerja, je seveda težko verjeti. To dokazuje že naslednji članek v Domovini, ki v mastnem tisku sporoča, da so zbrani zaupniki slovenskega učiteljstva na Štajerskem v Celju soglasno sklenili dati svoj glas Ivanu Rebeku, ne pa dr. Korošču⁶⁹.

Huda reakcija na račun objavljenega oglasa, v katerem so "neodvisni" (beri liberalci) nastopili proti dr. Korošču, je vseeno dosegla svoj namen, saj je v naslednjih številkah Domovina posvečala več prostora uradnemu slovenskemu kandidatu, se je pa imena dr. Korošca namerno izogibala.

Predvolilna agitacija Domovine je temeljila predvsem na diskreditiranju nemškutarskega kandidata. Wratschka pa se je z vso silo lotila šele potem, ko so socialdemokrati v Revirjih javno izjavili, da bodo raje volili kandidata Štajerc-Partei, kot pa klerikalca dr. Korošca. Domovina je o Wratschku pisala naslednje: *"To je delavec, da vam ga ni para, s polnim mošnjičkom in debelim trebuhom"*⁷⁰ in apelirala na slovenske delavce z besedami: *"menda imate vsi, akoravno ste socialdemokrati, vendar toliko časti v sebi, da se ne bodeste dali zapeljati in da ne bodeste volili takih delavcev"*, ampak samo slovenskega kandidata⁷¹.

Istega dne je celjska Domovina objavila tudi poziv slovenskih štajerskih poslancev, v katerem so pozivali volilce k slogi na volitvah. V imenu narodne discipline so zahtevali, da se volilci teh volitev udeležijo in glasujejo za kandidata, ki ga je potrdila večina na zaupnem shodu⁷². Svojo agitacijo je Domovina končala v članku, ki je izšel dan pred volitvami. V njem je sicer polemizirala z očitki Slovenca, češ da je Domovina trdoglav, neznačajan in najbolj korumpiran slovenski list, vendar istočasno sporočala, da bo dr. Korošec skoraj gotovo izvoljen že na prvih volitvah. Slovenske volilce je opozarjala, da nemškutarji *"na vse kriplje"* agitirajo za Wratschka in da je zmaga nemškutarskega kandidata mogoča, posebno v primeru, če slovenski volilci ne bodo volili v večini za dr. Korošca ali če se volitev sploh ne bodo udeležili. Pri tem se je nostalgичno spominjala složnih nastopov pred leti in ugotavljala, kakšna škoda je, *"da ni bilo mogoče zediniti štajerske Slovence v delo za enega kandidata"*⁷³.

Čeprav je veliko možnosti pripisovala tudi *"Slovincu g. Rebeku, ki utegne dobiti tudi lepo število glasov"*⁷⁴, pa je bila njena politična pot jasna, boj za slogo tudi vnaprej, pa naj to stane kolikor hoče.

Propaganda nemškega in štajercijanskega tabora zahteva posebno pozornost, saj se ni direktno posluževala nemških listov, temveč lista Štajerc, ki je izhajal na Ptujju že od leta 1900. Zakaj so se Nemci odločili propagirati svojega kandidata preko nemškutarskega lista, ki je izhajal v slovenščini, je povsem jasno. List Štajerc, v katerem ne srečamo slovenskim političnim prvakom prijaznih besed, kjer je glavna parola protislovenstvo, je gradil svojo uredniško politiko na demagogiji, za katero so bili preprosti ljudje hitro dovzetni. Štajerc se je "boril" za preprostega človeka, kateremu grenijo življenje klerikalci in ostali "prvaki". Njegove poglavitne funkcije,

krepitev nemškega elementa na deželi, pa v tej demagogiji neposredno ni bilo zaznati. Nemci in nemškutarji so bili mnenja, da lahko njihov kandidat zmaga le, če ne bo predstavljen kot kandidat nemške stranke, ampak kot kandidat preprostega ljudstva, še posebej zato, ker je bil mandat v splošni kuriji namenjen prav tem slojem prebivalstva. Iz teh razlogov v ostalih spodnještajerskih nemških listih ne srečamo pretirane propagande, razen nekaj dni pred volitvami, ko se je jasno pokazalo, čigav kandidat je Wratschko, saj ga je Deutsche Wacht označila za kandidata meščanov in tržanov, s tem pa razgalila dvolično politiko lista Štajerc⁷⁵.

Začetek predvolilne agitacije je temeljil na demagoškem opisovanju razmer na deželi. Štajerc je pri tem uporabljal sposobnost manipuliranja z emocionalnimi izrazi in frazami, s katerimi je skušal narediti vtis zaskrbljenosti nad življenjem preprostih kmetov. V članku, kjer je Štajerc predstavil kandidata Wratschka, lahko na začetku preberemo: *"Kako težavno je danes za kmečki stan, to je vsakomur jasno. Kmetič mora s svojo družino v potu svojega obraza skrbeti za svoj vsakdanji kruh. Njegove žulave roke in brazde na čelu so le dokaz mučnega, trdega dela in velikih skrbi. Od ranega jutra do pozne noči se peha, da ima on, žena in otroci kaj jesti. Dandanes se mora kmet, obrtnik in delavec krvavo boriti za svoj obstanek. Kadar ima najlepše upanje, da se mu bo letina obnesla in posrečila, pa ga zadene huda ura, toča, mraz in mu v trenutku uniči z žulji obdelano polje in vinograde in ako mu zboli njegova draga gospodinja in otroci in vse to so težki križi, ki jih mora nositi celo življenje! Davki rastejo iz leta v leto in ti, uboga duša, nimaš od nikod pričakovati pomoči"*⁷⁶... Ob takšnem "neznosnem stanju" so pozvali "napredne volilce", da si morajo izbrati iz vrst kmetov svojega kandidata, ki jim bo voljan pomagati, *"ne pa farja ali dohtarja"*. Po mnenju lista Štajerc bi moral biti kandidat kmetov povsem drugačen, kot so *"prvaško- klerikalni poslanci"*, ki se borijo samo *"proti drugim nacijam"*⁷⁷. Svoje bralce je opozarjal, da bodo *"prvaško- klerikalni"* voditelji kmečki stan v kratkem spravili na beraško palico, saj *"kmet, obrtnik in delavec nimajo nič od dvojezičnih napisov in pečatov"*; za katere v *"državnem zboru hinavsko vpijejo"*⁷⁸.

Ker je sveta dolžnost kmeta, izbrati si svojega poslanca, je to rad storil Štajerc *"na prošnjo napredne stranke"*, ki je svojega kandidata predstavil kot kmeta, *"kateremu so njegovi starši privoščili in preskrbeli višješolsko izobrazbo. Ta priden, pošten in značajan mož je ponos kmečkega stanu, vzor kmeta ne le v svojem okolju, temveč v celi spodnještajerski deželi, kratkomalo: Vračko (Štajerc je vedno zapisal ime Vračko v slovenski obliki) je mož, kakih žolibog je malo"*⁷⁹.

Hkrati se je list Štajerc zavedal, da je mandat v splošni kuriji namenjen tudi delavcem, zato je nenehno naglašal, da Wratschko *"bode zastopal koristi kmetskega, obrtniškega in delavskega ljudstva"*⁸⁰. Nenehno pa je kritiziral slovensko politiko, posebno njene *"prvaško- klerikalne"* voditelje. Vedel je celo povedati, kako poteka delo v slovenski politiki in za primer navedel volilni shod zaupnih mož v Celju: *"V kotu se zbere par duhovnikov, ki se brigajo raje za gostilniško politiko kot za cerkev, par prvaških advokatov, ki imajo edino to misel, kako izprežati iz kmeta zadnje krvave*

Ivan Rebek

*krajcarje, par zapeljanih ovčic, ki ne vedo kaj delajo in se jih za nos vodi in tako gospoda izbere pri čaši mimo celega ljudstva kandidata*⁸¹.

Zanimivo je, da je Štajerc začel propagandno kampanjo sorazmerno pozno, saj je svojega kandidata predstavil šele 13. maja, torej v času, ko je slovenska stran že prirejala predvolilne shode. Njegova strategija je temeljila pretežno na diskvalifikaciji nasprotnikov, predvsem dr. Antona Korošca.

V prvem, uvodnem članku, ki ga je namenil volitvam, je Štajerc sporočal svojim pristašem, da je eden izmed kandidatov za poslanca, dr. Korošec, poznan kot *"filipos", ki v mariborski cunji (izraz za Slovenski Gospodar) vedno le napada in blati, saj on sovraži vse, ki so slučajno drugega mišljenja*⁸². Dr. Korošca označuje tudi kot večnega kandidata⁸³ in *"brezvestnega hujskača, katerega je treba izločiti iz javnosti"*. Pri tem celo *"po domače pove"*, da je dr. Korošec mož *"katerega so vrgli iz lastne hiše na cesto in v jarek"* in da je sramota za Spodnjo Štajersko, *"da se ravno tega fanatičnega črnuha ljudstvu za poslanca vsiljuje"*, ki mu je *"lastni žep in rimski vzor vse, ljudstvo pa deveta briga"*⁸⁴. Z besedami: *"Ta napihnjeni mlad duhovnik, ki se muza jako rad okoli žensk, misli menda, da je politika tudi le babja igrača"*, so mu očitali tudi hedonistično življenje in ga s tem hoteli očrniti pred preprostim in verujočim ljudstvom. Zahtevali so, da pusti politiko; da naj raje *"bere, latinsko mašo, kmeta pa naj kmet zastopa"*⁸⁵.

S podobnim, čeprav nekoliko bolj zmernim tonom, je volitve prikazovala Deutsche Wacht. Že v uvodu sem omenil, da se je ob volitva držala bolj ob strani, predvsem zaradi pragmatičnih razlogov. Nemci so se zavedali, da imajo priložnost dobiti mandat samo, če ne nastopijo kot Nemci. Zato so v boj poslali Štajerca, ki je na prefinjen način vodil politiko nemških interesov na podeželju kot kmečka stranka, na antiklerikalni podlagi.

Jezik, ki ga je Deutsche Wacht uporabljala, je bil prav tako usmerjen protiklerikalno, vendar se je od Štajerca ločil v eni bistveni stvari, v poudarjanju meščanskega elementa. Za Deutsche Wacht je bil Wratschko tudi kandidat nemških mest in trgov⁸⁶. Njena volilna propaganda je temeljila na nenehnem poudarjanju *"svobodomiselnosti in naprednosti"*⁸⁷ ter iskanju ugodnega trenutka, ko bi klerikalcem (beri Slovencem) izmaknili volilni okoliš pete kurije.

V svojih člankih Deutsche Wacht nenehno omenja problem *"zlorabe prižnic in spovednic"* s strani slovenskih klerikalcev⁸⁸, zato poziva nemške volilce v trgih in mestih, da volijo Franza Wratschka. In dodaja: *"Ne samo želimo, mi smo tudi dolžni dati podporo stranki Štajerc, ki se v prvi vrsti bori proti klerikalizmu, zato se obračamo na nemške volilce imenovanih mest in trgov s klicem na volitve!"*⁸⁹ Poseben pomen je Deutsche Wacht pripisovala tudi političnemu razkolu v slovenskem taboru in ugotavljala, da ima dr. Korošec veliko nasprotnikov. Wratschka je prikazovala kot zanesljivega kandidata, *"katerega 16-letno delovanje kot okrajnega načelnika priča o njegovi marljivosti in njegovem čvrstem mišljenju"*⁹⁰. Pripisovala mu je tudi veliko možnosti za zmago na volitvah, kajti *"delavstvo glasuje proti Korošču, učiteljstvo agitira proti njemu, znotraj kmetstva pa prihaja prav tako do omembe vrednega gibanja proti*

temu možu"⁹¹. Prebivalce mest in trgov je pozivala, da glasujejo za Wratschka, kajti to je izredna priložnost, da se s skupnim delom razbijejo *"spone klerikalizma, ki grozi našim najobčutljivejšim interesom"*⁹².

V naslednji številki se je predstavil tudi "nemški volilni odbor"⁹³, ki je v volilnem proglasu predstavil pomen volitev in posledice morebitnega poraza. Za nemške volilce naj bi bil dan volitev *"odločilna bitka"* zoper *"s sovraštvom do Nemcev prežetih klerikalnih prvakov"* na čelu z dr. Korošcem. Izvolitev slednjega bi pomenila izvolitev *"kaplanokracije, ki bi po kranjskem vzoru morala povzročiti najhujše ljudsko sovraštvo, poneumljenje in tudi bedo"*, zaradi tega je Deutsche Wacht pozivala volilce k *"preizkušeni moški disciplini"*.

Nemški volilni odbor je prav tako uporabljal diskvalifikacijske metode in mu ni bilo tuje niti Štajerčevo izrazoslovje. Tudi Deutsche Wacht je dr. Korošču očitala, da se je sam ponujal za kandidata. Očitali so mu celo, da je nasprotnik kmetov, kar so podkrepili z izjavo, ki naj bi jo širil med ljudstvom, ko je bil še študent. Izjavljal naj bi, da *"za kmeta ni potrebna pečenka, da so zanj dovolj dobre poljščine, in da kmetičam ni treba piti druge kave kot tiste, ki zraste na njihovih njivah, namreč grah in fižol. Torej za kmeta krompir, za duhovno gospodo pečenka; za kmetice fižol, za farovške kuharice pa njihova kava"*⁹⁴.

Deutsche Wacht je omenjala tudi Rebekovo kandidaturo, vendar samo v enem članku, kjer pa je oznanila, da nima Rebek nobene možnosti za zmago, posebno ker računa na glasove delavcev, te pa naj bi dobil Wratschko. Rebeku očita tudi kameleonstvo v politiki, saj se *"kaže za liberalca, medtem ko je bil prej glasnik najbolj črnega klerikalizma"*⁹⁵.

Če analiziramo predvolilno kampanjo na nemški strani, lahko ugotovimo, da je bil njihov boj usmerjen predvsem proti dr. Antonu Korošču, manj pa proti kandidatu Rebeku. Nenehno so poudarjali nevarnost razmaha slovenskega klerikalizma na Štajerskem, katerega je predstavljal zadnji skupni uradni kandidat slogaško usmerjene Slovenske stranke. Omenjena politična struja je vse bolj prevzemala niti slovenske politike na Štajerskem, kar je delno razvidno tudi iz predvolilne propagande njenega lista, Slovenskega Gospodarja. Nemci so se bali, da bi pod vplivom radikalnega slovenstva izgubili tiste pozicije na podeželju, trgih in mestih, ki so jim omogočali graditi nemški most proti Jadranu. Iz teh razlogov so postavili in predstavljali svojega Franza Wratschka kot predstavnika *"vseh svobodomiselnih in naprednomislečih"* volilcev⁹⁶, saj so menili, da bodo zanj volili vsi, ki jim je klerikalizem tuj, nacionalna pripadnost pa nepomembna, in tisti, ki so že bili pod vplivom nemške miselnosti.

Volilni rezultati in odmevi na volitve

Nadomestne državnozborske volitve, 29. maja 1906, so Slovencem prinesle veliko zmago, posebno mariborski politični garnituri, v imenu katere je dr. Korošec

kandidiral. Rezultat, ki ga je dosegel, mu je omogočil, da je postal državni poslanec brez t. i. ožje volitve. Med 29.115 veljavno oddanimi glasovi, je dr. Korošcu pripadlo 19.153 (65, 8%), Wratschku 7025 (24, 1%) in Rebečku 2807 (9, 6%) glasov⁹⁷. Zmagovalec so sicer pričakovali že prej, vendar je le malokdo verjel, da bo dr. Korošec dobil mandat tako prepričljivo.

Za nadomestne volitve v splošno kurijo leta 1906 je bila značilna izredno slaba volilna udeležba. Volitev se je udeležilo samo 25% volilnih upravičencev, kar priča o mali zainteresiranosti slovenskih volilcev⁹⁸.

Prve analize nadomestnih volitev je podala celjska Domovina in jih primerjala z deželnozborskimi volitvami leta 1904. Pri tem je ugotovila, da so Slovenci dobili 1702 glasova manj, nemški kandidat pa 771⁹⁹. Ta podatek je bil pomemben, ker je pokazal, da si Štajerc-Partei v dveh letih ni povečala vpliva na slovenskem Štajerskem. Vendar je Domovina vseeno svarila pred podcenjevanjem Štajerčeve protislovenske gonje. Rezultati so pokazali, da tudi Slovenci, predvsem v mestih, niso pridobili novih volilcev, vzroke pa je Domovina iskala v medsebojnih prepirih Slovencev, saj je po njenem mnenju ravno to mnoge odvrčalo od volitev¹⁰⁰.

Sodeč po odmevih, volitve niso potekale povsod v povsem regularnih okvirih. Če je verjeti dopisnikom iz posameznih krajev, so največjo slabost predstavljali pomanjkljivi volilni imeniki (v Konjicah in na Vranskem), v več krajih pa na volilce tudi pritiskali (Prebold in Radenci)¹⁰¹.

Zanimiva so podatki, kako so volili po posameznih sodnih okrajih (glej prilogo).

Kandidat štajerskih liberalcev in delavcev Ivan Rebeck ni veljal za kandidata z veliko možnosti. Po nepopolnih podatkih je največ uspeha dosegel v Posavju in na Celjskem (tu so imeli socialdemokrati in liberalci največ vpliva). V sodnem okraju Brežice je dosegel blizu 35% glasov, v Laškem 34%, Sevnici 31%, v Celju blizu 14%, na Vranskem 12%, v Šmarju pri Jelšah 12%, medtem ko drugod ni presegel 5%, z izjemo Ljutomera, kjer je dobil 9% glasov. Če pogledamo krajevno, je imel največ uspeha v delavskih centrih Hrastnik in Trbovlje, kar priča, da so ga volili tudi delavci. Zanj so glasovali še v slovenskih trgih na Celjskem in v Posavju (Rajhenburg, danes Brestanica; Šentjur pri Celju in Žalec), mnogo uspeha pa je požel tudi v nekaterih vaseh, ki niso slovele po liberalizmu (Armeško, Šmartno v Rožni dolini, Žetale in Polenšak).

Wratschko, nemški kandidat, je največ glasov dobil v sodnih okrajih Gornja Radgona 49%, Rogatec 48%, Celje 37%, Konjice 34%, najmanj pa v sodnih okrajih Gornji Grad 0, 7%, Sevnica 7% in Brežice 6, 5%. Volili so ga v glavnem mestni in trški prebivalci ter številni volilci iz pretežno nemškutarskih občin. Ugotovili smo, da je Wratschko dobil največ glasov ravno v krajih, kjer je Štajerc-Partei že pognala korenine, predvsem na področju Podravja in obmejnih občin, pri čemer je prednjačil sodni okraj Gornja Radgona. Po rezultatih sodeč, je Wratschko dosegel velik uspeh

tudi v celjskem okraju, vendar je pri tem treba vedeti, da odstotek v korist nemškutarskega kandidata dvigata mesto Celje in občina Teharje.

Celjska Domovina je naredila tudi obsežno analizo, v kateri se je razpisala o Wratschkovem volilnem izidu. Bila je mnenja, da so poleg meščanov volili zanj tudi številni volici iz kmečkih občin, *"kjer ni industrije, niti graščin"*¹⁰². Uvodničar je bil mnenja, da so za to bili krivi predvsem slovenski politiki, ker so vodili preveč zaupno politiko, saj *"preprosto ni več tiste brezglave množice, kakor je bila v dobi, ko se je konstitucionalizem začel"*, hkrati pa poudarjal, da *"toliko narodno zavedni in toliko poučeni kmetje še niso"*, da bi jih ne bilo več potrebno voditi in usmerjati v duhu slovenstva. Do oseb, ki so podlegale nemškemu vplivu, je zahteval več strpnosti, saj je menil, da jih *"v tisku samo kritizirajo, nihče pa se jih ne potrudi pridobiti nazaj"*¹⁰³.

Zmagovalca, dr. Korošca, so volili po vsej Spodnji Štajerski. Z izjemo sodnih okrajev Celje, Laško in Rogatec, je povsod dobil več kot polovico glasov, največ v sodnih okrajih Gornji Grad 94%, Ljutomer 84% in Ormož 81%. Vzroke za manjšo podporo dr. Korošču na Celjskem lahko iščemo v cepitvi slovenskih glasov, kajti Rebek, kot njegov protikandidat, je dobil na tem področju toliko glasov, da skupni seštevek obeh slovenskih kandidatov daje Koroščevo povprečje tistih sodnih okrajev, kjer Rebeka niso volili. Tega se je zavedal tudi Slovenski Gospodar, ko je poudaril, da je pri volitvah nastopila nova politična situacija, saj se je *"med samimi Slovenci začel ljuti boj, kakoršnega še slovenska politika na Štajerskem ni doživela"*¹⁰⁴.

Mariborski list je trdil, da so vsega krivi liberalci in njihovi pomočniki v Ljubljani. Dvomljivo vlogo je pripisoval tudi celjski Domovini, ker naj bi *"z izjavami zdaj za Korošca, zdaj za Rebeka begala narodne volilce"*¹⁰⁵. Bil je tudi mnenja, da Celjani nimajo povoda cepiti naroda v dva sovražna tabora, saj potrebujejo *"po odstopu dr. Dečka tudi oni složnega dela nič manj kakor v drugih krajih"*. Slovenski gospodar je celo predlagal, da se napravi red v političnem društvu Naprej, sicer bodo primorani ustanoviti novo politično društvo, ki bo temeljilo na katoliškem programu. Svojo analizo volitev zaključuje z mislijo, da je bil dr. Korošec izvoljen kot kandidat *"treznomislečnih in složnih spodnještajerskih Slovencev"*, vendar bo moral sedaj zaradi *"fanatiziranih slovenskih liberalcev drugače uravnnavati svoje korake"*¹⁰⁶.

S tem je dal posredno vedeti: ali sloga po vzoru mariborske politične skupine ali pa razkol. Njegov namen je bil jasan: dokončen obračun z liberalci.

Povsem drugačno je bilo vzdušje v nemškem taboru. Štajerc je resignirano izjavljal, da je njihova stranka izšla pri volitvah kot moralni zmagovalec, ker so se *"29. majnika držali kakor levi, neustrašno in pogumno"*¹⁰⁷. Kako moralni zmagovalec prenese poraz, so pokazali v trditvi, da bi zmagali tudi številčno, *"ako bi se ne postopalo od klerikalne strani tako lopovsko strastno, divje teroristično, ako bi ne kradli farji glasove..."*¹⁰⁸. K temu porazu "napredne stranke" s Ptuja pa so v glavnem pripomogli samo *"pomilovanja vredni mameluki, ki so jim farji izpili še zadnjo trohico vrabčjih možgančkov"*, kakor so imenovali volilce dr. Korošca¹⁰⁹. V nekaj naslednjih številkah "naprednega lista" Štajerc pa so le ugotovili glavnega povzročitelja

njihovega poraza. To so bili "*politikujoči duhovniki*", katerim so očitali celo stvari, ki jih ne prenesejo niti naravni zakoni.

Deutsche Wacht je bila v analizah volitev zmernejša kot njen "*predstavnik na podeželju*". Zanj zmagala dr. Korošca ni bila nobeno presenečenje, vendar ji je bilo žal, da je s tem dejanjem na deželo padla "*najgloblja tema*" črnega klerikalizma¹¹⁰. Ugotovila je, da so h Koroščevi zmagi najbolj pripomogli številni kaplani, saj so formirali disciplinirano gardo volilcev, ki je nato volila predstavnika črnega klerikalizma. Veselila se je podatka, da nemški kandidat v vseh krajih le ni bil poražen, hkrati pa dodala, da njihov čas šele pride, kajti enotna fronta proti slovenskemu klerikalizmu je postavljena. To so ponazorili z metaforo: "*Svetloba se je s temo borila*"¹¹¹.

Naj povzamemo! Že predvolilna dejavnost privržencev dr. Antona Korošca je pokazala, da ima prav on na nadomestnih volitvah največjo možnost postati Žičkarjev naslednik. Volitve so predvidevanje potrdile, saj je mariborski prefekt dobil dvotretjinsko večino, ob sicer izredno slabi volilni udeležbi. Ker je tako absolutno večino presegel že v prvem krogu, ožja volitev ni bila potrebna. Ostala protikandidata na volitvah nista imela nobenih možnosti. Vzrokov za to je več, najpomembnejši pa nedvomno ta, da nobeden od njiju ni imel tako razširjenega propagandnega stroja kot dr. Korošec. Wratschka je sicer podpiral medijsko prodoren list Štajerc, ki je dosegal naklado tudi do 17.000 izvodov, vendar med Slovenci ni imel toliko uspeha, z izjemo v nekaterih že omenjenih območjih.

Rebek, kandidat celjskih liberalcev in revirskih delavcev, dr. Korošču prav tako ni mogel konkurirati. Njegova kandidatura je bila stihijska, brez jasnega cilja, propagande je bilo premalo, volilnega shoda nobenega, pasivno vlogo pa je igrala tudi celjska Domovina. Zakaj potem toliko glasov zanj? V glavnem so volili Rebeka ljudje iz protesta proti dr. Korošču, ki so mu zamerili predvsem očitno koketiranje s kranjsko klerikalno stranko in njenim voditeljem, dr. Šušteršičem.

Nadomestne volitve leta 1906 so bile sicer izredne volitve, tudi poslanski mandat, razen prestižne, ni imel posebne teže, kajti funkcijska doba parlamenta na Dunaju se je bližala koncu. Kljub temu pa so imele volitve za nadaljnji potek zgodovine Slovencev velik pomen, predvsem v dveh pogledih. Na teh volitvah se je začel meteorski vzpon dr. Antona Korošca, ki je potem v političnem življenju neposredno krojil usodo slovenskega naroda vse do svoje smrti leta 1940. Drugi vidik, v tistem trenutku gotovo pomembnejši, je bil razkol v slovenski politiki na štajerskem. Razbitje sloga pa so volitve samo pospešile, saj je politična kriza med štajerskimi Slovenci trajala že nekaj časa.

Rezultati nadomestnih državnozborskih volitev leta 1906

Viri:

- Slovenski Gospodar 31. 5. 1906, 14. 6. 1906, 21. 6. 1906.
- Deutsche Wacht 31. 5. 1906.
- Trgovski in obrtniški kažipot po slovenskem Štajerskem 1905, izdalo in založilo Občeslovensko obrtno društvo v Celju, Celje 1905.

Občina	Korošec	Rebek	Wratschko	št. preb. 1900	Slovenci
POLITIČNI OKRAJ BREŽICE					
Sodni okraj Brežice ¹	58%	35%	7%		
1. Gaberje pri Dobovi	19	15	2	412	412
2. Loče - Mostec	12	20	1	531	531
3. Mihalovec - Rigonce	30	5	-	521	521
4. Pleterje - Zdole	64	9	-	1.482	1.482
5. Sela pri Dobovi	4	26	-	559	554
6. Sromlje	68	4	1	1.232	1.232
7. Veliki Obrež	6	8	11	523	503
<i>op. 1. Podatkov ni za osem krajevnih občin.</i>					
Sodni okraj Kozje ²	80%	7%	13%		
1. Kozje - trg	90	-	9	754	721
2. Mrčna sela	44	5	-	570	564
3. Št. Peter pod sv. gorami ³	84	18	38	2.524	2.524
4. Veliki kamen	66	2	-	473	467
<i>op. 2. Podatkov ni za 26 krajevnih občin, zato primerjava ni zanesljiva.</i>					
<i>3. Bistrica ob Sotli</i>					
Sodni okraj Sevnica ⁴	61%	32%	7%		
1. Anže - Gorica - Raztez	57	-	1	630	630
2. Armeško	11	41	-	159	159
3. Brezje pri Dobjem	32	14	-	544	533
4. Rajhenburg ⁵	29	39	3	573	543
5. Senovo	36	25	1	756	756
6. Sevnica - trg	80	42	23	2.466	2.329
7. Zabukovje nad Sevnico	16	9	-	1.784	1.784

op. 4. Podatkov ni za štiri občine.

5. Brestanica

POLITIČNI OKRAJ CELJE

Sodni okraj Celje ⁶	49%	14%	37%		
1. Celje - mesto	34	64	405	6.713	1.450
2. Celje - okolica	82	20	61	5.173	4.672
3. Dobrna	203	-	30	1.718	1.662
4. Dramlje	40	13	-	1.636	1.636
5. Frankolovo	166	14	2	1.223	1.223
6. Gotovlje	23	2	66	793	783
7. Griže	83	38	10	1.961	1.937
8. Kalubje	82	3	-	1.358	1.358
9. Nova Cerkev ⁷	46	9	32	1.868	1.845
10. Petrovče	71	9	58	2.332	2.285
11. Svetina	26	9	-	538	538
12. Škofja vas	53	26	45	3.136	3.103
13. Šmartno v Rož. dol.	21	46	2	1.157	1.157
14. Št. Jurij ob juž. žel. ⁸	30	33	3	4.277	4.258
15. Št. Lovrenc pod Prožinom ⁹	30	3	17	1.043	935
16. Št. Pavel pri Preboldu ¹⁰	97	10	86	2.296	2.248
17. Št. Peter v Sav. dol. ¹¹	120	5	13	1.318	1.309
18. Teharje	59	15	171	2.204	2.039
19. Velika Pirešica	74	8	18	2.731	2.714
20. Višnja vas	40	13	-	867	867
21. Vojnik	23	2	66	835	371
22. Žalec	53	62	14	1.301	1.301

op. 6. Podatki so za vse občine v sodnem okraju Celje.

7. Strmec pri Vojniku

8. Šentjur pri Celju

9. Prožinska vas

10. Prebold

11. Šempeter v Savinjski dolini

Sodni okraj Gornji Grad ¹²	94%	6%	0,7%		
1. Bočna	157	12	-	2.419	2.419
2. Gornji Grad	74	26	-	774	750
3. Kokarje	84	5	-	1.594	1.594
4. Ljubno ob Savinji	141	1	-	2.488	2.488
5. Luče ob Savinji	149	-	-	1.677	1.677
6. Mozirje	213	27	10	2.736	2.725
7. Rečica ob Savinji	256	5	-	2.336	2.334
8. Solčava	151	-	-	796	796
9. Nova Štifta	112	6	-	897	897

op. 12. Podatki so za vse občine v sodnem okraju Gornji Grad.

Sodni okraj Laško ¹³	39%	34%	27%		
1. Dol pri Hrastniku	46	16	3	948	948
2. Hrastnik	18	126	109	-	-
3. Jurklošter	46	36	2	2.999	2.996
4. Marija Gradec	218	8	2	2.615	2.587
5. Laško	13	12	83	842	344
6. Loka pri Zidanem mostu	80	28	7	3.305	3.117
7. Sv. Krištof ¹⁴	25	11	17	4.260	4.191
8. Št. Rupert ¹⁵	66	8	-	1.569	1.569
9. Trbolje	51	257	168	10.833	10.442

op. 13. Podatki so za vse krajevne občine v sodnem okraju Laško.

14. Strmca

15. Breze

Sodni okraj Šmarje ¹⁶	55%	12%	8%		
1. Ponikva	50	12	8	2.667	2.642
2. Sladka Gora	41	2	13	1.383	1.379
3. Slivnica pri Celju	36	13	1	1.766	1.758
4. Sv. Ema	11	-	38	1.280	1.239
5. Sv. Peter na medvedovem selu ¹⁷	13	7	36	1.137	1.137
6. Sv. Štefan ¹⁸	11	3	23	1.201	1.201
7. Sv. Vid pri Ponikvi ¹⁹	20	3	1	1.106	1.106
8. Šmarje - okolica	90	7	24	3.158	3.141
9. Šmarje - trg	30	28	7	678	650
10. Tinjsko	25	-	14	399	399
11. Zibika	37	1	2	905	902
12. Žusem	19	5	63	1.231	1.209

op. 16. Podatki manjkajo za tri krajevne občine sodnega okraja Šmarje.

17. Kristan vrh

18. Vinski vrh

19. Šentvid pri Grobelnem

Sodni okraj Vransko ²⁰	78%	12%	9%		
1. Braslovče	152	7	14	2.854	2.800
2. Gomiljsko - Grajska vas	82	3	6	998	993
3. Marija Reka	5	-	9	484	484
4. Polzela	122	16	38	1.596	1.573
5. Sv. Hijeronim ²¹	70	18	4	1.190	1.177
6. Št. Jurij ob Taboru ²²	217	27	9	2.001	1.991
7. Vransko	71	43	4	1.714	1.667

op. 20. Podatki so za vse krajevne občine sodnega okraja Vransko.

21. Jeronim nad Vranskim

22. Tabor

POLITIČNI OKRAJ KONJICE

Sodni okraj Konjice ²³	65%	1%	34%		
1. Bezina	43	-	11	536	536
2. Bezovica	55	-	-	662	662
3. Brezen	37	-	-	351	351
4. Grušovje	22	1	45	734	734
5. Konjice ²⁴ - okolica	92	-	26	1.934	1.924
6. Konjice - trg	9	1	122	1.299	555
7. Kot	82	1	1	813	810
8. Kozjak	40	-	14	500	500
9. Laže	22	-	25	557	556
10. Ljubnica	46	-	-	575	575
11. Loče	39	-	77	1.326	1.296
12. Okoško ²⁵	20	-	3	567	567
13. Oplotnica	53	1	96	2.295	2.085
14. Padežki vrh	51	-	2	735	735
15. Paka	15	1	6	586	586
16. Skomarje	42	1	4	1.105	1.105
17. Sv. Jernej ²⁶	20	-	13	611	611
18. Spodnji Dolič	41	-	1	620	617
19. Stranice	5	1	31	677	677
20. Tepanje	52	3	-	782	776
21. Sv. Kunigunda ^{26a}	68	-	-	460	460
22. Tolsti vrh	35	13	-	830	830
23. Vitanje - trg	3	-	38	484	49
24. Vrhole pri Sl. Bistrici	41	-	-	770	762
25. Zbelovo	3	-	47	572	564
26. Zreče	123	-	18	1.250	1.185
27. Žiče	70	-	13	741	724

op. 23. Podatki so za vse občine v sodnem okraju Konjice.

24. Slovenske Konjice

25. Okoška Gora

26. Jernej pri Ločah

26a. Gorenje

POLITIČNI OKRAJ LJUTOMER

Sodni okraj Gor. Radgona ²⁷	51%	0,2%	49%		
1. Boračeva	33	-	58	552	530
2. Črešnjevci	16	-	65	596	549
3. Galušak	45	-	19	473	473
4. Gornja Radgona	22	1	45	778	139
5. Grabonož	9	-	36	345	345
6. Hrastje - Mota	7	-	59	419	385
7. Kapela ²⁸	37	-	33	423	412

8. Murski vrh ²⁹	81	-	2	657	657
9. Negova	38	-	31	839	811
10. Očeslavci	38	-	32	510	510
11. Okoslavci	40	-	24	559	559
12. Radenci	28	1	14	601	528
13. Sv. Jurij ob Ščavnici ³⁰	43	-	46	514	456
14. Stanetinci	32	-	7	543	543
15. Ščavnica	30	-	75	646	631
16. Terbegovci	86	-	18	684	684

op. 27. Podatkov ni za osem občin v sodnem okraju Gornja Radgona.

28. Kapelski vrh

29. Murščak

30. Videm ob Ščavnici

Sodni okraj Ljutomer ³¹	83%	9%	8%		
1. Cezanjevc	97	-	-	268	249
2. Cven	154	-	-	1.038	1.038
3. Iljaševci	56	1	-	287	287
4. Kamenščak	116	1	-	847	825
5. Klučarovci	87	-	3	328	316
6. Logarovci	87	-	3	479	479
7. Ljutomer - trg	52	11	108	1.258	621
8. Mala Nedelja	29	8	28	686	686
9. Noršinci	59	-	12	444	444
10. Presika	78	-	2	481	450
11. Pristava	27	14	2	513	428
12. Radoslavci	14	17	17	788	788
13. Slamnjak	103	-	3	799	799
14. Slaptinci	52	-	8	540	540
15. Stara cesta	61	11	6	709	697
16. Stara Nova vas	47	-	16	440	440
17. Veržej	79	-	2	641	641
18. Vučja vas	47	71	5	257	257

op. 31. Podatkov ni za devet krajevnih občin v sodnem okraju Ljutomer.

POLITIČNI OKRAJ MARIBOR

Sodni okraj Št. Lenart ³²	74%	2%	24%		
1. Andrenci - Smolinci - Župetinci	113	-	1	954	954
2. Brengova	73	-	5	508	508
3. Cerkvenjak - Čagona	58	4	13	968	968
4. Cogetinci	43	-	5	521	521
5. Črmlja	43	-	-	-	-
6. Črmljemšak	77	-	39	-	-
7. Drvanja	66	-	12	467	467

8. Gočova	46	-	6	308	308
9. Jablance	8	-	18	427	427
10. Partinje	68	-	-	877	877
11. Porčič	36	-	44	651	651
12. Ročica	26	-	6	474	474
13. Senarska	41	-	39	386	381
14. Selce	32	-	21	546	546
15. Spodnji Gasteraj	25	-	16	405	405
16. Srednji Gasteraj	109	-	-	308	308
17. Sv. Benedikt v Slov. goricah ³³	83	1	6	565	565
18. Sv. Jurij v Slov. goricah ³⁴	62	2	13	437	437
19. Sv. Lenart v Slov. goricah ³⁵	13	2	45	622	297
20. Sv. Trojica v Slov. goricah ³⁶	27	4	20	338	338
21. Sv. Trije kralji v Slov. goricah	109	-	13	349	349
22. Zamarkova	38	-	20	260	257
23. Zimica	39	-	5	440	437
24. Žikarce	18	5	32	474	472
25. Polički vrh	36	-	51	-	-
26. Žitence	45	-	5	373	238

op. 32. Podatkov ni za petnajst občin sodnega okraja Lenart.

33. Benedikt v Slovenskih goricah

34. Jurovski dol

35. Gradišče v Slovenskih goricah

36. Lenart v Slovenskih goricah

POLITIČNI OKRAJ PTUJ

Sodni okraj Ormož ³⁶	81%	5%	14%		
1. Bratonečice	84	-	-	497	497
2. Brebrovnik	168	-	3	1.045	1.021
3. Hermanci	50	-	20	453	453
4. Ivanjkovci	30	-	11	-	-
5. Kog	40	27	10	704	665
6. Koračice	145	8	1	869	865
7. Lahonci	78	-	-	459	459
8. Obrež	6	8	11	977	977
9. Ormož - mesto	34	2	109	892	227
10. Osluševci	55	-	5	-	-
11. Podgorci	89	2	1	700	700
12. Savci	88	-	-	547	547
13. Središče ob Dravi	177	5	2	1.125	969

14. Sodinci	73	-	-	547	533
15. Sv. Miklavž ³⁷	73	8	32	796	796
16. Veličane	67	-	12	536	536
17. Velika Nedelja	80	12	25	790	728
18. Vičanci	60	-	14	438	438
19. Vitan	41	40	8	489	489
20. Vodranci	50	-	-	448	448
21. Žerovinci	115	-	1	543	539

op. 36. Podatkov ni za dvanajst občin sodnega okraja Ormož.

37. Miklavž pri Ormožu

Sodni okraj Ptuj ³⁸	76%	2%	22%		
1. Breg	7	-	122	1.142	540
2. Bukovci	99	-	-	654	654
3. Cirkovce	105	-	11	2.058	2.058
4. Desenci - Levanjci	17	-	18	394	393
5. Dolena	32	-	8	809	802
6. Dolič	41	-	-	182	182
7. Dragovič - Sv. Lovrenc v Slov. goricah	122	-	5	946	945
8. Gajevci	149	-	-	348	348
9. Gorenjski vrh	34	-	15	754	754
10. Gradišček	9	-	36	483	483
11. Gruškovec	25	-	3	555	555
12. Gruškovje	5	-	22	883	883
13. Hajdina	51	1	2	824	823
14. Jeršovci	33	-	6	420	420
15. Jurovci	12	1	24	400	400
16. Krčevina	19	5	49	948	832
17. Lancova vas	40	-	1	417	417
18. Ločič - Trnovska vas - Trnovski vrh	42	1	6	949	949
19. Mestni vrh	40	-	10	515	509
20. Hlaponci	59	-	1	-	-
21. Moškanjci	34	7	4	454	454
22. Nova Cerkev ⁴⁰	47	-	4	517	517
23. Pacinje	68	-	15	1.000	984
24. Podlehnik	35	-	23	455	444
25. Podvinci	62	-	3	507	507
26. Polenci	60	-	9	566	566
27. Polenšak	8	27	14	407	407
28. Prvenci - Borovci	96	-	-	635	635
29. Ptuj - mesto	53	12	468	4.223	540
30. Ptuj - okolica	329	6	91	-	-

31. Ptujška Gora	25	2	65	1.392	1.373
32. Sakušak - Zagorci	115	-	5	916	916
33. Sedlašek	38	-	22	743	743
34. Slatina	39	9	1	439	439
35. Slovenja vas	38	-	27	1.338	1.338
36. Spuhlja	195	-	4	612	612
37. Stoperce	74	1	24	830	830
38. Stojnci	24	-	22	606	599
39. Sv. Andraž v Slov. goricah ⁴¹	77	1	1	1.177	1.177
40. Sv. Barbara v Halozah ⁴²	9	4	31	677	676
41. Sv. Elizabeta	20	-	30	541	519
42. Št. Janž na Drav. polju	1	1	70	1.261	1.261
43. Št. Lovrenc na Drav. polju ⁴³	164	2	-	1.509	1.482
44. Sv. Marjeta ⁴⁴	-	1	75	433	433
45. Sv. Marko niže Ptuja ⁴⁵	92	1	-	676	676
46. Sv. Trojica v Halozah	19	-	12	573	573
47. Sv. Urban ⁴⁷	17	-	22	606	605
48. Trnovec	112	-	-	411	411
49. Turški vrh	98	-	5	825	754
50. Vareja	12	-	43	687	681
51. Vurberk	27	8	4	1.567	1.552
52. Zavrč	23	-	1	574	519

op. 38. Podatkov ni za dvajset občin sodnega okraja Ptuj.

39. Juršinci

40. Zakl

41. Vitomarci

42. Cirkulane

43. Lovrenc na Dravskem polju

44. Gorišnica

45. Markovci

46. Destrnik

Sodni okraj Rogatec ⁴⁸	47%	5%	48%		
1. Čermožise	46	10	5	594	594
2. Dobrina	1	2	60	422	422
3. Donačka Gora	56	4	5	1.085	1.085
4. Kočice	22	3	9	435	435
5. Nadole	81	-	-	433	433
6. Rogatec - trg	4	1	117	688	164
7. Slatina ⁴⁹	3	-	91	355	29
8. Sv. Florjan ⁵⁰	67	-	2	894	894
9. Sv. Mohor ⁵¹	18	-	2	187	187
10. Sv. Rok ⁵²	34	-	10	880	880

11. Tekačevo	3	-	38	413	391
12. Žetale	11	18	12	580	580

op. 48. Podatkov ni za devet občin sodnega okraja Rogatec.

49. Rogaška Slatina

50. Stojno Selo

51. Kupčinski vrh

52. Sveti Rok pri Rogatcu

POLITIČNI OKRAJ SLOVENJ GRADEC

Sodni okraj Slov. Gradec ⁵³	80%	2%	18%		
1. Golavabuka	81	-	-	807	807
2. Legen	126	-	1	1.375	1.325
3. Mislinja	54	24	69	1.802	1.779
4. Pameče	88	1	-	763	744
5. Podgorje	128	-	-	1.155	1.155
6. Razborca	85	-	-	687	686
7. Slov. Gradec - mesto	24	1	102	1.163	314
8. Slov. Gradec - okolica	48	-	12	-	-
9. Sv. Martin pri Slov. Gradcu ⁵⁴	92	-	-	1.021	1.008
10. Sv. Miklavž pri Slov. Gradcu ⁵⁵	48	-	12	516	516
11. Št. Janž pri Slov. Gradcu ⁵⁶	44	1	10	787	770
12. Vrhe	92	-	2	667	662

op. 53. Podatkov ni za štiri občine sodnega okraja Slovenj Gradec.

54. Šmartno pri Slovenj Gradcu

55. Šmiklavž

56. Šentjanž pri Dravogradu

Sodni okraj Šoštanj ⁵⁷	73%	5%	22%		
1. Sv. Florijan pri Šoštanju	46	-	2	887	887
2. Sv. Martin ob Paki ⁵⁸	48	-	9	1.828	1.792
3. Škale	101	3	33	1.729	1.700
4. Šoštanj - okolica	69	4	12	1.926	1.912
5. Šoštanj - trg	46	30	59	1.096	908
6. Št. Andraž nad Polzelo ⁵⁹	172	9	7	863	863
7. Št. Ilj pri Gradiču ⁶⁰	67	2	1	837	837
8. Topolšica	67	-	17	1.234	1.232

op. 57. Podatkov ni za dve občini sodnega okraja Šoštanj.

58. Šmartno ob Paki

59. Andraž nad Polzelo

60. Šentilj nad Velenjem

Opombe:

1. Slovenski Gospodar, 5.10.1905
2. Melik, Volitve na Slovenskem, Ljubljana, 1965, str.395.
3. Franjo Baš, Pisma dr.Antona Korošca dr.Franu Jankoviču, Časopis za zgodovino in narodopisje 1970/1, str.135.
4. Domovina, 29.9.1905.
5. Domovina, 31.10.1905
6. Slovenski Gospodar, 19.10.1905.
7. Domovina, 17.10.1905.
8. Baš, n.d., str.135.
9. Slovenski Gospodar, 15.3.1906.
10. Domovina, 9. 4. 1906; Slov. Gospodar 12. 4. 1906. Domovina se zgraža nad slovenščino, v kateri je c.kr.namestništvo poslalo dopis o razpisu nadomestnih volitev in se sprašuje: "Zakaj vraga plačujemo davke? Menda zato, da nemškutarski uradniki in pri tem še namestnija mrcvarijo slovenščino."
11. Domovina, 11. 4. 1906.
12. Slovenski Gospodar, 19. 4. 1906.
13. Prav tam.
14. Slovenski Gospodar, 20. 4. 1906.
15. Domovina, 23. 4. 1906.
16. Prav tam.
17. Domovina, 27. 4. 1906.
18. Prav tam.
19. Jakob Pukl (1849-1913). Po končani gimnaziji je študiral pravo na Dunaju. Kasneje se je posvetil vojaški službi, posebno v času balkanske krize 1878. Od 1875 je bil član akademskega društva Slovenija, v letih 1879-1880 in 1881-1882 bil celo njen predsednik. 1888 je ustanovil Podporno društvo za slovenske visokošolce na Dunaju. Dolgo časa je vodil tudi društvo Zvezda in Slovensko pevsko društvo na Dunaju. Ob državnoborskih volitvah 1901 je nastopil na Štajerskem kot samostojni kandidat na slogaškem programu. Njegovo kandidaturo je podprl Lavoslav Gregorec, ne pa slovenske organizacije in časniki, ki so se zbirale, ali okoli Žičkarja ali D. Hribarja. Po tem ekscesu je politično življenje zanemarljivo. (SBL 2, str.597-598.)
20. Domovina, 27. 4. 1906.
21. Prav tam.
22. Domovina, 27. 4. 1906.
23. Prav tam.
24. Prav tam. (Te besede so pristaši dr. Korošca večkrat omenjali v volilnem boju, posebno kadar so napadali kandidaturo Rebeka.)
25. Slovenski Gospodar, 26. 4. 1906.
26. Prav tam.
27. Prav tam.
28. Prav tam.
29. Slovenski Gospodar, 26. 4. 1906.
30. Prav tam.
31. Slovenski Gospodar, 3. 5. 1906.
32. V tem času je potekalo podpisovanje peticije, v kateri so prebivalci Avstrije zahtevali, da se ne sklene postava za ločitev svetega zakona. Hkrati je to obdobje, v katerem so napadali liberalce kot nosilce tega gibanja in židovsko internacionalo.
33. Slovenski Gospodar, 3. 5. 1906.
34. Domovina, 11. 5. 1906.
35. Domovina, 14. 5. 1906.

36. Melhior Čobal (1864 - 1943). Po osnovni šoli se je zaposlil v preboldski predilnici, v letih 1891-1894 pa je bil rudar v raznih krajih, po letu 1894 je postal tajnik strokovne rudarske zveze v Celju. 1898 se je preselil v Zagorje in postal ravnatelj Konzumne zadruge. Deloval je kot član JSDS, katero je 1896 pomagal soustanoviti. V letih 1901 in 1907 je kandidiral na Štajerskem za državnozborskega kandidata. 1919-1920 je bil član začasnega narodnega predstavništva v Beogradu. (SBL 1, str.94.)

37. Rebek je že 22. 4. 1906 v Celju omenil, da pripada poslanski mandat v splošni kuriji delavcem. (Domovina, 27. 4. 1906)

38. Ferdinand Roš (1891-1953). Po končanem učiteljsku je živel v Dolu pri Hrastniku. 1906 je bil premeščen v Hrastnik, kjer je kot učitelj ostal do upokojitve 1937, ko se je preselil v Laško. Deloval je v številnih narodno prosvetnih društvih in prirejal gledališke igre. Deloval je tudi v delavskih društvih in bil stalno v stikih s strokovno in politično delavsko organizacijo. Imel je nemalo zaslug, da so hrastiški delavci ohranili slovensko identiteto. (SBL 3, str.141.)

39. Domovina, 18. 5. 1906.

40. Domovina, 14. 5. 1906.

41. Deutsche Wacht; izhajala je od leta 1876 v Celju, njen ustanovitelj je bil tiskar Johann Rakusch, ki jo je izdal pod imenom Cillier Zeitung. V Deutsche Wacht se je preimenovala 1883. List je bil sprva zmeren in brez prave politične fizionomije in se je zavzemal za svobodo na vseh področjih družbenega življenja. Smer CZ/DW je bila na začetku pomagati nemštvu v vseh elementih, posebno v šolstvu, pri javni blaginji in krepitvi kmetijstva kot najvažnejšega faktorja ljudskega življenja. Pisala je tudi v korist malemu obrtniku in trgovcu, a odločno proti klerikalizmu. Sprva ni bilo zaslediti protislovenskih tonov, sredi 80.let pa je že zagovarjala nemški nacionalizem in germanizacijo na Spodnjem Štajerskem, o čemer priča tudi novo ime nemškega lista v Celju. (Več glej J.Cvirn: Boj za Celje, Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1988, str.12-14.)

42. Slovenski Gospodar, 10. 5. 1906.

43. Slovenski Gospodar, 26. 4. 1906.

44. Slovenski Gospodar, 3. 5. 1906.

45. Slovenski Gospodar, 17. 5. 1906.

46. Prav tam.

47. Prav tam.

48. Slovenski Gospodar, 24. 5. 1906.

49. Prav tam.

50. Prav tam.

51. Prav tam.

52. Slovenski Gospodar, 17. 5. 1906.

53. Slovenski Gospodar, 26. 5. 1906.

54. Slovenski Gospodar, 17. 5. 1906.

55. Prav tam.

56. Slovenski Gospodar, 24. 5. 1906.

57. Slovenski Gospodar, 17. 5. 1906.

58. Slovenski Gospodar, 24. 5. 1906.

59. Prav tam.

60. Prav tam.

61. Slovenski Gospodar, 26. 5. 1906 (posebna predvolilna številka)

62. Prav tam.

63. Prav tam.

64. Prav tam.

65. Domovina, 23. 5. 1906.

66. Prav tam.

67. Prav tam.

68. Slovenski Gospodar, 26. 5. 1906. ("Črna zemlja naj pogrezne tega, kdor se ne uda sklepu zaupnega shoda", je bila izjava Jura Hrašovca na zborovanju celjskega političnega društva Naprej 22. 4. 1906.in ne zaupnega shoda, ki se je prav tako vršil v Celju, vendar 10. 5. 1906.)

69. Domovina, 25. 5. 1906.
70. Prav tam.
71. Prav tam.
72. Prav tam.
73. Domovina, 28. 5. 1906.
74. Prav tam.
75. Deutsche Wacht, 24. 5. 1906.
76. Štajerc, 13. 5. 1906.
77. Prav tam.
78. Prav tam.
79. Prav tam.
80. Štajerc, 27. 5. 1906.
81. Prav tam.
82. Štajerc, 13. 5. 1906.
83. Korošec je kandidiral leta 1902 za deželnozborskega poslanca v kmečki kuriji, v volilnem okraju, ki je obsegal sodne okraje: Ljutomer, Ormož, Gornja Radgona. Korošec, kot kandidat katoliške struje, je propadel zaradi škofa Napotnika, ki mu je nasprotoval. Takrat je kandidiral tudi Franc Wratschko in bil poražen, zmagal pa je liberalni kandidat I. Kočever. (Melik, n.d., str.391; SBL 1, str.517-520.)
84. Štajerc, 27. 5. 1906.
85. Prav tam.
86. Deutsche Wacht, 24. 5. 1906.
87. Deutsche Wacht, 27. 5. 1906.
88. Deutsche Wacht, 24. 5. 1906.
89. Deutsche Wacht, 24. 5. 1906.
90. Prav tam.
91. Prav tam.
92. Prav tam.
93. Deutsche Wacht, 27. 5. 1906.
94. Prav tam.
95. Deutsche Wacht, 27. 5. 1906.
96. Deutsche Wacht, 24. 5. 1906.
97. Melik, n.d., str.395.
98. Prav tam.
99. Domovina, 1. 6. 1906.
100. Prav tam.
101. Slovenski Gospodar, 7. 6. 1906.
102. Domovina, 6. 6. 1906.
103. Prav tam.
104. Slovenski Gospodar, 31. 6. 1906.
105. Prav tam.
106. Prav tam.
107. Štajerc, 10. 6. 1906.
108. Prav tam.
109. Prav tam.
110. Deutsche Wacht, 31. 5. 1906.
111. Prav tam.

*Zusammenfassung***Ergänzungswahlen in den Reichsrat in der allgemeinen Kurie in der Steiermark im Jahre 1906**

Nach Ableben des Reichsratsabgeordneten Josip Žižkar im September 1905 blieben im Reichsrat nur drei slowenische Abgeordnete aus der Steiermark. Deswegen forderte die slowenische politische Öffentlichkeit, daß so bald wie möglich Ergänzungswahlen in der allgemeinen Kurie ausgeschrieben werden. Zunächst stand es schlecht um die Ergänzungswahlen, denn in Wien erwartete man die Auflösung des Reichsrats und die Ausschreibung von Neuwahlen. Als sich herausstellte, daß es zu keiner Auflösung des Reichsrats kommen würde, kündigte die steirische Statthalterei für den 29. Mai 1906 dennoch Ergänzungswahlen an.

Bald nach der Wahlausschreibung begann in der Untersteiermark der Wahlkampf, der von Tag zu Tag härter wurde. Da die slowenischen Politiker über einen gemeinsamen Kandidaten keine Einigkeit erzielen konnten, stellten die beiden politischen Richtungen, die liberale und klerikale, ihren eigenen Kandidaten auf. Die Liberalen agitierten für Ivan Rebek aus Celje, die Klerikalen für Dr. Anton Korošec aus Maribor. Einen eigenen Kandidaten, Franz Wratschko, stellten auch die Deutschen auf, die Agitation für ihn übernahm aber die Štajerc-Partei aus Ptuj.

Bereits im Vorwahlkampf stellte sich heraus, daß Dr. Anton Korošec die besten Chancen besaß, Žižkars Nachfolger im Reichsrat zu werden. Die Wahlen bestätigten diese Aussichten, der Mariborer Präfekt erhielt schließlich zwei Drittel der Stimmen bei sonst äußerst niedriger Wahlbeteiligung. Eine von den bedeutendsten Ursachen für den überzeugenden Wahlsieg von Dr. Anton Korošec war die hervorragende Organisation und breite Propagandatätigkeit seiner Partei. Wratschko wurde unterstützt durch das Blatt Štajerc sowie durch die deutsche Presse (Deutsche Wacht, Marburger Zeitung). Die Kandidatur Ivan Rebeks aber, die von den Celjer Liberalen und den Kohlerevierarbeitern unterstützt wurde, war desorganisiert und ohne echte politisch-propagandistische Unterstützung.

Die Ergänzungswahlen in der allgemeinen Kurie 1906 waren zwar außerordentliche Wahlen, auch das Abgeordnetenmandat besaß mehr oder weniger einen Prestigecharakter, denn die Legislaturperiode des Reichsrats ging zu Ende. Trotzdem spielten die erwähnten Wahlen für die weitere politische Entwicklung in der Steiermark und auch im weiteren Sinne eine außerordentliche Rolle. Mit diesen Wahlen begann nämlich der rasche Aufstieg von Dr. Anton Korošec im politischen Leben der Slowenen. Auf der anderen Seite beschleunigten gerade diese Wahlen die Spaltung in der bis dahin mehr oder weniger einheitlichen slowenischen Politik in der Untersteiermark, die sich formal mit der Gründung der liberalen Nationalpartei (Narodna stranka) 1906 und des klerikalen Bauernbundes (Slovenska kmečka zveza) vollzog.

Janez Cvirn

OBČINSKE VOLITVE V OKOLIŠKI OBČINI CELJE 1910-1911

"Prevažna doba se je začela z dovršitvijo volilne reforme ne le za celo Avstrijo sploh, ampak posebno za nas Štajerske Slovence tudi vsled ustanavljanja nove stranke. To dejstvo se mi zdi tako dalekosežnega pomena, preobrat v našem političnem življenju tako markanten, da bo zgodovinar nehotе moral takoj postati in pričeti z letom 1907 - novo dobo! Tiste sloge, za katero se je tekom let toliko žrtvovalo, od leta 1907 ni in ne bo več; s tem dejstvom mora računati naša javnost, in se torej ne gre več za "ali" ampak samo "kako" se bomo borili, da nas posledice tega boja ne bodo narodno oslabile".

S temi besedami je uvodničar celjske Domovine¹ pospremil na pot ustanovitev Slovenske kmečke zveze, s katero se je slovenska stranka na Štajerskem tudi formalno razbila na dva nasprotujoča si tabora. Celjski list, ki je še vedno stal na starem, konservativnem stališču, si je ob tem postavil vprašanje, kako doseči sodelovanje obeh strank v nacionalnih zadevah tudi v bodoče in takoj ponudil značilen odgovor, češ da je edina prava in potrebna taktika *"ločeno marširati a skupno se boriti"*². Vendar so bile njegove želje le težko uresničljive.

Klerikalno-liberalna trenja, ki so se okrepila že pred nadomestnimi državnoborskimi volitvami leta 1906³ in zlasti v času razprav o volilni reformi⁴, so se po formalni ustanovitvi Narodne stranke (1906)⁵ in Slovenske kmečke zveze (1907)⁶ z vso ostrino nadaljevala, vsi poskusi obnovitve sloge ali vsaj skupnega nastopanja pri posameznih pomembnejših konkretnih akcijah pa so bili zaradi "načelne" drže te ali one stranke že v naprej obsojeni na neuspeh. Dr. Anton Korošec, glavni zagovornik politične diferenciacije na Spodnjem Štajerskem, zaradi uspehov pri uveljavljanju načel, ki so s Šušteršičem in Krekom že prodrle na Kranjskem, ni bil pripravljen sklepati kompromisov⁷. A tudi mlada liberalna Narodna stranka z dr. Vekoslavom Kukovcem na čelu se je zvesto držala besed, ki jih je ob ustanovitvi stranke izrekel njen voditelj: *"Bolje je odprto moško nasprotstvo, nego umetna in neodkritosrčna edinost"*⁸. Tako se je neuspešno končal poskus dogovora glede enotnega nastopa na državnoborskih volitvah leta 1907, ker je - po mnenju Narodne stranke in slogašev - Slovenska kmečka zveza zase zahtevala preveč mandatov, enaki razlogi pa so privedli do prekinitve pogajanj pred deželnozborskimi volitvami dve leti kasneje¹⁰.

Čeprav so imele stare slogaško usmerjene sile na Štajerskem še vedno precejšnjo veljavo in so leta 1909 tudi formalno ustanovili Konservativno stranko z dr. Miroslavom Plojem in dr. Francem Jurtelom na čelu¹¹, se je težišče političnega

delovanja postopoma prenašalo od slogaških osebnosti v posameznih krajih na organizacije ene ali druge stranke, v skladu s tem pa so dobivali strankarsko vsebino tudi nekdanji, v duhu sloge pisani časopisi¹². Politiki so vsako besedo temeljito pretehtali, njihove polemike so postajale ostre in polne klevet, politični boj izrazilo nenačelen. *"Eden požira 'farje' kar cele, drugi si izmišlja hudobije 'liberalcev' in jih dokazuje z znanimi mu neresnicami. Prvi išče nemškutarje med duhovniki, drugi pa guli nemile mu osebe in ne vpraša po zrnu, resnici nasprotnikovega mnenja, ni mu zato 'kaj', ampak 'kdo' da je rekel ali storil"*¹³. Zaradi tega so bile različne pobude za skupno nastopanje, sporazum ali kompromis, ki so jih na vodstvo obeh sprtih strank naslavljali zlasti slogaši, največkrat onemogočene. Celo Slovenski spodnještajerski narodni svet, ki so ga ob sodelovanju vseh strank ustanovili spomladi 1907¹⁴, je, potem ko je nekaj mesecev kasneje iz njegovega načelstva izstopil dr. Anton Korošec, le s težavo opravljal svoje velikopotezno zastavljene naloge¹⁵.

Kljub vsemu pa je na Štajerskem - za razliko od Kranjske - tudi po letu 1906 prihajalo do sodelovanja med vsemi političnimi grupacijami. Pri državno- in deželnozborskih volitvah ali pri zavzemanju stališč do pomembnejših političnih vprašanj praviloma ne, pač pa pri manjših, a vseeno pomembnih nacionalnih zadevah - zlasti pri občinskih volitvah v nacionalno ogroženih krajih. Pri konkretnih in kratkotrajnih političnih akcijah - kot so bile npr. volitve v občini Celje-okolica v letih 1910-1911, o katerih bo govora v pričujočem prispevku - so strankarska nasprotja pozabili, najhujši politični sovražniki so posedli za skupno mizo in složno kovali načrte. Svoje posebne strankarske interese so vsaj navidezno podredili skupnemu nacionalnemu cilju. Potem pa sta se boj in rovarjenje znova začela, kot da sodelovanja nikoli ni bilo.

Leta 1889 so Slovenci osvojili celjsko okoliško občino, po velikosti in koncentraciji industrije eno izmed najpomembnejših okoliških občin na Spodnjem Štajerskem¹⁶. Ta volilna zmaga je med celjskim nemštvom močno odmevala, saj je le-to v njej videlo nekakšno slovensko obkolitev nemškega mesta in odskočno desko za popolno slovenizacijo Celja. Zaradi tega je poskušalo na različne načine škodovati "hudobnemu sosedu". Ker pa je bila slovenska stranka dobro organizirana in se je na vsake občinske volitve dobro pripravila, tako da njena zmaga ni bila ogrožena niti v prvem volilnem razredu, se celjski Nemci dolgo časa niso hoteli udeleževati volitev.

Vidna okrepitev Slovencev v mestu je od preloma stoletja večala strah celjskega nemštva. Zaradi obrambe ogroženega posestnega stanja se je v desetletju pred prvo svetovno vojno celjsko nemštvo ponovno poskušalo udeleževati občinskih volitev v okoliški občini in na ta način odvrniti nevarnost od mesta. Zaradi okrepljene industrije v okolici, ki je bila pretežno v nemških rokah, je lahko celjsko nemštvo realno računalo na uspeh v prvem in deloma tudi v drugem volilnem razredu. Po več kot petnajstletni abstinenci so se tako celjski Nemci znova udeležili volitev leta 1906, vendar se nanje niso dobro pripravili. Po volilnem porazu in zavrtni pritožbi¹⁷ pa so se z nakupi zemljiških parcel, prijavljanjem obrti, agitacijo v duhu štajercijanstva

in propagandnim delom med delavstvom začeli pripravljati na naslednje občinske volitve, ki bi morale biti čez tri leta. Občinski odbor okoliške občine, ki se je dobro zavedal okrepljene nemške moči v okolici, je poskušal - da bi si ustvaril boljše pogoje za zmago - z volitvami zavlačevati, končno pa je moral na zahtevo okrajnega glavarstva razpisati volitve za avgust 1910.

Že ob razgrnitvi volilnih imenikov aprila 1910 je prišlo do živahnega volilnega gibanja. Nemška stranka na čelu s predstojnikom mestnega urada dr. Ottom Ambroschitschem je vsakodnevno prirejala volilna zborovanja po okoliških gostilnah in v duhu štajercijanske ideologije prepričevala kmete, da slovenska stranka v okolici slabo gospodari, da nacionalni prepir škodi tako slovenskemu kot tudi nemškemu prebivalstvu in da gre "celjskim odvetnikom" le za lastne materialne koristi¹⁸. Poleg tega je organizirano vlagala ugovore zoper sklepe reklamacijske komisije, v kateri so seveda sedeli sami Slovenci¹⁹. Slovenska stranka, ki je kljub ostrim liberalno-klerikalnim trenjem na Spodnjem Štajerskem ob tej priložnosti nastopala enotno, je preko Spodnještajerskega narodnega sveta objavila okrožnico, s katero je apelirala na slovenske trgovce in obrtnike, naj pogosteje zahajajo v okoliške gostilne, "na katerih lastnike tudi nasprotniki vplivajo", in naj zlasti poskušajo vplivati na svoje slovenske kupce, da bodo volili "slovensko"²⁰.

V predvolilnem boju je nemška stranka dosegla pomembne uspehe že v reklamacijskem postopku. Takoj po prvi razgrnitvi volilnih imenikov aprila 1910 je namreč dr. Otto Ambroschitsch vložil 58 ugovorov, ki jih je slovenska reklamacijska komisija v glavnem zavrnila. Na deloma popravljene volilne imenike, ki jih je občina razgrnila med 17. in 30. majem 1910, pa se je vodja nemške stranke ponovno pritožil. S sklepom okrajnega glavarstva z dne 18. 6. 1910 je dosegel, da so bili v prvi volilni razred uvrščeni Avgust in Adolf Westen ml. ter ravnatelj njune tovarne Josef Pfeifer, ki jih je reklamacijska komisija poskušala potisniti v drugi volilni razred²¹.

Slovenska stranka, ki se je zanašala zlasti na delo reklamacijske in volilne komisije, je tempirala svojo agitacijo na čas neposredno pred volitvami. Nekaj dni pred odločilno bitko je izdala proglas, ki je pozival slovenske volilce k polni udeležbi: *"Volilci! Nemškutarji so spustili na Slovence zadnjo bombo. Kričijo, da je dosedanji odbor slabo gospodaril. Voda jim teče v grlo, zato ta krič! Odgovarjamo nemškutarjem: Gospodarstvo občine je v najlepšem redu, v blagajni vsak krajcar do vinarja! Občinski odbor je gospodaril previdno, varčno in pošteno! Volilci! Nemškutarji in štajercijanci Vas hočejo le vloviti v svoje mreže, hočejo Vas odtujiti Vašim sosedom in znancem. Ne pojdite jim na grde limanice, bodite trdni, ostanite zvesti svojemu prepričanju, volite naše od obeh slovenskih strank sporazumno postavljene nove kandidate. Zmaga mora biti naša. Pokažite svojim nasprotnikom, da se ne date z obrekovanjem premotiti, ampak, da ste močje! Vsi na volišče!"*²².

Skupen nastop obeh slovenskih strank in ogromno organizacijsko delo, ki ga je opravil predsednik Spodnještajerskega narodnega sveta dr. Juro Hrašovec, sta združeni slovenski stranki prinesli željeni uspeh, ki ga je Narodni dnevnik že dan po

volitvah komentiral takole: "Včeraj se je končal večmesečen trdovraten boj za Celjsko okolico s sijajno zmago združenih Slovencev. Ta novica ne bo vzbudila samo živega veselja v srcih celjskih in okoliških Slovencev, našla bode gotovo tudi radosten odmev po celem Spodnjem Štajerju. Kajti Celjska okolica je ena največjih in po svojem položaju najvažnejših okoliških na slovenskem Štajerskem; ona tvori železen obroč okrog nemškega mesta Celja, ona je naša solidna opora za zadnji in odločilni boj proti srcu spodnještajerskega nemštva, katero leži v Celju"²³.

Ob okrepljeni narodni zavesti, ki se je kazala v visoki volilni udeležbi ("pred leti je bilo treba ljudi malodane splošno z umetnimi sredstvi spravljati na volišče, tokrat jih je prišlo sto in sto z resnično zavestjo in prepričanjem, da izpolnjujejo z oddajo svojega glasu sveto narodno dolžnost")²⁴ in pijanem zmagoslavju, je Narodni dnevnik tvegala trditev, da strankarstvo "ni rodilo tistih slabih posledic, kakor so tožili nekateri v slovenskem taboru in kakor so upali Nemci"²⁵. Pri tem pa je vendarle skorajda prezrl dejstvo, da je bila slovenska zmaga v prvem in tudi v drugem volilnem razredu izredno tesna in da je k njej največ prispevala volilna komisija, v kateri so bili - razen celjskega župana Jabornegga - sami Slovenci. V prvem volilnem razredu, v katerem so Slovenci zmagali le z enim glasom večine (13 : 12), je volilna komisija razveljavila dva nemška glasova in tako odločilno pripomogla k slovenski zmagi. Celjskemu lesotržcu Karlu Teppeiju ni dovolila voliti zato, ker se je njegova volilna izkaznica glasila nanj in na njegovo že umrlo ženo, češ da ne more imeti volilne pravice umrla oseba. Pooblastilo Južne železnice, ki se je glasilo na Huberta Küglerja pa je razveljavila z razlago, da ne more ugotoviti, ali je pravilno legalizirano²⁶.

Že nekaj dni po volitvah se je nemška stranka z dr. Ottom Ambroschitschem pritožila zoper pristransko postopanje volilne komisije v prvem volilnem razredu. Volilna komisija je v poročilu okrajnemu glavarstvu poskušala dokazati, da je bil celoten volilni akt popolnoma korekten²⁷. Glede ugovora dr. Otta Ambroschitscha, da volilni imeniki v reklamacijski dobi niso bili na vpogled polnih 14 dni, kot zahteva zakon, je volilna komisija poudarila, da se dan nabitja šteje k roku in da so volilni imeniki viseli od 17. do 30. maja, kar je natanko 14 dni. Dejstvo, da so razglas nabili 17. maja popoldan, sneli pa 30. maja dopoldan, ne spremeni ničesar. In kar je še posebej očitno: dr. Ambroschitsch bi se moral na prekratek rok razgrnitve volilnih imenikov pritožiti že v reklamacijski dobi in ne šele po končanih volitvah. Glede ugovora Jurija Straussa, da mu občina ni dostavila volilne izkaznice za prvi volilni razred na dom, je bila volilna komisija mnenja, da bi moral Strauss volilno izkaznico dvigniti na občini sam. Poleg tega je občinski tajnik Straussu na dom dostavil volilno izkaznico, ki pa je le-ta ni hotel sprejeti, češ da se volitev ne namerava udeležiti. Kasneje se je zaradi nemške agitacije premislil in prišel dan pred volitvami, v nedeljo, po izkaznico, ki mu je občinski urad ni hotel izročiti izven uradnih ur. Pritožbo Karla Teppeija je volilna komisija zavrnila iz dveh razlogov: 1. ker mrtvi ne morejo voliti in 2. ker ni poskrbel za popravek davčne napovedi. Pritožbo Južne železnice pa je volilna komisija zavrnila zato, ker pooblastilo Huberu Küglerju ni bilo pravilno legalizirano in ni bilo mogoče dognati, kdo je pooblastilo podpisal, t. j.

ali so pooblastilo podpisale osebe, ki so upravičene podpisovati v imenu Južne železnice.

Vse ugovore skupaj z volilnimi imeniki ter sklepi reklamacijske in volilne komisije je občina 25. septembra 1910 poslala štajerskemu namestništvu v Gradec. Le-to je čez dva meseca od celjskega okrajnega glavarstva zahtevalo dodatnih informacij. Zaradi tega je okrajni glavar na razgovor poklical voditelja nemške stranke dr. Otta Ambroschitscha. Ta je navedel nekaj nepravilnosti, zlasti pa je vztrajal na tem, da je bila razgrnitev volilnih imenikov za nekaj ur prekratka. Še preden je okrajno glavarstvo zahtevalo poročilo poslalo v Gradec, pa je na sceno stopil slovenski volilni odbor, ki je od slovenskih uradnikov, zaposlenih na okrajnem glavarstvu, pravočasno izvedel o namerah namestništva, da razveljavi volitve. Dr. Juro Hrašovec je že 2. januarja 1911 poslal poslancu Robiču obsežno pismo in ga prosil, naj posreduje pri namestnikovem referentu, ki bo na podlagi poročila celjskega okrajnega glavarstva izdelal končno poročilo²⁸. Ker pa je v naslednjih dneh namestništvo od okrajnega glavarstva Celje znova zahtevalo informacijo glede točne ure, *"kedaj da se je prvi razglas nabil, ki se tiče reklamacij in volilnega imenika, in drugi, ki se tiče pritožb proti reklamacijskim rešitvam"*²⁹, je dr. Juro Hrašovec 21. januarja 1911 ponovno pisal poslancu Robiču in ga s posebno promemorijo podrobno seznanil z dejstvi: *"Zares eden kakor drugi razglas ni bil nabit pred pričetkom onega dneva, od katerega štejejo dotični roki. Po čl. 16 občinskega volilnega reda pa morajo razglasi biti nabiti pred začetkom od njih določenih rokov. Kakor iz priloženega promemoria izhaja se dr. Ambroschitsch glede prvega roka sploh ni pritožil in mislim, da namestništvo pač nima nobenega vzroka pri tako veliki večini v 3. in 2. razredu samo dr. Ambroschitschu na ljubo, ne da bi se bil on zaradi tega pritožil, volitve razveljaviti, posebno ker je vendar dotični rok bil natančno določen in to gotovo ni bistvena napaka, ako je od 14 dnevnega roka 1 ura manjkala, tem manje, ker po dotični od deželnega zbora predpisani tiskovini še niti ni treba zapisati uradnih ur, marveč samo dan, od katerega in dan, do katerega se smejo reklamacije vložiti, tako da je bilo čisto nepotrebno, da so se uradne ure, ki se začno ob 8. in nehajo ob 12. uri navedle... O kaki bistveni napaki tedaj ni mogoče govoriti".* Dr. Juro Hrašovec je ob koncu pisma Robiča zaprosil, naj se nemudoma oglasi pri referentu in namestniku ter poskuša vplivati nanju, da se ne bi razveljavile celotne volitve, temveč le volitve v prvem volilnem razredu, kjer je volilna komisija razveljavila dva nemška glasova: *"Poudarjaj posebno, da naj se ozirajo na to, da je občina velika in da imajo ljudje pač kaj družega dela, kakor dvakrat hoditi na volitev, da to občino jako veliko velja in da se na ta način tudi samo znovič razburjajo duhovi za dobo 6 mesecev, ker od začetka do konca volitve poteče spet pol leta"*³⁰.

V skladu z navodili dr. Jura Hrašovca je poslanec Robič večkrat posredoval pri namestnikovem referentu in poskušal v smislu poslanega promemoria vplivati nanj. Tudi dr. Vekoslav Kukovec je 16. februarja 1911 obvestil dr. Hrašovca, da je poskušal vplivati na namestnikovega referenta, vendar mu je le-ta ob stalnem ponavljanju, *"da je (bil) rok razglasitve za en cel dan prikraščen"*, dal vedeti, kakšna bo končna rešitev³¹.

Poskusi slovenskih poslancev, da bi preprečili razveljavitev celotnih volitev, tako niso prinesli željenega uspeha. Že 21. marca 1911 je dr. Juro Hrašovec od Robiča prejel kratko in jedrnat pismo: *"Zaupno Ti poročam, da se je cela volitev v celjski okoliški občini razveljavila. Prosim Te, ta novica ne sme priti v časnike"*³². Hrašovec je Robiču odgovoril že naslednji dan. Prosil ga je, naj stori vse, da doseže razveljavitev volitev le v prvem volilnem razredu. *"Ako je bila stvar že morebiti v seji deželnega odbora ter se potem takem ne da seveda nič spremeniti, bi bil vsak nadaljnji korak odveč. Ako pa še ni bila stvar v seji, stopi - prosim Te - še danes k namestniku, govori z njim ter ga skušaj še pregovoriti, da naj vsaj, če ni drugače, samo v prvem razredu volitev razveljavi"*³³. Vendar je Robič še isti dan odgovoril dr. Hrašovcu, *"da bi bil vsak nadaljnji korak odveč! Stvar je že bila včeraj v seji in ravno zaradi tega ne sme priti v časnike. Tudi Nemci nalašč molče! Ako slovenski časniki prinesejo sedaj to novico, dokler občina ni obveščena, bi jaz naravnost bil v dežel. odboru nemogoč. Delajte na tihem"*³⁴.

S tem so bile volitve v okoliški občine razveljavljene in v začetku aprila, ko je prišel sklep deželnega odbora po redni poti v javnost, sta se slovenska in nemška stranka začeli spet mrzlično pripravljati na nove volitve. Slovenska stranka, ki se je zavedala nemških teženj, *"da bi zmagali ne samo v I. razredu, kjer je sedaj za njih položaj zares ugoden, temveč tudi v II. razredu, da bi na ta način dobili večino v občinskem odboru"*³⁵, si je z vsemi silami prizadevala okrepiti drugi volilni razred, ki je bil odločilnega pomena za dokončni izid volitev. Obenem je skrbno pazila, da se tudi pri ponovljenih volitvah ne razbije sloga med klerikalci in liberalci. Ko je 12. maja 1911 vodja celjskega klerikalnega tabora dr. Ivan Benkovič obvestil dr. Juro Hrašovca, da se do srede junija ne more udeleževati sej *"radi občinskih volitev v okolici"* in je o tem na neustrezen način poročal Slovenski narod, je dr. Juro Hrašovec poslal uredništvu omenjenega lista zahtevo, naj preneha pisati o Benkovičevem pismu. *"Želim tedaj, da o tem pismu samem ne pišete več, ker spravite samo mene v mučni položaj, kar bi tem bolj obžaloval, ker bodem ravno tako posredovalno vlogo moral imeti pri novi občinski volitvi za celjsko okolico, ki je pred durmi. To kar si stranki ali posamezne osebe med seboj očitajo, mene seveda nič ne briga; mislim pa, da ravno tega pisma ne bi bilo treba vedno in vedno tako povdarjati, ker končno to pismo ne dokazuje tega, kar se hoče z njim dokazati"*³⁶.

Takšna in podobna posredovanja predsednika Spodnještajerskega narodnega sveta so pripomogla, da sta v pripravah na nove volitve ponovno sodelovali klerikalna in liberalna stranka, ki sta se na predlog dr. Ivana Benkoviča sporazumeli za taktiko zavlačevanja. *"Ako se volitve vrše malo pozneje, kot se namerava dosedaj"*, je zapisal dr. Benkovič v pismu dr. Juru Hrašovcu 3. avgusta 1911, *"potem si nadejam od sodelovanja svojih somišljenikov mnogo večjega uspeha. Seveda hočemo z vso silo poseči v vol. boj, kar nam bo mnogo lažje, če nas ne zavirajo v prostosti oblike agitacije razne stvari"*³⁷.

Taktika zavlačevanja pa se je skupnemu slovenskemu volilnemu odboru le deloma posrečila. Že v začetku avgusta 1911 je namreč dr. Ambroschitsch na okrajnem

glavarstvu zahteval, naj se takoj "postavi občinskemu uradu vladni komisar, da izdela takoj volilne imenike in vodi celo volitev, ker baje občinski urad nalašč zavlaučuje izdelovanje imenikov"³⁸. S tem je Ambroschitsch dosegel, da je okoliška občina v strahu pred postavitvijo vladnega komisarja že 13. avgusta 1911 razgrnila volilne imenike. Po številnih reklamacijah nemške stranke in sklepih reklamacijske komisije, ki jih je 26. oktobra 1911 potrdilo tudi okrajno glavarstvo, je novembra 1911 končno prišlo do volitev. V tretjem in drugem volilnem razredu so ponovno zmagali Slovenci, v prvem volilnem razredu pa so dosegli večino Nemci in vse do razpada monarhije so sedeli v občinskem odboru okoliške občine glavni stebri celjske nemške stranke z dr. Ottom Ambroschitschem na čelu³⁹.

Glede na splošno priznano načelo, da je posest lažje braniti kot osvojiti, je pomenila izguba prvega volilnega razreda za Slovence velik udarec. Pa vendar je skupnemu nastopu vseh političnih dejavnikov v Celju pod vodstvom Spodnještajerskega narodnega sveta uspelo vsaj to, da je v občini ostala slovenska večina, ki je ob potrebnih nacionalni solidarnosti z lahkoto obvladovala (pro)nemške občinske odbornike.

Končane volitve pa so pomenile tudi konec sporazuma med slovenskima strankama. Že pri volitvi župana spomladi 1912 (dolgoletni župan Matevž Glinšek je zaradi bolezni odstopil) so se stara nasprotja obnovila. Narodna stranka je poskušala na županski stolček spraviti liberalnega kandidata, odvetnika dr. Antona Božiča, Benkovičevi klerikalci pa lastnika posestva Gornji Lanovž Avgusta Sušnika, vendar ne prvi ne drugi (ob nemškem forsiranju štajercijanskega kandidata Jurija Strenčana) nista dobila potrebne večine. Šele ko je Avgust Sušnik odstopil od kandidature in je posredoval Spodnještajerski narodni svet, sta se obe stranki dogovorili za kompromisnega kandidata, Antona Fazarinca, gostilničarja in posestnika z Ostrožnega. Potem pa so se klerikalno-liberalni boji v občinskem odboru okoliške občine spet nadaljevali⁴⁰.

Opombe:

1. Domovina, 6. 2. 1907.
2. Prav tam.
3. Franjo Baš, Pisma dr. Antona Korošca dr. Franu Jankoviču, ČZN, n. v. 6, letnik 1970/I, str. 135.
4. Prav tam.
5. Domovina, 10. 12. 1906.
6. Domovina, 23. 1. 1907.
7. Franjo Baš, n. d., str. 134.
8. Domovina, 10. 12. 1906.
9. Domovina, 8. 2. 1907.
10. Narodni dnevnik, 26. 3. 1909, 27. 3. 1909, 29. 3. 1909.
11. Narodni dnevnik, 8. 3. 1909.
12. Franjo Baš, n. d., str. 134.

13. *Domovina*, 30. 6. 1906.
14. *Domovina*, 29. 4. 1907; oris delovanja Spodnještajerskega narodnega sveta je objavila Ivanka Zajc-Cizelj v *Celjskem zborniku* 1984.
15. *Domovina*, 21. 6. 1907.
16. *Na splošno o volitvah v celjski okoliški občini Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice II., Celje 1974, str. 87-90.*
17. *Domovina*, 21. 10. 1907.
18. *Narodni dnevnik*, 30. 6. 1910.
19. *Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Okololiška občina Celje (OCO), fasc. 19, sing. 1; celotno gradivo o volitvah je združeno, zato posameznih spisov ne navajam.*
20. *ZAC, Spodnještajerski narodni svet (SNS), fasc. 2, Okrožnica volilnega odbora, s. d.*
21. *Glej op. 19.*
22. *Prav tam.*
23. *Narodni dnevnik*, 24. 8. 1910.
24. *Prav tam.*
25. *Prav tam.*
26. *Glej op. 19.*
27. *Prav tam.*
28. *ZAC, SNS, fasc. 2, pismo z dne 2. 1. 1911.*
29. *Prav tam.*
30. *Prav tam, pismo z dne 21. 2. 1911.*
31. *Prav tam, pismo z dne 16. 2. 1911.*
32. *Prav tam, pismo z dne 21. 3. 1911.*
33. *Prav tam.*
34. *Prav tam.*
35. *Prav tam.*
36. *Prav tam.*
37. *Prav tam.*
38. *Prav tam.*
39. *V prvem volilnem razredu so bili izvoljeni nemški kandidati: Avgust Westen ml., Karl Teppel, Josip Jarmer, Josip Rebeuschegg, Hans Swetl, Jurij Strenčan, Franc Wobner, Franc Petschuch, Karl Bann in dr. Otto Ambroschitsch. V drugem volilnem razredu so bili izvoljeni: Ferdinand Gologranc, Jakob Mirmik, Franc Samec, Jernej Kumer, Vinko Kukovec, dr. Ivan Benkovič, Tomaž Grah, Ivan Teran, Franc Confidenti in Jakob Omladič. V tretjem volilnem razredu so bili izvoljeni: Janez Glinšek, dr. Anton Božič, Jernej Čečko, Franc Trupej, Franc Šribar, Anton Fazarinc, Franc Samec, Josip Koštomaj in Avgust Sušnik.*
40. *ZAC, SNS, fasc. 2; Deutsche Wacht, 3. 4. 1912, 17. 4. 1912.*

Zusammenfassung

Die Gemeindewahlen in der Gemeinde Celje-Umgebung

Im Unterschied zu Krain kam es in der Steiermark auch nach der Zerschlagung der politischen Einheit (1906) in der bisher einheitlichen slowenischen Partei zur Zusammenarbeit zwischen den Liberalen und den Klerikalen. Zu einem gemeinsamen Auftreten der beiden führenden politischen Parteien (der liberalen

Nationalpartei - Narodna stranka und des klerikalen Slowenischen Bauernbundes - Slovenska kmečka zveza) kam es zwar nie bei den Landtags- und Reichsratswahlen, dagegen wurden die politischen Gegensätze bei kleinen, aber bedeutenden Angelegenheiten der nationalen Schutzarbeit vergessen, vor allem bei den Gemeindewahlen in den national bedrohten Ortschaften. Der vorliegende Beitrag stellt den gemeinsame Auftritt der klerikalen und liberalen Partei in der Gemeinde Celje-Umgebung dar in den Jahren 1910-1911, der von dem Untersteirischen Nationalrat (Spodnještajerski narodni svet) mit Sitz in Celje erfolgreich geführt wurde. Unmittelbar nach den Wahlen wurden die Kämpfe zwischen den Parteien mit aller Härte fortgesetzt, was sich auch bereits bei der Wahl des Bürgermeisters im Frühjahr 1912 manifestierte.

Hedvika Zdovc

SEJEMSKI PROSTOR ZA ŽIVINSKE SEJME V ZAVODNI DO LETA 1941

Prostor za živinske sejme je bil do konca 19. stoletja na t. i. "kleine Glacis" - mali Glaziji, travniški parceli št. 487/1, katere lastnik je bila mestna občina Celje.¹

Maks Sima in njegova žena sta že leta 1896 mestni občini Celje prodala del svojega zemljišča v Zavodni za izgradnjo nove mestne klavnice. Čez 2 leti (15. junija 1898) pa sta ji v najem ponudila še travnik, ki je ležal ob njuni gostilni Pri zelenem travniku. Ta prostor bi lahko mestna občina Celje uporabila za prirejanje živinskih sejmov.

Zemljišče sta bila pripravljena dati v najem za dobo 10 let, in sicer prvi dve leti brez plačila zakupnine, naslednjih osem let pa bi zakupnina znašala letno 50 goldinarjev. V ponudbi sta zahtevala še košnjo, dokler bi bila le-ta še mogoča, posebej pa še, naj bo dogon in odgon živine s sejma mogoč samo po cesti med njunim hlevom in klavnico.

V primeru, da bi bil občini travnik premajhen, sta bila pripravljena odstopiti še vrt.²

Na podlagi odloka štajerskega deželnega namestništva v Gradcu z dne 26. aprila 1899, št. 12946, je okrajno glavarstvo Celje 1. maja 1899 naznanilo županstvu Celje-okolica, da se je posestvo Maksa Sima izločilo iz občine Celje-okolica ter se priključilo mestni občini Celje.

Zato je občina Celje-okolica 18. maja 1899 mestni občini Celje poslala dopis, v katerem jo naproša, naj mestna občina sporoči, kje in kdaj lahko vsako leto dvignejo priznano odškodnino - 100 goldinarjev.³

Ponudbo zakoncev Sima so obravnavali na seji mestnega sveta 7. septembra 1900. Pravni zastopnik občine dr. Avgust Schurbi je ugotovil, da bo z ureditvijo sejmišča pri gostilni Pri zelenem travniku nepremičnina zakoncev Sima znatno pridobila na vrednosti, zato je predlagal, da se občina dogovori, o prepustitvi zemljišča zastonj. Ta predlog so na seji soglasno sprejeli.⁴

Ponovno so problematiko prostora za živinske sejme uvrstili na dnevni red seje mestnega sveta 2. novembra 1900. Na tej seji je predsednik sekcije 5 dr. Heinrich von Jabornegg predlagal, da to ponudbo obravnavajo šele na naslednji seji, saj je občina 31. oktobra 1900 prejela še eno ponudbo; poslal jo je Anton Skoberne. Ta je

ponudil travniške parcele v bližini dotedanjega sejemskega prostora na Otoku. Prostor si je bilo potrebno seveda še ogledati.⁵

Poročilo o obeh ponujenih zemljiščih je na seji mestnega sveta 7. decembra 1900 podal dr. Heinrich von Jabornegg. Anton Skoberne je bil pripravljen ponuditi svoje travniške parcele na Otoku brezplačno. Vendar te ponudbe niso mogli sprejeti, ker so Otok že določili za izgradnjo vil, ob tem pa bi bil toežkočen tudi živinozdravniški nadzor zaradi razdalje do mestne klavnice.

Tako je preostal le še ponujeni zemljiški kompleks zakoncev Sima zraven mestne klavnice. Tudi zakonca Sima sta sedaj bila pripravljena ponuditi zemljišče zastonj. Tako so na seji izoblikovali naslednje predloge :

1. Ponujeni zemljiški kompleks zakoncev Sima se določi za prostor za živinske sejme ter napravi po varianti 1 tehničnega poročila. Z zakoncema se sklene pogodba.
2. Nabavi se mostna tehnica ter postavi pri mestni klavnici. Ta se bo lahko uporabljala tudi v druge namene enako kot ona pri ljubljanski mitnici.
3. Začasno se je treba izogniti postavitvi izolirnega hleva.
4. Dogon živine bi bil primeren poleg mosta čez Voglajno, odgon pa pri mestni klavnici.⁶

Na podlagi odloka mestnega sveta z dne 7. decembra 1900 oziroma vloge mestne občine z dne 28. februarja 1901 o odobritvi omenjenega prostora za živinske sejme, si je komisija 4. aprila 1901 ogledala sejmišče. V komisiji so bili župan Gustav Stiger, veterinarski inšpektor Slowak, mestni inženir Ludwig Wessely in občinski tajnik Hans Bleichinger. V poročilu je komisija podala naslednje ugotovitve:

"Prostor za živinske sejme se je nahajal vzhodno na ozemlju mestne občine, v neposredni bližini mosta čez Voglajno. Proti jugovzhodu je mejil z enim delom ob okrajni cesti proti Teharju in od parcele 410 pripadajočim objektom ter z enim pri gostilni Pri zelenem Travniku. Proti severozahodu z dvoriščem mestne klavnice ob opornem zidu ter na njem postavljene ograje. Na zahodu je zaključno mejo oblikovala struga Voglajne.

Najbližji predeli okrog Voglajne so bili pri izrednih poplavah (1895, 1900) najkasneje po 12. urah suhi.

Prostor je obsegal 5000 m², od tega je bilo izkoriščenih 4366 m².

Zaporna vrata so bila postavljena po načrtu. Dogon živine z juga je bil v neposredni bližini mosta čez Voglajno, odgon pa po poti med upravnim poslopjem klavnice in sosednjim konjskim hlevom.

Z vseh strani je zaščitna ograja preprečila uhajanje sejemске živine.

Za izolirni hlev so po načrtu določili prostor v oddelku H, eventualno bi ga lahko z enim delom postavili tudi v oddelek G.

Prevzeti prostor je zadostoval za prigon od 50 do 500 glav živine za dobo več kot 10 let.

Mestna občina se je bila dolžna obvezati, da bo po potrditvi tega prostora, opustila stari prostor na Glaziji ter bo v pomladanskih mesecih pričela z ureditvijo tega prostora in ga prepustila namenu.⁷

25. aprila 1902 so podpisali prvo zakupno pogodbo med Maksom Sima kot zakupodajalcem in mestno občino Celje kot zakupnico. V zakup je mestna občina vzela parcele št. 616 v izmeri 39 a 81 m², parcelo št. 615 v izmeri 2 a 32 m² ter parcelo št. 410 in na njej stoječi hlev kot izolirni hlev.

Sporazumno so določili, da se mora živina prignati na sejmišče skozi vhod, ki ga je določila mestna občina, pri mostu čez Voglajno, oziroma mostič, ki ga je tamkaj zgradila mestna občina, odgnati pa med hlevom Maksa Sime in pisarniškim poslopjem klavnice. Mestna občina se je zavezala, da bo na lastne stroške vzdrževala ograjo okrog sejmišča, tako da bo vrt gostilne Pri zelenem travniku ločen od sejmišča. Travo na sejmišču naj bi uporabljal zakupodajalec.

Občina se je tudi zavezala, da bo po preteku zakupne pogodbe s sejmišča na svoje stroške odstranila vse stojnice, ograje in druge potrebne priprave na svoje stroške ter zasula vse nastale luknje.⁸

17. maja 1911 sta zakonca Sima obvestila občino, da sta pripravljena po preteku zakupne pogodbe (1. oktobra 1911) zemljišče ponovno dati v najem, vendar pod pogojem, da mestna občina plača zakupnino, in sicer po 600 kron vsako leto.⁹

Po medsebojnih dogovarjanjih sta se stranki sporazumeli ter podpisali ponovno zakupno pogodbo za dobo 5 let, s plačilom zakupnine 300 kron. Ta pa se je leta 1920 dvignila še za 100 kron.¹⁰

Oktobra 1923 je Maks Sima prodal gostilno Pri zelenem travniku in prostor za sejmišče gostilničarju Antonu Reberšaku. Tudi Reberšak je to zemljišče ponudil v najem mestni občini Celje.¹¹

5. julija 1924 si je komisija v sestavi: Drago Žabkar, podžupan, dr. Jože Stegu, veterinski izvedenec, Oskar Reddi, stavbni izvedenec, Josip Marn, mestni skrbnik, Drago Gobec, občinski svetnik in Anton Reberšak, lastnik zemljišča, ogledala sejmišče.

Ugotovili so, da je na sejmišču prostora za 400 glav živine letno. Polomljene pregrade je potrebno nadomestiti z novimi. Proti Reberšakovemu dvorišču se mora sejmišče zapreti z leseno ograjo, opremljeno z vrati, katera se morajo ob sejmihi zapreti.¹²

Prvo zakupno pogodbo so sklenili samo za tri leta. V pogodbi so določili enake pravice in dolžnosti kot v pogodbi z Maksom Sima. Najemnina je znašala 200 din.¹³

Na seji mestnega sveta 21. julija 1926 so sklenili, da bodo zakupno pogodbo podaljšali samo v primeru, če jo bodo podpisali za dobo petih let. V nasprotnem primeru naj se začne iskati drugi prostor. Ponudili so tudi možnost odkupa zemljišča. Ker pa je Rebersak zahteval previsoko ceno za to zemljišče, je mestni magistrat naročil tržnemu nadzorniku Jakobu Pozniču, naj začne z iskanjem novega primerne prostora.¹⁴

Jakob Poznič se je sicer trudil in vsestransko poizvedoval, a končno je moral priznati, da se mu ni posrečilo najti primerne prostora niti v mestu, niti v njegovi bližini. Primerni bi bili samo dve zemljišči, in sicer na področju, kjer je stalo skladišče lesne industrije Teppei v Klavni ulici, in pri cerkvi sv. Maksimilijana, last župnije v Celju. Toda Teppei je bil pripravljen zemljišče samo prodati, opat pa zemljišča sploh ni bil pripravljen dati v najem, ker se je tu svoje čase nahajalo pokopališče. Glede povodnji pa se je izkazalo, da skoraj ni zemljišča, kjer ne bi poplavljal.

Zato je bil Poznič mnenja, da bi še vnaprej zadostoval dotedanji prostor ob gostilni Pri zelenem travniku; tudi zato, ker je bil blizu železniške postaje in mestne klavnice, ljudje pa so ga bili že navajeni.

Na letne živinske sejme so ponavadi prignali od 100 do 270 glav živine, na mesečne živinske sejme pa tako malo ali sploh nič, da jih kljub veliki reklami niso oživili. Nasprotno temu pa so se svinjski sejmi zelo dobro obnesli. Na te sejme so pripeljali vedno od 20 do 40 vozov svinj. Primernost prostora se je kazala tudi v tem, ker so jih večinoma pripeljali iz Šmarskega okraja.¹⁵

Na podlagi Pozničevega poročila je mestni magistrat podaljšal zakupno pogodbo. Najemnina pa je sedaj znašala 1500 din.¹⁶

18. novembra 1940 je Mirko Detiček, višji sodni svetnik v Celju, mestnemu poglavarstvu posredoval še eno ponudbo. Kot pooblaščenec vseh dedičev družine Celestini-Confidenti je ponudil mestni občini nakup zemljišča, ki je ležalo v Zavodni. Celotna površina je bila približno 1 ha.¹⁷

O tem nakupu so se pogovarjali na sestanku 22. januarja 1941. Na sestanku so bili prisotni predsednik mestnega poglavarstva Alojzij Voršič, referent za klavnico Ivan Martinčič, mestni veterinar Josip Kožel in vodja tehničnega oddelka Blaž Pristovšek.

Predsednik je sporočil, da so Confidentijevi dediči ponudili mestni občini nakup dela zemljiške parcele 2/1 v Čretu. Ta se je nahajala ob novoprojektirani banovinski cesti za Rogaško Slatino.

Za m² zemljišča so zahtevali 50 din. Zemljišče je imelo ugodno lego; nahajalo se je ob bodoči prometni cesti z direktno povezavo skozi Gaberje s Savinjsko dolino in je

ležalo v neposredni bližini zemljišča, določenega za novo klavnico, tako da bi bilo za bodoče sejmišče zelo primerno.

Dobro pa bi bilo zemljišče še zaokrožiti z dokupom sosednjih parcel 2/7 in 2/12 zakoncev Veber, s približno površino 1750 m². Vebra sta za svoje zemljišče zahtevala po 70 din za m².

Vodja tehničnega oddelka je menil, da je lega zemljišča za nevedene namene primerno in je priporočal nakup. Vendar je menil, da je zahtevana cena glede na možnost povodenj previsoka. Za Confidentialjevo zemljišče je predlagal 40 din za m², za Vebrovo pa 45 din za m². Menil je tudi, da arondacija kompleksa Confidentiali ni nujna, zato je predlagal, da kupijo samo zemljišče Confidentialjevih dedičev, če bi le-ti spustili ceno.

S predlogi vodje tehničnega oddelka sta se strinjala tudi referent za klavnico in mestni veterinar.¹⁸

26. februarja 1941 so tako podpisali kupno pogodbo med Confidentialjevimi dediči in mestno občino Celje. Mestna občina je kupila parcele št. 2/1, 2/21, 6/1, 7/1, 7/4, 7/5, 13, 1459/5 v katastrski občini Zagrad. Kupna cena je znašala 562.114 din. Stranke so se dogovorile, da se polovica kupnine plačala ob podpisu pogodbe, druga polovica pa 15. marca 1941.¹⁹

Tržni - sejmski red za živinske sejme v celju 1885 - 1918

V Celju so prirejali živinske, tedenske in kramarske sejme. Pravico do živinskih sejmov so mestni občini Celje dodelili na osnovi privilegijske listine z dne 28. novembra 1811, odredb štajerskega deželnega namestništva v Gradcu z dne 24. oktobra 1885, št. 18879, 4. septembra 1904, št. 27045 in 28. septembra 1914, št. 2-1935/9.

Mestna občina je izdajala tržne - sejmske rede, v katerih so določili vsa pravila za izvajanje sejmov. V fondu Mestne občine Celje, katerega hrani Zgodovinski arhiv Celje, so ohranjeni trije tržni redi za živinske sejme, in to iz let 1885, 1904 in 1914.

Od leta 1885 do leta 1903 so živinske sejme v Celju prirejali skupaj z letnimi, in to :

- v soboto po polovici posta (postni čas je bil od pustne sobote do velike noči),
- 1. maja,
- 10. avgusta,
- 28. avgusta,
- 21. oktobra,
- 30. novembra.

Če je bil na ta dan praznik, je bil sejem naslednji dan.²⁰

4. septembra 1904 je štajersko deželno namestništvo v Gradcu izdalo koncesijsko listino, s katero je mestni občini Celje dovolilo izvajanje celoletnih živinskih sejmov. Tako so jih zdaj prirejali vsak prvi ponedeljek v mesecu, poleg tega pa še trikrat skupaj z letnimi, in to soboto po polovici posta, 21. oktobra in 30. novembra.²¹

14. marca 1914 pa so na seji mestnega sveta sklenili spremeniti dan mesečnih živinskih sejmov. Namesto prvega ponedeljka v mesecu so določili prvi torek v mesecu. Če je prišel na prvi torek v mesecu sejem na Teharjah, v Žalcu, Novi cerkvi, Petrovčah, Laškem, Vojniku ali Sv. Juriju ob južni železnici (Šentjur), je bil sejem v Celju en dan prej. V primeru praznika pa je bil sejem naslednji delovni dan. Na mesečnih živinskih sejmih se za prignano živino nista plačevali tržnina in sejmarina. Nasprotno pa sta se ti dve pristojbini plačevali, kadar je sejem sovpadel z letnim.²²

Leta 1911 je štajersko deželno namestništvo v Gradcu poslalo dopis vsem občinskim in okrajnim oblastvom, v katerem je naznanilo, da morajo opraviti prenove živinskih tržnih redov. Ti so morali biti v skladu z določbami novega zakona o živinskih kužnih boleznih z dne 6. avgusta 1909 in odlokom z dne 26. decembra 1892.²³

Tako je tudi mestna občina Celje izdelala novi tržni red za živinske sejme, ki ga je deželno namestništvo v Gradcu potrdilo leta 1914.

Ta red je določal naslednje:

1. V mestu Celje se živinske sejme prirejajo na osnovi privilegijske listine iz 1811, odlokov štajerskega deželnega namestništva iz 1885, 1904 in 1914, in sicer: v soboto po polovici posta, 21. oktobra in 30. novembra, prav tako vsak prvi torek v mesecu.

Na živinskih sejmih je dovoljeno prodajati naslednjo živino: koze, osle, konje, svinje, mule, mezege, ovce, govedo.

2. Živinski sejmski prostor se nahaja v katastrski občini Celje, na parcelnih številkah 615 in 616.

Ta prostor mora biti dobro in trdno ograjen; imeti mora en prostor za prigon živine in enega za odgon. Veliko živino (konje, krave, osle...) je dovoljeno privezati samo na eni strani pregrade, ker je le tako omogočen nemoten sejmski promet. Privez živine se mora pričeti pri prostoru za odgon živine.

Posamezno živino (koze, ovce, svinje, kopitarje...) je treba razvrstiti po stojiščih, urejenih z ustreznimi tablam in napisi. Govejo živino je poleg tega treba ločiti še po starosti in teži.

Živino iz krajev, v katerih ni bil v veljavi zakon o živinskih kužnih boleznih, je po predpisih treba razvrstiti v oddelke, tako da je taka živina ločena od domače; medprostor naj meri najmanj 2 metra.

Za zadosten privez živine so odgovorni lastniki, plašljivo živino je treba prijaviti pri tržnih nadzornih organih ter jo privezati na za ta namen posebno določene močne stebre.

3. Začetek sejma je za čas od 1. aprila do konca septembra ob 8. uri zjutraj, od konca septembra pa do 1. aprila pa ob 9. uri.

4. Tržnino je treba pobirati takole:

za 1 kopitarja 14 v

za 1 bika ali kravo 12 v

za 1 junico ali vola 10 v

za 1 teleta 6 v

za 1 ovco ali kozo 6 v

za 1 jagnje ali kozliča 6 v

za 1 prašiča 6 v

za 1 odojka 6 v

Po plačilu takse in predložitvi živinskega potnega lista, lastnik živine prejme sejmski carinski izkaz za vsako prignano živino.

5. Po določbi 8. člena splošnega zakona o živinskih kužnih boleznih z dne 6. avgusta 1909 je treba princšene živinske potne liste temeljito pregledati.

Če živina nima potnega lista ali če je bil potni list nepravilen in pomanjkljiv, posebej še, če se ne ujema število živine in njeni znaki, takšna živina ne sme na sejmišče.

Tudi živine nezanesljivega izvora, po členu 9 zakona o živinskih kužnih boleznih ni dovoljeno pripuščati na sejem.

6. Kot tržno policijo je treba sestaviti komisijo, ki jo sestavljajo občinski predstojnik - župan ali eden za to od občinskega odbora delegiran organ kot tržni komisar in najmanj en živinozdravnik.

Zadnji ima dolžnost vsako žival, preden se pripusti na sejem, natančno pregledati.

Prav tako je pod kontrolo živinozdravnika tudi revizija živinskega potnega lista.

Izdaja novega živinskega potnega lista je dovoljena brez zadržka samo na osnovi originala, za podaljšanje pa se mora tržna komisija ravnati po določbah člena 8 zakona o živinskih kužnih boleznih.

Na živinskih sejmih je potrebno poskrbeti, da v nobenem primeru ne priženejo več kot 600 glav živine za preiskavo na enega živinozdravnika.

Mnenje preiskave je treba podati na živinskem potnem listu. Pri zaznavi ali pojavu suma nalezljive živinske bolezni se bolelna žival izloči v za to določen izolirni hlev na parcelni št. 615, ki mora biti zaprt za ljudi in živali. O tem je treba takoj obvestiti občino ali pristojno oblast.

Takšno ugotovitev morajo živinozdravniki nemudoma naznaniti pri politični okrajni oblasti (člen 17 zakona o živinskih kužnih boleznih).

7. Prodaja jedil in točenje pijač na živinskem sejmu ni dovoljena.

8. Vse tržne stranke, prav tako vsi na tržnih prostorih usposobljeni gonjači, se morajo med seboj in do tržnega nadzornega organa spodobno obnašati.

Sejemske obiskovalce, ki na sejmišču hudo kršijo red, lahko za to pristojni organi odstranijo s sejma.

Občinsko oblastvo, ki mora oskrbeti primerno in zadostno število tržnih nadzornih organov, je odgovorno za vzdrževanje sejemskega reda.

9. Prestopki tega tržnega reda, če ne spadajo pod splošne kazenske zakone, pod zakon o živinskih kužnih boleznih, ali pod cesarsko odredbo z dne 20. aprila 1854, se kaznujejo z denarno kaznijo od 2 do 200 K ali z zaporom od 6 ur do 14 dni.

10. Pritožbe proti tržnim nadzornim organom se predložijo županu, ki o tem odloči s pripustnim rekurzom.²⁴

Opombe :

1. ZAC, Mestna občina Celje (dalje MOC) 1850 - 1918, fasc. 150; razglas MOC za letne in živinske sejme, 1885.

2. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 46; zapisnik napisan na mestnem uradu 13. maja 1898.

3. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 46; dopis županstva Celje - okolica mestnemu uradu Celje 18. maja 1899.

4. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 8; zapisnik seje mestnega sveta 7. septembra 1900.

5. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 8; zapisnik seje mestnega sveta 2. novembra 1900.

6. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 8; zapisnik seje mestnega sveta 7. decembra 1900.

7. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 46; zapisnik komisijskega ogleda sejmišča 4. aprila 1901.

8. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 46; zakupna pogodba med Maksom Sima in mestno občino Celje 25. aprila 1902.

9. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 46; uradni zapis o zahtevi po plačilu zakupnine 17. maja 1911.

10. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 46; zakupna pogodba med Maksom Sima in mestno občino Celje, 1. marec 1912 in 27. september 1920.

11. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 46; naznanilo Antona Reberšaka o nakupu posestva Maksa Sima 7. maja 1924.

12. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 46; zapisnik komisijskega ogleda sejmišča 5. julija 1924.

13. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 46; zakupna pogodba med Antonom Reberšakom in mestno občino Celje 26. februarja 1925.

14. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 46; izvleček iz zapisnika javne seje mestnega sveta 21. julija 1926.

15. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 46; poročilo tržnega nadzornika Jakoba Posniča o iskanju primernega prostora za sejmišče 27. oktobra 1927.
16. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 46; izvleček iz zapisnika mestnega sveta 20. aprila 1928.
17. ZAC, MOC 1918 - 1941, fasc. 41; izvleček iz zapisnika tajne seje mestnega sveta 22. decembra 1940.
18. ZAC, MOC 1918 - 1941, fasc. 41; zapisnik sestanka 22. januarja 1941 na katerem so razpravljali o nakupu zemljišča za sejmišče.
19. ZAC, MOC 1918 - 1941, fasc. 41; kupna pogodba med *Confidentijevimi* dediči in mestno občino Celje 26. februarja 1941.
20. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 150; razglas mestne občine za letne in živinske sejme, 1885.
21. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 150; koncesijska listina deželnega namestništva v Gradcu 4. septembra 1904.
22. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 12; zapisnik seje mestnega sveta 14. marca 1913.
23. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 150; dopis štajerskega deželnega namestništva okrajnim glavarstvom in občinam za prenovo živinskih sejmskih redov v skladu z zakonom o živinskih kužnih boleznih iz 6. avgusta 1909, 1911.
24. ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 150; tržni red za živinske sejme v Celju, potrjen v Gradcu 28. septembra 1914.

Zusammenfassung

Messegelände für Viehmärkte in Zavodna bis 1941

Das Recht zur Abhaltung von Viehmärkten wurde der Gemeinde Celje aufgrund des Privilegiums vom 28. 11. 1811, der Verordnungen der steirischen Statthaltereien in Graz vom 24. 10. 1885, 4. 9. 1904 und 28. 9. 1914 verliehen. Bis zum Ende des 19. Jahrhunderts befand sich das Gelände für Viehmärkte auf dem kleinen Glacis, dem Wiesengrundstück Nr. 487/1, im Besitz der Stadtgemeinde Celje. Im Jahre 1902 nahm die Stadtgemeinde Celje die Grundstücke Nr. 615, 616 und 410 in Zavodna von Maks Sima in Pacht. Wiederholt wurden Pachtverträge geschlossen bis zum Jahr 1923, als Maks Sima die erwähnten Grundstücke an den Gastwirt Anton Reberšak verkaufte. Auch Anton Reberšak bot der Stadtgemeinde das Grundstück zur Pacht an. Im Jahre 1941 entschied sich die Stadtgemeinde, die Grundstücke zur Abhaltung der Viehmärkte in Čret von *Confidentis* Erben zu kaufen. Der Kaufvertrag wurde am 26. 2. 1941 unterzeichnet. Mit diesem Vertrag erwarb die Stadtgemeinde die Grundstücke Nr. 2/1, 2/2, 6/1, 7/1, 7/4, 7/5, 13 und 1459/5 in der Katastralgemeinde Zagrad (Schlossberg). Die Viehmärkte mußten nach Vorschriften abgehalten werden, die in der Viehmarktordnung festgeschrieben waren. Darin waren Rechte und Pflichten aller am Markt teilnehmenden Parteien genau festgelegt. Im Fond der Stadtgemeinde Celje 1850-1918, der im Historischen Archiv Celje aufbewahrt wird, sind drei Marktordnungen aus den Jahren 1885, 1904 und 1914 erhalten.

Božena Orožen

SLOVANSKI JEZIKI V CELJU MED OBEMA VOJNAMA

Pozornost, ki jo ljudje - posamezniki in skupnost - posvečajo tujim jezikom, je v veliki meri odvisna od dolgoročne in kratkoročne motiviranosti za učenje. Ta je povezana s političnimi, gospodarskimi, kulturnimi, pa tudi z emocionalnimi momenti. Slednji prihajajo v poštev pri kratkoročni motiviranosti. Ukvarjanje s tujimi jeziki hkrati potegne za seboj spoznavanje naroda, čigar jezika se učiš, njegove kulture, miselnosti. Možen je seveda tudi obrnjen vrstni red. Pretres odnosa do tujih jezikov je tako hkrati odkrivanje delčka kulturne zgodovine v določenem obdobju.

Sestavek obravnava odnos do posameznih slovanskih jezikov in s tem v zvezi z njihovimi nosilci v Celju med obema svetovnjima vojnoma. Pri tem ne mislimo, da je Celje v tem pogledu kaj posebnega, nasprotno - reakcije meščanov v tej zvezi so zelo povprečne. Gre za prikaz po načelu "*pars pro toto*": Celje je v tem primeru le eno od slovenskih mest, z izjemo Ljubljane in Maribora, kjer je bil kulturni potencial večji in zato odziv ljudi na slovanske jezike, njih učenje in kar je s tem v zvezi močnejši.

Tečaje tujih jezikov so v Celju organizirale ustanove in društva, ki jim je to bila ena od dejavnosti, in sicer: Sokol, Ljudsko vseučilišče, Jugoslovansko-češkoslovaška liga, Društvo absolventov državnih trgovskih šol, Kolo jugoslovanskih sester, izobraževalno društvo Bratstvo. O svoji dejavnosti so obveščali v lokalnem glasilu Nova doba, ki je danes tudi glavni vir informacij te vrste. Neobvezno so nekateri tuje jeziki poučevali tudi na gimnaziji - o tem skopo poročajo Izvestja državne realne gimeazije v Celju. Z jezikovnimi inštrukcijami pa so se ukvarjali neposredno tudi posamezniki, da si izboljšajo gmotne razmere. Tako je znano, da je "šolo" tujih jezikov imela tik po končani prvi svetovni vojni Alma Karlin, da bi si prislužila denar za potovanje okrog sveta. Razen posameznih drobcev te vrste dejavnost ni znana.

V novonastali državi je bilo potrebno znanje srbohrvaščine. Postala je učni predmet v osnovnih in srednjih šolah. A v začetku je bilo treba pripraviti učitelje, šolane pod Avstro-Ogrsko, da bi jo lahko poučevali. Tako samoumevno namreč obvladanje srbohrvaščine le ni bilo, kot navaja časnikar: "*Srbski jezik ne omenjam, ker znanje tega bratskega oziroma našega jezika se samo po sebi razume oziroma donese to naravni razvoj sam.*"¹

Takoj po prevratu je svoje učiteljske tovariše na posebnem tečaju učila Emica Lilek, hčerka znanega profesorja - zgodovinarja Emilijana Lileka. Jezik je aktivno obvladala, saj se je rodila 1889 v Sarajevu, kjer je takrat služboval njen oče, in se

kasneje šolala v Zadru, drugem očetovem službenem mestu. Že februarja 1920 pa je mlada in delovna učiteljica umrla.²

Od društev je Sokol še iz desetletij pod Avstro-Ogrsko prinesel v novo državo tudi slovansko idejo. Na prvem občnem zboru po prevratu je Ivan Likar pozval, naj se člani uče srbsčine in češčine.³ In res je izobraževalni odsek sokolskega društva že aprila 1919 poskrbel za pouk srbohrvaščine.

Ko je v Celju proti koncu poletja 1919 (31. avg. - 2. sept.) bil jugoslovanski srednješolski shod s 150 delegati, med katerimi so bili tudi Srbi, je prof. Pavel Strmšek kot informacijo celjskim dijakom napisal sestavek Nekaj o srbohrvatskem narečju. V duhu južnoslovanske usmerjenosti se je podpisal kot Pavel Vekoslavovič (po očetovem imenu Vekoslav).⁴

Za povprečnega Slovenca, torej tudi Celjana, je zavora pri srbsčini bila cirilica, četudi so se je nekateri mladi izobraženci tudi v zvezi z ruščino sami učili pogosto še v prejšnjih desetletjih in so se včasih v cirilici tudi podpisovali ali pa celo napisali celotno slovensko sporočilo na razglednici kar v cirilici. Nemara zato, da vsi ne bi mogli prebrati sporočila, zaradi spoznanja, da gre za slovansko pisavo, ali pa preprosto iz želje po izjemnosti. Premostitev ovire v črkopisu je obetal počitniški tečaj cirilice leta 1921, na katerega je vabil Ivan Kunstič, "zasebni učitelj". Ali je vabilo na tečaj pri odraslih, ki naj bi prinesli s seboj tudi *"veselo srce blaženih mladostnih šolskih let"*, naletelo na odziv, ni mogoče soditi.⁵

Za trgovske nameščence in druge so večkrat najavili in bržkone tudi izvedli tečaje že leta 1920 in nato 1921. leta.

V obvestilih je poudarjena motivacija za odrasle: *"Srbohrvaščino rabi danes marsikateri, mnogi iz praktičnih materialnih razlogov, mnogi iz ideelnih razlogov, kajti dolžnost vsakega inteligenta je, da lahko s pridom in z razumevanjem čita obsežno in krasno srbohrvaško literaturo. Navsezadnje zahteva to tudi naša politična modrost."*⁶ Morebiti je bilo organizator izobraževalno društvo Bratstvo, ki je še 1923 in 1924 vabilo na brezplačen tečaj.⁷

Leta 1921 je bilo v Celju ustanovljeno žensko društvo Kolo jugoslovenskih sester s predsednico učiteljico Marico Sernec in tajnico Ano Zupančič, strokovno meščansko šolsko učiteljico. Program društva je bil "patriotičen in prosveten". *"Vse ustanove in vse dele naroda naj obsega naša sestrška ljubezen - pa naj bivajo v Jugoslaviji, Korotanu, Primorju ali preko meja. V to svrho hočemo že v bližnji bodočnosti otvoriti srbo-hrv. tečaj."*⁸ Že za konec aprila, torej v mesecu ustanovitve, je društvo vabilo članice na tečaj, ki ga bo brezplačno vodil prof. Lilek, *"najlepše zadoščenje mu pa bo, da se bodo tečaja vse vpisane tudi redno udeleževale."*⁹

Praktična potreba po srbohrvaščini (poslovni stiki, korespondenca) je narekovala organiziranje tečajev Društvu absolventov državnih trgovskih šol, ustanovljenemu 1932. leta. V Celju je bila samo dvoletna trgovska šola, nekateri absolventi so želeli

nadaljevati šolanje v Mariboru, za to je bil potreben dopolnilni izpit in znanje jezikov. Tako se je nemščini, ki se jo je takrat, 15 let po razpadu Avstro-Ogrske, že bilo treba spet učiti, francoščini in angleščini pridružila še srbohrvaščina.¹⁰ Iz istega vzroka so na trgovski nadaljevalni šoli poučevali srbohrvaščino kot neobvezen predmet.¹¹

Glavni nosilec izobraževanja odraslih v Celju je bilo Ljudsko vseučilišče. Leta 1922 ga je ustanovil Klub naprednih slovenskih akademikov. Osrednje delo je veljalo organiziranju predavanj celjskih in drugih strokovnjakov, a tudi dvomesečnih tečajev. Pouk srbohrvaščine je prevzel učitelj Adolf Radić. Glede na kratek čas, predviden za tečaj, je kar preoptimistično pojasnilo: *"Jezikovna snov se bo za sicer kratek učni čas (16 ur) tako zaokrožila, da bo vsak slušatelj imel jasno jezikovno sliko in se bo z domačo pridnostjo kmalu privadil naši bratski govorici."*¹² Ob koncu leta je bi napovedan že konverzacijski tečaj.¹³

Koliko se je odraslim obiskovalcem jezikovnih tečajev odprla pot v originalno srbsko in hrvaško književnost, ni mogoče reči. Knjige so bile. V svojem fondu jih je imela Ljudska knjižnica, ki jo je odprla celjska čitalnica v Narodnem domu 1921. leta. Vsaj v začetku pa je bil ta fond še neizrabljen, kot toži zapisnik.¹⁴

Geografsko odmaknjena **Bolgarija**, do katere je zaradi njenega protisrbskega stališča v prvi balkanski vojni vladal v začetku odklonilen odnos, vendarle ni šla povsem mimo za slovanstvo bolj dovzetnih Celjanov. Kakor hitro so se srbsko-bolgarski odnosi začeli taliti, se je oglasil Miloš Štibler, do konca prve svetovne vojne tajnik Zadružne zveze v Celju, pozneje šef kabineta ministrstva za kmetijstvo v Beogradu in med ustanovitelji bolgarsko-jugoslovanskega združnega inštituta.¹⁵ V uvodu Nove dobe z naslovom *Mi, Čehi in Slovani vobče* je zapisal: *"Isto tako imamo baš Slovenci dolžnost odobravati in podpirati vsako stremljenje, ki gre v srbskem ljudstvu za tem, da se zopet najdejo zveze z Bolgari..."*¹⁶

Preteklo pa je še več let, preden se je celjsko kulturno občinstvo prvič srečalo z dvema Bolgaroma. Leta 1928 sta v okviru Ljudskega vseučilišča nastopila zakonca Gospodinova, ona s predavanjem o bolgarski ženi in sodobnem ženskem vprašanju, on - operni pevec - s petjem bolgarskih pesmi. Poročevalec I. Š. (= Ivan Štempihar, takrat odvetniški koncipient v Celju in reden ocenjevalec kulturnih dogodkov) sicer ni bil zadovoljen s predavanjem, podanim v slovenščini, bolj pa s pesmimi, ob katerih ugotavlja o jeziku: *"Bolgarščina - posebno v pesmih, v katerih se spolnik običajni ne rabi - je za slovensko uho zelo razumljiva, bolj morda nega klasična srbsčina"*.¹⁷ Leta 1936 je Celjane navdušil večer bolgarskih plesov in pesmi. Gostovalo je devetnajst akademikov, ki jih je po Celju vodil Alojzij Bolhar.¹⁸ Čez tri leta so gimnazijci v Unionu prisluhnili opernemu pevcu Hristu Zlatovu, ki je pel ljudske pesmi.¹⁹

Govorjeno bolgarščino pa so Celjani slišali na predavanju dr. Jordana Širokova, osebnega zdravnika abesinskega cesarja Haileja Selasija. Pripovedoval je o Abesiniji, in sicer o bolgarščini, ki jo je predaval prof. Milan Fabjanič.²⁰ Bolgarijo so

poslušalcem približali predavanji A. Brileja o bolgarskih gorah (1935), prof. Jana Šedivyja Križem po Bolgariji (1937) in Vekoslava Bučarja Vtisi iz Bolgarije (1939). Med temami razrednih predavanj gimnazijcev-višješolcev naletimo v šolskem letu 1937-38 na prikaz bolgarske proze. Eden od gimnazijskih razredov si je 1939-40 ogledal razstavo bolgarske knjige v Ljubljani.

Mladi Celjani, ki so študirali v Ljubljani, so mogli prisluhniti bolgarščini skupine 8-10 bolgarskih študentov, ki so stanovali v Akademskem kolegiju.²¹ Na sokolskem "vsejunaškem" zletu v Sofiji leta 1939 je bil med Celjani (menda pet udeležencev) Gustav Grobelnik in dal svojemu literarnemu poročilu o vtisih bolgarski naslov - geslo zleta - V' edinieniento e silata.²²

Za učenje bolgarskega jezika pa med Celjani ni bilo dovolj zanimanja, tako da je Ljudsko vseučilišče leta 1934 moralo opustiti načrt o pouku tega jezika.²³ Poučeval bi najbrž Alojzij Bolhar, takrat strokovni učitelj telovadbe in stenografije na celjski gimnaziji, ki ga je preučevanje življenja in dela profesorja in stenografa Antona Bezenška pripeljalo v Bolgarijo, k Bolgarom, njihovem jeziku in literaturi. Bolhar je postal podpredsednik Jugoslovansko-bolgarske lige, ustanovljene v Celju štiri leta za ljubljansko - 9. maja 1938. Za predsednika je bil izvoljen poslanec Ivan Prekoršek (predsedniki društev so bili navadno v javnem življenju ugledni možje).²⁴ Liga je imela tudi svojo knjižnico.

Oviro ali vsaj manjšo pobudo za učenje **ruskega jezika** so predstavljale razmere ob ruski revoluciji in po njej. Hkrati pa je prav to dejstvo ustvarilo neposreden stik z Rusi: tudi v Sloveniji si je namreč poiskalo pribežališče in si nato ustvarilo drugi dom večje število ruskih emigrantov. Poročilo navaja, da je bilo leta 1921 v Celju okrog 38 Rusov po poklicu nekdanjih častnikov, agronomov, inženirjev in pravnikov.²⁵ Usoda teh emigrantov je bila bolj klavrna - nič ni bolj žalostnega kot pogled na zunanje znake gmotnega propadanja nekoč v blaginji živčih ljudi. Za ruske begunce so tudi v Celju izvedli dobrodelno akcijo - zbiranje denarja.²⁶ Nekateri so ne brez težav sčasoma dobili primerno zaposlitev, posamezniki so se morali preživljati z ročnim delom (izdelovanje igrač, umetnih rož). Toda življenjska energija, lastna pripadnikom tega slovanskega naroda (to so izpričali ruski taboriščniki v nemških koncentracijskih taboriščih med drugo vojno), jih je silila, da so vztrajali, se povezovali med sabo v nekako rusko kolonijo, a s prirojeno družabnostjo iskali tudi stike z domačini. Čeprav so se učili slovenščino, jim je vendar še po desetletjih ostala tipična ruska izgovorjava - mehčanje in akanje. Posameznim Celjanom, ki so zahajali v njihove domove, so ta srečanja pomenila prvi neposreden stik s "široko rusko dušo", z nekdanjo Rusijo, v spominih pač nekoliko romantično obarvano, kakršne ni bilo več, in z melodiko ruskega jezika.

Nekateri teh Rusov in Rusinj - četudi med njimi ni bilo šolnika - so bili svoje someščane pripravljeni poučevati rusko. (Iz njihovih vrst so kasneje prišli prvi učitelji ruščine; ko so jo leta 1945 kot tuj jezik uvedli v šole, pa v začetku ni bilo dovolj ustrezno šolanih slovenskih slavistov. Sodnik Nikolaj Antipin je tako poučeval

na II. gimnaziji in ekonomski šoli, Kristina Lovšin, rojena Zujeva, na II. in I. gimnaziji.)

(Savinjski rojak, pisatelj Vladimir Levstik, je ob koncu obravnavanega obdobja v prikupni zgodbi približal delček življenja ruskih emigrantov v daljši mladinski povesti Peter in Kostja (Naš rod 1940). Nevsiljivo je ob dečku Kostji in njegovem varuhu kozaku orisal rusko govorico in vpletel v pripoved tudi nekaj ruskih izrazov. *"Toda izgovor mi je bil čuden, nekam mehak in širok in za uho podgorskih otrok od sile smešen."* V povest vpletene ruske besede so tudi za nekatere mlade celjske bralce bile prve besede tega jezika, ki so jih spoznali.)

Nekateri Slovenci, tudi Celjani so bili med prvimi, so med prvo svetovno vojno prišli v Rusijo in v rusko ujetništvo, se naučili jezika, spoznavali rusko literaturo in skušali le-to gojiti še naprej.

Pod vtisom neugodnega izida koroškega plebiscita 10. oktobra 1920 je časnikar Vinko Gaberc, ki je bil pred prvo vojno nekaj časa v Odesi sodelavec časopisa Odesskij listok, med vojno pa kot poznavalec ruščine dalj časa tolmač za ruske ujetnike²⁷, za celjsko Novo dobo napisal sestavek Govorimo po ruski.²⁸ Iz njega se oglašča sodobnim razmeram prilagojeni panslavizem, ki išče pred slovensko majhnostjo in nemško nevarnostjo zavetje pri Rusih: *"Naš prospeh in svoboda naša je v našem delu in v kulturi. Najti moramo ognjišče, ob kojem se bomo zbirali; žarišča nam je treba, od katerega bode izhajala poživljajoča sila... Sedaj ko smo ravno zopet Slovenci udarjeni in pobiti, čutimo živo potrebo po trdni hrbtnici, da se ne bomo dali tako lahko upogniti..."* Članek zaključuje s pozivom: *"Smo li res že taki, da ne moremo verjeti, da je razven poraza tudi triumf, razven suženjstva tudi svoboda! A za one, ki to hočejo."* Podlistek je podkrepitev obvestilu, da se snuje v Celju "ruski kružok"; obvestilo so objavili v isti številki Nove dobe.

Ob takem iskanju moralne opore v ruskem jeziku, kot ga oznanja Vinko Gaberc, "starega kova panslavist", pa naletimo v celjskem časopisu tudi za nas bolj praktičen pogled na ta jezik, njegovo znanje naj pospeši trgovske stike med Rusijo in Jugoslavijo. Tak pogled kaže dopisnik J. Luznik v sestavku Rusija. Člankar si želi, da bi pouk ruščine uvedli tudi v trgovsko šolo. (Zdi se, da je ekonomski vidik kot motivacija za učenje ruščine zaradi neposrednih trgovskih zvez s carsko Rusijo botroval nastanku prvega učenika ruskega jezika za Slovence - Ruske slovnice Matija Majarja Ziljskega 1867. leta, torej več kot pol stoletja pred obravnavanim obdobjem. Ta namen je v uvodu poudaril založnik in pobudnik Gregor Blaž, Trdinov sošolec iz Mengša, kasneje trgovec na Reki. V slovnico so zato vključeni tudi vzorci poslovnih dopisov. Uspeha - kaže - ni imel. Propadel pa je tudi drugi poskus Gregorja Blaža - iz neznanega vzroka povezan s Celjem - da bi namreč Celje imelo rusko knjigarno, za katero je Blaž že nabavil več knjig).³⁰

Že od začetka leta 1920 so se v Celju pripravljala tla za ruski krožek, ustanovili pa so ga v začetku novembra tega leta. (Dosledno so uporabljali izraz "ruski kružok", kakršnega je nosil že v začetku stoletja živahno delujoči ljubljanski krožek.)

Namenjen je bil tistim, ki so ruščino vsaj nekoliko že znali (eno od obvestil v Novi dobi je objavljeno v ruščini). *"Interesenti ... morajo biti prilično dobro naobrazeni"*, pravi obvestilo.

Program krožka je bil zasnovan literarno-družabno: *"Krožek bo gojil družabnost, se bavil s književnostjo in prirejal izlete."*³¹ Vsaj do pomladi naslednjega leta so se člani krožka še sestajali v gostišču Narodnega doma. Na voljo so jim bile tudi ruske knjige Ljudske knjižnice.³²

Na jesen 1921. leta so ruščino kot neobvezen predmet uvedli na celjski gimnaziji. Skoraj polnoštevilno so se prijavi sedmošolci. Časopisni poročevalec ne skopari s pohvalo: *"Vsa čast takim zavednim in za jezik največjega bratskega naroda tako navdušenim fantom."*³³ Kdo je poučeval in kako je potekal pouk, ni znano, saj takrat gimnazija še ni izdajala letnega poročila. Zdi se, da Vinko Gaberc misli prav na ta neobvezni predmet, ko kasneje zapiše: *"Spominjamo se, da je pred kakimi petnajstimi leti na celjskem šolskem zavodu le kratko časa učil neki Rus, pa je dosegel pri tistih, ki so hoteli, razmeroma lepe uspehe, da so mogli jezik razumeti in se za silo izražati."*³⁴

Ko je minil pretres, ki ga je v zavesti naših ljudi povzročila ruska revolucija in tragična usoda carske družine, je - tako se dozdeva - usahnilo tudi prvo večje zanimanje za ruščino. Leta 1926 pa se je zanimanje spet pojavilo, povezano je bilo bržkone z ugodnejšimi političnimi stiki: *"Zdi se, da je prišel zdaj trenutek za prijateljsko zblizanje,"* piše nepodpisani uvodničar Nove dobe v članku Mi in Rusija.³⁵

Ponovno se je kot pred leti oglasil časnikar Vinko Gaberc. Obsežnejšemu članku Kam? je dal značilen podnaslov - Ex oriente lux - luč z vzhoda. *"Spravimo ruski jezik v šole!"* je vzkliknil. *"Čemu mučiti s čisto tujim jezikom mladino, ko bi se vendar dalo v štirih letnikih meščanske šole, gimnazije ali realke z ruskim jezikom toliko opraviiti, da bi bil vsakomur odprt pot v širni svet... Sosedom na ljubo se pač ne sme naš narod pitati z nemškim ali italijanskim jezikom. Da bi si osvojili Jugoslovenci, Bolgari, Čehoslovaki, Poljaki in Ukrajinci ruski jezik vsaj toliko, da bi med seboj po domače občevali, bi naš svet imel skoro drug obraz."*³⁶

Ponudb za pouk ruščine je bilo nekaj. Učence ruskega jezika je iskala celjska Rusinja Helena Popova.³⁷ Nekaj kasneje pa je dopisnik Nove dobe svetoval Ljudskemu vseučilišču, naj organizira ruski tečaj, kot je to storilo v Mariboru.³⁸ Zamisel pa je takrat izpeljalo Kolo jugoslovenskih sester in dobilo za učitelja Rusa, sodnika Nikolaja Antipina. Poučevati je začel 29. oktobra 1927. Tečaj je bil tudi naslednjo jesen. Zasnovan naj bi bil tako, *"da bo uspeh siguren vsakomur, ki bo imel vsaj nekaj vneme"*.³⁹ Med tem časom je izšel ruski učbenik Maksima Leonida Blumenaua.⁴⁰

Čez nekaj let - v jeseni 1932 - je Ljudsko vseučilišče poskušalo pripraviti ruski tečaj, ki bi bil dvakrat tedensko, toda zaradi premajhnega zanimanja je načrt propadel.⁴¹

Pač pa je na gimnaziji v letu 1932-33 bila ruščina ponovno neobvezen predmet. Učil je prof. Janko Orožen.⁴²

Na premajhen odziv je naletelo Društvo absolventov državnih trgovskih šol, ko je hotelo v jeseni 1937 prirediti ruski tečaj.⁴³ Poslovno usmerjeni Celjani ruščini pač niso prisodili uporabne vrednosti. Ni pa prav jasno, ali je v jeseni 1938 zbudil večje zanimanje poziv na tečaj, ki ga je ponovno snovalo Kolo jugoslovenskih sester.⁴⁴

Odpor, ki bi se utegnil razviti do jezika države s socialističnim režimom, je skušal odbiti glavni celjski pobudnik za učenje ruskega jezika Vinko Gaberc, ko se je po letih spet oglasil v Novi dobi z vzporednimi besedami: *"Pri nas imamo prijatelje češkoslovaškega in poljskega naroda, imamo ljudi, ki se v društvih solzijo za lužiskimi Srbi, skoraj da že imamo tudi takih, ki so prepričani, da bi se dalo z Bolgari na poštenu podlagi tudi kaj poštenega opraviti, nimamo pa prijateljev ruskega naroda in njegovega jezika. Zakaj? No, ker se narod navadno istoveti z vladjo, ki je ne odobravamo in ne priznavamo... Pravi govor za Slovane je kljub vsemu le ruski. In če ima kdo upravičene pomisleke proti njemu, so ti samo politični."*⁴⁵ Čeprav se sklicuje na *"mnoge Celjane"*, ki so *"izrazili svojo voljo učiti se ruščine"*, posebnega uspeha menda ni imel.

Prav obratno stališče do Sovjetske zveze od uradnega je imel celjski dijak Karel Destovnik. Razboritega Šoštanjčana je privlačevala država socializma in revolucionarne književnosti. O svojem delu in nazorih je poročal v pismih Kostji Nahtigalu in 21. okt. 1938 zapisal: *"Za šolo se sicer skoro nič ne brigam. Pa zato bolj študiram. Imel sem srečo in danes sem dobil dve odlični knjigi o Rusiji"*.⁴⁶ Za ruski jezik je Destovnika najbrž navdušil srbski komunist, pesnik in prevajalec Radovan Zogović, ki se je zdravil v Topolšici in ga je Kajuh obiskoval. Zogović je prevajal Majakovskega in s prevodi in originalom seznanjal šoštanjskega prijatelja. Vpliv ruskega "bobnarja revolucije" je viden tudi v Kajuhovih pesmih. Njegovo ukvarjanje z ruskim jezikom pa je prišlo neposredno do veljave ob prevajanju Maksima Gorkoga v Mariboru.⁴⁷

Razmah nacistične Nemčije in dogodki v zvezi s Češkoslovaško so med Celjani spet povečali zanimanje za učenje jezika. Kolo jugoslovanskih sester je leta 1939 imelo dobro obiskan tečaj za mladino; priredilo ga je tudi naslednje leto.⁴⁸ Nemara pa se je tokrat posrečilo pripraviti tečaj tudi v okviru Društva absolventov državnih trgovskih šol.⁴⁹

Gotovo pa je, da so se posamezni Celjani učili ruščine pri Rusih ali pa tudi sami. Ti so mogli vzeti v roke zdaj tudi učbenik, razen Blumenauovega, od 1929 Orožnovega, deset let za njim pa so dobili še Isačenkovega.⁵⁰

V več kot dveh desetletjih med obema vojnoma so imeli Celjani le nekaj javnih predavanj ali drugih prireditev, kjer so mogli slišati kaj več o Rusih ali Rusiji, a seveda ne o sovjetski Rusiji. Pritegnila jih je proslava ob stoletnici Puškinove smrti februarja 1937. leta, ki jo je organiziralo Ljudsko vseučilišče. Predaval je Bratko Kreft, recitator pa je bil prevajalec Puškinovih pesmi Mile Klopčič.⁵¹ Puškinovo

proslavo so spomladi tega leta imeli tudi na gimnaziji; dijaki so dobili spominske knjižnice, ki jih je daroval odbor za Puškinovo proslavo v Beogradu.⁵² Proslava ob stoletnici smrti M. J. Lermontova, napovedana za 31. marec 1941, pa je zaradi predvojnih razmer pač odpadla.⁵³

Največji "ruski" dogodek v Celju pa je bil nedvomno nastop praške skupine Moskovskega hudožestvenega teatra leta 1930. Igrali so komedijo Nikolaja Moskovskega Siromaštvo ni greh.

Po besedah poročevalca je bilo gostovanje *"za Celje gledališki dogodek, ki mu v analih celjskega gledališča ni najti enakega"*. Takrat so gledališki obiskovalci imeli najbrž edino priložnost, da so z odra slišali rusko besedo. Poročevalec piše, da je občinstvo *"napeto in z užitkom sledilo poteku igre, četudi večina zaradi neznanja ruščine ni mogla prodreti v vse fineše dialogov"*.⁵⁴

V odnosu Celjanov do ruskega jezika je opazati vsa ta leta omahujoče zanimanje, posamezniki (zlasti Vinko Gaberc) so mu od časa do časa dajali spodbujajoče injekcije, čemur je sledil zagon, a enakomerne zagnanosti za učenje in spoznavanje ruske kulture ni opaziti.

V nasprotju s slovensko-ruskimi stiki **slovensko-češki** stiki med obema vojnama niso bili omajani. Odpadlo je seveda življenje v okviru iste države, z ustanovitvijo slovenske univerze se je zmanjšal, a ne odpadel študij slovenskih študentov v Pragi ali Brnu. Nikakor ni šlo samo za manifestativne in deklarativne izraze prijateljstva, ki jih je narekovala politična situacija. Motiviranost za spoznavanje dežele in jezika je bila raznovrstna.

Češkoslovaška republika s predsednikom Masarykom je bila Slovencem vzor za demokratično urejeno državo; proti koncu obravnavanih let je obe državi še globlje povezal skupen sovražnik nemški nacizem.

Še vedno je nekatere stroke bilo mogoče študirati na čeških univerzah, visokih šolah ali tudi na srednjih strokovnih šolah. (Revija Slovanski svet je leta 1935-36 prinesla informativni spis Lea Stareta Češkoslovaške visoke šole, kjer so navedeni tudi pogoji za vpis na posamezne smeri. V Pragi je že l. 1919 delovala Slovenska dijaška zadruga, v Brnu Akademsko društvo Jugoslavija. Za slovenske študente je že od začetka stoletja obstajalo Podporno društvo, ki so ga podpirali posamezniki. V letu 1935-36 najdemo med darovalci tudi tri s celjskega področja. - dr. Jureta Hrašovca in dr. Jožeta Flajsa iz Celja ter Maksa Cukala iz Sv. Jurija ob Taboru). Za dijake je bilo na razpolago nekaj štipendij za počitniško bivanje na Češkem.

V Slovenijo so prihajali češki turisti in bili dobrodošli gosti. (Največ jih je zahajalo na Bled, zato je razumljivo na prvi pogled nejasno dejstvo, da je tam že zgodaj delovala Jugoslovansko-češkoslovaška liga in da je bilo zanimanje za tečaj češkega jezika - jezika gostov; med napisi v tujih jezikih je bila zastopana tudi češčina. Celje sicer ni sodilo med posebno turistične kraje, vendar pa število Čehov, ki so se tu

ustavili, ni bilo čisto zanemarljivo - med obiskovalci so bili navadno na drugem mestu, za Avstrijci⁵⁵; tudi v celjske tovarne so prihajali na prakso posamezni Čehi.)

Velik ugled in odziv so uživali vsesokolovski zleti v Pragi, ki so jih prirejali vsakih šest let - 1920, 1926, 1932, 1938; razen telovadcev - sokolov so se jih udeleževali tudi drugi spremljevalci in svojci.

V češčini je bilo veliko strokovne literature - kot nadomestilo za to literaturo v nemščini. (Na letaku, ki ga je sept. 1937 Jugoslovansko-češkoslovaška zveza razposlala dijakom po vsej Sloveniji, da bi jih spodbudila k učenju češčine, je zapisano tudi: *"Češčina je danes jezik, v katerem se dobi vse - in slovansko usmerjeno."*⁵⁶

Za številne slovenske meščane in zlasti meščanke pa ni bila zadnja motivacija za minimalno znanje češčine bogata založenost trgovin, zlasti praških, z lepimi, modernimi in kakovostnimi izdelki. (Omenjeni letak po pravici zatrjuje: *"Praga je danes slovanski Pariz bolj kot kdajkoli."*)

Potrebo po obnovitvi z vojno nasilno pretrganih tesnejših stikov s Čehi izraža Miloš Štibler v že omenjenem uvodniku v Novi dobi dobrega pol leta po ustanovitvi nove države: *"Pomagajmo zopet iskati pota v Zlato Prago in iščimo kulturne in politične zveze s češkoslovaško državo."*⁵⁷

Osrednjo vlogo pri gojenju stikov je imela Jugoslovensko-češkoslovaška liga, ustanovljena 1921. leta v Ljubljani. Vzor ji je bila Češkoslovaško-jugoslovanska liga v Pragi. Celjski poverjenik ljubljanske lige je bil dr. Juro Hrašovec.⁵⁸ Maja 1925. leta je ljubljanska Liga skupaj s Češkim klubom iz Maribora priredila množičen izlet v Celje (okoli 200 udeležencev). Takrat so sklenili, da tudi v Celju ustanovijo podružnico.⁵⁹ Že istega leta (ali morda nekoliko kasneje) je bil sklep uresničen. Za predsednika so izvolili dr. Jura Hrašovca, ki je to funkcijo obdržal do konca. Tajniki so v teh letih bili: prof. Janko Orožen in Janko Liška ter inž. Anton Ozvald. Blagajnik je bil prof. Pavel Holeček. Poleti 1926 je bil v Pragi kongres vseh lig. Iz Celja sta se ga udeležila prof. Orožen in inž. Peteržel. Nesla sta v Celju zbrane knjige za Strossmayerjevo knjižnico, namenjeno češki mladini.⁶⁰ Nova doba je takrat objavila program, ki so ga sprejeli v Pragi. V njem je med drugim zapisano: *"Jugoslovanski dijaki se morajo navajati k temu, da se poglobljajo v češke razmere, kakor je to delala predvojna generacija; prirejajo naj se jezikovni kurzi."*⁶¹

Delo Lige v posameznem kraju je bilo odvisno od tamkaj živečih izobraženih Čehov in Slovencev, ki so znali češko in mogli in hoteli delati na tem področju. Takih ljudi v Celju ni bilo veliko (treba je upoštevati, da je takrat - v 20. letih - celjsko mesto imelo le okoli 7 tisoč prebivalcev). Tako sledi po letu dni ugotovitev: *"Delovanje se je skromno razvijalo, ker je bilo šele v prvem letu obstoja, oviralo ga je tudi dejstvo, da morajo radi kulturnih potreb malega mesta delovati njeni funkcionarji tudi v drugih društvih."*⁶² Število članov (za posamezna leta navajajo 40, 60, 70) še ne pove veliko, to so bili nedvomno tisti, ki so plačali članarino.

Še preden je Liga oskrbela tečaj češkega jezika, pa je to storil celjski Sokol oz. njegova prosvetna sekcija. Ker je bil leta 1926 pred vrati vsesokolovski zlet v Pragi, so spomladi pripravili za udeležence tečaj češčine. Poučeval je dr. Štempihar. Tečaj je bil dvakrat tedensko in le dva meseca - od marca do maja - zato so mogli udeleženci dobiti le osnovne jezikovne informacije. Taki tečaji so bili še kasneje že v sodelovanju med Sokolom in Jugoslovansko-češkoslovaško ligo, kar je razumljivo, saj so v obeh organizacijah delovali pravzaprav isti ljudje. Leta 1932 je vodil tečaj, v katerem je bilo 50 tečajnikov, inž. Anton Ozvald, tajnik Lige. Tečaji pa so bili tudi še kasneje. V začetku je bilo treba delati brez učbenika, leta 1931 pa je prav za tečaje v okviru sokolovskih društev izdala učbenik sokolovska zveza Jugoslavije. Čeprav je razlagalni jezik srbohrvaški, so ga uporabljali tudi v Celju.⁶³

Daljši tečaj je bil od jeseni 1927 do pomladi 1928 (60 prijavljencev). Zdi se, da je bil kar uspešen, učenci pa vztrajni, saj se je zaključil z javno prireditvijo na trgovski šoli, kjer so učenci peli, predavali in deklamirali. Napovedan je bil tudi obisk ljubljanskega češkoslovaškega konzula.⁶⁴ Leta 1937 je Liga želela pripraviti tečaj za odrasle, kjer naj bi učil mariborski profesor Jan Šedivy. Ker je ta odpovedal, ni jasno, ali so dobili primernega predavatelja.⁶⁵

Strnjeno, brez presledkov je v 30-ih letih deloval češki krožek na gimnaziji. Že vsaj v začetku leta 1927 so se dijaki želeli učiti češčine, kot priča poročilo na občnem zboru Jugoslovansko-češkoslovaške lige: *"Dijaštvo tukajšnje realne gimnazije je večkrat prosilo, da bi Liga ustanovila tečaj za češki jezik. Radi pomanjkanja učne knjige se to ni moglo zgoditi."*⁶⁶ Taka potreba in želja je spodbudila Janka Orožna, da je za Slovence priredil Zpevakov učbenik. Tega so uporabljali na Češkoslovaškem v šolah z ruskim učnim jezikom.⁶⁷ Pred šolskim letom 1930-31 na gimnaziji češčine še niso poučevali. Nemara je v prejšnjem letu to onemogočilo odlok ministrstva prosvete z dne 16. 3. 1929 o ukinjanju neobveznih predmetov. Začelo se je prihodnje šolsko leto. Pripravljenost dijakov in tudi spodbudo za uvedbo tečaja razodeva resolucija, ki jo je sprejelo dijaštvo na občnem zboru Zveze jugoslovanskih srednješolskih združenj, župe za Slovenijo, v Celju 30. junija 1930. V Jugoslovanski misli, dijaškem glasilu, ki je izhajalo v Celju, beremo: *"Našega odnosa napram ostalim Slovanom ne kažimo v navdušenih govorih, stalno čitajmo njih književnike, zasledujemo vsa narodno-gospodarska in kulturna gibanja pri njih, učimo se njihovega jezika ter tako z delom nadomestimo besede. Povsod zahtevajmo, da se naj poučujejo v srednjih šolah vsaj neobvezno slovanski jeziki, povsod branimo čast Slovanstva."*⁶⁸ Izjava kaže realno usmerjenost dijaške mladine, odpor do besedičenja in pripravljenost za delo.

Prvo leto, 1930-31, je bil neobvezen pouk češčine za zadnja dva razreda - sedmo in osmošolce. Poučeval je prof. Janko Orožen. Tečaj je obiskovalo 47 dijakov. Četudi najbrž vsi niso vztrajali do konca (kot je navada pri neobveznih predmetih), je število kar veliko, gimnazija je namreč imela samo po eno paralelko.⁶⁹ Številčnost je treba pripisati ne le pripravljenosti dijakov za učenje, ampak tudi začetni vnemi. Tudi v naslednjih šolskih letih je bil po en tečaj pod vodstvom istega profesorja. V šolskih letih 1932-33, 1933-34 pa je tečaj - 2 tedenski uri - vodil mladi slavist Janko

Liška. Liška, rojen na Vranskem, je bil po očetu češkega rodu; malo pred prihodom za suplenta na celjsko gimnazijo je bil leto dni na podiplomskem študiju na Karlovi univerzi v Pragi. Pomenil je poživljajočo moč za celjsko Ligo in postal njen tajnik. Zato so leta 1935, ko je iz Beograda prišel odlok o njegovi premestitvi v Mursko Soboto, posredovali, da bi ga zadržali v Celju. To sta storila predsednika celjske in ljubljanske Lige prek češkoslovaškega konzulata v Ljubljani in Zveze jugoslovansko-češkoslovaških lig.

Čeprav je dr. Juro Hrašovec svojo prošnjo zaključil z ugotovitvijo, da *"ne bi bilo v korist oni skupni stvari, ki veže našo državo s Češkoslovaško republiko, za katero je edino le mogoče stvarno in uspešno delovati, ako je med nami vedno več inteligence, ki obvlada češki jezik,"* je Janko Liška moral v Mursko Soboto.⁷⁰ Kljub Liškovemu odhodu se je tečaj češčine na gimnaziji nadaljeval. Ponovno ga je prevzel Janko Orožen. V letu 1935-36 je bil še en tečaj (20 učencev), v naslednjih letih pa po dva tečaja. Največ učencev je bilo v letu 1937-38 (30 in 20).⁷¹ Takrat je bilo v višjih razredih celjske gimnazije - in samo ti so prišli v poštev - okoli 330 dijakov, torej je pouk češčine obiskovalo okoli 15 %. Za primerjavo pa je treba pripomniti, da se je leta 1937 na ljubljanskih srednjih šolah učilo češčine okoli 900 dijakov. Neobvezen pouk je honoriral prosvetni oddelek kraljevske banske uprave, tako da stroškov ni nosila Liga, ki je sicer uživala močno moralno, a šibko denarno podporo. O delu krožka je četrto stoletja kasneje prof. Orožen izjavil, da je *"na bolj praktični podlagi dijake skromno uvažal v posebnosti češkega jezika"*.⁷²

Precejšnje zanimanje za češko kulturo med dijaki kažejo naslovi referatov, s katerimi so višješolci nastopali pri urah slovenščine. Seveda je pri izbiri tem treba računati s profesorjevo pobudo, a tudi s pripravljenostjo dijakov. Vsako šolsko leto je bilo nekaj čeških tem, nekatere se tudi ponavljajo. Najpogostejša so predavanja o Masaryku. Pojavljajo se zgodovinske teme (Ali smo bili s Čehi v teritorialni zvezi ali ne, Jan Hus, Pregled češke zgodovine, Pogledi in misli dr. Miroslava Tyrša), nekatere segajo v sodobno dogajanje (Dr. Alice Masarykova, Vsesokolovski zlet v Pragi), največkrat pa obravnavajo literaturo ali glasbo (Pregled češke literature, Povojna češka književnost, Jan Amos Komensky, Jan Kollar, Božena Nemcova, Jan Neruda, Julius Zeyer, Bedrich Smetana, Antonin Dvorak...).

O Češkoslovaški, zlasti pa o predsedniku Masaryku, so vsi dijaki marsikaj slišali na obveznih proslavah, ki so bile na šoli 28. oktobra, ob dnevu jugoslovansko-češkoslovaške vzajemnosti. Predavali so jim profesorji: Pavle Blaznik, Milan Fabjančič, Janko Liška, Ivan Mlinar, največkrat pa Janko Orožen. Ko je bila leta 1936 v Ljubljani razstava sodobne češke in slovaške knjige, sta si jo ogledala oba osma razreda.

Kako so celjski dijaki doživljali usodne češke dogodke, je razvidno iz pisma Karla Dětovnika Kostji Nahtigalu: *"Cel razred, razen 3 hitlerjevcev je goreče na strani Česke. In tako je na vsej gimnaziji. Omislili smo si češke zastavice, ki jih nosimo v gumbnicah. Ob času "krize" Česke so celjski tovariši in še drugi sošolci demonstrirali po ulicah."*⁷³

Kajuhu je prizadetost ob Hitlerjevi zasedbi Češke rodila sonet Češki. Namenjen je bil za "češki dan" na celjski gimnaziji, a do njega ni prišlo, pesem je ostala v rokopisu (objavil jo je Emil Cesar v Kajuhovem Zbranem delu). Pesniški začetnik se je s tem pridružil starejšim pesnikom, ki so prav tako emocionalno reagirali v pesmi: Otonu Župančiču, Janku Glazerju in Tonetu Seliškarju. Za Kajuha je značilno, da se ob potrnosti oglašja v njem tudi vera v prihodnost. Tercetni del se glasi:

*"Tako je danes z nami, tak je čas,
da je težko povedati v obraz
ljudem besedo iz srca.*

*A kadar vstal bo svet ves nov,
takrat bo spet svoboden češki rov,
takrat nasilja več ne bo in ne gorja."*

Da so dijaki ali odrasli Celjani brali originalne češke knjige, ki sta jih imela tako Ljudska knjižnica kot Jugoslovansko-češkoslovaška liga, je mogoče le domnevati. Za Kajuha pa je to skoraj gotovo, saj Kostji Nahtigalu 3. nov. 1938 poroča, da bere sodobne češke pesnike in da jih prevaja. Ob tem se mu izvije občudujoč vzklik: "Kostja, to so pesmi!" Morda je Šoštanjčan obiskoval češki tečaj na šoli - kot domneva Emil Cesar - ali pa se je jezika vsaj nekoliko učil sam.

Vednosti o Češki in doživljanje češke umetnosti so celjskemu občinstvu posredovale tudi prireditve. Prirejali so jih Jugoslovansko-češkoslovaška liga, Sokol, Ljudsko vseučilišče, Glasbena matica, izjemoma delavsko kulturno društvo Vzajemnost in Jadranska straža. Celoten seznam v Novi dobi najavljenih prireditev je na prvi pogled kar precejšen, porazdelitev na posamezna leta pa kaže, da je bila šele v zadnjem obdobju (1937- 1939) ta dejavnost malo bolj razgibana, poprej je več let le z eno prireditvijo te vrste letno ali pa celo brez nje. Razumljiva postane resignirana ugotovitev predsednika celjske Lige leta 1936: "Naše delovanje se mora omejiti letno na pobiranje članarine - članov je prav malo, Čehov še manj - in morda na 1 prireditev v letu. Toliko pač, da živimo."⁷⁴

Na začetku obravnavanega obdobja - leta 1920 - je velik umetniški užitek pripravil številnim Celjanom moški zbor Smetana iz Plzna, ki je pel v unionski dvorani.⁷⁵ V kasnejših letih sta nekaj predavanj in predavateljev oskrbeli ljubljanska in mariborska Liga (dr. Vladimir Murko, Ivan Lah, Ferdo Kozak, Egon Stare, dr. Vekoslav Kukovec, dr. Avgust Reisman, Jan Šedivy), včasih so nastopili tudi Celjani (Janko Orožen, dr. Juro in Milko Hrašovec, Fran Roš). Z govorjeno češčino so se srečali poslušalci na predavanju o socialni zakonodaji v ČSR, ki jo je razlagal predavatelj iz Prage s pomočjo slovenskega prevajalca. Češčino so slišali tudi pri predvajanju zvočnih filmov, ki so jih Celjani radi gledali. Nekateri so bili dokumentarni - predstavljali so deželo - ti so zahtevali še slovenski komentar. Proti koncu obdobja pa so že tudi v Celje prišli umetniški filmi, izdelki češke

kinematografije (1939 - filmi Nedolžnost, Poročnik Rjepkin, Križ ob potoku). Ob tem je poročevalec zapisal: *"Prijetno je čuti češčino s filmskega platna, ugaja tudi lagodni razvoj dejanja in poseben slog v obdelavi snovi, ki je tipično slovanski."*⁷⁶

Da v Celju vendarle ni bilo dovolj občinstva, ki bi ga češka kultura močno pritegnila, bi kazalo dejstvo, da češka književnika pesnik Jozef Hora in pisatelj Karel Novy, ki sta leta 1938 z velikim uspehom nastopila v Ljubljani in Mariboru, v Celju nista bila.

Rahlo spodbudno so mogla vplivati posamezna srečanja s Čehi, manj zgolj prijateljski pozdravi na železniški postaji, kadar so se skupine Čehov vozile skozi mesto, na kar je Celjane opozarjala Nova doba, bolj stiki z njimi, kadar so se ustavili v Celju. V poletnih počitnicah 1927 je za pet tednov prišla v Celje skupina 37 čeških srednješolcev, *"da se tu okrepijo in da spoznajo bratski jim narod."*⁷⁷ Stanovali so v gimnaziji, celjska spremljevalca sta jim bila prof. Holecšek in Orožen. Družili so se s celjskimi fanti; pri kopanju v Savinji jih je opazoval in jim prislusnil dopisnik lista Cillier Zeitung in nekako privoščljivo zapisal ugotovitev, da so se fantje zaman skušali sporazumeti v svojem jeziku, morali so se zateči k - nemščini.⁷⁸ Takoj je reagirala Nova doba. Časnikar dejstva ni mogel zanikati, zatekel se je le k ugotovitvi, da se tudi Nemci iz različnih predelov vselej ne razumejo.⁷⁹

Čeprav je v naslovu Lige tudi prispevek "slovaški", Slovaški niso posvečali posebne pozornosti. Celjani so leta 1932 slišali predavanje o Slovaški in Podkarpatski Rusiji; glede jezika so pa menili, da ga bo vsakdo razumel, posebno če se uči češko. Tako je dijaško glasilo Jugoslovanska misel objavilo neki članek v slovaškem originalu z uvodno pripombo "kar upamo, da ga bodo čitatelji lahko razumeli."⁸⁰

Sorazmerno precej so zvedeli Celjani na "domačih" tleh o Lužiških Srbih; dijaki iz članka v glasilu Jugoslovanska misel, drugi iz predavanja mariborskega profesorja Jana Šedivyja 1935. leta. Seveda učenje jezika najmanjšega slovanskega naroda ni prihajalo v poštev, saj še pouka poljščine v Celju niso niti poskušali organizirati.

Odnos do slovanskih narodov, njih jezika in kulture je bil v Celju v letih med obema vojnama dokaj razgiban. Pravo podobo o intenzivnosti pa dobimo, če primerjamo učenje slovanskih jezikov z neobveznim učenjem drugih jezikov v istem času. Bolj ali manj so poučevali nemški, italijanski, tudi angleški jezik in esperanto, najbolj vztrajno in urejeno pa francoščino v okviru francoskega krožka - Cercle français. Krožek je organiziral začetni, nadaljevalni in konverzacijski tečaj za odrasle in posebej za mladino. Bil je deležen podpore francoskega inštituta v Ljubljani. Dokaj pogosta so bila predavanja francoskih predavateljev, na katerih so člani mogli slišati "pravo" francoščino. Delovanje ni bilo okrnjeno niti ob velikem razočaranju, ko je leta 1938 tudi Francija v Münchnu prepustila Nemcem usodo Češkoslovaške. Takrat je Cercle français v Novi dobi objavil izjavo, da se odpoveduje francoski pomoči, da pa bo delo nadaljeval. To je bil zgleden, a za Slovence bolj osamljen primer zanimanja za tuj jezik in njegovo kulturo ne glede na trenutne politične razmere. Take nepristranskosti v odnosu do slovanskih jezikov ni bilo. Bolj poglobljeno in temeljitejše ukvarjanje s posameznimi slovanskimi jeziki pa je oviralo dejstvo, da

slovanskih jezikov niso pojmovali kot tuje jezike. To ne velja samo za srbohrvaščino, o kateri beremo celo oznako, da je to "naš" jezik (pač zaradi političnih razmer: ena država - en jezik), ampak tudi za druge. Zato se se Celjani večinoma zadovoljili z osnovnimi značilnostmi jezika, kar jim je omogočalo, da so ga za silo razumeli, globlje se jim je zdelo nepotrebno posegati. Torej se je že takrat pokazalo tisto, kar v zvezi z ruščino po drugi svetovni vojni ugotavlja Matej Rode.⁸¹

Opombe:

1. Franjo Vojsk, *Učimo se tujih jezikov*, Nova doba, 11. jan. 1919, str. 3.
2. Janko Orožen, *Življenje in delo vladnega svetnika Emilijana Lileka*, Celje, 1941.
3. Janko Orožen, *Zgodovina celjskega Sokola*, Celje, 1940, str. 118.
4. Pavel Vekoslavovič, *Nekaj o srbohrvaškem narečju*, Nova doba, 30. avg. 1919, str. 1.
5. Otvoritev učnega tečaja za pisanje s cirilico, Nova doba, 21. junij 1921, str. 2.
6. Srbohrvaški tečaj, Nova doba, 26. okt. 1920, str. 2.
7. Nova doba, 1. nov. 1923, str. 2; 29. nov. in 13. dec. 1924.
8. Nova doba, 7. april 1921, str. 3.
9. Nova doba, 26. april 1921.
10. Ustno pojasnilo gospe Milene Modic 7. jan. 1991. Gospa M. Modic je bila tajnica Društva absolventov trgovskih šol.
11. Nova doba, 12. sept. 1932, str. 2.
12. Nova doba, 30. sept. 1922, str. 2.
13. Nova doba, 16. dec. 1922.
14. I. K., *Nekaj besed glede nove knjižnice*, Nova doba, 23. april 1921, str. 2.
15. Slovenski biografski leksikon.
16. Nova doba, 1. julij 1919, str. 1.
17. I. Š., *Bolgarsko-jugoslovenski večer*, Nova doba, 23. april 1928, str. 1-2.
18. Nova doba, 27. junij 1936, str. 3.
19. *Izvestje državne realne gimnazije v Celju 1938-39*.
20. Nova doba, 1. maj 1936, str. 2.
21. Ustna izjava dr. Aleksandra Hrašovca 7. jan. 1991.
22. *Vestnik sokolske župe Celje*, 1. 19, 1939, št. 7, str. 126-128.
23. Nova doba, 5. okt. 1934, str. 2.
24. Nova doba, 6. maj 1938, str. 3.
25. *Ruska kolonija v Celju*, *Vestnik sokolske župe v Celju*, 1. 3, 1921, št. 1, str. 29.
26. *Ruski dan*, Nova doba, 6. avg. 1925, str. 2.
27. Slavko Gaberc v opombi k sestavku: Vinko Gaberc, *Spomini na prvo svetovno vojno, Primorska srečanja*, 1991, št. 91.
28. Nova doba 30. okt. 1920, str. 3.
29. Nova doba, 1. okt. 1921, str. 2.
30. Iskra V. Čurkina, Matija Majar Ziljski, *Razprave VIII/2*, Ljubljana, SAZU, 1974.
31. Nova doba, 21. febr. 1920, str. 3.
32. *Čitalnica v Celju*, Nova doba, 29. april 1922, str. 4.
33. Nova doba, 24. sept. 1921, str. 3.
34. V. G.: *Pomen ruskega jezika*, Nova doba, 12. nov. 1937, str. 3-4.

35. *Nova doba*, 11. dec. 1926, str. 1.
36. *Nova doba*, 17. marec, 19. marec 1927, str. 1.
37. *Nova doba*, 26. avg. 1926, str. 2.
38. *Ruski tečaj*, *Nova doba*, 18. nov. 1926.
39. *Nova doba*, 29. sept. 1927, str. 2.
40. *Ruska začetnica za Slovence*. Spisal Maksim Leonid Blumenau. Založila Mariborska tiskarna, 1927.
41. *Nova doba*, 14. okt. 1932; 21. okt. 1932. Delovanje ljudskega vseučilišča v Celju, *Nova doba*, 26. maj 1933, str. 1.
42. *Izvestje državne realne gimnazije v Celju 1932-33*.
43. *Nova doba*, 17. sept. 1937, str. 2.
44. *Nova doba*, 18. nov. 1938, str. 4.
45. V. G., *Pomen ruskega jezika*, *Nova doba*, 12. nov. 1937, str. 3-4.
46. Karel Destovnik Kajuh, *Zbrano delo*. Zbral, uredil, uvodno študijo in opombe napisal Emil Cesar, v Ljubljani, Borec, 1971, str. 230.
47. *Navaja* Emil Cesar v *Zbranem delu* Karla Destovnika Kajuha.
48. *Nova doba*, 17. marec 1939, str. 2; 11. okt. 1940, str. 3.
49. *Nova doba*, 18. avg. 1939, str. 2.
50. *Ustna informacija gospe Ljudmile Grčar* (6. 4. 1992), da je njena mama Kristina Lovšin, roj. Zujeva v Laskem inštruirala ruščino. Janko Orožen, *Učbenik ruskega jezika*, v Ljubljani, Jugoslovanska knjigarna, 1929. Aleksander V. Isačenko, *Ne bojmo se ruščine*. Poljuden uvod v ruski jezik za samouke s slovnico in slovarjem. V Ljubljani, Modra ptica, 1939.
51. *Nova doba*, 12. febr. 1937, str. 2; 19. febr. 1937, str. 3.
52. *Izvestje državne realne gimnazije v Celju 1936-37*.
53. *Nova doba*, 28. marec 1941.
54. (-rp-), *Nova doba*, 27. jan. 1930, str. 2.
55. *Poročilo navaja*, da je decembra 1931 obiskalo Celje 37 Avstrijcev, 23 Čehov... *Nova doba*, 1. jan. 1932, str. 2.
56. *Vzorci letaka so med gradivom Jugoslovensko-češkoslovaške lige v Ljubljani v Arhivu Slovenije*.
57. Miloš Štibler, Mi, Čehi in Slovani vobče, *Nova doba*, 1. julij 1919, str. 1.
58. V Arhivu Slovenije je spravljeno gradivo ljubljanske lige v treh skatlah. Vmes je delček gradiva povezan s Celjem. Ljubljanska Liga ima v žigu obliko Jugoslovensko-češkoslovaška liga, celjska pa Jugoslovansko-češkoslovaška liga.
59. Kongres JČ Lige v Celju, *Nova doba*, 26. maja 1925, str. 1.
60. *Dopis dr. Jura Hrašovca ljubljanski Ligi* 17. 7. 1926 v Arhivu Slovenije.
61. Čehi in mi, *Nova doba*, 17. julija 1926, str. 1-2.
62. *Nova doba*, 2. april 1927, str. 2.
63. *Praktični udžbenik češkega jezika*. Za sokole priredil Franjo Malin. Prosvetni odbor Saveza Sokola kraljevine Jugoslavije, 1931.
64. *Nova doba*, 21. maj 1928, str. 2; *Jutro*, 22. maj 1928, str. 4.
65. *Dopis dr. Jura Hrašovca ljubljanski Ligi* 25. 11. 1937 v Arhivu Slovenije. Posamezniki odrasli so se jezika učili sami, tako se je dr. Aleksander Hrašovec spominjal, da se je njegov ded dr. Juro Hrašovec enkrat tedensko zjutraj pred odhodom v pisarno učil češčino.
66. *Nova doba*, 2. april 1927, str. 2. *Kratka slovnica češkega jezika za Slovence* Josipa Vuge, ki je izšla v Trstu še pred koncem vojne 1918, je bila pač težko dosegljiva.
67. F. Zpevak, *Učbenik češkega jezika*, za Slovence priredil J. Orožen, v Ljubljani, Jugoslovanska knjigarna, 1928.
68. *Jugoslovanska misel*. Glasilo S. J. S. U. župe za Slovenijo v Celju, 1931, št. 1, str. 6.
69. *Pouk češčine na državni realni gimnaziji v Celju*, *Jugoslovanska misel* 1931, št. 2, str. 34.
70. *Dopisi v zvezi s predstavitvijo Janka Liška* so v arhivu Jugoslovensko-češkoslovaške lige v Ljubljani v Arhivu Slovenije.

71. V ohranjenih poročilih celjske Lige ljubljanski je navedeno povprečno večje število učencev - okoli 50, vendar je bolj verjeti podatkom v gimnazijskih Izvestjih. Kako je bilo s češčino leta 1940-41, ki se je zaradi vojne predčasno končalo in zato Izvestje ni izšlo, ni mogoče ugotoviti.
72. To pismo izjavo z dne 17. 10. 1965 navaja Emil Cesar v knjigi: Karel Destovnik Kajuh, Zbrano delo. Borec, 1971, str. 476.
73. Emil Cesar, Karel Destovnik Kajuh. Zbrano delo. Izpopolnjena 3. izdaja, Ljubljana, 1978, str. 254.
74. Dpis iz Celja Jugoslovensko-češkoslovaški ligi v Ljubljani 22. 2. 1936 v Arhivu Slovenije.
75. Nova doba, 20. maj 1920.
76. Češki filmi, Nova doba, 3. febr. 1939, str. 3.
77. Nova doba, 9. julij 1927, str. 2.
78. Cillier Zeitung, 1. sept. 1927, str. 4.
79. Nemščina kot posredovalni jezik, Nova doba, 3. sept. 1927, str. 2.
80. V. H. Kurtha, Slovinsko-slovenske priateljstvo, Jugoslovenska misel, 1931, št. 2, str. 3.
81. Matej Rode, Zakaj se Slovenci ne učimo ruščine, Zbornik Društva za tuje jezike in književnosti, Ljubljana, 1985, str. 135.

Zusammenfassung

Die slawischen Sprachen in Celje in der Zwischenkriegszeit

Die Einstellung der Einwohner von Celje zu den einzelnen slawischen Völkern, ihrer Sprache, ihrer Heimat und Kultur in den Zwischenkriegsjahren spiegelt die slowenischen (bzw. jugoslawischen) Verhältnisse, zugleich aber auch die Möglichkeiten einer Kleinstadt wider. Zunächst galt die Aufmerksamkeit dem Serbokroatischen, das sich die Lehrer aneignen mußten, um selbst unterrichten zu können. Es wurde aber auch von denjenigen erlernt, die es bei der Ausübung ihrer Handelstätigkeit brauchten. Die meiste Aufmerksamkeit wurde dem Tschechischen gewidmet. Für den Tschechischunterricht und für das Kennenlernen der tschechischen Kultur setzte sich die Jugoslawisch-Tschechische Liga ein. Am kontinuierlichsten verlief der Tschechischunterricht (als Nichtpflichtfach) am Celjer Gymnasium. Eine Anregung für eine erste Information über die Sprache kam von den alljährlichen Treffen der Sokol-Mitglieder in Prag. Das Interesse für die russische Sprache schwankte. Das hing auch mit den russischen Emigranten zusammen, die sie in den Zirkeln unterrichteten. Zeitweise wurde Fakultativunterricht in Russisch auch am Gymnasium gegeben. Mit der bulgarischen Kultur kamen die Einwohner von Celje einige Male bei Vorträgen und Konzerten in Berührung. Sie gründeten die Jugoslawisch-Bulgarische Liga, doch am Erlernen der Sprache war das Interesse zu gering.

Matjaž Zorko

ZDRAVILIŠČE ROGAŠKA SLATINA MED OBEMA VOJNAMA

Zdravilišče Rogaška Slatina je v času med obema vojnama, ko je njegovo upravljanje prevzela nova država Kraljevina SHS, skušalo obdržati raven in ugled, ki ga je imelo pod avstroogrsko monarhijo. Tega ni skušalo deseči le s svojim naravnim bogastvom, ampak tudi z izredno požrtvovalnostjo zdraviliškega osebja in tudi kraja samega. V tem obdobju razvoj zdravilišča ni zaostal, prav nasprotno: širila se je hotelska, gostinska, trgovska, obrtna, turistična, prometna in kulturna ponudba, ki je prispevala k celoviti podobi Rogaške Slatine.

Zgodovinski pregled razvoja Rogaške Slatine do leta 1918

Prvi podatki, ki se navezujejo na Rogaško Slatino ali Rogaški Studenec (Roitsche Sauerbrun), imenovan po kraju Rogatec (Roitsch), so bili objavljeni leta 1572 v delu Pision takrat slavnega alkimista Leonhardta Thurneysserja. Ta je v tem delu objavil prvo analizo rogaške mineralne vode.

Za odkritelja teh vrelcev velja hrvaški ban grof Petar Zrinjski, ki so ga leta 1671 kot zarotnika zoper Habsburžane obglavili na Dunaju. Leta 1665 naj bi bil ban Petar Zrinjski na lovu v okolici Rogaške Slatine, kjer so mu okoliški kmetje, ker je bolehal na jetrih, priporočili pitje vode iz tamkajšnjih vrelcev. Ban je poslušal njihov nasvet in baje tudi ozdravel.

Z zdravljenjem bana Petra Zrinjskega se je začela razvijati slatinska medicina 17. stoletja, dogodek sam pa je bil neposreden povod za ustanovitev današnjega zdravilišča. Zrinjski naj bi namreč vzorec vode poslal na dunajski dvor, kjer jo je preizkusil in jo tudi uporabljal pri zdravljenju cesarice Leonore, žene cesarja Leopolda, njen osebni zdravnik polkovnik dr. Pavel Sorbait. Tako naj bi slatinska mineralna voda zaslovela preko naših meja.

Rogaška mineralna voda je kmalu postala tržno blago. Že l. 1680 je dr. Sorbait v svoji knjigi *Praxis medicae* opisal rogaško mineralno vodo in jo imenoval "acidulae roitschenses". Najimenitnejše delo o vrelcih pa je napisal graški fizik Johan Benedict Grunzel, ki je l. 1685 izdal v latinščini, dve leti kasneje pa še v nemščini knjigo z naslovom *Roitschocrene*. Z njo se je dejansko začela zgodovina Rogaške Slatine.

Zgodovinski razvoj Rogaške Slatine in njenega zdravilišča lahko razdelimo na pet obdobj, kot je to naredil dr. A. Režek:

1. Prva "kmečka" Rogaška Slatina zajema čas od njenega začetka, t. j. nekakšnega naselja ob rogaških vrelih, pa do 1. 1665, ko se tam pojavi grof Zrinjski, oziroma do gradnje prve hiše, gostilne ob samem vrelcu, l. 1676.

Pozdrav iz Rogaške Slatine.

Zdravilišče Rogaška Slatina ok. leta 1930

2. "Fevdalna" oziroma "koncesionalna" Rogaška Slatina zajema dva dela slatinske preteklosti, ki ju je časovno mogoče dobro razmejiti.

Prvi, ki je začel ceniti vrednost mineralne vode, je bil tedanji duhovnik pri Sv. Križu v okolici Rogaške Slatine, saj je ravno on začel razpošiljati vodo bolnikom.

Sprva je bilo več lastnikov, ki pa so se nenehno prepirali zaradi zemljišč, vrelcev in zahtevali pravico do uporabe vode. Kljub vsem preprirom si je v začetku 18. stoletja slatinske vrelce prisvojil rogaški graščak P. v. Courty, lastnik graščine Strmol. Vodo je začel prodajati po visokih cenah, na Dunaju pa je cena vode narasla kar za štirikrat. Za steklenico je bilo treba odšteti 1 goldinar in 15 krajcarjev. 17. 3. 1721 je cesar Karel VI. s svojim dekretom izročil rogaške vrelce Društvu enajsterice dunajskih lekarnarjev.

Rogaška voda je imela v tedanjem času precej razvejano tržišče in so jo dobro prodajali predvsem na Dunaju. Dunajski lekarnarji so s pridobitvijo pravice za izkoriščanje vode obljubili, da bodo bolj skrbeli za vrelce, povečali trgovino in točno izpolnjevali svoje obveznosti. Prodaja vode je normalno stekla in že v prvih treh letih so na Dunaju prodali 20.000 steklenic. Izvedli so tudi prvi znani tehnični poseg v

tedaj glavni rogaški vrelec, kasneje imenovan Tempel. Odstranili so leseno ograjo, ga obzidali s kamnitimi kockami in mu tako dali obliko studenca.

Slatinsko koncesijo Društva dunajskih lekarnarjev je poskušal že l. 1757 ukiniti dr. van Swieten, avtor avstrijske zdravstvene zakonodaje, a ni uspel. Koncesija je bila podaljšana še dvakrat - l. 1763 in l. 1773, ko jo je potrdila cesarica Marija Terezija. Pravico do uporabe vrelcev pa so lekarnarji izgubili l. 1782 po odločbi cesarja Jožefa II., ki je ukinil tudi samo Društvo dunajskih lekarnarjev, češ, da niso spoštovali določil in dopuščali podražitve vode. Po tej odločbi koncesija ni bila nikoli več podeljena. Z njeno ukinitvijo se je začelo novo obdobje - obdobje druge "kmečke" Rogaške Slatine.

3. Obdobje druge "kmečke" Rogaške Slatine je trajalo le kakih 20 let - od l. 1782 do l. 1801/03, ko so zemljo rogaških vrelcev prevzeli tedanji štajerski deželni stanovi. V tem obdobju so se za vrelce spet začeli slabi časi. Ponovilo se je brezobzirno izkoriščanje brez vlaganja. Vrelci so prišli v roke posestnikov iz Rogaške Slatine. Dva izmed posestnikov sta bila tujca, eden pa Slovenec. Joseph Dietrich je imel v lasti zemljišče na severni strani, Dominico Dombosco na južni ter Slovenec Luka Jemenšek na zahodni strani (gledano od glavnega vrelca).

4. "Stanovsko" Rogaško Slatino lahko uvrstimo nekako v čas od 1801 do 1840, t. j. od takrat, ko so postali lastniki štajerski deželni stanovi, pa do izgradnje prve stavbe, ki je že pripadala "meščanski" Rogaški Slatini.

Zaradi nevdržnega stanja v Rogaški Slatini sta se zanjo zavzela štajerski deželni glavar grof Ferdinand Attems in njegov prijatelj Gothard Kuglmayer, admontski prelat. Pomoč in podporo pri zamisli o izgradnji zdravilišča jima je v veliki meri ponudil nadvojvoda Ivan Habsburški. L. 1801 je grof Attems obširno poročal pred deželnim svetom o stanju na vrelcih in predlagal izgradnjo zdravilišča. Tako lahko rečemo, da je rojstno leto organiziranega zdravilišča leto 1803, grofa F. Attemsa pa zgodovinarji upravičeno imenujejo očeta zdravilišča.

5. Obdobje "meščanske" Rogaške Slatine se začne l. 1840, ko so začeli graditi prvo stavbo v meščanskem stilu. Prva takšna stavba je bila današnji hotel Styria, z njo pa pokrito sprehajališče (Wandelbahn). Ker pa so v stavbo današnjega hotela Styria postavili tudi kopališče, so Rogaški Slatini spremenili ime v Bad Rohitsch, ki pa se ni obdržalo. L. 1846 so začeli graditi današnji Strossmayerjev dom in ga postavili z enim krilom vzporedno s Styrio, Zdraviliškim domom in pokritim sprehajališčem, z drugim krilom pa ob cesti, ki pelje v Rogatec. Drugi Zdraviliški dom so gradili postopoma v že omenjeni liniji ali, točneje rečeno, v smeri meščanske Rogaške Slatine. Gradili so ga 15 let (v letih od 1844 do 1859), vendar je pogorel l. 1910. V osrednjem delu stavbe so zgradili zelo lepo in razkošno zdraviliško dvorano (Cursaal), ki so jo imenovali tudi Ferdinandova dvorana. Svečano so jo odprli 21.8.1847, odprtja pa se je udeležil sam cesar Ferdinand s cesarico Ano in nadvojvodom Ivanom. Že leto pred tem, 25.7.1846, je imel v dvorani koncert skladatelj Franz Liszt.

Drugi zdraviliški dom je v noči med 17. in 18. 8. 1910 skoraj v celoti pogorel, zato so v l. 1910 in 1912 zgradili tretji zdraviliški dom, ki je bil precej podoben prvemu, le da so ga povišali za eno nadstropje.

Število gostov se je iz leta v leto povečevalo, tako je bilo l. 1823 okoli 750 gostov, l. 1840 pa se je ta številka povzpela že na 1000. Dvajset let pozneje je bilo v zdravilišču 2000 gostov, po l. 1854 jih je prihajalo okrog 2500, ob 100-letnici prevzema zdravilišča s strani štajerskih deželnih stanov pa se je število gostov povzpelo na 3000.

Med prvo svetovno vojno je Rogaška Slatina nudila zatočišče avstrijskim vojakom, ki so se kot ranjenci zdravili v zdravilišču. Takrat so zabeležili, da je bilo tam okoli 7000 gostov (podatki veljajo za l. 1916-17), kar pa je nezanesljiv podatek, ker poročilo vključuje tudi ranjence s front. Da je bilo v zdravilišču res toliko ljudi, nam priča podatek, da so ranjenci ležali v posteljah drug zraven drugega v vseh razpoložljivih sobah zdravilišča. Celo zdraviliška dvorana je bila v tem času polna bolniških postelj.¹

Zgodovinski razvoj zdravilišča Rogaška Slatina v obdobju med obema vojnama

Ob koncu 1. svetovne vojne so tudi v Rogaško Slatino prodrle ideje o jugoslovanski državi, pa čeprav je tam živelo veliko nemškega prebivalstva. Že 3. 11. 1918, pet dni potem, ko je Avstrija prosila za premirje, in dober teden pred kapitulacijo Nemčije, je nekdo v Rogaški Slatini prebelil nemški napis na svoji hiši. Kmalu zatem so ga posnemali tudi ostali krajan, tako da je Rogaška Slatina kmalu ostala brez napisov. To je bil prvi protest slovenskega življa iz Rogaške Slatine, ki se ni več strinjal z avstro-ogrsko politiko.

Zdravilišče v štirih letih vojne ni spremenilo nekdanje podobe, čeprav so ga spremenili v vojaško okrevališče. Ostale so vse naprave, medicinski pripomočki in tudi nalivalnica je še naprej delovala. Zdraviliško osebje, ki je bilo večinoma nemške nacionalnosti, je ob koncu vojne že zapustilo zdravilišče. Ob preobratu je bil ravnatelj zdravilišča mož nemškega porekla, deželni nadsvetnik dr. Fran Mulli, ki je to dolžnost opravljal v Rogaški Slatini od l. 1903.

Po koncu vojne je prišlo v zdravilišču do zamenjav najodgovornejših ljudi. Na Mullijevo mesto je sprva prišel Nemec Löchbühler. Vodilno mesto v Rogaški Slatini je imel tisti čas samozvani narodni svet, ki se ni strinjal z novim ravnateljem, tako da je v spore v Rogaški Slatini končno posegel okrajni narodni svet, ki je razpustil samovoljni narodni svet v Rogaški Slatini in za ravnatelja znova postavil dr. Mullija, ki je kljub razrešitvi še vedno živel v kraju. V začetku sezone 1919 je prišlo do novega preobrata: ljubljanska vlada je potrdila novega zdraviliškega ravnatelja, bivšega podintendanta Franja Herga z določenim številom uradnikov. Med ravnateljem Hergom in uradništvom zdravilišča pa ni bilo soglasja. Tako je vlada v

Ljubljani Franja Herga razrešila dolžnosti ravnatelja; z njim pa tudi večino uradnikov. Vlada je ponovno razpisala uradniška mesta in določila novega ravnatelja, Cirila Dolenca. Dolenc je brž po prihodu v zdravilišče spoznal, da je zdravilišču potreben nov duh, sistematično delo in strožja disciplina. Pri zdravilišču in v zdraviliški upravi mu je to deloma uspelo, vendar je šel predaleč. S svojo strogo disciplino je pretiraval, saj jo je hotel prenesti tudi na neodvisne domačine in celo na zdraviliške goste. Konflikt se je razrasel, gostje so se začeli pritoževati, nekajkrat so celo hrupno demonstrirali, nato pa se je začela časopisna kampanja proti Dolencu. Vlada ga je končno odpoklicala in ga zamenjala z dr. Franjem Šterom, ki je tam delal od l. 1921 do 1932.²

Po končani vojni je prišlo zdravilišče v last nove države Kraljevine SHS. Sprva je z njim upravljala nacionalna slovenska vlada, nato država, leta 1927 je zdravilišče prešlo v roke mariborske oblasti, po letu 1929 pa je z njim upravljala Dravska banovina.³

Ko je Kraljevina SHS prevzela zdravilišče iz rok razpadle Avstro-Ogrske, je obsegalo in imelo v lasti 168 ha zemlje, in sicer: 5 ha njiv, 24 ha travnikov, 12 ha pašnikov, 111 ha gozda, 6 ha vrtov, 4 ha stavbnih parcel ter 6 ha zemlje, ki ni bila obdavnjena. Njive, pašnike in travnike je zdravilišče oddalo predvsem v najem okoliškim kmetom, ohranili so le toliko, da so pokrivali svoje lastne potrebe s krmo za živino. Zdravilišče je imelo 8 do 10 glav živine za delo na obdelovalnih površinah ter za prevoz gostov. Vseh 111 ha gozda je zdravilišče obdržalo za lastne potrebe, predvsem za drva, delno pa tudi za predelavo in prodajo. Les so v pretežni meri pridobivali s pobočij Boča. Zdravilišče je upravljalo s 15 hoteli, ki so imeli skupno zmogljivost 600 sob. Hoteli Donatski dom, Strossmayerjev dom, Styria I in II, Zdraviliški dom, Zagrebški dom, Stritarjev dom, Aleksandrov dom, Ljubljanski dom, Slatinski dom, Beograjski dom, Tržaški dom in Slovenski dom so spadali neposredno pod upravo zdravilišča, hotel Pošta in Solnce pa je uprava dala v najem. Ravno tako so dali v najem številne restavracije, kavarne in trgovine v samih hotelskih objektih.

V sklop zdravilišča je spadala tudi vrtnarija, saj so zdraviliški vrtnarji skrbeli kar za 6 ha urejenih parkovnih površin. Vrtarnarija je ležala in še danes leži neposredno za stavbnim delom zdravilišča. Vodil jo je strokovnjak, ki je skupaj s 15 delavci oskrboval zdraviliške nasade, poti po parkih in gozdovih v okolici.

Zdravilišče je imelo tudi poseben kopališki del v treh objektih, Styrii I, II in Hidroterapiji, namenjen izključno medicinski terapiji. V Hidroterapiji so uporabljali določene postopke za različne kure z različnimi tehničnimi napravami, v Styrii I in II pa so si gostje lahko privoščili naravne kopeli v kadeh.

K drugemu kopališkemu delu je spadalo plavalno kopališče, ki je bilo zgrajeno že l. 1884. Sprva so ga imenovali Sport- und Schwimmbad ali Voll- und Schwimmbad. Bazen je bil majhen, velik približno 10 metrov. Sprva so ga polnili z vodo iz bližnjega

potoka, kasneje pa so uporabljali vodo iz vodovoda. Kopališče je delovalo vse do l. 1935, ko so v Rogaški Slatini zgradili novo kopališče z modernim bazenom.

V kraju je bilo od l. 1911 še eno kopališče, t. i. Solnčno kopališče (Licht- Luft- und Sonnenbad). To je bil razmeroma velik prostor, ki je obsegal okoli 5000 m² in je bil razdeljen na dva dela. En del je bil namenjen moškim, drugi ženskam. Kopališče je bilo ograjeno z visoko ograjo iz desk in opremljeno z ležalniki, deskami za ležanje, peskom (uporabljali so ga za peščene kopeli), klopmi za masažo in tuši, moški oddelek pa tudi z majhnim bazenom (približno 1,20 x 2,00 m) in gimnastičnimi napravami. Oba prostora sta imela skupen vhod.⁴ Za električno razsvetljavo so uporabljali dva parna stroja. Eden je imel 100, drugi pa 70 konjskih moči. Paro so uporabljali tako, da so jo po ceveh pošiljali do kopališč Styria I in II ter Hidroterapije. Električna centrala je z energijo oskrbovala cestno razsvetljavo, zdraviliške zgradbe in privatne hotele ter lokale in privatne hiše v Rogaški Slatini.⁵

Glavni vir dohodka zdravilišča niso bili sezonski gostje, ki so se poleti zdravili v Rogaški Slatini, temveč je bila to prodaja mineralne vode. Polnili so jo v t. i. nalivalnici ali polnilnici, v kateri je bilo vse leto zaposlenih približno 35 delavcev. Na čelu obrata je bil upravitelj, ki je vodil posle v skladu z ravnateljstvom zdravilišča. Zanimiv je podatek, kako je število prodanih steklenic po prvi vojni naraščalo. Za leto 1921 so na voljo podatki, da so prodali 900.000 steklenic, l. 1922 1.200.000, l. 1923 že 1.600.000 steklenic. Število je tako naraščalo iz leta v leto. Največ mineralne vode so prodali na Hrvaško in v Sloveniji, precej pa tudi v Romunijo, Italijo in Avstrijo.⁶

Na čelu podjetja Zdravilišče Rogaška Slatina je bil ravnatelj, ki je imel ob sebi še pet uradnikov in več pisarniškega in tehničnega osebja. Zdravilne vode je nadziral državni kopališki zdravnik, poleg katerega je v času sezone ordiniralo še več zdravnikov s pravico, da uporabljajo vsa zdraviliška sredstva. V času sezone je bilo v zdravilišču okoli 170 delavcev. Naj omenim nekatere: maser in maserka kopališča, dve strežnici, dva plavalna mojstra, dva nočna čuvaja, uradna služkinja in sluga, dve snažilki, blagajničarka solne kopeli, paznik parka, cestar, sluga dvorane, trije kočijaži, tri strežnice vrelca, tri blagajničarke, sedem voznikov in sedem vrtnih delavcev, sedem peric, šest kopaliških strežnic in strežnikov, 28 dninarjev in 38 sobaric. Poleg že omenjenih 35 delavcev v polnilnici velja omeniti še štiri delavce, ki so polnili steklenice, štiri, ki so jih pakirali v lesene zaboje in enega izdelovalca lesenih zabojev. Seveda pa se je število zaposlenih spreminjalo.⁷

Steklenice za polnjenje mineralne vode so dobivali iz steklarne Straža na Humu pri Rogatcu, ki je od Rogaške Slatine oddaljena le dobrih 6 kilometrov. Steklarna je bila pomemben vezni člen v verigi prodaje rogaške mineralne vode, pomembna pa je tudi zato, ker je družba, katere last je bila tovarna, postavila l. 1927 v Rogaški Slatini še eno steklaro v tem delu Slovenije. Nova steklarina je bila postavljena pri Sv. Križu, kjer so našli večje količine premoga, ki je bil primeren za enako gospodarsko dejavnost kot v Straži.⁸ Za izgradnjo nove steklarne je bilo še več razlogov. Eden od

njih je bila moda postavljanja steklarn v bližini zdravilišč. Tako je bila zgrajena steklarna Moser v Karlovih Varih, steklarna v Vichiju v Franciji ter ob mnogih zdraviliščih v Nemčiji. Računali so namreč, da bodo bogati gostje kupovali večje količine stekla in s tem širili sloves steklarne in ime kraja. Zadnji razlog pa je bila gotovo cenena delovna sila, posebno preko Sotle na hrvaški strani. Prvi steklarji, ki so prišli v Rogaško Slatino, so bili pihalci iz ukinjene steklarne v Zagorju. Potrebovali so veliko pomožnih delavcev, ker je bila ročna proizvodnja stekla zelo zahtevna. Delavce so dobili iz okolice. Za začetek obratovanja steklarne lahko štejemo 10. 1. 1927, ko so natalili prvo steklo. Steklarna se je nato hitro usmerila v izvoz, podatki iz leta 1935 pa nam kažejo, da so izvozili že preko polovice proizvodnje (zahodna Evropa, delno Bližnji vzhod, v ZDA pa so izvažali že od l. 1928, kjer je bila prvi kupec rogaškega stekla trgovska hiša Macy).⁹

Osnovni namen Zdravilišča Rogaška Slatina je bil zdravljenje bolnikov. Zdravili so s t. i. pitno kuro, ki je obsegala glede na bolezen zaužitje različne količine mineralne vode v različnih dnevnih časovnih obdobjih. Ta kura je vključevala pitje vode iz vseh treh vrelcev. Ker je bila voda iz Tempa manj mineralno bogata in zdravilna, so pri zdravljenju uporabljali predvsem vodo iz Styrie in Donata. To pa je bil tudi najpogostejši način zdravljenja.¹⁰ Obstajala je tudi dietna kuhinja, ki so jo v Rogaški Slatini vodili izučeni kulinarčni delavci zdravilišča pod nadzorstvom zdravnika. Bolniki so tako dobivali hrano, ki je ustrezala njihovi terapiji.

Tretji način zdravljenja so bile in so še danes kopeli. Velik del gostov je namreč prihajal v Rogaško Slatino zato, da bi si povrnil zdravje v ogljikovih (CO₂) slanih in smrečnih kopelih v Styri I in II. V stavbi Hidroterapije pa so uporabljali električno toplozračno kopel, štiricelično kopel, parno kopel in zdravilno inhalacijo. Pomembna pa je bila še zdravilna gimnastika. Zgradbo za hidro-mehano-električno terapijo so poimenovali kar Hidroterapija, zgradili pa so jo l. 1904. Takrat je ustrezala vsem predpisom moderne hidroterapije. Zgradba je bila razdeljena v dva dela: levi je bil za gospode, desni za dame. Oba je spajal hodnik, ki je služil za počitek in postopno razhlajevanje po kopanju. Poleg oddelka s kabinami je v stavbi velika dvorana, kjer so bile posamezne kadi, zagrnjene s platnenimi zavesami. V vsaki kabini je bila nameščena še postelja, ki so jo uporabljali pri masaži. Poleg postelje je stal vrček z mineralno vodo, segreto na temperaturo, ki je bila predpisana glede na bolnikovo zdravljenje. Levo od vhoda pa so bile štiri kabine, namenjene električnim kopelim. Poleg je bila še omara z vročim zrakom in omara s paro ter tuši, ki jim je bilo mogoče regulirati temperaturo vode. V Hidroterapiji je bila še dvorana, namenjena zdravilni gimnastici, kjer je bilo nameščenih 17 gimnastičnih naprav za aktivno in pasivno premikanje. V stavbi je bila tudi soba za inhaliranje, kjer je s stropa visela aparatura za inhalacijo, napolnjena z zdravniško predpisano inhalirno tekočino. Zračni pritisk je potiskal tekočino po sobi in tako so jo uporabniki lahko vdihavali.¹¹

Za zdravljenje gostov in njihovo počutje je skrbelo 6 do 7 zdravnikov. Državni zdraviliški zdravnik je bil od l. 1923 dr. Franjo Kolterer, ki je ordiniral v

Strossmayerjevem domu, vendar ga je l. 1936 na tem delovnem mestu zamenjal dr. Rudolf Leskovar. Njegovi sodelavci, ki so ordinirali vsak v svoji ordinaciji po raznih domovih, so bili: dr. Milan Dragatunović v Zagrebškem domu, dr. Mavro Gross v Hotelu Pošta, dr. Anton Lavrič je ordiniral nasproti glasbenega paviljona, doc. dr. Lazar Nenadović v Tržaškem domu, v Donatskem domu je imel svojo ordinacijo dr. Karel Pečnik, dr. Emil Treo je ordiniral nasproti Donatskega doma. Okrožni zdravnik v Rogaški Slatini je bil od l. 1925 do 1936 dr. Karel Brabec. V kraju pa je od l. 1936 naprej ordiniral tudi dr. Josip Munda.

Zobozdravstvene usluge sta v Rogaški Slatini nudila dva zdravnika, dr. Emil Treo in dr. Lela Pajčinović, ki se jima je l. 1930 pridružil še dr. Zoran Mušić. Lekarnar je bil od l. 1920 naprej magister farmacije Mihael Klainšek. Za rentgen so v zdravilišču skrbeli dr. Kolterer, dr. Lavrič in dr. Nenadović. Laboratorij je bil v Tržaškem domu v 2. nadstropju.¹²

Gostje, ki so prihajali v Rogaško Slatino na zdravljenje, okrevanje ali zgolj kot turisti, ki si želijo počitka, so se v času med obema vojnama lahko nastanili v 15 hotelih, ki so spadali pod zdraviliško upravo, in 32 ostalih hotelih, vilah, gostiščih, penzionih in drugih stavbah, ki so bile v privatni lasti v kraju samem ali njegovi okolici. Najmenitnejši hoteli v Rogaški Slatini so bili gotovo tisti, ki so stali ob parku in v njegovi bližini, v samem centru zdravilišča. Najbolj monden je bil hotel Zdraviliški dom s plesno dvorano.

Privatni hotelirji v kraju so bili: Štefan Čoh, ki je imel v najemu hotel Pošta, Jožica Batistič je imela najet hotel Solnce, Julij Ogrizek je bil lastnik svojega hotela, P. Loschnigg je bil lastnik hotela Evropa, hotel Občinski dom pa je bil last občine. Poleg hotelov je bilo v Rogaški Slatini veliko število vil in penzionov, v katerih so v času sezone oddajali sobe in nudili svoje usluge. Naj jih nekaj omenim: penzion Ozom, penzion Krmolov, penzion Marija, Vila Rojko, Vila Sretenović, Vila Slanc, hotel Stoinschegg idr.

Takoj po prvi vojni so tudi trgovci in majhni posestniki začeli vlagati kapital v Rogaško Slatino. Odpirali so nove trgovske in gostinske lokale ter bili pripravljeni opravljati tudi druge dejavnosti, ki so bile potrebne pri vsestranski ponudbi zdravilišča. V privatnih rokah so bili skoraj vsi gostinski lokali v Rogaški Slatini, saj je tudi zdravilišče oddajalo gostinske prostore, ki so bili v sklopu hotelov, privatnikom.

Gostinska ponudba je bila pestra. Zdraviliške restavracije so nudile ob klasični hotelski prehrani tudi dietno hrano, nekateri lastniki pa so omogočali gostom posebno ponudbo. Ena od zanimivih ponudb je bila na voljo v hotelu Triglav, kjer so poleg običajne "slovenskomeščanske" prehrane stregli tudi židovske jedi, pripravljene po židovskem ritualu.¹³ Mnogo je bilo tudi takšnih lokalov, v katerih so točili samo brezalkoholne pijače, paviljon za Zagrebškim domom pa je služil kot zajtrkovalnica.¹⁴ Gostinski objekt v Švicariji je vodila znana ljubljanska slaščičarna A. Petriček, namenjen pa je bil točenju bele kave.¹⁵

Najpomembnejši lastniki gostiln v Rogaški Slatini so bili: Marija Hvalec, lastnica gostilne Stern, Branko Stojesavljevič, lastnik gostilne Pri lipi, Ivan Ogrizek, katerega gostilna je imela pestro ponudbo, saj so nudili prvovrstno domačo, dietično in madžarsko hrano in Franjo Storkan, lastnik hotela Triglav, kjer so nudili, kot smo omenili, po židovskih ritualih pripravljeno hrano. V Zdraviliškem domu je imel najeto kavarno in restavracijo Josip V. Krainer. Tam so nudili običajno in dietično hrano. V ponudbo so spadali tudi igralnica, bar in klubski prostori. Katjuša Kamenšek je vzela v zakup restavracijo hotela Aleksandrov dom. Ko je Ivan Ogrizek preuredil svojo gostilno (penzion) v hotel, je imela njegova restavracija enako ponudbo. Josipina in Franjo Ozom sta bila najemnika prostorov v Švicariji.

Druga pomembna dejavnost Rogaške Slatine je bila trgovina. Že kmalu po vojni so na občinski svet Rogaške Slatine prihajale prošnje v zvezi s koncesijo trgovinskih lokalov v zdravilišču in njegovi okolici. Novi trgovski lokali so se v obdobju med obema vojnama nenehno pojavljali. Trgovine z mešanim blagom so v Rogaški Slatini imeli Ivan Lešnik, Draga Drenski, Franc Šetina ter Čonč in Šentjunc.

Zaradi vse večjega povpraševanja po specializiranih trgovinicah, ki so zdraviliškim gostom ponujale raznovrstno blago, so se postopoma pojavljale številne nove. Tako je Zlata Brišnik odprla trgovino pod pokritim sprehajališčem, njena ponudba je bila zelo pestra. Gast je lahko kupil spominke, kristal, umetnine, igrače, galanterijo, razglednice, časopise in knjige. Knjige so tudi izposojali. Trgovino s sadjem je odprl Štefan Čoh, v krajevni ponudbi pa je delovala tudi trgovina Rozalije Debeljak, kjer je bilo mogoče kupiti kmečke pridelke in izdelke. Trgovino z zlatnino je vodil Rajmund Almoslehner. Če je bila zlatnina tisto blago, ki je najbolj privlačilo ženske, je bila na drugem mestu kozmetika. Ivanka Jurišnik se je zato odločila odpreti trgovino s parfumskim in galanterijskim blagom. V kraju je bila tudi specializirana trgovina z umetniškimi izdelki (prodajna galerija), katere lastnik je bil Drago Višnar.¹⁶

Mariborska oblast je l. 1928 izdala zakon o odpiranju in zapiranju trgovin in obrtnih lokalov, v katerem navajajo pravno določen čas obratovanja čez dan in med tednom. Občina Rogaška Slatina je zaradi specifičnosti kraja prosila mariborsko oblast, naj zakon za zdravilišče ne bi veljal, tako da so bile trgovine in ostali lokali odprti razen ob državnih praznikih tudi ob sobotah in nedeljah dopoldne.¹⁷ Med drugim so se občinski možje l. 1928 na eni od sej občinskega sveta odločili, da kraj v času sezone potrebuje tržnico. Pri pisanju tržnega reda so se zgledovali po trboveljski, glede cen pa po celjski tržnici. Tržnica je bila odprta od 5. ure zjutraj do večera. Pregled užitnosti hrane sta opravljala zdravnik in živinozdravnik, ki sta morala vsak dan pregledati blago. Svoj prostor na tržnici pa je imel tudi sladoledar s svojim vozičkom.¹⁸

Poleg trgovine je bila močno zastopana obrt. Čeh Josip Holy, diplomirani frizer (diplomirani lasuljar in lasničar), je imel v kraju frizerski in brivski salon. Poleg njega sta bila v Rogaški Slatini brivca in frizerja še Ante Matanič in Juraj Marojevič.

Tudi krojaških delavnic je bilo nekaj. Krojaški mojstri so bili Anton Iršič, Mihael Krevvalder, Štefan Kores, Josip Kart in Ivan Vidgaj. Vsi so popravljali obleke, šivali po naročilu in v drugi polovici 30. let imeli skoraj vsi tudi kemične čistilnice (Kart, Vidgaj, Krevvalder). Prvo kemično čistilnico za obleko in obutev, ki je bila last Ivana Baraniča, so odprli že l. 1924.¹⁹ Kmalu za tem pa jo je odprl tudi Ivan Gajšek. Krajevni sedlar je bil Ivan Karlin, ki je verjetno delal za potrebe zdravilišča, šivilje Amalija Karlin, Klotilda Krantzdorfer in Ana Murko, čevljarji pa Josip Terčič, ki je imel delavnico v pokritem sprehajališču, David Mecilovšek in Jakob Pezdiršek. Ključavničar je bil Karel Mešiček, urar pa Aleksander Gatej, ki je ure popravljal in jih po naročilu tudi izdeloval. Mizar je bil Alojzij Poš, zidar pa Jože Kidrič. V kraju so bili tudi štirje mesarji, ki so poleg svoje ponudbe skrbeli tudi za zaloge gostinskih obratov v Rogaški Slatini. To so bili: Julij Ogrizek, Marija Hvalec, Albin Jezovšek in Mirko Čoh.²⁰ V kraju sta bila tudi dva fotoateljeja. Prvi je bil Fotoatelj Tonka, ki ga je vodila Tonka Kulčar iz Zagreba, drugi pa Foto Pelikan, ki ga je vodil Josip Pelikan iz Celja.

Že l. 1923 pa se je na občini v Rogaški Slatini pojavila prva prošnja v zvezi s koncesijo opravljanja dejavnosti taksi prevoznništva (avtoizvošček). Prošnjo je oddal Konrad Mally.²¹ Tri taksije je imelo zdravilišče samo, privatni taksisti pa so bili še Ivan Verk, Rudolf Vidmar, Konrad Mally, med sezono pa tudi Žumer in gospod Stoinscheg. Taksisti so dobili vsak svoj parkirni prostor in niso smeli postajati na drugih krajih, razen če so bili naročeni, kar pa je moral vsak taksist dokazati. Morali so upoštevati hitrost vožnje po zdravilišču, ki je bila omejena na 10 km na uro, za vsak avto pa je bil predpisan tudi dušilec na izpušni cevi.²²

Na splošno avtomobilizem v Rogaški Slatini v tem času ni bil več prav posebna atrakcija, saj je v času sezone v kraj pripeljalo tudi do 50 avtomobilov. Za ves promet je bilo treba urediti dobre ceste. Že l. 1927 so občinski možje dali predlog, naj ceste v Rogaški Slatini tlakujejo z granitnimi kockami.²³ Poleg tlakovanja cest pa so se l. 1929 odločili za nov projekt, za novo cesto, ki so jo speljali med Donatskim in Strossmayerjevim domom ter je tekla za Zdraviliškim domom in Nalivalnico, pod kapelico sv. Ane.²⁴ Cesta je bila asfaltirana ter široka 5 metrov. Da so lahko potegnili in asfaltirali cesto, široko kar 5 metrov, so morali za dovoljenje prositi višji upravni organ. V obrazložitvi so navedli, da je 4 metre široka cesta (kar je bilo za tip take ceste takrat verjetno normativ) preozka za srečevanje dveh avtomobilov. To pa je spet dober dokaz, da je bil v Rogaški Slatini v času med obema vojnama promet res gost.²⁵ Glede banovinske ceste (danes republiške) skozi Rogaško Slatino je treba povedati, da so na njej izvršili dela v letih 1933, 1934 in 1936. Cesto so tlakovali in kocke zalili z asfaltom. Ostale dele ceste pa so naredili na moderen način, s trinitbetonom.²⁶

Leta 1925 je zaradi vse večjega avtomobilskega prometa zdravilišče začelo razmišljati o lastni garaži in jo je istega leta tudi zgradilo. Garažo so postavili pri hotelu Pošta. V sklopu garaže je bilo tudi posebno stranišče s pisoarjem, namenjeno šoferjem. Dvorišče so asfaltirali.²⁷ Istega leta so na občino naslovili prošnjo za

postavitev bencinske črpalke, (šlo je za stabilno bencinsko sesalko) s patentom Dobeg pri hišni št. 10 v Rogaški Slatini. Rezervoar za bencin je bil v betonskem prostoru 1,5 m pod zemljo in je bil 1,1 m globok, 3,2 m dolg in 2,3 m širok.²⁸

Za red in mir v Rogaški Slatini so skrbeli redarji. Občinski redar v kraju je bil od 1. maja 1922 upokojeni orožniški postajovodja Andrej Kužner. Njegov pomočnik ali drugi občinski redar je bil Simon Mlinarič. Ta je l. 1925 dal odpoved. Čez dva meseca je sprejel službo drugega redarja Leopold Čonč. L. 1927 je dal višji redar Andrej Kužner odpoved, zamenjal pa ga je upokojeni žandarmerijski narednik Mihael Gutman. Ko je Mihael Gutman začel službovati v Rogaški Slatini, je od občine prevzel samokres, pendrek, sabljo, uniformo, listino in legitimacijo. 25. oktobra 1933 so za novega redarja v Rogaški Slatini sprejeli Štefana Majdiča iz Hrastnika.²⁹

Redarji so bili podrejeni in odgovorni občinskemu županu. Uniformo so morali nositi vsak dan, ob praznikih in svečanostih pa tudi paradno uniformo. Redarji so morali v času sezone pričakati vsak vlak na železniški postaji, morali so v času sezone vsak dan, v zimskem času pa vsak drugi dan, nadzorovati, če so gostilne in kavarne prekoračile t. i. policijsko uro. Vsi lokali so morali biti zaprti že ob 23. uri. To ni veljalo za nočni lokal Bar in igralnico Monte Carlo.³⁰

V zdravilišču so potrebovali močne moške še za eno opravilo, brez katerega v nobenem zdravilišču ni šlo. To so bili postreščki ali nosači prtljage. Zdravilišče jih je zaposlovalo kot sezonske delavce. Šest jih je zaposlila zdraviliška uprava za svoje potrebe, nekaj pa je bilo takih, ki so se s tem ukvarjali privatno. Eden takih je bil Franc Medved, ki se je sam preživiljal s to dejavnostjo. Vsak nosač je moral imeti legitimacijo z osebnim opisom. Legitimacija je veljala eno koledarsko leto in ni bila prenosljiva. To so bili večinoma ljudje, ki niso ustrezali določenim moralnim, fizičnim in jezikovnim zahtevam. Njihov odnos do gostov je bil vsiljiv, obstajala je nelojalna konkurenca in nedopustno reklamiranje uslug, pogosto nedostojno in surovo vedenje in pomanjkljiv nadzor nad njihovim delom.³¹

Pošto je Rogaška Slatina imela že v času Avstro-Ogrske. Od l. 1918 dalje so bili poštni uradniki Slovenci. V kraj je pošta prihajala dvakrat dnevno, iz pošte pa je bilo mogoče tudi poslati telegram in telefonirati.³²

Z zdraviliščem sta sodelovala tudi oba župnijska urada - katoliški župnijski urad pri Sv. Križu pri Rogaški Slatini in pravoslavni župnijski urad pri cerkvi sv. Petra in sv. Pavla v stari Nalivalnici v Rogaški Slatini. Katoliški župnijski urad pri Sv. Križu je vodil nadžupnik Franc Korošec, ki je bil konzisterialni svetnik lavantinske in dijakonske škofije. Korošec je maševal v Rogaški Slatini od l. 1898 do svoje smrti 2.6.1934. Po smrti ga je zamenjal Julij Vajda, ki je opravljal duhovniško službo od 1934 do 1948 leta. Župnišče je opravljal mašo tudi vsako nedeljo in vsak cerkveni praznik v kapelici sv. Ane za zdraviliščem v Rogaški Slatini. Maše so bile namenjene predvsem zdraviliškim gostom.³³

Ker je kralj Peter I. prepovedal izvajanje pravoslavnih obredov v kapelici sv. Ane, gostov iz Srbije pa je bilo vsako leto več, so občinski možje začeli razmišljati o ustanovitvi pravoslavne cerkve v Rogaški Slatini.³⁴ V letih 1922-23 so preuredili in opremili del stare Nalivalnice in tam postavili pravoslavno cerkev sv. Petra in sv. Pavla.³⁵ Pravoslavno mašo je v cerkvi opravljal protoprezbiter beograjskega okrožja Nikola Trifunović, in sicer vsako nedeljo in praznik ob 9. uri.³⁶ Cerkev sv. Petra in Pavla je spadala pod gornjekarlovaškega episkopa, gospoda Ilariona Zerenškega, ki je prišel l. 1924 tudi v Rogaško Slatino in je imel 12. 7. t. l. svečano mašo.³⁷

Železnico na relaciji Celje-Rogatec so zgradili že l. 1903, kar je bilo največja pridobitev za razvoj zdravilišča. Gostje so se tako lahko brez težav pripeljali v Rogaško Slatino iz vseh koncev bivšega cesarstva, po 1. svetovni vojni pa tudi iz vse Jugoslavije in srednje Evrope. Najboljša zveza v letu 1927 (za druga leta podatkov žal ni) je bila iz Rogaške Slatine v Beograd ob 16,44^h, na Dunaj ob 12,24^h, ob isti uri pa je peljal vlak tudi v smeri Prage in Budimpešte. Preko Ljubljane v Trst je peljal vlak ob 13,56^h. V Zagreb je bila povezava iz Rogaške Slatine sprva preko Zidanega Mosta, ko pa so l. 1929 zgradili železniško progo Rogatec-Krapina, je bila zveza z Zagrebom kar štirikrat na dan. Do Grobelnega je vlak peljal petkrat na dan. Tam so potniki lahko prestopili na vlak za Maribor ali Ljubljano.³⁸ Že l. 1925 je namreč slatinski župan predlagal, naj bi se vlaki iz Ljubljane ustavljali v Grobelnem. Tudi če ni bilo železniške povezave z Rogaško Slatino, so goste pripeljali z avtobusom.³⁹ Avtobusne zveze za Rogaško Slatino so bile iz Ljubljane, Celja, Maribora in Zagreba.⁴⁰

Turistična sezona v Rogaški Slatini je trajala od 1. maja do vključno 30. septembra. L. 1939 so sezono podaljšali do 15. oktobra. Bila je razdeljena na tri dele: na predsezono, sezono in posezono. Pomladanski del je trajal od 1. maja do 30. junija, glavna sezona od 1. julija do 31. avgusta in jesenska od 1. do 30. septembra (15. oktobra). Zimska sezona pa je trajala od 1. ali 16. oktobra do 30. aprila, ko je bilo zdravilišče načeloma zaprto. O zimski sezoni je začela zdraviliška uprava razmišljati že l. 1924, vendar je bil od 1. oktobra dalje odprt le en hotel. Vzrok je bil ta, da so zimsko sezono začeli uvajati tudi v drugih zdraviliščih po Jugoslaviji. Pomembno pa je bilo tudi, da sta bila klima in podnebje v Rogaški Slatini pozimi precej ugodna. V zimskem času so bili zaprti vsi zdraviliški hoteli razen Beograjskega doma, saj je bil ta edini, ki je bil opremljen s pečmi. Gostom so bila na razpolago skoraj vsa zdravilna sredstva, ki so jih nudili tudi v poletnem času.⁴¹ Ko so ob koncu 30. let zgradili takrat najmodernejši hotel Jugoslovanski kralj (Slovenski dom), so ga opremili tako, da je bil namenjen tudi bivanju v zimskem času. Sobe so imele peči in vanje so napeljali tudi toplo vodo. S tem novim hotelom pa so se kapacitete v zimski sezoni precej povečale.

Če je bila zimska sezona bolj tiha in samotna, je bila letna njeno pravo nasprotje. V Rogaški Slatini je bilo takrat veliko gostov, ki so v zdravilišču počitnikovali, ob vikendih pa so tja prihajali tudi enodnevni izletniki. Zdravilišče se je pred vsako sezono temeljito pripravilo. Vsako leto so izdali propagandni material (prospekte,

razglednice, dopisnice ipd.). L. 1926 je ravnateljstvo zdravilišča izdalo celo propagandni film Rogaška Slatina z lepimi posnetki narave in okolice ter tehničnih objektov. Film so predvajali po vsej kraljevini in tudi v tujini.

Prospekte so izdajali v različnih jezikih: slovenskem, srbohrvaškem, nemškem, angleškem, francoskem, italijanskem, madžarskem in grškem. V njih so bile navedene cene sob v posameznih hotelih in cene zdraviliških storitev (kopeli, terapije), cene hrane za posamezne obroke v restavracijah zdravilišča, specialni aranžmaji, vikend paketi, takse in občinski davek, ostale tarife ter popusti. Izdali so tudi vozne rede avtobusov in vlakov. V turističnih agencijah po Jugoslaviji so gostje dobili dopisnice zdravilišča, s katerimi so se lahko neposredno prijavili za letovanje in tako tudi rezervirali sobo. Zdravilišče pa je izdajalo tudi dopisnice, s katerimi so vsi zainteresirani naročali mineralno vodo v različnih količinah (1,4 l, 0,5 l in 1 l). Obstajale so še razglednice, ki jih je uprava pošiljala gostom, ki so že rezervirali sobe, in jih tako obvestila o sprejetju rezervacije, o zasedenosti sob v zdravilišču ipd. Tiskali so tudi propagandne plakate, ki so pozivali k pitju mineralne vode in vabili na počitnice v Rogaško Slatino.⁴² Hotelske račune so gostje plačevali za 10 dni nazaj, ostale usluge (zdravniki, kopeli, kure) pa so plačevali sproti. Vsak gost, ki je prišel v Rogaško Slatino, je moral plačati tudi zdraviliško in godbeno takso. Zdravilišče je imelo urejeno tudi varstvo za otroke v penzionu Hofran, ki je stal nedaleč stran od zdravilišča.

Gostje so se lahko tudi športno udeleževali. Za to so jim bili na voljo nekateri športni objekti. Verjetno eden najlepših je bil 1. 1935 zgrajen in odprt športni plavalni bazen. Zgradili so ga po najmodernejših principih, saj se je voda bazena avtomatično filtrirala in dezinficirala, ob hladnejšem vremenu pa so vodo tudi ogrevali. Na kopališču so vsako leto prirejali športna tekmovanja, tam so bile postavljene tudi mize za namizni tenis. Gostom so bila na voljo teniška igrišča, kjer so vsako leto organizirali teniški turnir in teniško šolo pod vodstvom posebnega teniškega trenerja. Gostje so uporabljali tudi dve kegljišči, eno je bilo rusko, drugo pa linijsko.⁴³

V samem centru zdravilišča je bila turistična agencija Putnik, ki je skrbela za raznovrstno ponudbo. Organizirali so razne izlete v okolico ali tudi dlje. Goste so vozili z modernimi avtobusi v Logarsko dolino, v Maribor in na Mariborski otok, na Ptuj, v Zdravilišče Dobrna in drugam. Velika atrakcija pa so bili izleti v tujino kot npr. v Gradec, na Dunaj in Veliki Klek. Za izlete v tujino gostje niso potrebovali niti potnega lista niti vizuma. Agencija je zagotavljala vodiče, ki so vodili izlete. Organizirali so tudi planinske izlete na Boč (980 m) in Donačko goro (883 m).⁴⁴ V ponudbi je bil še ogled podzemnih vrelcev vsak torek in petek od 10. do 12. ure. Poleg izletov je Putnik opravljal tudi ostale agencijske posle. Pri njih je gost lahko najel avto ali šoferja, kočijo, mogoče je bilo zavarovati prtljago, kupiti vozne karte za železnico ali avtobus, naročiti termin za igranje tenisa idr. V njihovi poslovalnici so bili na voljo vozni redi za železnico in avtobus ter ceniki vseh zdraviliških uslug. V isti stavbi, kjer je bila agencija Putnik, je bila tudi banka z menjalnico.⁴⁵

Poleg zdravilne učinkovitosti mineralne vode in terapij je kraju dajalo poseben sloves tudi kulturno in umetniško življenje. Kulturni program je bil zelo pester, saj praktično ni bilo dneva v času sezone, ko se v zdravilišču ne bi kaj dogajalo. Če ni bilo drugega, je bil vsak dan dvakrat ali trikrat koncert godbenega orkestra v glasbenem paviljonu.

Glede kulturnih prireditev je znano to, da so se s pomočjo eminentnih kulturnih gostov izvajale v zdravilišču ves čas med obema vojnoma. Za posamezne prireditve so ohranjeni viri le v Zdraviliškem vestniku in imeniku gostov, ki je pod vodstvom dr. Iva Šorlija v času sezone izhajal vsak teden. Zdraviliški vestnik in imenik gostov je začel izhajati 6. julija 1924 in je izhajal do konca sezone l. 1931. Do l. 1927, ko je dr. Šorli odšel v Maribor, je izhajal kot Zdraviliški vestnik in Imenik gostov, kasneje pa le kot Imenik gostov. V Zdraviliškem vestniku so objavljali program kulturnih prireditev za vsak teden, objavljene pa so bile tudi kritike teh prireditev. Vanj so lahko pisali tako zdraviliški uslužbenci kot tudi zdraviliški gostje. Vseboval je članke, prispevke, anekdote, smešnice, šale, male oglase, reklame, statistike za tekoče leto in leto nazaj ter popis gostov za vsak teden.

V času sezone je dvakrat ali trikrat na dan igrala svoj repertoar pihalna godba v glasbenem paviljonu v parku v Rogaški Slatini. Tako je v sezoni l. 1924 v glasbenem paviljonu kar trikrat na dan igrala mariborska vojaška godba pod vodstvom kapelnika Ferda Herzoga. Godba je igrala vsak dan od 7^h do 9^h zjutraj, od 16,30^h do 18. ure popoldne in od 19,30^h do 20,30^h zvečer. Vsak koncert so začeli in končali s koračnico. Program pa je bil sestavljen iz valčkov, iz znanih melodij iz oper in skladb domačih in tujih avtorjev. Naj omenim nekatere: Weber, Schubert, Smetana, Verdi, Puccini, Brahms, Strauss, Liszt, Wagner, Čajkovski, Rossini idr.⁴⁶ Leta 1925 je vso sezono v glasbenem paviljonu igrala mornariška godba pod vodstvom kapitana Maierja, l. 1926 pa je vsak dan v sezoni igrala godba dravske divizije, ki jo je vodil dirigent major Čerlin. Godba je imela enkrat na teden simfonični koncert v zdraviliški dvorani.⁴⁷

V Rogaški Slatini so gostovale naslednje umetniške hiše in umetniki: Narodno gledališče iz Ljubljane in Beograda, Šentjakobsko gledališče ter dramska sekcija Akademskega društva Jadran iz Ljubljane. Koncertirali so naslednji operni pevci: Dušan Mitrović iz Osjeka, Križaj in Trautnarjeva iz Zagreba, Rijavec iz Beograda (polna dvorana, popoln triumf), Irma Palekova, Šepec iz Zagreba in kot zadnja gospodična Lovčinska iz Beograda. Samostojne koncerte so imeli violinski virtuoz Pera Stojenović z Dunaja, na klavirju prof. Anton Trost, ravno tako z Dunaja in čelist prof. Juro Tkalič ob klavirski spremljavi Cirila Ličarja iz Zagreba, samostojni koncert je imel tudi Nikola Zec iz Zagreba.⁴⁸ Pomemben je bil tudi komorni koncert 16-letnega violinskega virtuozu Gertlerja iz Budimpešte. Gostoval je Labanov plesni teater iz Zagreba. Zvrstilo se je tudi nekaj zborovskih koncertov. Svoj koncert v Rogaški Slatini je imel tudi Slovenski kvartet (Banovec, Pečenko, Završan in Zupan) ter najpomembnejši slovenski zbor, Ljubljanski zvon. Prepevali pa so tudi gimnazijci iz Banje Luke in Celjsko pevsko društvo. Poleg teh prireditev so ob koncu

tedna prirejali ples. Gostje so si lahko vsak ponedeljek, sredo in petek ob 20,30^h ogledali kinopredstavo.⁴⁹ Zdravilišče je prirejalo različne tombole, katerih zaslužek je šel za dobrodelne namene, svečane iluminacije, srečelove, predavanja, organizirali so strokovne posvete itd. Vsako leto so ob koncu julija priredili tradicionalno proslavo v čast sv. Ane, zaščitnice zdravilišča, dan pa okronali z elitnim plesom in prikupnim programom, ko so izbirali tudi miss Rogaške Slatine.

Leta 1926 velja omeniti tudi kongres Jugoslovanske šahovske zveze, ki je bil v Rogaški Slatini od 22. do 24. maja. Prišli so predstavniki petih šahovskih klubov (Ljubljana, Maribor, Zagreb, Karlovac in Varaždin). Najbolj eminentne osebe so bili vele mojster dr. Milan Vidmar, problemski mojster Izidor Gross in mojster Vladimir Vuković.⁵⁰ Šahovski klub Maribor (ustanovljen 16. 5. 1919) pa je desetletnico svojega delovanja proslavil z več prireditvami. Med drugim je jeseni leta 1929 v sodelovanju z Zdraviliščem Rogaška Slatina organiziral tudi prvi mednarodni turnir v Jugoslaviji. Na turnirju v Rogaški Slatini se je pomerilo 16 mojstrov.⁵¹

Statistični pregled prireditev v Rogaški slatini v letih 1926, 1927, 1930 in 1931

Prireditve	I. 1926	I. 1927	I. 1930	I. 1931
kinopredstave	51	54	65	60
koncerti	10	8	7	4
dobrodelne in zabavne prireditve	10	10	10	11
gledališke predstve	3	6	7	16
telepatijske predstave	3	4	2	2
iluminacije	3	4	3	3
akademije	2	2	2	2
higienska razstava	1	-	-	-
umetnostna razstava	1	-	-	-
šahovski kongres s turnirjem	1	-	-	-
predavanje o higieni	1	-	-	-
skupščina Družbe sv. Cirila in Metoda	1	-	-	-
društvena proslava gasilcev	1	-	-	-
operni in baletni večeri	-	1	2	1
predavanja	-	1	2	1
motociklistična dirka	-	1	-	-
zdraviliški kongres	-	1	-	-
srečelovi in tombole	-	-	6	6

Poleg predstav, predavanj in plesov so bili gostom na voljo tudi različni časopisi v čitalnici in različne knjige v knjigarni in knjižnici trgovine Bazar. V čitalnici

zdravilišča je bilo na razpolago kar 55 izvodov različnih časopisov in revij. Kar 42 časopisov, ki so izhajali v Kraljevini SHS, so nudili gostom, pa tudi 5 avstrijskih, 3 madžarske in 3 češke ter po enega iz Francije in Italije.

Veljalo bi omeniti še to, da se je glede na pretok gostov skozi Rogaško Slatino v tem času pojavila tudi prostitucija. Omenjen je le en primer, ki pa verjetno ni bil edini. Občinski možje so namreč l. 1939 zaradi preživljanja s prostitucijo iz Rogaške Slatine izgnali neko žensko ter ji za 3 leta prepovedali vrnitev v kraj.⁵²

Zanimiv je profil poklicev ljudi, ki so prihajali letovat ali zimovat v Rogaško Slatino. Iz njega lahko vidimo, da je bilo zdravilišče dostopno le gostom višjega statusnega razreda. Zanimiva pa je tudi primerjava gostov iz različnih držav. Madžari in Avstrijci so prihajali v zdravilišče približno v enakem številu, vendar je bila struktura gostov z Madžarske precej drugačna kot iz Avstrije.

Statistiko poklicev je opravljalo zdravilišče samo. Vsak gost, ki je prišel v zdravilišče, se je prijavil in navedel naslednje podatke, ki so ohranjeni v knjigah gostov: ime in priimek, mesto in država, število družinskih članov, ki jih je pripeljal s seboj, dan prihoda in odhoda ter poklic.

Tako nam podatki iz knjige gostov iz l. 1931 povedo, da je bilo jugoslovanskih gostov, ki so bili po poklicu učitelji, managerji, oficirji, zdravniki, škofje, poštni uradniki, poštni ravnatelji, hotelirji, trgovci, tovarnarji, trgovski potniki, direktorji podjetij, policijski inšpektorji, kriminalisti, gledališki igralci, operni pevci, pravniki, notarji, sodniki, lekarnarji, lastniki restavracij, univerzitetni profesorji, zdravniki in zobozdravniki, bančni uradniki, privatniki, posestniki itd., največ.

Podobna struktura gostov je prihajala tudi z Madžarske. Avstrijski gostje pa so bili največkrat trgovci, posestniki, mesarji, peki, natakarji, šoferji, zidarji, mizarji, ključavničarji, orožniki, policaji, brivci, krojači, poštarji, kantorji, organisti, vrtnarji, slaščičarji, kuharji, gozdarji, knjigovodje, fotografi, v glavnem pa obrtniki in nižje uradništvo. Prihajali pa so tudi bolj petični gostje, vendar je bilo teh manj.

Gostje so prihajali v Rogaško Slatino skoraj z vsega sveta. Morda ne bi bilo odveč, če omenim nekaj svetovnih mest: Dunaj, Gradec, Salzburg, Linz, Berlin, Postdam, Budimpešta, Szeged, Temišvar, Rim, Milano, Firence, Trst, Genova, Pariz, Strasbourg, Nica, Zürich, Praga, Bratislava, Brest, Karlovi Vari, Bukarešta, Sofija, Istanbul, Kopenhagen, München, Helsinki, Kairo, Aleksandrija, Jeruzalem, New York, Chicago idr.

Naši gostje pa so prihajali iz vseh večjih krajev v Jugoslaviji, kot so: Ljubljana, Zagreb, Beograd, Skopje, Sarajevo, Novi Sad, Maribor, Celje, Bakar, Kumanovo, Zemun, Derventa, Čakovec, Slavonska Požega, Subotica, Kruševac, Vinkovci, Sombor, Split, Varaždin, Šibenik, Karlovac, Osijek, Bjelovar, Petrinja, Obrovac, Ruma, Ptuj, Slovenska Bistrica, Trbovlje, Postojna, Ilirska Bistrica itd.

Zdravilišče je za svoje potrebe izdalo dokument, kjer so natisnjene prve strani potnih listov iz 20 držav. S tem dokumentom je imela zdraviliška uprava pregled nad tujci, ki so prihajali iz Evrope. Omenim pa naj tudi nekaj eksotičnih držav, kot so Palestina, Egipt, Maroko, Indija, Kanada in ZDA.⁵³

Statistični pregled poklicne strukture gostov v Rogaški slatini v letih 1930 in 1931⁵⁴

Poklic ali status gostov	I. 1930	I. 1931
vojvode	1	-
bani in polbani	-	5
ministri	9	2
generali	23	16
konzuli	5	6
škofje	5	5
višji vladni funkcionarji	-	27
višji politični uradniki	-	14
oficirji	129	109
sodniki	56	73
odvetniki in notarji	157	160
zdravniki	145	133
lekarnarji	46	28
inženirji	133	113
profesorji	127	111
učitelji	63	175
duhovniki	77	85
ravnatelji	96	235
uradniki	987	566
bančni uradniki	104	106
novinarji	20	40
trgovci	1.031	801
obrtniki	-	187
posestniki	-	142
industrijalci	100	93
zasebniki in drugi poklici	4.406	3.821

Nacionalni izvor gostov⁵⁵

Poreklo (izvor) gostov	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Jugoslovani	3.565	4.369	3.215	4.350	4.993	4.976	4.943	5.449	5.753	5.850	5.607
Avstrijci	48	66	41	80	201	218	233	247	286	295	333
Bolgari	-	-	-	-	-	-	1	1	8	2	4
Čehoslovaki	-	8	17	11	165	187	59	33	37	46	104
Angleži	3	1	-	-	-	1	2	-	1	2	-
Francozi	1	2	-	-	35	4	6	1	6	3	6
Grki	-	-	-	18	8	24	4	5	12	19	42
Italijani	25	30	39	112	91	124	69	63	36	69	99
Madžari	7	12	14	29	113	248	434	589	906	969	1.214
Nemci	1	4	7	11	5	12	5	10	24	32	94
Skandinavci	-	-	-	8	1	6	2	-	1	-	3
Švicarji	-	3	-	-	2	1	1	-	-	1	3
Poljaki	-	-	-	-	-	-	-	2	6	13	7
Romuni	-	3	-	2	3	-	11	14	25	37	25
ostali evropski narodi	1	18	20	21	48	3	2	1	4	3	1
Američani	-	5	4	8	11	2	12	7	5	14	7
gostje iz ostalih celin	-	9	2	4	6	6	-	-	-	-	4
skupaj	3.651	4.530	3.360	4.662	5.686	5.812	5.793	6.424	7.110	7.370	7.533
skupno nočitev	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Nacionalni izvor gostov⁵⁵

Poreklo (izvor) gostov	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Jugoslovani	5.880	5.248	5.180	3.436	4.794	5.183	5.695	6.132	6.412		6.564
Avstrijci	341	357	256	289	574	426	541	624	372		-
Bolgari	1	5	-	5	3	8	6	-	-		2
Čehoslovaki	45	56	30	71	104	87	101	98	61		19
Angleži	4	3	2	3	11	9	6	-	6		6
Francozi	10	10	9	4	21	30	25	-	-		-
Grki	95	120	38	62	114	217	181	-	-		-
Italijani	101	106	53	64	115	120	95	-	123		-
Madžari	1.062	825	382	352	360	162	430	-	869		90
Nemci	30	8	6	18	32	32	61	91	120		526
Skandinavci	2	-	-	13	17	9	10	-	-		406
Švicarji	11	1	-	1	7	7	11	-	-		-
Poljaki	40	8	5	5	11	24	16	-	-		-
Romuni	56	19	12	8	9	36	5	-	-		-
ostali evropski narodi	11	5	2	2	5	6	10	748	128		59
Američani	20	45	23	4	7	8	13	-	-		-
gostje iz ostalih celin	-	5		-	3	11	35	-	-		-
skupaj	7.720	6.821	6.003	4.337	6.187	6.375	7.241	7.699	8.091		7.672
skupno nočitev	107.728	111.089	79.659	57.493	80.293	84.477	97.259	107.597	105.223		112.117

Opombe:

1. Uporabljena literatura v uvodnem poglavju :

- Rogaška Slatina. Monografija. Spektar-Zagreb, 1983.
- Rogaška Slatina. Monografija. Zgodovina Zdravilišča in njegovih prirodnih vrelcev. Spektar-Zagreb, 1983.
- Prim.dr. R.Leskovar: Kura v zdravilišču Rogaška Slatina. Iz zgodovine Rogaške Slatine. Zdraviliški svet Rogaška Slatina, Celje, 1963.
- Rogaška skozi stoletja. Zdravilišče Rogaška Slatina, 1985. - A. Merhar: Rogaška Slatina nekdaj in danes. Slovenec, 19. 4. 1932.
- A. Režek: Rogaška Slatina na starih slikah, fotografijah, zemljevidih, spomenikih in kozarcih. Rogaška Slatina, 1964.
- F. Kidrič: Rogaška Slatina 1801-1814 v situacijskih načrtih in memoarih. Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor), 1937, zv.1/4.
- M. Verk: Rogaška Slatina ob prelomu. V: Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik I. 1924, št. 2,3,5.
- 3. Prim.dr. Rudolf Leskovar: Kura v Zdravilišču Rogaška Slatina. Celje, 1963.
- 4. Adolf Režek: Rogaška Slatina na starih fotografijah, zemljevidih, spomenikih in kozarcih. Rogaška Slatina, 1964.
- 5. Kot op. 3.
- 6. Zdravilišče Rogaška Slatina, njega gospodarstvo in obrati. V: Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik I, 1924, št. 1.
- 7. Seznam uslužbencev v zdravilišču leta 1924. Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), gradivo občine Rogaška Slatina, AŠ. 4, sig. 107.
- 8. Steklarna Straža pri Rogatcu. V: Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik II, 1925, št. 11.
- 9. Zgodovina steklarne Boris Kidrič v Rogaški Slatini. V: Rogaška Slatina. Monografija. Spektar, Zagreb, 1983.
- 10. Kot op. 2.
- 11. Lječilišče Rogaška Slatina i njena ljekovita sredstva. Celje, 1928.
- 12. Informator. V: Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov.
- 13. Prospekt Zdravilišče Rogaška Slatina.
- 14. Informator. V: Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov;
- dr. Ivo Šorli: Rogaška Slatina, državno zdravilišče, 1922.
- 15. Zapisnik občinske seje 24. 6. 1920. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapisniki (1912-1926), AŠ 1, sig.3.
- 16. Seznam hotelov, gostiln, restavracij, trgovin in obrtnikov, 1938. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina, AŠ 4, sig. 108.
- 17. Zapisnik občinske seje 11. 6. 1928. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapisniki (1924-1936), AŠ 1, sig. 4.
- 18. Zapisnik občinske seje 6. 6. 1928. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapisniki (1926-1929), AŠ 1, sig. 5.
- 19. Zapisniki občinske seje 25. 10. 1924. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapisniki (1924-1936), AŠ 1, sig. 4.
- 20. Kot op. 17.
- 21. Zapisnik občinske seje 1. 9. 1923. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapisniki (1912-1926), AŠ 1, sig.3.
- 22. Zapisnik občinske seje 2. 4. 1928. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejnik zapiniki (1926-1929), AŠ 1, sig. 5.
- 23. Zapisnik občinske seje 21. 2. 1927. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapisniki (1926-1929), AŠ 1, sig. 5.

24. Zapisnik občinske seje 25. 2. 1929. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapiski (1926-1929), AŠ 1, sig. 5.
25. Zapisnik občinske seje 15. 10. 1930 in 17. 11. 1930. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapiski (1930), AŠ 1, sig. 6.
26. Ureditev občinskih cest, 1933-1941 (1923-1926). ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. AŠ 4, sig. 113.
27. Zapisnik občinske stavbne komisije, 1923-1930. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. AŠ 6, sig. 194.
28. Zapisnik občinske seje 6. 6. 1925. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapiski (1912-1926), AŠ 1, sig. 3.
29. Zapisnik občinske seje 5. 2. 1925, 2. 4. 1925 in 2. 5. 1927. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapiski (1924-1936), AŠ 1, sig. 4. Zapisnik občinske seje 16. 6. 1933 in 25. 10. 1933. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapiski (1931-1936), AŠ 1, sig. 7.
30. Zapisnik občinske seje 14. 6. 1923. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapiski (1912-1926), AŠ 1, sig. 3.
31. Kot op. 39.
32. Kataster hiš in prebivalcev. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. AŠ 7, sig. 304.
33. Informator. V: Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik II, 1925; dr. Ivo Šter: Rogaška Slatina, državno zdravilišče, Ljubljana, 1922.
34. Završna reč prepovednika. V: Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik I, 1924, št. 10.
35. Novogradnje zdraviliških zgradb, 1922-1923. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. AŠ 6, sig. 193.
36. Jubilejna petdesetletnica slatinskega gosta gospoda prote Nikole Trifunoviča. V: Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik II, 1925, št. 6.
37. Domače vesti. V: Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik I, 1924, št. 3.
38. Informativni del. V: Rogaška Slatina. Imenik gostov, letnik IV, 1927.
39. Zapisnik občinske seje 1. 10. 1925. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. Sejni zapiski (1912-1926), AŠ 1, sig. 3.
40. Kot op. 42.
41. Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik I, 1924, št. 7.
42. Prospekt Rogaške Slatine. ZAC, zbirka Adolfa Režka.
43. Kot op. 56.
44. Prospekt Rogaške Slatine. ZAC, zbirka Adolfa Režka.
45. Kot op. 11.
46. Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik I, 1924, št. 1.
47. Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik I, 1924, št. 8.
48. Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik I, 1924, št. 6.
49. Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik I, 1924, (vse številke).
50. Rogaška Slatina. Zdraviliški vestnik in imenik gostov, letnik II in III, 1925-1926, vse številke.
51. Alfred Brinkmann: Das internationale Schachmeister Turnier zu Rogaška Slatina 1929. Rogaška Slatina, 1930.
52. Zupanc Marija - prepoved vrnitve v srez, 1939. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. AŠ 5, sig. 183.
53. Knjiga gostov iz l. 1931. ZAC, gradivo občine Rogaška Slatina. AŠ 7, sig. 298.
54. Rogaška Slatina. Imenik gostov, letnik VII in VIII, 1930 in 1931 (zadnji št.).
55. Statistični godišnjak kraljevine Jugoslavije, od l. 1932-1940. Beograd, 1932-1940.

*Zusammenfassung***Das Heilbad Rogaška Slatina in der Zwischenkriegszeit**

Die Abhandlung über das Heilbad Rogaška Slatina in der Zwischenkriegszeit befaßt sich vor allem mit der Kuranstalt und ihren Aktivitäten, auf den Ort selbst wird nur insofern Bezug genommen, als derselbe mit dem Kurleben in Verbindung steht. Das Bad war von seiner Entstehung an für wohlhabende Gäste bestimmt, deshalb war es bemüht, durch sein Aussehen und Angebot einen Ruf wie Vichy und Karlsbad zu erlangen. Bis zum Jahr 1918 hin, als das Bad unter dem Patronat der steirischen Landstände stand, wurde es von den Gästen aus der europäischen vornehmen Welt, vor allem der europäischen Aristokratie besucht. Im Jahre 1918, als das Bad seine Besitzer wechselte, änderte sich die Struktur der Gäste um ein Beträchtliches, das Bad behielt aber trotzdem ein hohes Niveau seines Angebots. Einige Anfangsschwierigkeiten mit der Kurverwaltung in den ersten Nachkriegsjahren verstärkten noch den Arbeitseifer, vor allem nachdem Dr. Franjo Kolterer Vorstand geworden war. Das Bad war in erster Linie für die Heilung von Kranken bestimmt, darum wurde diesem Gebiet die größte Aufmerksamkeit gewidmet. Die Kur umfaßte verschiedene Trinktherapien, Badetherapien und Diätküche. In der Zwischenkriegszeit waren in Rogaška Slatina 15 Hotels in Betrieb, die der Kurverwaltung unterstellt waren, und 32 weitere Hotels, Villen, Gaststätten und Pensionen in privater Hand. Außer dem Hotelangebot förderte das Bad Gastgewerbe, Handel und Gewerbe und übte entscheidenden Einfluß aus auf einige andere Aktivitäten im Ort, wie Verkehr, Elektrifizierung, Straßenbau, Taxidienst, Sicherheitswache usw. Das Heilbad verfügte über ein hervorragendes Marketing (Plakate, Prospekte, Ansichtskarten, Werbefilme...). Die Sommersaison dauerte von Mai bis Oktober, später entschied man sich im Bad noch für die Wintersaison. In das touristische Angebot schloß man noch Ausflüge in die Umgebung von Rogaška Slatina und sogar ins Ausland (Wien, Graz) ein. Es wurden auch gute Verkehrsverbindungen hergestellt, denn es wurden direkte Bahnverbindungen mit Wien, Prag, Budapest, Triest, Beograd, Zagreb, Ljubljana und Maribor eingeführt. Für ein abwechslungsreiches Leben im Kurbetrieb sorgte hauptsächlich ein reichhaltiges Kulturangebot (Theateraufführungen und Zirkusveranstaltungen, Opern- und Kammerkonzerte, Tänze, Kinovorstellungen, Schachturniere, verschiedene Wettrennen usw.). Das Heilbad Rogaška Slatina war im behandelten Zeitraum eines von jenen seltenen Paradeponies des slowenischen Tourismus, das mit Erfolg mit ähnlichen touristischen Orten in Europa wetteiferten.

Emil Lajh

NAMENI IN POSLEDICE NACISTIČNE PRISILNE MOBILIZACIJE SLOVENCEV V CELJU IN OKOLICI ME DRUGO SVETOVNO VOJNO

Nemški okupator je spomladi oziroma jeseni 1942 na slovenskem Štajerskem vpeljal nemške vojne zakone, čeprav dežele pravno še ni priključil k nemškemu rajhu, ker mu je to onemogočala narodnoosvobodilna borba. Slovenske fante in dekleta je začel mobilizirati v obvezno polletno državno delovno službo (Reichsarbeitsdienst), mladeniče pa nato v nemško vojsko. Ta ukrep je imel zlasti namen zagotoviti določeno število ljudi za nemško državno delovno službo in vojsko, pripomogel pa naj bi tudi k ponemčenju teh ljudi. Skratka, nacisti so si prizadevali, da bi bilo rekrutov v najkrajšem času čimveč.

Tako je spomladi 1942 nemški okupator grobo kršil mednarodno pravo, ko je uvedel obvezno in uniformirano državno delovno službo in vojaško obveznost. Do sredine maja 1943 je v nemško državno delovno službo in v nemško vojsko vključil že desettisoče slovenskih moških in napovedal vpoklic novih desettisočev.

Po nekaterih ocenah so v nemške delovne organizacije in v nemško vojsko vpoklicali 60.000 oseb; od teh okrog 35.000 mož in fantov (28.000 s Štajerskega in 7.000 z Gorenjskega) v nemško vojsko. Večinoma so jih poslali na velika bojišča, kjer jih je padlo okrog 5.000.

Nacistična mobilizacija fantov in mož s slovenske Štajerske in Gorenjske v nemško vojsko si je prizadevala zagotoviti čim večje število ljudi za vojaške enote, pripomogla pa naj bi tudi k njihovemu ponemčenju. Tej in takšni mobilizaciji je šlo zlasti za to, da čimprej vpokliče mlade izobražence, ki so po ne do konca izpeljanih množičnih izgonih Slovencev še ostali na Štajerskem in Gorenjskem. Okupator je predvideval, da bi le-ti lahko doma ovirali njegova raznarodovalna prizadevanja. Ko je začel z mobilizacijo, mu je šlo za to, da s tem ukrepom zmanjša možnosti za odhod mladih ljudi v partizane. Ni ga motilo niti to, da so mnogi delali v oboroževalni industriji. Iz narodnostnih in političnih razlogov je zahteval mobilizacijo tudi takšnih ljudi, na njihova mesta pa je pritegnil ljudi iz rajha.

Nacisti so potem, ko so odložili priključitev zasedenih slovenskih pokrajin za nedoločen čas in z odlokom notranjega ministrstva zaščitili nekatera vprašanja okrog podelitve nemškega državljanstva, v zasedenih slovenskih pokrajinah uvedli nekatere nemške odloke, odredbe in zakone, med njimi tudi odredbe o obvezni državni delovni službi in o obvezni vojaški službi. Vsi za delo zmožni mladeniči in

mladenke naj bi bili dolžni preživeti pol leta v uniformiranih in po vojaško organiziranih enotah tako imenovane "državne delovne službe". Slovenske mladeniče, ki so odslužili pol leta v obvezni državni službi, so nato takoj vpoklicali v nemško vojsko. Obe obveznosti so nacisti uvedli na slovenskem Štajerskem marca 1942. Nacisti so v zasedenih slovenskih pokrajinah najprej nameravali uvesti obe obveznosti šele po formalno-pravni, slovesni priključitvi pokrajin k nemškemu rajhu. Konec januarja 1942 so dokončno spoznali, da te priključitve še dalj časa ne bo, niso pa se seveda mogli odreči mobilizaciji slovenskih ljudi v obvezno državno delovno službo in vojsko. Hude izgube nemških armad na vzhodni fronti je bilo treba nadomestiti z novimi močmi.

Potek mobilizacije

Kot smo že zapisali, je okupator v nasprotju z mednarodnim pravom začel mobilizirati štajerske Slovence v svojo službo. Že 24. marca 1942 je Štajerski civilni urad (ŠCU) izdal odredbo o uvedbi vojaške obveznosti in delovne službe na slovenskem Štajerskem. Dva dni kasneje je izšla prva objava o popisu za državno delovno službo in vojaško službo za moške, rojene v letih 1923 in 1924, sledile pa so nove objave o popisih in naborih. V letu 1942 so izšle v uradnem listu ŠCU na Spodnjem Štajerskem štiri objave o popisu in naborih za delovno službo in vojsko. Verjetno so priprave na mobilizacijo potekale že od začetka 1942. leta, saj nekateri viri poročajo, da so 12. januarja 1942 o popisu in naborih obvestili vse župane celjskega okrožja.

Hkrati s tehničnimi pripravami so potekale politične. Šlo je zlasti za veliko propagandno aktivnost Štajerske domovinske zveze. Vsem uradom in organizacijam Štajerske domovinske zveze je zvezni vodja naročil, da morajo napeti vse sile za uspešen popis letnikov 1923 in 1924. Poudaril je, da bo ta popis za vojsko generalna preizkušnja; preveril bo namreč vrednost političnega delovanja Štajerske domovinske zveze. Opozoril je, da nasprotniki (komunistična stranka) z letaki in z ustno propagando skušajo odvrniti zajete fante obravnavanih letnikov, da bi odšli v nemško vojsko in jih pozivajo k partizanom.

Tak letak je res obstajal. Slovensko štajersko politično vodstvo se je namreč še kako zavedalo nevarnosti tega nacističnega ukrepa, saj je Pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo v imenu "*vodilne slovenske narodnoosvobodilne fronte na Spodnjem Štajerskem*" izdal razglas proti mobilizaciji v nemško vojsko. Letak z razglasom so razširjali v Celju, Trbovljah in Kasazah v Spodnji Savinjski dolini, verjetno pa tudi v drugih krajih. Orožništvo ni moglo najti niti storilcev, ki so letake razširjali, niti ugotoviti, iz katere ilegalne tehnike so izvirale. Razglas so namenili "*Slovincem na Spodnjem Štajerskem*"! Povzemam ga v skrajšani obliki.

V uvodu piše, da se slovenska narodnoosvobodilna fronta obrača na slovenski narod, kateremu nemške okupacijske oblasti pripravljajo splošno mobilizacijo in

izselitev, da bi tako dokončno iztrebili Slovence: "... S krčevitimi napori zbira Hitler svoje zadnje moči... Velike izgube hoče nadomestiti s krvjo podjarmljenih narodov in z izčrpavanjem njihove gospodarske moči. V tem brezupnem položaju pripravlja strašen zločin. Hoče popolno mobilizacijo na Spodnjem Štajerskem. To je po izseljevanju leta 1941 naslednji korak k popolnemu uničenju slovenskega naroda." Zato je vodstvo OF pozvalo vse Slovence na Spodnjem Štajerskem k organiziranemu in oboroženemu upor proti zločinskim načrtom fašistične oblasti. Od trinajstih točk, ki so v letaku navedene, omenjam le zadnjo, ki pravi: "Izognite se vsem pozivom k naboru, posebno če vas bodo domače občine klicale v Celju, Mariboru, itd. Od tam vas bodo namreč takoj odpravili v Nemčijo. Ne dovolite, da bi vas fašisti s kakršnimi koli slepili prevarali."

Odhod prvih rekrutov s celjskega področja v nemško vojsko (23. 7. 1942)

Sledilo je opozorilo, naj ne puščajo svojih sinov, mož, bratov in fantov v smrt, ampak jih naj podpirajo v njihovem boju za domovino. Zato morajo stopiti ma njihova mesta v odborih OF, ki bodo zgrabili za orožje. Nujno se je treba obvarovati službovanja v vermanšaftu, ki je samo predpriprava za odhod na vzhodno fronto, "ker vaše mesto je pri partizanih, pri obrambi domovine, v boju za srečnejšo bodočnost."

Vsi vodje krajevnih skupin so morali po ukazu Franza Steindla osebno nagovarjati fante, rojene v letih 1923 in 1924, naj gredo v vojsko in Reicharbeitsdienst (RAD), pri tem pa jih opozoriti, da bodo izgubili domovinsko pravico na Spodnjem Štajerskem, njihove starše pa bodo izključili iz Štajerske domovinske zveze in jih poslali v koncentracijska taborišča ali celo ustrelili, če se na poziv ne bodo odzvali. Te grožnje so potem res v veliki meri pripomogle k večjemu odzivu.

Štajerska domovinska zveza mora navduševati obveznike za vstop v *"najboljšo vojsko na svetu"* in jih opomniti na hrabrost "Spodnještajercev" v času prve svetovne vojne ter na slavna 47. in 87. polk habsburške armade.

Nacisti je torej skrbelo, kako bo uvedba vojaške obveznosti odmevala med prebivalstvom in kakšen bo odziv obveznikov. Niso bili prepričani v popoln uspeh. Župani celjskega okrožja so tako morali svojemu deželnemu svetniku v poročilu za mesec april opisati obnašanje prebivalstva v zvezi s popisom za delovno in vojaško službo.

Kako je potekala mobilizacija na današnjem ozemlju občine Celje?

V Celju je bilo okrajno vojaško poveljstvo, kateremu so bila podrejena okrožja Celje, Trbovlje, Brežice in del podeželskega okrožja Maribor (Slovenske Konjice). V vsakem okrožnem središču je bil vojaški prijavni urad (Wehrmeldeamt). Mobilizacijo so neposredno, tehnično vodili vojaški prijavni štabi, imenovani Werhmeldestab. Za področje celjskega okrožja so delovali leta 1942 trije prijavni štabi, dva za celjsko okrožje in skupen za okrožji Trbovlje in Brežice. V celjskem okrožju je prijavni štab I izvajal mobilizacijo v Celju in okolici s sedežem v celjski mestni kasarni.

Področje današnje občine Celje se je delilo na politično občino Celje in občine Škofja vas, Vojnik s Frankolovim, Nova cerkev, Dobrna, Šmartno v Rožni dolini in Teharje s Štorami in Svetino. Po številu prebivalstva 16. oktobra 1941 je štelo 37.880 prebivalcev, mesto Celje samo pa 18.190 prebivalcev.

Po popisu z dne 29. novembra 1942 je na ozemlju občine Celje živelo 37.253 prebivalcev, v mestu Celju pa 18.491. Po državni pripadnosti je bilo 28.790 nemških državljanov na preklic, 2.695 dokončnih nemških državljanov in 5.632 zaščitencev. V politični občini Celje je bilo 13.604 nemških državljanov na preklic, 2.422 dokončnih nemških državljanov in 1.977 zaščitencev. V okrožju Celje je bilo 138.431 prebivalcev, 114.126 nemških državljanov na preklic, 4.363 dokončnih nemških državljanov in 18.440 zaščitencev.

Za mobilizacijo v nemško vojsko so se okupacijske oblasti začele pripravljati že novembra 1941. Okrajna vojna komanda Celje je 26. novembra 1941 obvestila vojaški prijavni urad Celje, da po ukazu vrhovnega poveljstva nemške vojske v sporazumu z ministrstvom za notranje zadeve rajha predvidevajo za februar 1942

mobilizacijo letnikov 1900-1924. Na področju današnje občine Celje so tako popisali 6.807 moških, od tega 486 takšnih, ki so kot jugoslovanski vojaki še bili nemškem vojnem ujetništvu. Ti so bili nato poleti 1942 kot Spodnještajerci in nemški državljani izpuščeni domov, nato ponovno rekrutirani in odvedeni v nemško vojsko.

Ko so julija 1942 vpoklicali v vojsko letnik 1923, se je pokazalo, da je bil začetek nemške mobilizacije zelo uspešen. 23. julija 1942 so rekruti celjskega okrožja odšli v vojsko. V Celju, kjer so se rekruti zbrali, so pred odhodom poslušali še propagandna govora okrožnega vodje Antona Dorfmeistera in polkovnika Schwarza. Anton Dorfmeister je izrazil zadovoljstvo, ker so se kljub sovražnikovi propagandi obvezniki polnoštevilno odzvali pozivom. Od vseh vpoklicanih se na poziv niso odzvali le trije. Nemci so menili, da so bosta vendarle pojavila še dva od teh treh; le za enega so mislili, da je odšel k partizanom.

Dorfmeister je trdil, da je uspešna mobilizacija rezultat delovanja Štajerske domovinske zveze in nacionalsocialistične zavesti obveznikov. Vendar je treba uspeh nemške mobilizacije leta 1942 pripisati predvsem nemškemu nasilju in ustrahovanju. To je bilo namreč leto najhujšega terorja. V času naborov letnikov 1923 in 1924 so v Staremu piskru ubijali zavedne Slovence. Ob popisu in naboru letnikov 1921 in 1922 so z vseh strani vozili tovornjaki družine ustreljenih borcev in aktivistov NOB v vlovitveno taborišče v celjski okoliški šoli in nato v koncentracijska taborišča in taborišča ukradenih otrok. Ker je osvobodilno gibanje že pred tem doživelo hude sovražnikove udarce, so bile partizanske enote prešibke, da bi lahko izrabile nemško mobilizacijo za vključevanje obveznikov v svoje vrste.

Nabor letnikov 1923 in 1924 v vojsko in državno delovno službo so izvedli v času od 27. maja 1942 do 18. junija 1942. V današnji občini Celje je bilo nabornikov 203, deset obveznikov pa se mobilizaciji ni odzvalo. Vojaški prijavni štab je sicer poročal, da deset obveznikov ni bilo ne na popisu in ne na naboru. Poročali so, da od 27. maja do 18. junija 1942 iz različnih vzrokov naslednja deseterica ni bila popisana in potrjena: Ivan Prekoršek, 1923, Škofja vas, na begu; Viktor Okorn, 1924, Šmarjeta pri Celju, ustreljen; Alojz Puncer, 1923, Paka, ustreljen; Ivan Dravinec, 1924, Žalec, neznano kje; Karl Vedenik, 1924, Ostrožno, ustreljen; Ivan Jelen, 1923, Celje, v ječi; Konrad Rabuza, 1923, Celje, na begu; Anton Strašek, 1923, Ponikva, neznano kje; Edvard Kralj, 1924, Velenje, v ječi in Ludvik Vajthausner, 1924, Velenje, v ječi.

Zimska pomoč v letih 1941/42 in 1942/43 je bila presenečenje, ki ga nacistično vodstvo ni pričakovalo. Ni pa bila nepričakovana za svojce in prijatelje obveznikov, saj so le-ti vedeli, da je ta pomoč še kako potrebna, ker bi bil v nasprotnem primeru položaj vojakov na vseh frontah (predvsem na vzhodni fronti) zelo težak. Na področju Celja in okolice, to je na Dobrni, v Škofji vasi, Vojniku, v Šmartnem v Rožni dolini, na Teharjah in v Celju, so zimsko pomoč nudili v takratnih rajhovskih markah.

O tem nam dosti pove naslednja tabela:

Okrožje Celje 37 občin	RM	RM	Porast	
	1941-42	1942-43	RM	%
Dobrna	756,34	1.111,51	355,17	47,0
Škofja vas	860,30	1.619,46	759,16	88,2
Celje - Ostrožno	1.783,01	2.825,55	1.042,54	58,5
Celje - Hudinja	2.650,42	3.999,95	1.347,53	50,8
Celje - Lisce	2.666,14	4.708,39	2.042,25	67,6
Celje - Grad	1.947,31	3.510,52	1.563,21	80,3
Vojnik	579,40	1.267,16	687,76	118,7
Strmec	384,98	425,00	40,02	10,4
Šmartno v Rož. dol.	276,10	373,53	97,04	35,3
Teharje	906,03	1.633,56	727,53	80,3
Skupaj	12.810,03	21.474,63	8.662,60	67,6

Uspeh ob vpoklicu letnika 1923 nacistov ni uspal. Takoj po odhodu tega letnika se je začela obdelava letnikov 1921 in 1922, ki sta morala na nabor avgusta 1942. Do konca leta sta bila na naboru še letnika 1920 in 1919, decembra pa so popisali še letnika 1918 in 1925.

V celoti so s področja današnje občine Celje na naborih letnikov 1919-1924 potrdili 1.523 obveznikov, kar pri 19.243 nemških državljanih pomeni 7,9 %. Od teh so do konca leta 1942 626 moških vpoklicali v vojsko ali v obvezno državno delovno službo. Pri tem so v politični občini Celje na naboru potrdili 803 obveznike in jih v Celju vpoklicali 442 ali 42 %, na Dobrni so jih potrdili 95 in vpoklicali 35 ali 36,8 %, v Škofji vasi 177 in vpoklicali 78 ali 44 %, v Vojniku 125 in vpoklicali 52 ali 41,6 %, v Novi cerkvi so jih potrdili 62 in vpoklicali 28, ali 45,2 %, v Šmartnem v Rožni dolini 61 in vpoklicali 25 ali 41 %, na Teharjah pa 200 in vpoklicali 66 ali 33 %.

Za ozemlje današnje občine Celje se da ugotoviti tudi poklicna struktura moških pred prisilno mobilizacijo v letu 1942.

KRAJ	A	%	B	%	C	%	D	%	E	%	F	%	G	%	H	%
Strmec	28	100	7	25,0			4	14,3					17	60,7		
Dobrna	35	100	3	8,7	1	2,8	5	14,4	1	2,8	1	2,8	23	65,7	1	2,8
Šmartno v R. d.	25	100	9	36,0			2	8,0	3	12,0			11	44,0		
Škofja vas	78	100	17	21,8	2	2,6	39	50,0	3	3,8	2	2,6	13	16,6	2	2,6
Vojnik	52	100	10	19,2			8	15,4	8	15,4	4	7,7	19	36,5	3	5,8
Teharje	66	100	10	15,2	3	4,5	31	47,0	8	12,1			13	19,7	1	1,5
Celje	342	100	99	28,9	30	8,8	126	36,8	32	9,4	25	7,3	24	7,0	6	1,8
Skupaj	626	100	155	24,8	36	5,8	215	34,3	55	8,8	32	5,1	120	19,1	13	2,1

A: Skupaj; B: Obrtniki; C: Trgovci; D: Delavci; E: Zaposleni v dr. službah; F: Dijaki, študenti; G: Kmetje; H: Delavci v prometu.

Iz tabele je razvidno, da so bili med vpoklicanimi na prvem mestu delavci, nato so jim sledili obrtniki, kmetje, zaposleni v državnih službah, trgovci, dijaki in študentje. Le majhen odstotek je zaradi v vojni pomembnih opravil zajel delavce v prometu

(npr. železničarje). Čeprav so nacisti partizansko propagando proti mobilizaciji v nemško vojsko in v državno delovno službo ter v vermanšaft jemali zelo resno in proti njej tudi sproti ukrepali, so se tudi pri njih pojavili dvomi in bojazen. Nemci kmalu niso kaj več dosti verjeli prijavam o prisilnih mobilizirancih in Anton Dorfmeister je prvič 30. maja, drugič pa v začetku julija 1943 naročil županom in vodjem orožniških postaj, da morajo o vsakomur, ki ga partizani mobilizirajo, poročati. Pri tem morajo navesti, ali gre res za prisilno mobilizacijo ali pa gre morebiti samo za maskirano oziroma dogovorjeno prisilno mobilizacijo. Ker so bili tisti, ki so jih partizani mobilizirali, v večini primerov vsaj formalno člani vermanšafta in nemške mladine, so morali svoje mnenje podati tudi pristojni vodje teh organizacij. Dorfmeister je zahteval natančno izpolnitev svojega ukaza, ker bodo, kot je zapisal v okrožnici, poročila zelo pomembna za usodo svojcev tistih, ki so jih partizani mobilizirali.

Pred vstopom na vlak

Konec septembra 1943 je celjski okrožni vodja z okrožnico sporočil županom, vodjem krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze in vodjem okrožniških postaj, da od nabora do nabora vse več vojnih obveznikov, ki bi morali v nemško vojsko, pobegne k partizanom. Po njegovem gre za prostovoljne odhode v partizane; vojni obvezniki skušajo z navidezno mobilizacijo le obvarovati svoje. Zato so morali

župani in vodje krajevnih skupin poslati podatke o svojih tistih, ki so odšli v partizane oziroma o tistih, ki so jih partizani mobilizirali. Nacisti so poskušali na različne načine preprečiti prebege vojnih obveznikov k partizanom in pobege iz nemške vojske. Oboje so skušali preprečiti tudi z intenzivno *"duhovno - politično in socialno oskrbo"* mobiliziranih Spodnještajercev in njihovih svojcev v domovini. (Okrožnica okrožja Celje z dne 5. maja 1943). Vendar pa nemška propaganda v letu 1943 ni imela kakšnega posebnega učinka in sami Nemci so se vedno bolj zanašali na grožnje. Obveznike so seznanjali, da bodo v primeru dezerterstva žrtvovali svoje najbližje in da bodo poslani v koncentracijska taborišča. Te grožnje in ustrahovanja v letu 1943 so bila še vedno osnovni vzrok, da je večina vpoklicanih odšla v nemško vojsko z mislijo, da bodo čimprej pobegnili, ali pa bodo na fronti prešli na drugo stran.

V tistih občinah celjskega okrožja, ki so jih šteli za ogrožene, so se morali vojaški dopustniki od junija 1943 pred odhodom k svojcem prijaviti na pristojnem mestu na orožniški postaji, kjer so morali predati uniforme, orožje in vojaške dokumente. Če je dopustnik bil doma zunaj sklenjenga in zavarovanega naselja, mu je vodja orožniške postaje določil, kje bo stanoval v času dopusta. Svojce zunaj sklenjenega naselja je lahko obiskal le podnevi.

Da bi otežkočil partizansko mobilizacijo v svojem okrožju, je deželni svetnik Dorfmeister ukazal županom, da morajo pozive za vpoklic v vojsko izročiti obveznikom neposredno pred odhodom.

Tudi misli na pobege oziroma prebege k zaveznikom so bile vedno pogostejše, čeprav so bila ta dejanja največkrat zelo nevarna in niti malo lahka. Iz življenjepisov bivših mobilizirancev zvemo, da so jih nadrejeni budno pazili, tako da je vsak korak od načrtovane smeri, ki jo je ubirala nemška vojska, pomenil smrt. Pa vendar so si mnogi tudi z orožjem izsilili možnost, da so lahko zaostajali za kolono in se v primeru obkolutve vdali zaveznikom. V takšnem navzkrižnem boju so morali odvreči orožje in z dvignjenimi rokami teči k zaveznikom. V tem primeru so jih pogosto postrelili Nemci, večkrat pa nehote tudi zavezniški vojaki.

Značilno je poročilo J. Lacknerja iz julija 1943, ki hoče sam sebe prepričati, kako so slovenski vojaki navdušeni na bojiščih. Zato je obiskal nekaj garnizij, kjer so urili mobilizirance slovenske Štajerske. Najprej jim je sporočil prisrčne pozdrave zveznega vodstva Štajerske domovinke zveze in jih nato spomnil na vojaške tradicije Spodnještajercev, še zlasti na njihovo junaštvo v času prve svetovne vojne. Nato pa je rekrute prepričeval, da niso ne Slovenci ne Vindišarji, ampak le domovini zvesti Štajerci, saj je bila Spodnja Štajerska le 23 let pod Jugoslavijo, okoli 1000 let pa je pripadala Štajerski, torej nemškemu območju. V Constanci pa je Jože Marolt iz Plešivca pri Velenju, tedaj nemški grenadir in kasneje komandant jurišnega bataljona Šercerjeve brigade, na kratko povedal, da so mu Nemci ustrelili očeta, mater, brate in sestro poslali v taborišče. (Glej življenjepis Jožeta Marolta v arhivu Muzeja novejših zgodovine Celje.)

Na kratko o literaturi in virih:

Žal je o doživljajih slovenskih prisilnih mobilizirancev v zgodovini velika bela lisa, ki jo bo potrebno še kako raziskovati. Poleg splošne literature, ki obravnava to problematiko, omenjam zlasti dr. Milana Ževarta (*Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, Ljubljana 1977), Lojzeta Požuna (Trbovlje v NOB 1941/42, Trbovlje 1986) in katalog *Po sili vojak*, ki je bil napisan ob istoimenski razstavi. Ta problem razčlenjuje tudi dr. Tone Ferenc v razpravi *Osvobodilni boj in okupatorjevi neuspehi pri mobilizaciji žive sile in gnotnih sredstev* (Narodna obramba, št. 11-12, leto I., december 1969). S tem pa je že konec objavljenih del o tej tematiki za območje Štajerske. Zelo dobro je opisan kruti način mobilizacije v uvodu knjige *Peta prekomorska brigada Ivana Turšiča - Iztoka*, Nova Gorica, 1969. *Marburger Zeitung* in *Štajerski gospodar* sta s kritično presojo pomembna vira, zelo pomemben pa je tudi *Wehrstammlater* (Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani). V arhivu Muzeja novejši zgodovine Celje sem uporabil nekatere najbolj značilne življenjepise še živečih prisilnih mobilizirancev. (Hranimo 126 življenjepisov). Ti so mi pomagali tudi k popolnejši številki mobiliziranih v letu 1942. Še vedno pa ni niti približnih števil o padlih fanitih na obravnavanem področju.

Zusammenfassung

Zielsetzungen und Folgen der nazistischen Zwangsmobilisierung der Slowenen in Celje und Umgebung während des Zweiten Weltkriegs

Bereits im November 1941 begann die Okkupationsbehörde mit den Vorbereitungen einer Mobilisierung der Slowenen für die deutsche Wehrmacht, noch bevor die Rechtsfragen bezüglich der Mobilisierung und der Staatsangehörigkeit geklärt worden waren. In Celje und Umgebung übten Ortsgruppenleiter persönlichen Druck auf die Jahrgänge 1923 und 1924 aus, um sie zum Einrücken zu bewegen. Dabei drohte man ihnen damit, ihre nächsten Verwandten ins Konzentrationslager einzuweisen, falls sie der Einberufung nicht Folge leisten würden. Der Mobilisierungserfolg des Jahres 1942 ist daher in erster Linie der deutschen Gewaltdrohung und der Angst davor zuzuschreiben. Am 23. Juli 1942 rückten nämlich die ersten Rekruten aus dem Kreis Celje ein.

Im vorliegenden Beitrag wurden die Mobilisierten aus der heutigen Gemeinde Celje erfaßt, die aus der politischen Gemeinde Celje und der Gemeinde Škofja vas mit Frankolovo, Nova cerkev, Dobrna, Šmartno v Rožni dolini und Teharje mit Štore und Svetina bestand.

Die Nazis ließen sich durch den Erfolg der Einberufung des Jahrgangs 1923 nicht täuschen, sofort begannen sie die Jahrgänge 1921 und 1922 zu bearbeiten, die im August 1942 einberufen werden sollten. Es folgten Einberufungen bis zum Dezember desselben Jahres hin. Doch bereits in den darauffolgenden zwei Jahren mußten die Okkupanten zu verschiedenen Maßnahmen greifen, um das Überlaufen von Wehrpflichtigen zu den Partisanen und die Flucht aus der deutschen Wehrmacht zu verhindern. Trotzdem gelang es vielen slowenischen Mobilisierten, zu den Alliierten oder zu den heimischen Partisanen überzulaufen.

Hubert Wolfgang Galle

IZ ZGODOVINE DRUŽINE JANESCH

Rodbina Janesch izvira iz Sneberij v fari Devica Marija v Polju pri Ljubljani. V matičnih knjigah šempetrske cerkve v Ljubljani se prvič pojavlja ime kmeta **Georga Janescha** iz Sneberij 29. 10. 1638, ob krstu njegovega prvega sina Johanna. **Georg Janesch** je bil poročen z **Elizabetho**, roj. Prek, v zakonu pa se jima je rodilo kar 11 otrok.

Georgov tretji sin **Mathias** (roj. 30.12.1644 v Sneberjih) je imel 6 otrok: **Heleno** (roj. 28. 2. 1683), **Ursulo** (roj. 9.8.1687), **Gregorja** (roj. 10. 2. 1690), **Sebastiana** (roj. 10. 1. 1694), **Martina** (roj. 11. 10. 1686) in **Gertraud** (roj. 18. 2. 1701). Leta 1729 se je **Gregor** oženil s kmečko hčerjo **Nežo Novak**, s katero je imel 7 otrok: **Marijo** (roj. 31. 1. 1722), **Elizabetho** (roj. 9. 1. 1723), **Gregorja** (roj. 2. 3. 1726), **Agnes** (roj. 18. 1. 1731), **Bartolomeja** (roj. 4. 8. 1733), **Josefa** (roj. 26. 2. 1736) in **Marijo**, ki je umrla ob porodu.

Njegov sin **Josef** je bil začetnik usnjarske dinastije Janesch, ki se je v teku nekaj generacij razširila po celi notranji Avstriji¹. **Josef** je bil najprej pomočnik pri usnjarskem mojstru **Mihaelu Tomcu** v šempetrskem predmestju. Dne 10. 2. 1772 se je poročil z njegovo edino hčerko **Apolonijo** in še v istem letu postal ljubljanski meščan. Njegova prva žena je umrla (brez otrok) 8. 10. 1775. Dne 27. 11. 1780 pa se je ponovno poročil z **Marjeto**, hčero uglednega usnjarskega mojstra **Simona Adama Pauerja**.

Simon Adam Pauer², rojen v **Burglengenfeldtu** pri **Regensburgu** (Bavarska), sin usnjarja **Jakoba Pauerja**, je leta 1730 prišel kot usnjarski pomočnik v Ljubljano in nastopil službo pri usnjarskemu mojstru **Tschinscherletu**. Leta 1737 se je oženil z mojstrovo vdovo **Rosino**. Po njeni smrti (11. 11. 1741) se je poročil z **Apolonijo**, s katero sta imela 9 otrok. S tretjo ženo **Marijo** pa je imel le eno hči, **Marijo**. Dne 26. 4. 1786 je umrl ter za sabo zapustil obsežno zemljiško posest in tri hiše v šempetrskem predmestju št. 11, 12 in 13 (danes **Trubarjeva ulica** 18, 20 in 22). **Simon Adam Pauer** si je leta 1738 pridobil status ljubljanskega meščana. Bil je tudi dolgoletni cehovski mojster ljubljanskega usnjarskega ceha.

V zakonu **Josefa in Marjete Janesch** (roj. Pauer) so se rodili 4 otroci: **Michael** (roj. 6. 9. 1781), **Franz** (roj. 5. 9. 1782), **Simon** (roj. 13.10. 1783) in **Fortunat - Ferdinand** (roj. 10. 7. 1785). **Josef** je bil zelo prizadeven in podjeten. Kmalu je postal lastnik še dveh hiš v šempetrskem predmestju (leta 1784 hiše št. 5 in leta 1787 hiše št. 6, danes **Trubarjeva ul.** 8), ki so ostale v družinski lasti do leta 1924.

Dne 29. 10. 1788 je Josef umrl in svojim mladoletnim otrokom zapustil ogromno premoženje. Njegova osemintridestletna vdova Marjeta se je 10. 1. 1791 omožila z šestindvajsetletnim usnjarskim pomočnikom Avgustom Dittlom (Tittlom)³, roj. 28. 8. 1765 v Neustadtu (Nowe Miasto) v Spodnji Šleziji, ki je bil prvi pomočnik njenega moža in s pomočjo katerega je Marjeta po moževi smrti vodila podjetje.

Franz, starejši od obeh preživelih bratov, je leta 1806 prevzel obrt in si v istem letu pridobil meščanske pravice. Njegova prva žena Katarina, s katero ni imel otrok, je umrla 1822. V drugem zakonu z Anno Schweizer (1836) pa sta od 4 otrok preživela le Ferdinand (roj. 1836) in Franz (roj. 1839). Kljub napoleonskim vojnám je usnjarski posel cvetel in se celo razširjal. Že leta 1811 je Franz od Georga Valenčiča kupil t. i. Pauerjev marof (danes Kolodvorska 135)⁴, ki je ostal v lasti rodbine do leta 1857. Dne 12. 7. 1819 je Franc iz konkurzne mase veletrgovca Domiana za 7.320 goldinarjev na dražbi kupil Zverinjak pri Fužinah v Studencu, ki je bil nekoč v lasti Auerspergov⁵. Franzova vdova, Anna Janesch je Studenec 18. 4. 1846 prodala Josefu Bischofu, družabniku in direktorju papirnice v Vevčah. Od Bischofa je Studenec 17. 1. 1854 kupil Carl Galle⁶, ki je bil prav tako družabnik v papirnici Vevče in lastnik gosposčine Bistra. Dne 3. 2. 1869 so Galleti Studenec prodali industrialcu Valentinu Krisperju, ta pa ga je 19. 10. 1875 prodal deželi Kranjski, ki je v njem uredila deželno umobolnico.

Leta 1836 je Franz kupil še Kupičevo hišo v šempetrskem predmestju (danes Trubarjeva ul. 12). Poleg številnih delovnih obveznosti je v šempetrskem predmestju opravljal tudi funkcijo četrtnega mojstra (Viertelmeister) in oskrbnika ubogih (Armenvater). Po Franzevi smrti leta 1845 se je njegova vdova Anna Janesch preselila v Poljane. Njen starejši sin Ferdinand je postal oficial pri deželnem sodišču v Ljubljani, mlajši Franz pa je bil trgovec in hišni posestnik v Celju.

Najmlajši sin Josefa Janescha in Marije Pauer, **Fortunat (Ferdinand)**, je postal 1. 5. 1808 strojarski mojster (Gerbermeister), le poltretji mesec kasneje (15. 7. 1808) pa tudi ljubljanski meščan. Konec leta 1810 se je preselil v Celovec, kjer si je že leta 1811 pridobil meščansko pravico, na šentviškem ringu (St. Veiterring št. 21) pa si je kupil hišo. Kot strojar in cehovski mojster je ustanovil kasneje največjo tovarno usnja na Koroškem, ki je delovala do leta 1896⁷. Leta 1812 se je Fortunat poročil z Marijo Katarino Lassnig (roj. 9. 7. 1786 v Beljaku), hčero beljaškega strojarja in meščana Johanna Lassniga in Katarine, roj. Trattnig.

Lassnigi⁸, stara kmečka rodbina iz Ledinc pri Baškem jezeru, so leta 1708 pridobili velik kmečki dvor v fari St. Ruprecht am Moos, občina Landskron. Skozi več generacij so Lassnigi to posestvo precej povečali in še danes, po skoraj tristoletih, je posestvo v lasti rodbine. Prvi Lassnig, ki se kot strojar omenja v Beljaku, je bil Johann (roj. 1714 v St. Ruprechtu/Moos), ki se je poročil z Marijo Anno, iz znane strojarske družine Sinn, ki je prišla v Beljak okoli 1640 iz severne Nemčije. Johann Lassnig je bil izredno uspešen obrtni mojster in meščan Beljaka.

V zakonu Fortunata Janescha in Marije Katarine, roj. Lassnig, se je rodilo 7 otrok: Josef (roj. 1813), Fortunat (roj. 1814), Johann-Josef (roj. 1818), Ferdinand (roj. 1820), Eduard (roj. 1822) in Anna (roj. 1824). Josef, doktor prava in odvetnik v Celovcu, je bil v revolucionarnem letu 1848 poslanec v kromeriškem parlamentu⁹, kjer si je zlasti prizadeval za osvoboditev kmeta. Josef Janesch je bil tudi prvi Celovčan, ki so ga - po hudi časopisni kampanji - izvolili za deželnega poslanca v volilnem okraju Spittal¹⁰. Fortunat je umrl kmalu po rojstvu (1814). Marija se je omožila z usnjarskim mojstrom Schulerjem na Dunaju. Ferdinand in Eduard Janesch pa sta še pred smrtjo svojega očeta prevzela vodenje usnjarne v Celovcu¹¹.

Johann-Josef Janesch je leta 1842 prevzel usnjarsko obrt v Ljubljani od svojega strica Franza Janescha in kupil tudi hišo v šempetrskem predmestju št. 5 in 6 (danes Trubarjeva ul. 8). Dne 5. 2. 1844 se je v celjski cerkvi Sv. Danijela poročil z Anno, roj. Herzmann, hčero znanega celjskega usnjarskega mojstra Franza Ludviga Herzmanna in Apolonije, roj. Krenner iz Škofje Loke¹². V istem letu so ga izvolili za ljubljanskega usnjarskega cehovskega mojstra. Leta 1858 je postal ljubljanski meščan in tudi občinski svetnik.

Johann-Josef Janesch je 18. 8. 1852 od Jakoba Kanca in Elegie pl. von Peerz kupil veliko hišo s pripadajočimi poslopji v Kolodvorski ulici 111 (danes Kolodvorska 8), ki je še danes znana kot "Janežev marof"¹³. Ta hiša je bila v lasti družine do 22. 7. 1910. Leta 1871 je Johann-Josef od Jakoba Babnika kupil velik travnik med šempetrsko cesto in šempterskim nabrežjem (danes Petkovškovo nabrežje) in na njem zgradil veliko strojarno, ki je uspešno delovala. S pomočjo firme Blaus iz Kaniže, od katere je dobival surovine, in sina Johanna, ki je bil od leta 1874 tudi družabnik v firmi, je leta 1879 zgradil takrat najmodernejšo tovarno usnja na Kranjskem. Tovarna se je uspešno razvijala in je leta 1896 zaposlovala že več kot 100 delavcev.

Po smrti Johanna-Josefa Janescha (21. 2. 1882) je usnjarno in vso ostalo premoženje podedoval njegov edini sin **Johann** (rojen 8. 11. 1844 v Ljubljani). Ker so si njegovi sinovi izbrali druge poklice je 3. 5. 1900 usnjarno prodal (za pol milijona kron) veletrgovcu z usnjem Karlu Pollaku. V letih 1901-1908 se je Johann ukvarjal z gojenjem hmelja na Ljubljanskem polju in v ta namen kupil veliko zemljišče na mestu, kjer se danes nahaja pokopališče Sv. Križa. Poskus gojenja hmelja je zahteval veliko denarja, vendar se je na koncu izjalovil. Na Johannov poskus gojenja hmelja nas še danes spominja aleja Med hmeljnik¹⁴.

Johann Janesch je bil meščan, občinski svetnik, višji strelski mojster pri Ljubljanski strelski družbi in cenzor ljubljanske filiale dunajske Avstrijsko-Ogrske banke. Kot podjetnik in eden izmed nosilcev gospodarskega napredka na Kranjskem ter eden najpomembnejših ljubljanskih gospodarstvenikov je postal vitez Franc Jožefovega reda. Umrl je 9. 7. 1919 v svoji hiši v Ljubljani, ki je ostala v posesti družine vse do smrti njegove žene Marije v letu 1924.

Johann Janesch je bil poročen z Marijo Stare (roj. 22. 2. 1849 v Mengšu), hčero pivovarja in trgovca v Mengšu ter lastnika tovarne kisa v Kamniku Johanna Stareta, ter Marije, roj. Wolf iz Šempetra v Savinjski dolini.

Johann Janesch pred svojo sušilnico za hmelj

Stareti¹⁵ so bili svobodniki na Gorenjskem. Michael Stare (roj. 1790 v Strahinju pri Naklem) je bil veleposestnik. Leta 1837 je v njegovo posest prišla graščina Mengeš, leta 1839 Rauberhof in leta 1870 Kolovec. Michael Stare je leta 1818 v Mengšu ustanovil pivovarno, ki je delovala do leta 1917. Ukvarjal se je tudi z žganjarstvom, leta 1834 pa je ustanovil tudi prvo opekarno v kamniškem okraju. Veliko premoženje si je ustvaril s tihotapstvom velikih vsot denarja med Ilirskimi provincami in Avstrijo v času napoleonskih vojn. V letih 1845-47 je gradil ljubljansko kaznilnico, v letih 1847-1849 ljubljanski kolodvor, 1853-1854 smodnišnico v Kamniku, v letih 1862-1863 posamezne odseke železnice Maribor-Dravograd, 1869-1870 pa odseke na progi Beljak-Franzensfeste in Brenner-Brixen na Tirolskem. Leta 1850 je ustanovil sindikat za nakup mitninskih in ostalih zakupniških pristojbin na celotnem Kranjskem in južnem Štajerskem. Nekaj časa je bil tudi lastnik pristojbin v Pragi in Linzu. S svojo podjetnostjo je Michael Stare obnovil oba gradova v Mengšu, uredil plantažo s 15.000 plemenitimi sadnimi drevesi in cvetličnimi in zelenjavnimi nasadi. Oddajal je celo stojnice na dunajski centralni tržnici. Kot mengeški župan je poskrbel, da so se vse hiše po velikem požaru 1834 pokrile z opeko iz njegove opekarnice. V korist občine je šestkrat letno pripravil sejme, ki so s pristojbinami dodobra napolnili občinsko blagajno. Leta 1850 je kupil pivovarno Svetina v Kamniku ter se v njenih prostorih začel ukvarjati z izdelavo kisa.

Poleg tega je namenil velika sredstva tudi za gradnjo in kasnejšo razširitev občinske šole. Prvič se je poročil leta 1809 z Nežo Markič (roj. 8. 1. 1792 v Naklem), da bi se izognil vojaški službi. V tem zakonu sta se rodila dva otroka. Hči Marija se je omožila z goriškim svilarjem Johannom Gorjupom, sin Johann (roj. 5. 12. 1816 v Mengšu, umrl 23. 1. 1893 v Mengšu) pa se je 22. 5. 1842 oženil z Marijo Wolf iz Šempetra v Savinjski dolini.

Marija Wolf je bila hči veleposestnika in mitničarja (dacarja) Antona Wolfa ter Lucije, roj. Janežič, iz znane družine iz Spodnje Ložnice pri Žalcu, ki je imela v posesti "Staro pošto" v Šempetru¹⁶. Anton Wolf je bil tudi dolgoletni šempetrski župan in velik dobrodelnik, saj je leta 1818 na svojem zemljišču v glavnem na lastne stroške zgradil šolsko poslopje. Njegov sin Anton Wolf, svak Johanna Stareta, je bil duhovnik, leksikograf in župnik v Medvedovem selu (danes Kristan Vrh)¹⁷.

Johann in Marija Janesch sta imela 6 otrok:

-dr. Johann Janesch, rojen 1870 v Ljubljani, je bil odvetnik v Brežicah. Poročil se je v Langenlois na Nižjem Avstrijskem, kjer še danes živijo njegovi potomci.

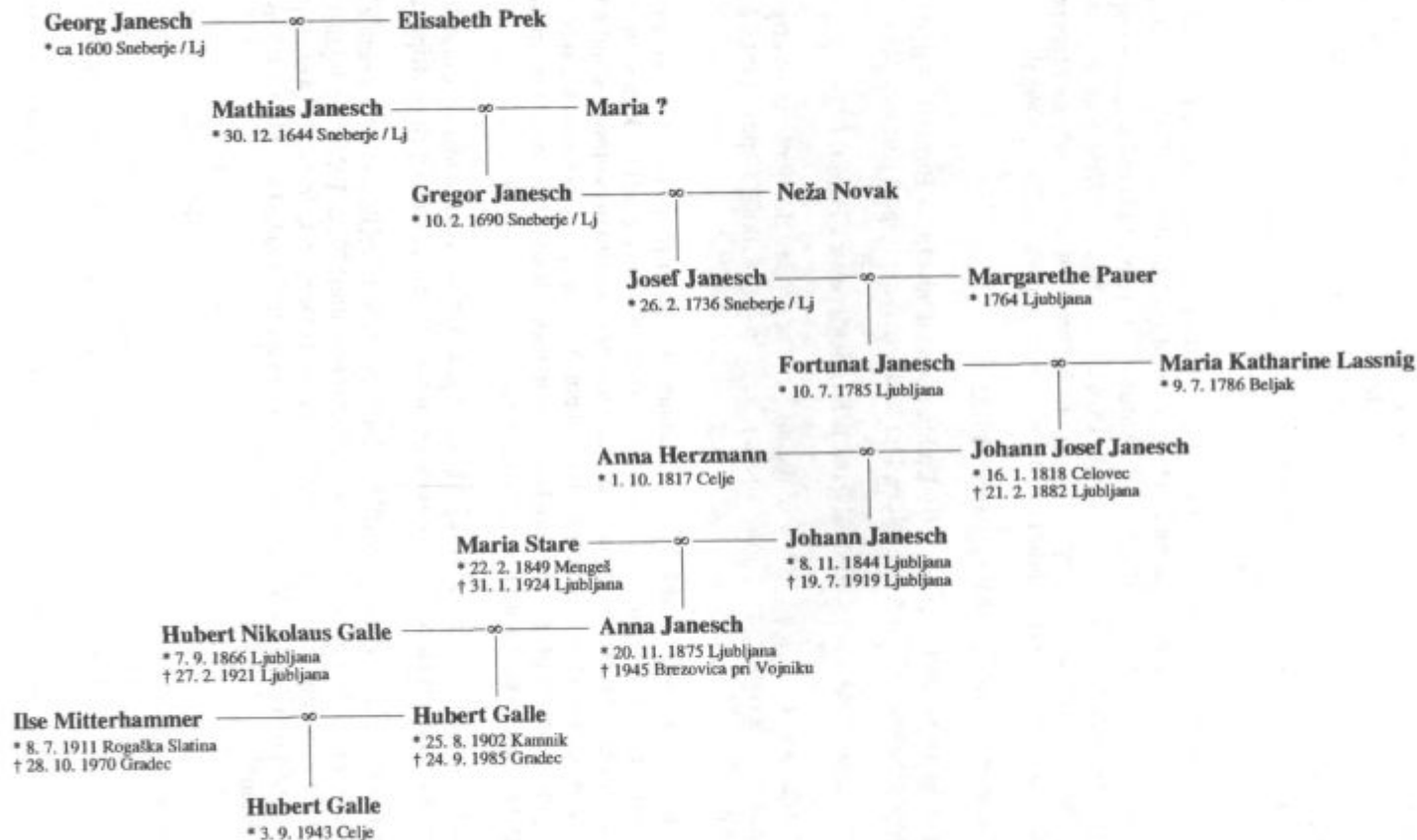
-Otto Janesch, rojen 1880 v Ljubljani, je bil operni pevec v Bernu.

-Marija Janesch, rojena 1871 v Ljubljani, se je poročila z ljubljanskim veletrgovcem Johannom Krisperjem. Njuna vnuka, Peter in Roswitha Krisper, danes živita v Celovcu¹⁸.

-Edmund Janesch, rojen 1872 v Ljubljani, je bil najprej oficir v polku za zvezo (Telegraphenregiment) v Klosterneuburgu, nato pa gradbenik in soprosetnik gradbenega podjetja Porr na Dunaju. Med prvo svetovno vojno je kupil grad St. Peter/Wallensberg na spodnjem Koroškem. Kasneje je odšel v Rusijo, kjer je med drugim sodeloval pri gradnji moskovskega metroja. Kmalu po drugi svetovni vojni je popolnoma obubožan umrl v Bad Ausseeju.

-Paula Janesch, rojena 1873 v Ljubljani, se je omožila s c. kr. polkovnikom Alfredom Schwarzom in do smrti živela v Seewaldnu pri Atterseeju na Nižjem Avstrijskem.

-Anna (Neta) Janesch, rojena 1875 v Ljubljani, se je omožila z veletrgovcem z lesom Hubertom Galletom (roj. 7. 9. 1866 v Studencu, umrl 27. 2. 1921 v Ljubljani). Leta 1904 sta z možem kupila gospostvo Lemberg pri Dobrni, ki je ostal v Annini posesti vse do razlastitve leta 1945. Anno so konec maja (ali v začetku junija) 1945 usmrtili partizani¹⁹.

Opombe:

1. Rudolf Andrejka, *Strojarji na forštat*, *Kronika slovenskih mest*, letnik IV., 1937, št. 2, str. 65; letnik IV., 1937, št. 3, str. 129; letnik IV., 1937, št. 4, str. 193.
2. *Prav tam*; SBL, II. zvezek, str. 263.
3. Rudolf Andrejka, n. d., str. 65.
4. Rudolf Andrejka, n. d., str. 130.
5. Majda Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 572.
6. *Prav tam*; Hubert W. Galle, *Iz zgodovine družine Galle*, *Celjski zbornik*, 1991, str. 202.
7. *Kärnten gewerb. Wirtschaft von der Vorzeit bis zum Gegenwart*. Hrg. von der Kammer des gewerb. Wirtschaft für Kärnten, Klagenfurt 1953, str. 395-396.
8. Walter Fresacher, *Seebach bei Villach - Eine Besitzgeschichte*, v: *Neues aus Alt-Villach. Jahrbuch des Stadtmuseum*, 1972/73, str. 61, 63-64, 117-118.
9. W. A. Neumann u. Eduard Edler von Meyer, *Erinnerungen an Kremsier, Kremsier 1849*.
10. Wilhelm Wadl, *Die Wahlen zum Österr. Reichstag des Jahres 1848 in Kärnten, Carinthia*, 173. Jhg., 1983, str. 393, 401-402.
11. *Kärnten gewerb. Wirtschaft von der Vorzeit bis zum Gegenwart*. Hrg. von der Kammer des gewerb. Wirtschaft für Kärnten, Klagenfurt 1953, str. 395-396.
12. *Usnjarska družina Herzmann je v Celje prišla leta 1814 iz Laškega*. Ludvig Herzmann je bil v letih 1783-1785 in 1804-1805 trški sodnik v Laškem. Brat Anne Janesch je bil oficir. Leta 1786 je dobil plemiški naziv in naslov Ritter von Sannwerd. Krennerji pa so bili irharji v Škofji Loki in so imeli ob koncu 18. stoletja precejšnjo posest v mestu (hiše na današnjem Mestnem trgu 7, Spodnjem trgu 29 in 34). V 19. stoletju so bili eni izmed najpomembnejših industrijalcev v Škofji Loki in v Ljubljani. V Škofji Loki in na Vodmatu v Ljubljani so ustanovili tekstilno tovarno, bili pa so tudi lastniki prve elektrarne na Kranjskem v Škofji Loki. (O Herzmannih na splošno Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, I. del, Celje 1970, str. 374-377; II. del, Celje 1974, str. 26, 62, 66, 71; o Krennerjih: Franc Štukl, *Knjiga hiš v Škofji Loki*, I. -II).
13. Rudolf Andrejka, n. d., str. 131.
14. Silvester Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 168; Vlado Valenčič, *Ljubljanske ulice*, Ljubljana 1980, str. 79.
15. SBL, zvezek III., str. 447.; Majda Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 225, 289; Ivan Vidali, *Mengeš. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije št. 128*, str. 12, 15; Rudolf Andrejka, *Znameniti slovenski trgovci*. Miha Stare, *Trgovski tovariš*, l. XXXIII, 1936, str. 194 in dalje.
16. Rajko Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 175, 199, 216, 231.
17. SBL, zvezek 14, Ljubljana 1986, str. 713-714.
18. *Dve obletnici ljubljanskega trgovstva*, *Kronika slovenskih mest* 1934, str. 346.
19. *Na splošno o tem*, Hubert W. Galle, *Iz zgodovine družine Galle*, *Celjski zbornik* 1991.

*Zusammenfassung***Aus der Geschichte der Familie Janesch**

Der Autor Wolfgang Galle, Nachkomme der ehemaligen Besitzer von Schloß und Grundherrschaft Lemberg bei Dobrna, stellt in seinem Artikel die wichtigsten Entwicklungstendenzen der Familie Janesch dar, von den ersten Erwähnungen in den Quellen bis zum Zweiten Weltkrieg. Seine Großmutter, Anna (Netta) Janesch (1875-1945) aus einer bekannten Ljubljanaer Lederfabrikantenfamilie stammend,

war nämlich nach dem Ableben des Ehegatten die letzte Besitzerin des erwähnten Besitztums.

Ignacij Voje

FRAGMENT SPOMINOV DR. GREGORJA ČREMOŠNIKA NA SARAJEVSKO ŽIVLJENJSKO OBDOBJE

V pripravah na stoletnico rojstva dr. Gregorja Čremošnika pred dvema letoma (1990)¹ sva z njegovo pokojno hčerko dr. Irmo Čremošnik ponovno podrobneje pregledala njegovo zapuščino. Med svežnjem rokopisov sva odkrila tudi 5 strani ohranjenega teksta spominov, ki se nanašajo na 18-letno bivanje v Sarajevu, kjer je v Zemaljskem muzeju opravljal službo kustosa. V razpravi, ki jo je Čremošnik napisal tik pred smrtjo in poslal uredništvu Glasnika Zemaljskega muzeja v tisk, je med drugim zapisal: *"Najveći dio mojih radnih godina, a i najlepši proveo sam u Muzeju u Sarajevu."*²

Gregor Čremošnik se je rodil 24. februarja 1890 v vasi Ločica pri Polzeli v Savinjski dolini, kjer mu je ob 90-letnici rojstva na skromni slovesnosti na rojstni hiši Zgodovinsko društvo v Celju odkrilo spominsko ploščo.³ Rojenice mu niso napovedale lahkega življenja, toda njegovo življenje je bilo kljub temu bogato in plodno. Kot mnoge nadarjene kmečke fante so tudi njega poslali v šole. Po opravljeni maturi na gimnaziji v Mariboru se je odločil za študij slavistike in zgodovine, ki ju je študiral v Gradcu. Tu je poslušal predavanja velikega slavista, Slovenca Matije Murka in si pridobil solidno podlago za poznejše delo na znanstvenem področju. Leta 1915 je promoviral na Graški univerzi s temo o "junačkom mejdanu" v jugoslovanski ljudski pesmi, ki pa je ostala v rokopisu. Toda želja po čim večjem znanju in usposobljenosti ga je gnala naprej. Vpisal se je kot izreden slušatelj na dunajsko univerzo, da bi izpopolnil svoje znanje v zgodovinski stroki. Poslušal je predavanje Čeha Konstantina Jirečka, velikega strokovnjaka za srednjeveško balkansko zgodovino, ki je Čremošniku odkril bogastvo dubrovniškega arhiva.

Po kratkem službovanju v Trstu, kjer je bil gimnazijski profesor, ga je življenjska pot za skoraj dve desetletji odpeljala v Bosno. Bil je imenovan za sekretarja bosansko-hercegoveškega inštituta za preučevanje Balkana. S propadom Avstro-Ogrske je bil inštitut ukinjen. Čremošnik je bil premeščen v Zemaljski muzej v Sarajevu kot kustos. Tu je vrsto let vodil biblioteko in srednjeveški oddelek in tako prispeval velik delež pri oblikovanju enega najbogatejših in najbolj urejenih muzejev v bivši Jugoslaviji.

Spomladi 1935 je zapustil Bosno, ker je bil izvoljen za profesorja na takrat ustanovljeni Filozofski fakulteti v Skopju. Kot univerzitetni učitelj je predaval občo

zgodovino srednjega veka in pomožne zgodovinske vede. Na tem mestu je ostal do začetka druge svetovne vojne. Hkrati z drugimi akademskimi učitelji skopske Filozofske fakultete je bil izgnan v Beograd, kjer je med vojno preživelj z družino najtežja leta svojega življenja. Usojeno pa mu je bilo, da zadnje življenjsko obdobje preživi v ožji domovini. Leta 1946 je bil poklican v Slovenijo, kjer je prevzel na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani stolico za zgodovino južnih Slovanov (kasneje preimenovano v zgodovino jugoslovanskih narodov). Z njegovim prihodom je dobila ta stolica priznanega strokovnjaka slovenskega rodu.

Kot zgodovinar znanstvenik je bil prof. Čremošnik eden redkih slovenskih zgodovinarjev, ki je vse svoje neumorno ustvarjalno delo posvetil srednjeveški zgodovini Dubrovnika, Bosne in Srbije. K temu so prispevali stalni stiki z dubrovniškimi arhivom, katerega bogati arhivski fondi so postali neizčrpana zakladnica za Čremošnikovo znanstveno delo. Ledino je Čremošnik oral predvsem pri preučevanju tiste veje južnoslovanske zgodovine, ki zahteva izrednih naporov in zato tudi veliko ljubezni do dela, do stroke, to je diplomatika, paleografija in sfragistika cirilskih listin. Malo je pri nas znanstvenikov, ki bi se posvetili tem vprašanjem. Kar je ustvaril Čremošnikov vzornik Fran Miklošič na področju slovanskega jezikoslovja, to je ustvaril Čremošnik na področju cirilskih pomožnih ved. Delo pri preučevanju stare cirilske pisave je terjalo mnogo potrpežljivosti, vztrajnosti in predanosti, ki ga je lahko opravil le človek Čremošnikovega kova. S kakšnim veseljem in nestrpnostjo je pregledoval in študiral orumenele pergamentne liste popisane s Cirilovo pisavo. Ko danes ocenjujemo Čremošnikovo delo z daljše časovne odmaknjenosti, šele ugotavljamo, koliko trajnih vrednot je v njegovi zapuščini.⁴

Tak je lik Čremošnika kot znanstvenika, še v mnogo lepši luči pa je ostal v spominu njegovih učencev kot akademski učitelj. Pedagoški poklic je opravljal z vso zavzetostjo in predanostjo. Čeprav je njegova izklesana fiziognomija in sloka, asketska postava vzbujala v študentih spoštovanje, je znal biti toplo človeški, preprost in neposreden. Tudi pri kolegih je užival priljubljenost in spoštovanje. Prof. Čremošnik je umrl po težki bolezni do konca aktiven v Ljubljani 12. novembra 1958. V nekrologu je leta 1959 Čremošnikov sarajevski kolega in prijatelj tudi že pokojni dr. Dimitrije Sergijevski takole predstavil njegov človeški lik: *"Ima i druga strana njegova lika, rekli bismo još važnija: to je njegov lik čovjeka. U Zemaljskom muzeju ima još dosta službenika, njegovih bivših kolega, a u gradu Sarajevu njegovih bivših znanaca, koji se sjećaju ovog prijatelja, ozbiljnog ali punog energije i života, ovog skromnog i dobrog čovjeka, mekane duše a tvrdih moralnih principa; ovog nesebičnog, agilnog druga, uvijek spremnog da kolegi priskoči u nevolji"*.⁵

Čremošnikovi fragmentarni spominski zapisi segajo v leto 1921, ko je poleg službe kustosa v Zemaljskom muzeju, honorarno poučeval na Trgovski akademiji v Sarajevu. Iz zapisov se vidi, da se je vživel v novo okolje in ga vzljubil, o čemer pričajo doživeti in z romantičnim navdihom podani opisi bosenske gorske pokrajine. Čremošnikovi spomini so zanimiv prikaz razmer iz življenja v Bosni v prvih letih

Profesor Gregor Čremošnik

stare Jugoslavije. Zapis je verjetno nastal v Skopju po letu 1935, ko se je v Čremošniku oglašala nostalgija po lepem, prijetnem življenju v Sarajevu. To bi lahko sklepali tudi iz tega, ker smo našli teh pet listov rokopisa spominov med teksti predavanj, ki jih je imel v Skopju. Objavo spominov je dovolila njegova pokojna hčerka dr. Irma Čremošnik, ki je rokopis ljubeznivo odstopila.⁶

"V Bosno sem prišel na sarajevski muzej kot avstrijski državni uradnik, že l. 1917, poldrugo leto prej, predno se je z zlomom Avstro-Ogrske vred zrušila tudi avstrijska okupatorska oblast nad Bosno. Toda bosensko deželo in bosensko življenje sem začel spoznavati šele štiri leta pozneje.

Za časa avstrijske okupacije turizem v Bosni ni bil kaj priljubljen, kajti propagirale so ga avstrijske oblasti. Kar pa je propagirala osovražena švabska oblast, je gotovo naletelo na aktiven ali vsaj pasiven odpor domačega rodoljubnega prebivalstva. Zato tudi turizem ni mogel zajeti pravega korena med domačimi sloji.

Po osvoboditvi od tujega jarma pa so se razmere začele hitro spreminjati. Mladina je kaj hitro občutila ves prelesten čar bosenskih planin in od leta do leta se je večalo število navdušenih planinarjev in strastnih smučarjev.

Prva leta po osvobojenju sem imel razen muzejskih uradnih ur še nad-ure na Trgovski akademiji, ki so mi omogočile življenje, kajti s samo plačo muzejskega uradnika bi bil obsojen na stradanje. Dijaki akademije so posebno v višjih razredih bili zreli mladinci, večina od njih je nosila v svetovni vojni že vojaško uniformo. Kmalu smo postali veliki prijatelji in ob lepem vremenu smo ob nedeljah vznemiravali okolne planine. Trebevič, Skakavac, Bjelašnica itd. pomenijo za mnoge izmed nas imena, na katera se vežejo prelepi spomini iskrenega tovarštva v brezskrbno prešerni mladosti.

V medsebojnih odnosih med nami ni bilo nobene rezerve, niti verske, niti stanovske. Z Avranom smo bili ravno tako dobri prijatelji, kakor z Jovom, ali z Mehmedom. Ko so mi enkrat za Božič prišli čestitati, - kot znak pažnje so mi prinesli višnjevo lulo, na katero pa se je lahko kadilo cigarete, k temu so pravi mehur sami naredili in obrobili -, sem hotel poskusiti kako daleč gre pri njih zdrževanje. Po bosenski šegi se gosta najprej počasti z rakijo. Ako je rakija skrbno pečena, se po barvi ne razlikuje od vode. Nalil sem jim v čašice čiste vode.

Ali bodo prevaro opazili in ali bodo upali reagirati?

Ko so nazdravili in izpili, je ostalo nekaj sekund vse mirno. Tu in tam je švignil začuden, vprašujoč pogled od enega do drugega, toda nihče ni izpregovoril besede. Že je izgledalo, da bo stvar prošla brez opazke. Nekateri sploh niso opazili, da so pili vodo, drugi so mislili, da sem se slučajno zmotil in bi bila sramota, opozarjati na tako zmoto. Kar se z drugega konca mize začuje počasen, klaverno-očitajoč glas Jakše:

- Gospod profesor, to je pa voda!

Na to je postalo zelo živo in burno in za moj greh sem se moral pošteno in temeljito pokoriti. Toda v vsej prešerni in mladostni razposajenosti nismo mogli pregovoriti našega Joca, da bi z nami popil čašo vina.

- Gospod profesor, za časa Balkanske vojne sem se zarekel, da vse svoje življenje ne bom okusil kapljice alkohola, ako Srbi zmagajo in mojo besedo držim.

Joco je ostal do danes beseda mož. Pivskim družbam se ni izogibal, nasprotno, z vsako šumno veselostjo, ki jo povzroča kapljica, je držal ravno tako veselo korak, toda alkohola ni okusil.

Joco je postal vodja in duša mladinskega turizma. Leta 1921 je s svojo neverjetno spretnostjo nekako izteknil nekje vojaške šatorje, drugje se je izposodil krožnike in potrebno kuhinjsko posodo in orodje, na tretjem mestu je izmoledeval nekaj živil - in dijaška počitniška kolonija na Jahorini planini, 1600 m nad morjem, je bila osnovana, je postala stvarnost.

Seveda nisem smel manjkati med njimi in kar mi je dal muzej počitnic, sem prebil v njihovi sredini na Jahorini. Tedaj sem začel spoznavati bosensko ljudstvo bolj od blizu in bolj temeljito, kakor je to bilo mogoče prej pri eno - ali dvodnevni nedeljskih izletih.

Naši šatorji na Jahorini so stali v gozdu, nedaleč od vira Prače, od koder sarajevski vodovod dobiva svojo vodo. Blizu vira stoji tudi čuvarska hiša vodovoda, ki je s Sarajevom zvezana s telefonom, tako da smo v tej daljnji osamljenosti vključno temu vedno imeli spoj z mestom, kar je bilo važno i zaradi živil i zaradi eventualnih bolezni.

Okoli šatorjev je stal pragozd smrek in hoj. Debla so bila nekatera taka, da jih trije moški z razprostrtimi rokami nismo mogli objeti, za štiri pa so bila malo pretanka. Tu in tam je ležal na tleh kak orjak podrt od vetra, štrlel v zrak svoje izravnane korenine in oblomljene veje ter vdano čakal, da ga trohnoba spoji z materjo zemljo, iz katere je nekdanj tako ponosno dvigal svojo glavo v modro bosensko nebo.

Pod nami se je razprostirala valovita, zelena preproga gozdov. V začetku je prevladovalo temno zelenilo smrek, čim nižje pa je segal pogled, tem bolj pogoste in tem bolj prostrane so postajale svetlozelene lise bukovih in javorjevih listnatih vej in drevesnih kron.

Par streljajev nad nami pa so se začenjale nepregledne jahorinske planše z neverjetno pestrostjo in živostjo barv. Živozelena trava je teknovala z rudečim, belim, rumenim in modrim cvetjem, kdo bo pokazal več nijans in kdo bo delal sliko bolj pisano. Med tem pa, ko je naš gozd molče živel svoje osamljeno življenje, je planša bila šumna in glasna. Nad zamolklo brenčanje žuželk se je dvigal nepretrgan vsiljiv glas ovčjih in kravjih zvoncev, tu in tam se je čul krik ptice, včasih se je vmes pomešal zategli in otožni glas pastirske pesmi.

Dnevi na Jahorini so bili posvečeni večinoma ekskurzijam v bližnje in daljnje okolne planine in vasi, zvečer pa smo se vsi zbrali okoli velikega ognja, ki smo ga zakurili blizu

šotorov. Ti večeri so se nam neizbrisno vtisnili v spomin. Okoli ognja jasno osvetljena zadovoljna lica fantov, malo dalje v slabi svetlobi orjaška debela smerk, nekaj korakov vstran pa neprozirna tema gozda. Veter je prihajal preko Jahorine iz južne brezmejnosti, se nagajivo poigral z vrhovi dreves, skrivnostno pošepetal kako tajnost listom hrastov in nato preko oddaljene Romanije odplul v severno brezkončnost.

K nam so prihajali vasovat pastirji s planše, toda centralna osebnost cele družbe je kmalu postal Stojan, čuvar vodovoda. Plečati, precej visoki Stojan je bil čisti tip hercegovaškega planinca. V lice ni bil ravno lepoten, čeljustne in podočne kosti so bile bolj razvite, kakor bi to zahtevala pravilna simetričnost lica. Košatri brki so nekoliko ublaževali ta oglati vtis lica, ako pa si mu pogledal v oči, si naenkrat pozabil i oglatost lica i vse druge morebitne pomanjkljivosti postave. Iz nasmejanih oči je sijalo toliko življenjske sile, toliko dobrosrčnega vserazumevanja, da si se po nekaj besedah čutil v njegovem društvu domač. Predno je postal čuvar sarajevskega vodovoda, ga je življenje burno metalo iz enega poklica v drugi in iz ene dežele v drugo. Govoril je več jezikov, ker pa je vsak jezik govoril po svoje, brez ozira, ali je to v dotičnem jeziku pravilno, ali ne, smo ga vedno radi nagovarjali, naj nam pove kaj nemškega ali francoskega ali angleškega. Popolnoma pa nas je znal očarati, kadar je začel pripovedovati kako narodno pripovedko.

Pripovedoval je počasi, tako počasi, da bi kakega drugega človeka s tako počasno govorico nagnal vstran kot dolgočasno čenčo. Pri njemu pa ta počasnost ne samo ni motila, ampak je naravnost fascinirala. Komaj je pričel čez prve uvodne stavke pripovedke, že smo sedeli ko vkopani in svesto poslušali vsako besedo, ki je polagoma prihajala iz njegovih ust. Kakor se nekdo rodi za tehničarja, drugi za muzikanta, tretji za potepuha, tako je bil on rojen za pripovedovalca. Iz njegovih razgovorov s pastirji in iz njegovih pripovedk sem spoznal prvi mali košček narodnega duha Bosancev in Hercegovcev.

Prva črta... (Tu se tekst spominov žal konča)

Čeprav je prof. dr. Gregor Čremošnik preživel večji del svojega življenja izven ožje domovine, ji je ostal zvest do svoje smrti. Vedno je našel čas, posebno v času košnje, da je prihajal med svoje domače v rodni kraj Ločico. Tu je nabiral novih moči za opravljanje odgovornega poklicnega dela.

Bosno je Čremošnik v svojih spominih prikazal kot prelepo, očarljivo, neomadeževano deželo. V njegovih očeh je bila to mirna dežela strpnih ljudi, ne glede na narodnost, poreklo in vero. Prirasla k srcu kot druga domovina. Danes bi z bolečino v srcu spremljal razmere v Bosni, ki peljejo v nasprotno smer, kot se je nakazovala v času njegovega bivanja.

Z vsem svojim delovanjem v ožji domovini in širom bivše Jugoslavije ter znanstvenim delom, si je savinjski rojak prof. dr. Gregor Čremošnik zagotovil posebno mesto med slovenskimi zgodovinarji.

Opombe:

1. 23. februarja 1990 je delegacija oddelka za zgodovino - redni prof. dr. Vasilij Melik, redni prof. dr. Ignacij Voje, redni prof. dr. Miroslav Stiplovšek, docent dr. Vasko Simoniti in višji pred. Štefan Trojar - obiskala Čremošnikov grob na ljubljanskih Žalah, se poklonila njegovemu spominu in položila cvetje.

15. marca 1990 je Ljubljansko zgodovinsko društvo posvetilo članski sestanek 100-letnici Čremošnikovega rojstva z referatom prof. dr. Ignacija Vojeta in asistenta Igorja Grdine. Oba prispevka sta bila objavljena v *Zgodovinskem časopisu*: I. Voje, *Delež Gregorja Čremošnika pri proučevanju ekonomske zgodovine srednjeveškega Dubrovnika in balkanskih držav*, ZČ 44/2, str. 278-284; Igor Grdina, *Gregor Čremošnik in cirilska paleografija*, *ibid.* str. 159-169.

2. G. Čremošnik, *Nekoliko napomena o Brskovu in Kragujevačkoj ostavi*, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, n. s. XIII, Sarajevo 1959, str. 9.

3. Janez Šumrada, Ignacij Voje, Anton Svetina, *Odkritje spominske plošče prof. dr. Gregorju Čremošniku*, ZČ 34/3, Ljubljana 1980, str. 349-352.

4. Dr. Bogo Grafenauer je dal v nekrologu najbolj poglobljeno in izčrpno analizo Čremošnikovega znanstvenega dela z bibliografijo (*In memoriam - Gregor Čremošnik*, ZČ XII - XIII, 1959-59, str. 313-325.) Dodatek k Čremošnikovi bibliografiji (dela, ki so izšla po njegovi smrti):

Srpska diplomatska minuskula, *Slovo*, časopis Staroslavenskog instituta, br. 13, Zagreb 1963, str. 119-136.

Zadnja raziskovanja o bosanskih bogomilih (pripombe k objavi je napisal Bogo Grafenauer), ZČ XVIII, 1964, str. 229-238.

Studije za srednjovekovnu diplomatiku in sigilografiju Južnih Slavena, *Akademija nauka i umjetnosti BiH*, Grada XXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, Sarajevo 1976, str. 154, tabel 10, slik 7.

Činovnički stalež u srednjem vijeku u Dubrovniku, *Dubrovački horizonti*, god. XXII, br. 30, Zagreb 1990, str. 31-37.

5. D. Sergijevski, *In memoriam Dru Gregoru Čremošniku*, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, n. s. XIII, Sarajevo 1959, str. 7-8.

6. Čremošnikov tekst spominov je objavljen brez večjih jezikovnih popravkov, in čeprav je jezik na nekaterih mestih arhaičen, je tudi v takšni obliki dokument svojega časa.

Zusammenfassung

Ein Fragment aus den Erinnerungen Dr. Gregor Čremošniks an seinen Sarajevo-Aufenthalt

Im Jahre 1990 wurde anlässlich der Vorbereitungen auf die 100. Wiederkehr des Geburtstags von Prof. Dr. Gregor Čremošnik unter seinen Handschriften ein fünfseitiges Fragment seiner Lebenserinnerungen entdeckt. In der vorliegenden Abhandlung wird Čremošniks Lebensbild kurz umrissen und sein wissenschaftliches Werk summarisch dargestellt. Čremošniks Lebenserinnerungen reichen in das Jahr 1921 zurück, als er neben dem Kustos im Zemaljski muzej (Nationalmuseum) als Honorarprofessor an der Handelsakademie in Sarajevo tätig war. Da knüpfte er enge Beziehungen mit seinen Schülern an, die er sonntags und in den Ferien für das Bergsteigen und ein Pfadfinder-Leben in der Natur begeisterte. Čremošniks Erinnerungen bedeuten eine interessante Darstellung der Lebensverhältnisse in Bosnien um das Jahr 1921. Bosnien beschrieb er in seinen Memoiren als ein

wunderschönes, bezauberndes und unberührtes Land. In seinen Augen war es ein Land mit toleranten Menschen, ungeachtet ihrer Nationalität und Religion.

Bojan Himmelreich

ŠTIRI ŽALSKKE DRUŽBE ZA TRGOVINO S HMELJEM IZ ČASA MED OBEMA VOJNAMA

Druga polovica 19. stol. je za Savinjsko dolino, zlasti za njen spodnji del, po začetnih poskusnih nasadih, obdobje hitrega razvoja hmeljarstva, hkrati pa obdobje, ko se ta dejavnost začne v slovenskem okviru koncentrirati prav na tem področju. Do l. 1924 so površine hmeljskih nasadov v Savinjski dolini s 1466 ha¹ predstavljale dobre tri četrtine vseh slovenskih hmeljišč. Ne le njegovo gojenje, tudi priprava za prodajo in trgovanje s hmeljem je za mnoge prebivalce predstavljalo vir dohodkov. V gradivu notarjev celjskega okrajnega sodišča iz časa med vojnama so v Zgodovinskem arhivu v Celju ohranjeni dokumenti, ki predstavljajo možen vir za preučevanje te trgovine.

Središče slovenske trgovine s hmeljem se je izoblikovalo v Žalcu. Tu je imela sedež l. 1902 ustanovljena zadruga **I. štajersko skladišče za hmelj**, po propadu Avstro-Ogrske preimenovana v Hmeljarno. Med vojnama je bila najmočnejša med organizacijami za trgovino s hmeljem. L. 1938 se je iz zadruge preoblikovala v družbo z omejenim jamstvom in iz tega časa je ohranjen dokument, ki daje podrobnejšo sliko o njej.²

Družbeno pogodbo **Hmeljarne, I. jugoslovanskega zavoda za vkladanje in konzerviranje hmelja**, družbe z omejeno odgovornostjo, je 30. novembra 1938 podpisalo 61 družabnikov, vsi dotedanji člani zadruge z istim imenom. Med njimi je bilo največ posestnikov, a tudi štirje podjetniki, dva učitelja ter po eden stavbenik, hotelir, gostilničar, sodnik, general v pokoju in trgovka. Delež so pri družbi imeli tudi društvo Kmetovalec iz Gotovelj, Savinjska posojilnica v Žalcu, r. z. z o. j. in Celjska posojilnica, d. d. Osnovno premoženje družbe so cenili na 1.768.809,18 din (nepremičnine 1.000.000, pritikline 760.000 in premičnine 9.809,18 din). Po odbitku pasiv v višini 1.034.809,18 din je ostalo 734.000 din kot vsota vseh poslovnih deležev bivših zadružnikov, sedaj družabnikov. Te deleže so prenesli v novoustanovljeno družbo, poleg tega pa še znesek gotovine, enak višini zgoraj omenjenih deležev. Vsota obeh delov, prenesenega in gotovinskega, je predstavljala deleže družabnikov v osnovni glavnici (1.468.000 din). Njihova višina je bila različna. Največji delež glavnice je bil last Savinjske posojilnice (446.000 din), sledili so Celjska posojilnica in ing. Hans Jeschounig iz Arje vasi s po 80.000 ter Friderik Širca in dediči Franca Robleka s po 58.000 din. Največ družabnikov (38) je imelo deleže v višini od 2000 do 4000 din.

Namen družbe je bil:

1. obdelava nabranega hmelja in njegova prodaja,
2. izplačila predujma na vkladani hmelj,
3. nabava za kmetovanje potrebnih predmetov in prodaja kmetijskih pridelkov,
4. nabava potrebščin za obdelavo nabranega hmelja,
5. ustanavljanje podružnic z istim predmetom poslovanja.

Načelstvo družbe je sestavljalo 5 poslovodij, ki so iz svojih vrst volili načelnika in podnačelnika. Prvo načelstvo so sestavljali Anton Petriček, Vilko Senica, Friderik Širca, Franc Goričan in Rudolf Lorber. Nadzor nad poslovanjem družbe je opravljalo 8 članov, izvoljenih na občnem zboru, ki so ga sestavljali vsi člani družbe in je predstavljal njen najvišji organ.

Poleg omenjene so v dokumentih celjskih notarjev izpričane še tri družbe s sedežem v Žalcu, katerih predmet poslovanja so bili nakup, predelava za trg in prodaja hmelja.

Slovenija, jugoslovanska hmeljarska eksportna družba³

Njena ustanovitelj sta bila oče in sin, soimenjaka Vinko Vabič st. in ml., trgovca in posestnika iz Žalca, avgusta 1921. Višina kapitala ob ustanovitvi je bila 250.000 din. Poslovati je prenehala maja 1940.

Hed, hmeljska eksportna družba⁴

Ustanovila sta jo Franc Pikl, hotelir in veleposestnik ter Ivan Virant, trgovec in gostilničar, oba iz Žalca, v avgustu 1927. Osnovna glavica je bila vredna 250.000 din, vsak družabnik je od tega prispeval po 45.000 din v gotovini, ostanek je prvi pokril z vrednostjo prostorov v zgradbi bivše pivovarne v Žalcu, katerih lastnik je bil, s pogodbami, ki so se nanašale na predelavo v teh prostorih in s pogodbami s pivovarno Union, drugi pa s pogodbami za dobavo hmelja "znanim tvrdkam". Leta 1941 je družba sprožila postopek likvidacije, s pripombo, da dejansko že nekaj let ni poslovala.

Styria, trgovina s hmeljem⁵

Med omenjenimi družbami je ta delovala najkrajši čas, zelo verjetno je obstajala le formalno. Javna trgovska družba A. Loeb & Glaser iz Žatca (ČSR) in Ernest Krakenberger, trgovec iz Pariza sta preko pooblaščenec do podpisa družbene pogodbe julija 1934 sicer že vplačala vsak po 50.000 din osnovne vloge, vendar družba verjetno ni zaživela, saj je s sklepom občnega zbora v februarju naslednjega leta prešla v likvidacijo.

Opombe:

1. Borut Belec, *Prostorski razvoj hmelja na Slovenskem*, Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 91, n. v. 16, Maribor 1980, str. 149.
2. Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), fond Okrajno sodišče Celje (OSC), notar France Burger, spis št. 911, družbena pogodba.
3. ZAC, OSC, notar Jurij Detiček, spis št. 35.909, družbena pogodba; dr. Ivan Stojan, spis št. 1113, zapisnik občnega zbora.
4. ZAC, OSC, notar France Burger, spis št. 1203, družbena pogodba; notar dr. Ivan Stojan, spis št. 1229, zapisnik občnega zbora.
5. ZAC, OSC, notar dr. Ivan Stojan, spis št. 218, družbena pogodba in spis št. 302, zapisnik občnega zbora.

*Zusammenfassung***Vier Hopfenhandelsgesellschaften aus Žalec (Sachsenfeld) in der Zwischenkriegszeit**

Mit der schnellen Entwicklung des Hopfenbaus in der Savinjska dolina (Sanntal) in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts wurde Žalec allmählich zum Mittelpunkt des slowenischen Hopfenhandels. Hier hatte die 1902 gegründete Genossenschaft 1. štajersko skladišče za hmelj (Die erste steirische Lagerstätte für Hopfen) ihren Sitz, die nach dem Zerfall Österreich-Ungarns in die Hmeljarna (Hopfenkammer) umbenannt wurde. In der Zwischenkriegszeit war die Hmeljarna die wichtigste Organisation des Hopfenhandels. Neben ihr waren in diesem Zeitraum in Žalec noch drei Gesellschaften für Ankauf, Verarbeitung und Verkauf von Hopfen tätig: Slovenija, jugoslovanska hmeljarska eksportna družba (1921-1940), Hed, hmeljarska eksportna družba (1927-1941) und Styria, trgovina s hmeljem, die letztere ging bald nach ihrer Gründung im Jahre 1934 in Konkurs. Die Angaben über die Tätigkeit der erwähnten Handelsgesellschaften befinden sich in den Notariatsakten des Celjer Kreisgerichtes, die im Zgodovinski arhiv Celje (Historisches Archiv Celje) aufbewahrt werden.

Vladimir Šlibar

LJUDSKI RECEPTI ZA ZDRAVLJENJE ŽIVALI IN LJUDI

Osrednja knjižnica v Celju hrani med svojim bogatim gradivom tudi rokopisno knjižico z naslovom *Ljudski živinozdravniški recepti*.

V njej najdemo stare ljudske recepte za zdravljenje živali pa tudi ljudi, ki so jih zapisali trije avtorji: **Janez Balantin** in **Gasper Pozenel** v prvi polovici, **Franc Čadež** pa v drugi polovici prejšnjega stoletja. Recepti so delno zapisani v bohoričici, delno pa v gajici. Tretji zapisovalec, **Franc Čadež**, je natančneje opredeljen kot prva dva: kraj Bačna, od koder naj bi najbrž izhajal, je verjetno Bočna pri Gornjem Gradu, medtem ko kraja Jesenk, ki se tudi pojavlja ob njegovem imenu, ni mogoče določiti.

Kaj je pravzaprav ljudska medicina? Na kratko povedano: to je praksa, ki se je med ljudmi ohranjala z izročilom. Čeprav so nekateri recepti skoraj nerazumljivi, drugi pa celo smešni, je dejstvo, da so - vsaj kar se zdravilnih sestavin tiče - presenetljivo sodobni, v marsičem na ravni moderne medicine.

Po drugi strani pa so ti recepti polni praznoverja. Toda na uroke in nadnaravna bitja, ki jih v njih srečujemo, moramo gledati prizanesljivo. Ne pozabimo, da je mnogo antičnega znanja o zdravilstvu v dolgih stoletjih preprosto izhlapelo, ljudje pa so morali ponovno odkrivati nekoč že odkrito.

Posebne zasluge pri tem imajo nekateri samostani, ki so premogli tudi svoje lekarne, kot npr. Olimje ali Žiče. Za samostanskimi zidovi so se skozi stoletja ohranjala in povezovala spoznanja in znanje o zdravilstvu, s tem pa se je vendarle ustvarjala določena tradicija, katere nasledek so najbrž tudi pričujoči recepti.

V njih je namreč mogoče prebrati ne le, kako zdraviti to ali ono bolezen, temveč tudi že - kar je gotovo posledica hitrejšega razvoja medicine od 17. stoletja dalje - od kod prihajajo bolezni in kaj naj bi jih povzročilo. Med drugim je veliko govora tudi o nehygieni (staro, gnilo meso) in neprimernih življenjskih pogojih (zanemarjeni in neočiščeni hlevi itd.).

Naši zapiski so razdeljeni na dva dela. V prvem so zapisane najpogostejše bolezni živali (goveda in svinj), v drugem pa najrazličnejši recepti za zdravljenje ljudi. Kot nekakšna povezava služi spisek zdravilnih rastlin, na koncu knjižice pa najdemo tudi zanimivo vražo v zvezi s čebeljo pašo. Kot primer navajam nekaj receptov, ki pa sem jih zaradi lažjega razumevanja in boljše preglednosti jezikovno posodobil.

Kulku sort je žvinskih bolezní

Kader v eni deželi ali kraju več svinet na en dort bolezen ima, praute tu je žvinska kuga; prou praute, pa vender tu ni le ena sorta bolezen katira žvina kole jen mori. Žvinskih bolezní je več sort, jen vsaka je dergačna jen ima posebne lastnosti v sebi.

Naktire bolezní prideje čez ta rogata žvina, druge čez svinje ouce, kojne; ene martraje ta mlada ene ta stara žvina, ene pertiskaje ta slabo ene ta močno žvino. Ene iz teh bolezen se vsedeje v glava, v gobc ali v gerlu te žvine ena v perstih inu ene v trebuhu, ja tud parkli teh volou jen krau so k boleznám podverženi.

Ena bolezní se gobčna, jezična, goutna bolezní jemenujeje. Ta goutna se v korenin tega jezika znajde jen ima kakšen tur per sebi. V'persih je plučna bolezen, koder se pluče vnameje, ali pak prisad dobe; jen serčna bolezen kader serze vene jen suši. V'trebuhu zna žvina gvampa, črevesna, jeterna, žoučna, vrančna bolezen dobiti. Od tod pride vrančen prisad, skošen žouč, inu jetra, driska, gríže, napetje.

Ene iz teh bolezní so nalezlive strupene ali kužne, ta zdrava žvina jeh od te boune naleze kuker postavem driska, črevesna gvampna bolezen; kužne ture v goutu, vušivost, grinte per oucáh, kraváh jen kojneh.

Druge bolezní so pak kir niso strupene des lih so nevarne jen smertne. Ene bolezní prideje pogostu, ene po redkem, ene le ob sojm časi.

Za bule jen za otok.

Strepenice v'senc posušit, potler kuker ena štruca zvít, potler dobru zmešat ena žlica tega jen ena žlica soli jen štica žlice smetane. Tu vkup v'ponvi tok doug žgat, da černu rata jen de če gort, jen govedat bula al otok ofnat jen s tem černem mazat, ta gostej pa noter dat.

Kader krava povreč na more se more noter sešt jen tele lepu naglihat, de je glava jen predne nožice vkop jen dol obemen.

Kader se krava otrebit na more smrekou češark posošit stoučt štupa jen dve orehou lopine te štupe na en maselc mleka skuhat. Štirkrat take župe skuhat jen kraj dat, jen tud štirkrat iz žveplam pokadiť. Ko'b telenček silu od nje, more z laškim olem namazat jen spraut nazaj.

Če se otreb v'dveh dneh na sprauje ven, potler na more noter sešt, se zapre, trupla morje noter segnet. Smrad je velk.

Kader je zapert goved, more enih 20 češpl na vodi kuhat, potler pečke von vzet, jen te češple med en polč jesiha dĵat jen se govedat noter da. Jen tud s tem rožem katire so tam od konca popisane arcnovat.

Popisvajne posebej teh imenovanih rož s katirem se more previdít.

Repje korenine
Kampaune k.
Redečih jagod pirje jen k.
Teh živih kopriu k.
Luštrek
Žlahtenk
Zelen brinje
Kreše
Bezgou cvetje
Černa meta
Melisa
Dobre misle
Trpotec
Te velke kamelce k.
Ta male kamelce s koreninam
Taužent rože
Volovi jezik s korenina
Strepenice
Peteršil
Ta mal vratnik
Smrekou češark

Zusammenfassung

Volksrezepte zur Heilung von Vieh und Menschen

In der Zentralbibliothek in Celje wird ein handgeschriebenes Büchlein mit dem Titel *Ljudski živinozdravniški recepti* (Volksrezepte zur Heilung von Vieh) aufbewahrt, das interessante Rezepte zur Heilung von Vieh, aber auch von Menschen enthält. Diese Rezepte wurden von drei Autoren niedergeschrieben: von Janez Balantin und Gašpar Požanel in der ersten und von Franc Čadež in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts. Die Rezepte sind teils in der Bohoričica - teils in der Gajica-Schrift geschrieben. Zur besseren Verständlichkeit und Übersichtlichkeit hat der Autor die veröffentlichten Beispiele dem heutigen Slowenischen angepaßt. Es handelt sich um ein Beispiel der Volksheilkunde, die von einer Generation auf die andere übertragen wurde. Obwohl einige Rezepte beinahe unverständlich, andere wiederum sogar lächerlich sind, steht fest, daß sie wenigstens hinsichtlich der Heilsubstanzen überraschend modern sind.

Popravki k Bibliografskemu kazalu Celjskega zbornika 1984-1990

Na začetkih 17. in 18. bibliografske enote je treba izpustiti pomišljaj (-) in prvo besedo v 17. enoti natisniti polkrepko: **Od študijske...**

Sedanja oblika natisa namreč zavaja, ker je videti kot, da pripisuje ti dve enoti kar avtorju 16. bibliografske enote. (V abecednem kazalu avtorjev je podatek pravilen: pri imenu Novak Vlado 17. in 18. enota nista navedeni.) V resnici gre pri 17. in 18. enoti samo za skupni naslov vsega prvega, 60 strani obsegajočega dela zbornika, ki zajema vse posebej naštete posamezne prispevke (= enote 12 do 16 ter 19) in je bil izdan tudi dodatno kot posebni odtis (gl. 18. enoto). Najbolje bi bilo ta podatek navesti kot bibliografsko opombo.

Pri 175. enoti je napačno razrešen nepodpisani avtor. Namesto /Erklavec Janez/ bi moralo biti zapisano /Novak Vlado/.

Prav tako pri 178. enoti: namesto /Zupančič Jože/ je pravilno /Grobelnik Gustav/.

Memorialni zapis pod številko 176 je napisal urednik /Gustav Grobelnik/. Tu je treba popraviti tudi navedbo strani: 1988, 162 (ne 161).

V skladu z vsem zgoraj navedenim je treba v abecednem kazalu avtorjev črtati ime Erklavec Janez in pripisati zaporedno številko 175 k imenu Novak Vlado. Prav tako je treba pri imenu Zupančič Jože črtati zaporedno številko 178, k imenu Grobelnik Gustav pa pripisati številko 176 in 178.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

... in s tem, da se v celjski regiji razvija nova podjetja, ki bodo prinesla delovna mesta in prispevala k gospodarski rasti.

*UDK 929.52 "12" Turnski
949.712 Štajerska "12"*

Tone RAVNIKAR, prof. zgodovine, kustos, Muzej Velenje, SLO-63325 Velenje

Gospodje Turnski v 13. stoletju

Celjski zbornik 1992, str. 1-10

Sn. (De., En., Sn.)

Nove raziskave zgodovinskih virov iz 13. stoletja so pokazale, da imamo v primeru Turnskih gospodov opraviti z eno najpomembnejših ministerialnih rodbin v Savinjski dolini. Njihova posest se je razprostirala tako v Šaleški dolini, kot tudi v okolici Šmarja. Konec 13. stoletja pa je rodbina v boju z Vovbržani doživela hud poraz, po katerem je njena moč povsem upadla in se je njen pomen zmanjšal.

*UDK 886.3 -1/-3 : 929.52 Celjski grofje
929.52 Celjski grofje : 886.3 -1/-3*

Aleksander ŽIŽEK, študent zgodovine, Filozofska fakulteta Ljubljana, Aškerčeva 12, SLO-63000 Celje

Podoba Celjskih grofov v literaturi in dramatiki
(Nekaj primerov iz obdobja med 1689 in 1974)

Celjski zbornik 1992, str. 11-37

Sn. (De., En., Sn.)

Oživiljanje zgodovinskih osebnosti v literarnih delih in prikrojevanje posameznih družbenih procesov in dogodkov, v katerih so te osebnosti sodelovale za literarno rabo - to je osnovno izhodišče pričujoče razprave. Avtor se je namreč odločil raziskati primer iz slovenske zgodovine in njegovo obdelavo v leposlovju. V razpravi tako obravnava nad dvajset leposlovnih (pa tudi strokovnih del), ki se na različne načine ukvarjajo s problematiko Celjskih grofov, fevdalne rodbine, ki se je v letih 1341 - 1456 usodno zvezala z našim prostorom. Avtor je v razpravi poskušal opozoriti na posamezne značilnosti uporabljanja "celjske" tematike v leposlovju, zlasti pa ga je zanimala uporaba motivov iz zgodovine v bolj politično (in strankarsko) angažiranih tekstih.

UDC 929.52 "12" Turnski
949.712 Štajerska "12"

Tone RAVNIKAR, History Teacher, Custodian, Museum of Velenje, SLO-63325 Velenje

The Turn Lords in the 13th Century

Celjski zbornik 1992, p. 1-10

Sn. (De., En., Sn.)

As the contemporary researches of the 13th century historical sources have shown, the Turn lords were one of the most important lower gentry (German: Ministerial) families in the Savinja valley. Their land tenure stretched to the Šaleška valley, as well as to the surroundings of Šmarje. At the end of the 13th century, the family suffered an utter defeat in the fight with the Vovberk lords, after which its power declined completely and its significance was diminished.

UDC 886.3 -1/-3 : 929.52 Celjski grofje
929.52 Celjski grofje : 886.3 -1/-3

Aleksander ŽIŽEK, History Student, Faculty of Arts in Ljubljana, Aškerčeva 12, SLO-61000 Ljubljana

The Image of the Celje Counts in Literature and Playwriting
(Some examples from the period 1689 - 1974)

Celjski zbornik 1992, p. 11-37

Sn. (De., En., Sn.)

The point at issue of this paper is the revival of historical personalities in the works of art, and the adaptation of particular social processes and events in which these personalities took part, for the purposes of literature. Namely, the author has decided to research the example from Slovene history and its treatment in literature. (In his treatise, thus, the author discusses more than twenty works of art (as well as scientific publications) in different ways dealing with the problem of the counts of Celje, a feudal family, from 1341 to 1456 significantly connected to Slovenia. In his treatise the author concentrated his attention on certain characteristics of the use of "the Celje counts" theme in literature, and he was particularly interested in the use of the historical motifs in more politically engaged and party-oriented texts.

UDK 373.3 (497.12 Celje) "1777/1918"

Ivanka ZAJC-CIZELJ, mag. zgodovine, arhivist, Zgodovinski arhiv Celje, Trg svobode 10, SLO-63000 Celje

Oris razvoja osnovnega šolstva v Celju (1777-1918)

Celjski zbornik 1992, str. 39-48

Sn. (De., En., Sn.)

Prispevek daje vpogled v razvoj osnovnega šolstva v Celju od sprejetja prvega šolskega zakona leta 1774 do leta 1918. V tem obdobju je v Celju delovalo več javnih in privatnih učnih ustanov, ki so se glede na potek pouka delile na redne in nedeljske šole.

UDK 331.27 (497.12)

Anton ŠEPETAVC, prof. francoskega in slovenskega jezika, Gimnazija Celje, Kajuhova 2, SLO-63000

Honorarji - nujno zlo literature

(Oris nekaterih gospodarsko-socialnih vidikov slovenske književnosti)

Celjski zbornik 1992, str. 49-62

Sn. (De., En., Sn.)

Avtor poskuša na podlagi ustreznih primerov podati oris nekaterih gospodarsko-socialnih vidikov slovenske literature. Nakazati želi, v kakšnem odnosu sta bila zategadelj družba in pisatelj na Slovenskem; kakšen je (bil) materialni položaj slovenskega pisatelja. Odgovoriti poskuša, ali se zares da živeti (samo) od pisanja ali pa slovenski pisatelji vendarle morajo delati še kaj drugega, da bi preživeli. NA koncu se lapidarno posveti še denarni stiski kot možni obliki ustvarjalne spodbude.

UDC 373.3 (497.12 Celje) "1777/1918"

Ivanka ZAJC-CIZELJ, M.A. of History, Archivist, Historical Archives of Celje, Trg svobode 10, SLO-63000 Celje

An Outline of the Primary School Development in Celje (1777-1918)

Celjski zbornik 1992, p. 39-48

Sn. (De., En., Sn.)

The contribution deals with the primary school development in Celje from the adoption of the first school law in 1774, to 1918. In this period, there were several state and private schools in Celje, divided to regular and Sunday schools according to the running of the lessons.

UDC 331.27 (497.12)

Anton ŠEPETAVC, Teacher of the French and Slovene Language, Grammar School in Celje, Kajuhova 2, SLO-63000 Celje

The Fees - A Necessary Evil of Literature
(Outline of Some Socio-economic Aspects of the Slovene Literature)

Celjski zbornik 1992, p. 49-62

Sn. (De., En., Sn.)

Basing on adequate examples the author tries to present an outline of some socio-economic aspects of the Slovene literature. Thus, he tries to outline what was the relation between society and writer in Slovenia, i.e. what are (were) the economic circumstances of a Slovene writer. The author tries to answer if it is really possible to live (only) on writing or should the Slovene writers do also something else to survive. At the end he also concisely deals with straitened circumstances as a possible way of creative impulse.

*UDK 886.3 - 055.2 Hausman F.
929 Hausman F.*

Igor GRDINA, mag., asistent, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Aškerčeva 12,
SLO-61000 Ljubljana

Fany Hausmann in problem slovenske ženske literature

Celjski zbornik 1992, str. 63-81

Sn. (De., En., Sn.)

Literarni opus prve slovenske pesnice Fany Hausmann ni obsežen, vendar je tematsko in motivno značilen za slovenske liberalno usmerjene avtorje okoli leta 1848 (ljubezenska in domovinska lirika). Njeno pesništvo se ne razlikuje od pesništva njenih moških vrstnikov, tako da o kakšni ženski literaturi v modernem smislu pri nji ni mogoče govoriti.

*UDK 796.7 (497.12 Celje) "1909/1941"
656.13 (497.12 Celje) "1909/1941"*

Bojan HIMMELREICH, prof. zgod., arhivist, Zgodovinski arhiv Celje, Trg svobode 10,
SLO-63000 Celje

Prva desetletja avtomobilizma na Celjskem

Celjski zbornik 1992, str. 83-93

Sn. (De., En., Sn.)

Avtor je na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Celje, predstavil razvoj avtomobilizma in motornega prometa sploh na Celjskem - od pojava prvega avtomobila v Celju leta 1909 do druge svetovne vojne. Hkrati je prikazal razvoj cestnoprometnih predpisov in se dotaknil tudi dejavnosti, ki jih je vzpodbudil relativno hiter razvoj avtomobilizma.

*UDC 886.3 - 055.2 Hausman F.
929 Hausman F.*

Igor GRDINA, M.A., Assistant Lecturer, Faculty of Arts in Ljubljana, Aškerčeva 12, SLO-61000 Ljubljana

Fany Hausmann and the Problem of Slovene Female Literature

Celjski zbornik 1992, p. 63-81

Sn. (De., En., Sn.)

Literary creations of the first Slovene poetess Fany Hausmann are not many, but they are characteristic in the themes and motifs of Slovene liberal-oriented authors about the year 1848 (love and homeland lyrics). Her poetry is not different from the poetry of her male contemporaries, so in her case we cannot talk about a female literature in the modern sense of meaning.

*UDC 796.7 (497.12 Celje) "1909/1941"
656.13 (497.12 Celje) "1909/1941"*

Bojan HIMMELREICH, History Teacher, Archivist, Historical Archives of Celje, Trg svobode 10, SLO-63000 Celje

The First Decades of Motoring in the Celje Region

Celjski zbornik 1992, p. 83-93

Sn. (De., En., Sn.)

Based on the archive materials kept in the Historical Archives of Celje, the author presented the development of motoring and traffic in general in the Celje region - from the appearance of the first car in Celje in 1909, to the Second World War. He also dealt with the development of traffic regulations, and referred to some activities prompted by the relatively rapid development of motoring.

*UDK 949.712 Štajerska "1906"
324 (497.12 Štajerska) "1906"*

Branko GOROPEVŠEK, prof. zgodovine in geografije, Osrednja knjižnica v Celju, Muzejski trg 1, SLO-63000 Celje

Nadomestne državnozbornske volitve v splošni kuriji na Štajerskem 1906

Celjski zbornik 1992, str. 95-125

Sn. (De., En., Sn.)

Nadomestne državnozbornske volitve v splošni kuriji na Štajerskem leta 1906 so bile zadnje pred veliko državnozbornsko volilno reformo leta 1907. Prispevek prikazuje slovensko-nemška nasprotja v borbi za poslanski mandat, hkrati pa zanimiv in oster (pred)volilni boj med posameznimi slovenskimi političnimi strujami. Rezultati volitev so v času neposredno pred dokončnim razbitjem slege nakazovali novo razmerje sil v slovenski politiki na Spodnjem Štajerskem.

*UDK 949.712 Celje "1910/1911"
324 (497.12 Celje) "1910/1911"*

Janez CVIRN, dr., docent, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Aškerčeva 12, SLO-61000 Ljubljana

Občinske volitve v okoliški občini Celje 1910-1911

Celjski zbornik 1992, str. 127-135

Sn. (De., En., Sn.)

Za razliko od Kranjske, je na Štajerskem tudi po razbitju slege (1906) prihajalo do političnega sodelovanja med liberalno in klerikalno stranko. Do skupnega nastopanja obeh glavnih političnih strank sicer nikoli ni prišlo pri deželno-ali državnozbornskih volitvah, zato pa so bila politična nasprotja pozabljena pri malih, a pomembnih narodnoobrambnih zadevah, zlasti pri občinskih volitvah v nacionalno ogroženih krajih. Prispevek prikazuje skupen nastop klerikalne in liberalne stranke v občini Celje okolica 1910-1911, ki ga je uspešno vodil Spodnještajerski narodni svet s sedežem v Celju. Po volitvah pa so se ideološko-strankarska nasprotja obnovila, kar se je pokazalo že pri volitvah župana leta 1912.

UDC 949.712 Štajerska "1906"
324 (497.12 Štajerska) "1906"

Branko GOROPEVŠEK, History and Geography Teacher, Central Library in Celje,
Muzejski trg 1, SLO-63000 Celje

The 1906 By-elections to the General Chamber of the Imperial Council in Styria

Celjski zbornik 1992, p. 95-125

Sn. (De., En., Sn.)

The by-elections to the General Chamber of the Imperial Council in Styria were the last one before the great 1907 state-chamber election reform. The contribution deals with the Slovene-German conflicts in the fight for M.P. mandates, as well as with interesting and vigorous (pre)election campaign among different Slovene political factions. In the time directly before the final collapse of concord, the results of the election indicated a new proportion of powers in Slovene politics in Lower Styria.

UDC 949.712 Celje "1910/1911"
324 (497.12 Celje) "1910/1911"

Janez CVIRN, Dr., Lecturer, Faculty of Arts in Ljubljana, Aškerčeva 12, SLO-61000 Ljubljana

Municipal Elections in the Municipality Celje-Outskirts 1910-1911

Celjski zbornik 1992, p. 127-135

Sn. (De., En., Sn.)

In contrast to Carniola, there was a political cooperation between the Liberal and Conservative Parties in Styria also after the collapse of concord in 1906. As a matter of fact both main political parties never went together on provincial or national chamber elections, but the political conflicts were forgotten in small, though important national defence matters, especially by municipal elections in nationally threatened places. The contribution deals with the joint appearance of the Conservative and Liberal Parties in the municipality Celje-Outskirts in 1910-1911, successfully led by the Lower Styria's National Council which had its seat in Celje. However, the ideological and factional disagreements resumed after the elections, what became obvious already by the 1912 elections of the mayor.

UDK 338.48 (497.12 Rogaška Slatina) "1918/1941"

Matjaž ZORKO, prof. zgodovine, Srednja kemijska šola, Aškerčeva ul. 7, SLO- 61000 Ljubljana

Zdravilišče Rogaška Slatina med obema vojnama

Celjski zbornik 1992, str. 163-184

Sn. (De., En., Sn.)

Avtor je na podlagi arhivskih in drugih virov prikazal utrip v zdravilišču Rogaška Slatina, v času med obema vojnama enega izmed tistih redkih paradnih konjev slovenskega turizma, ki so več kot uspešno tekmovali s podobnimi kraji po Evropi.

UDK 808.1 (497.12 Celje) "1918/1941"

Božena OROŽEN, prof. slovenskega jezika v pok., SLO-63000 Celje

Slovanski jeziki v Celju med obema vojnama

Celjski zbornik 1992, str. 147-162

Sn. (De., En., Sn.)

Sestavek govori o tem, kakšno pozornost so posvečali v Celju slovanskim jezikom, njih učenju na tečajih in v krožkih, hkrati pa spoznavanju dežele in kulture v letih 1918-1941, in to za širšo javnost in gimnazijce. Članek se opira predvsem na poročila v listu Nova doba in v Izvestjih državne realne gimnazije v Celju.

UDC 338.48 (497.12 Rogaška Slatina) "1918/1941"

Matjaž ZORKO, History Teacher, Secondary School for Chemistry, Aškerčeva 7, SLO-61000 Ljubljana

Rogaška Slatina Health Resort During the Wars

Celjski zbornik 1992, p. 163-184

Sn. (De., En., Sn.)

Based on the archival and other sources the author presented the lifestyle in Rogaška Slatina health resort, in the time during the Wars one of the rare luxurious resorts of Slovene tourism more than successfully competing with similar resorts in Europe.

UDC 808.1 (497.12 Celje) "1918/1941"

Božena OROŽEN, Teacher of the Slovene Language in Retirement, SLO-63000 Celje

The Slav Languages in Celje During the Wars

Celjski zbornik 1992, p. 147-162

Sn. (De., En., Sn.)

The contribution discusses how much attention was devoted to the Slav languages in Celje in the years 1918-1941; i.e. how they were learnt on courses and language circles, as well as how Slav countries and their culture were known by the general public and high school pupils. The article is mainly based on the reports of the publications "Nova doba" and "Izvestja državne realne gimnazije v Celju".

UDK 940.540.2 (430=863)(497.12 Celje) "1942"

Emil LAJH, prof. zgod., višji kustos, Muzej novejšje zgodovine Celje, 63000 Celje, Trg V. kongresa 3.

Nameni in posledice nacistične prisilne mobilizacije Slovencev v Celju in okolici med drugo svetovno vojno

Celjski zbornik 1992, str. 185-193

Sn. (De., En., Sn.)

Prispevek obravnava le majhen del zgodovine o mobilizaciji v nemško vojsko leta 1942 na ozemlju današnje občine Celje. Žal je pri nas arhivskega gradiva malo dostopnega, zato pa prizadeti v zadnjem času več pišejo o tem in nam tako odkrivajo pomemben del resnice o tem vojnem hudodelstvu.

UDK 929.52 Janesch

Hubert Wolfgang GALLE, upokojenec, Petersbergenstrasse 2, A-1842 Graz

Iz zgodovine družine Janesch

Celjski zbornik 1992, str.195-202

Sn. (De., En., Sn.)

Avtor je prikazal glavne geneološke linije razvoja družine Janesch od prvih omemb v virih do druge svetovne vojne. Njegova stara mati Anna (Netta) Galle, roj. Janesch, je bila po moževi smrti zadnja lastnica graščine Lemberg pri Dobrni.

UDC 940.540.2 (430=863)(497.12 Celje) "1942"

Emil LAJH, History Teacher, Senior Custodian, Museum of Modern History Celje,
Trg V. kongresa 3, SLO-63000 Celje

**Purposes and Consequences of the Nazi Forced Mobilization of the Slovenes in Celje
and the Outskirts During the Second World War**

Celjski zbornik 1992, p. 185-193

Sn. (De., En., Sn.)

The contribution deals only with the small part of the history of mobilization to the German army in today's community of Celje. Regretfully, only small part of the archive materials are at our disposal, but lately the involved write more about the issue and thus reveal an important part of the truth of this war crime.

UDC 929.52 Janesch

Hubert Wolfgang GALLE, Pensionar, Petersbergenstrasse 2, A-1842 Graz

From the History of the Janesch Family

Celjski zbornik 1992, p. 195-202

Sn. (De., En., Sn.)

The author discussed main genealogical lines of development of the Janesch family, from the first mentions in sources to the Second World War. After her husband's death, his grandmother Anna (Netta) Galle, b. Janesch, was the last owner of the manor house Lemberg near Dobrna.

*UDK 061.4 (497.12 Celje) "18/19" : 636
636 : 061.4 (497.12 Celje) "18/19"*

Hedvika ZDOVC, prof. zgodovine, arhivist, Zgodovinski arhiv Celje, Trg svobode 10, SLO-63000 Celje

Sejemski prostor za živinske sejme v Zavodni do leta 1941

Celjski zbornik 1992, str. 137-145

Sn. (De., En., Sn.)

Do konca 19. stoletja je bil prostor za živinske sejme v Celju t. i. mala Glazija ("kleine Glacis"). Leta 1902 je mestna občina Celje za ta namen vzela od Maksa Sime v najem zemljišče v Zavodni, kjer so živinski sejmi potekali vse do leta 1941. Februarja 1941 pa je občina za ureditev novega prostora za živinske sejme kupila več parcel v Čretu. Živinski sejmi so potekali po strogih predpisih, sejmskih redih. V Zgodovinskem arhivu v Celju so se ohranili sejmski redi iz leta 1885, 1904 in 1914.

*UDK 929 Čremošnik
949.715 "1921" Čremošnik G.*

Ignacij VOJE, dr., prof., Filozofska fakuleta v Ljubljani, Aškerčeva 12, SLO-61000 Ljubljana

Fragment spominov dr. Gregorja Čremošnika na sarajevsko življenjsko obdobje

Celjski zbornik 1992, str. 203-210

Sn. (De., En., Sn.)

V pripravah na stoletnico rojstva dr. Gregorja Čremošnika leta 1990 je bil odkrit fragment (5 strani) ohranjenega teksta spominov. Njegovi spominski zapiski segajo v čas okoli leta 1921 in so zanimiv prikaz razmer in življenja v Bosni. V njegovih očeh je bila Bosna očarljiva in mirna dežela strpnih ljudi, ne glede na narodnost, poreklo in vero.

UDC 061.4 (497.12 Celje) "18/19" : 636
636 : 061.4 (497.12 Celje) "18/19"

Hedvika ZDOVC, History Teacher, Archivist, Historical Archives of Celje, Trg svobode 10, SLO-63000 Celje

Fair Area for the Livestock Fairs in Zavodna Till the Year 1941

Celjski zbornik 1992, p. 137-145

Sn. (De., En., Sn.)

To the end of the 19th century the area for the livestock fairs in Celje was the so-called small Galzija ("kleine Glacis"). In 1902 the town community of Celje hired from Maks Sima a plot of land in Zavodna, where the livestock fairs were held up to the year 1941. But in February 1941 the community bought several plots of land in Čret to arrange a new area for the livestock fairs. They were held according to strict regulations, the fair orders. In the Historical Archives of Celje the fair orders from 1885, 1904, and 1914 are preserved.

UDC 929 Čremošnik
949.715 "1921" Čremošnik G.

Ignacij VOJE, Dr., Professor, Faculty of Arts in Ljubljana, Aškerčeva 12, SLO-61000 Ljubljana

A Fragment of Dr. Gregor Čremošnik Memoirs on His Sarajevo Period

Celjski zbornik 1992, p. 203-210

Sn. (De., En., Sn.)

During the arrangements for the hundredth anniversary of Dr. Gregor Čremošnik's birth in 1990, a fragment of his preserved memoirs (5 pages) was found. His notes date from about 1921, and are an interesting account of the circumstances and the life in Bosnia. In his eyes, Bosnia was a fascinating and peaceful land of tolerant people, regardless of their nationality, origin or religion.

UDK 347.72 (497.12 Celje) "1918/1941" : 633.791
633.791 : 347.72 (497.12 Celje) "1918/1941"

Bojan HIMMELREICH, prof. zgod., arhivist, Zgodovinski arhiv Celje, Trg svobode 10, SLO-63000 Celje

Štiri žalske družbe za trgovino s hmeljem iz časa med vojnama

Celjski zbornik 1992, str. 211-213

Sn. (De., En., Sn.)

S hitrim razvojem hmeljarstva v Savinjski dolini v drugi polovici prejšnjega stoletja je postopoma postal Žalec središče slovenske trgovine s hmeljem. Tu je imela sedež leta 1902 ustanovljena zadruga I. štajersko skladišče za hmelj, ki so jo po razpadu Avstro-Ogrske preimenovali v hmeljarno. V času med obema vojnama je bila Hmeljarna najpomembnejša organizacija za trgovino s hmeljem. Poleg nje so v Žalcu v tem obdobju delovale še tri družbe za nakup, predelavo in prodajo hmelja: Slovenija, jugoslovanska hmeljarska eksportna družba (1921-1940), Hed, hmeljarska eksportna družba (1927-1941) in Styria, trgovina s hmeljem, ki je kmalu po ustanovitvi leta 1934 prešla v likvidacijo.

UDK 615.89 (497.12) "18" : 636.093
636.093 : 615.89 (497.12) "18"

Vladimir ŠLIBAR, prof. etnologije in umetnost. zgod., kustos, Pokrajinski muzej Celje, Muzejski trg 1, SLO-63000 Celje

Ljudski recepti za zdravljenje živali in ljudi

Celjski zbornik 1992, str. 215-217

Sn. (De., En., Sn.)

Avtor objavlja nekaj primerov ljudskih receptov za zdravljenje živali in ljudi iz prejšnjega stoletja, ki so se ohranili v rokopisni knjižici z naslovom Ljudski živinozdravniški recepti. Knjižico hranijo v Osrednji knjižnici v Celju.

UDC 347.72 (497.12 Celje) "1918/1941" : 633.791
633.791 : 347.72 (497.12 Celje) "1918/1941"

Bojan HIMMELREICH, History Teacher, Archivist, Historical Archives of Celje, Trg svobode 10, SLO-63000 Celje

Four Enterprises for the Trade with Hops from Žalec from the Period Between the Wars

Celjski zbornik 1992, p. 211-213

Sn. (De., En., Sn.)

After a rapid development of hop growing in the Savinja valley in the second half of the previous century, Žalec gradually became the center of the Slovene hops trade. Žalec was the seat of the co-operative society 1st Styrian Warehouse for Hops, founded in 1902, and after the disintegration of Austro-Hungary renamed to hop-house. In the time during the Wars the Hop-House was the most important hops trade organisation. Besides it, there were also three companies for buying, processing and selling of the hops in this period: Slovenia, Yugoslav Hops Export Company (1921-1940), Hed, Hops Export Company (1927-1941), and Styria, wholesale hops trade which was liquidated soon after the foundation in 1934.

UDC 615.89 (497.12) "18" : 636.093
636.093 : 615.89 (497.12) "18"

Vladimir ŠLIBAR, Ethnology and History of Art Teacher, Regional Museum of Celje, Muzejski trg 1, SLO-63000 Celje

Folk Medicines for Treatment of Animals and People

Celjski zbornik 1992, p. 215-217

Sn. (De., En., Sn.)

The author publishes some examples of folk medicines for the treatment of animals and people from the previous century, preserved in the handwritten booklet under the title Folk Veterinary Medicines. The booklet is kept in the Central Library in Celje.

CELJSKI ZBORNİK

Najstarejši zbornik za krajevno zgodovino na Slovenskem
dobite v Osrednji knjižnici Celje,
Muzejski trg 1, tel.: (063) 26-731, fax: (063) 25-350.

Na voljo so skoraj vsi letniki od leta 1951 dalje.

